

САЊА ГАВРИЛОВИЋ

У НЕЗАБОРАВ ПРОШЛОСТИ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ
ДРУШТВО АРХИВСКИХ РАДНИКА ВОЈВОДИНЕ

Издавачи

Архив Војводине
Друштво архивских радника Војводине

Главни и одговорни уредници

Др Небојша Кузмановић
Љубица Будаћ, виши архивист

Уредник

Весна Башић, архивски саветник

Рецензенти

Др Жарко Димић
Зоран Вељановић, архивски саветник

Дизајн и графичко обликовање

Татјана Цавнић

Корице

Татјана Цавнић

Штампање књиге омогућио је Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама АП Војводине.

© Copyright: 2020, Архив Војводине, Друштво архивских радника Војводине

САЊА ГАВРИЛОВИЋ

У НЕЗАБОРАВ ПРОШЛОСТИ

Личности из области културе и уметности
од друге половине XIX до прве половине XX века
у архивској Збирци др Јована Милекића

Нови Сад, 2020.

Садржај

Предговор	7
Културно-политички живот војвођанских Срба у другој половини XIX и првој половини XX века	17

ЛИЧНОСТИ ИЗ ОБЛАСТИ КУЛТУРЕ И УМЕТНОСТИ ОД ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XIX ДО ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА У АРХИВСКОЈ ЗБИРЦИ ДР ЈОВАНА МИЛЕКИЋА

I. Ликовна уметност

Сликарство	35
Никола Алексић	67
Димитрије Аврамовић	71
Стеван Никшић-Лала	78
Јован Степанов	88
Сава Ипић	92
Михајло Б. Дејановић	96
Вајарство	105
Ђорђе Јовановић	110
Дејан Бешлин	135
Иванка (Ванча) Адамовић Дунђерски	154

II. Музичка и сценска уметност

Музичка уметност	159
Евгеније Стојановић	184
Чеда Димитријевић	189

Цветко Манојловић	196
Мирко Магарашевић	202
Стеван Шијачки	204
Миленко Пауновић	208
Јелена Пауновић	224
Александар Гавански	233
Милан Димитријевић	238
Александар Андрејевић	239
Сценска уметност	243
Мара Гргурова Ђорђевић	269
Стојан Јовановић	275
III. Књижество и лепа књижевност	279
Михајло Д. Дејановић	311
Никола Димитријевић	325
Младен Карановић	328
Бошко Петровић	332
Озрен Суботић	342
Живко Продановић	359
Ђорђе Парабуђски	370
Бранислав Кирјаковић	380
Богдан Вучетин	395
Ђорђе Бељански	403
Извори и литература	407
Попис докумената	420

ПРЕДГОВОР

Архиви су чувари памћења, или, да подсетимо на толико пута наглашену чињеницу: у архивима се чувају докази да постојимо и као држава, и као народ, и као појединци. У фондовима и збиркама Архива Војводине, који чува архивску грађу различите провенијенције, садржаја и вредности, Архив поседује и Збирку др Јована Милекића.

Сређивањем и обрадом документа у Збирци, може се сагледати вишедеценијски Милекићев рад и његова посвећеност на прикупљању, сређивању, обради и промовисању архивске грађе која аутентично сведочи о личностима и догађајима у времену, а тиме и чувању од заборав дела знаменитих Срба, родом из Бачке.

Јован Милекић¹ доктор правних наука, банкар, колекционар, иако у научним круговима познат, као да је деценијама скрајнут и припада ипак заборављеним Србима који су задужили нацију. Милекић је дао велики допринос чувању и заштити културних, уметничких и научних вредности, о чему сведоче сачувана културна добра. Научни кругови су сферу свога интересовања највећим делом усмерили на Милекићеву Бачку галерију и на оно што је после њеног гашења уследило. Међутим, Милекић је за собом оставио и богат документарни материјал који је похрањен у Архиву Војводине, Рукописном одељењу Матице српске и Градском музеју у Суботици. Архивска грађа која се налази у Архиву Војводине, до сада је само фрагментарно презентована.

---

¹ Подаци о животу и раду др Јована Милекића (1899–1978) наведени су на основу Аутобиографије која се чува у Рукописном одељењу Матице српске М 12.473; каталога *Бачка галерија др Јована Милекића* аутора Беле Дуранџија (Суботица 2007) и историјске белешке за Ф. 444, Збирка др Јована Милекића, 1841–1963 (даље Ф. 444) која се чува у Архиву Војводине (даље АВ).

Идејна замисао др Јована Милекића била је да напише књигу о знаменитим Бачванима који су у периоду од друге половине XIX до прве половине XX века били активни учесници у обликовању друштвено-политичне, културно-образовне и националне свести војвођанских Срба. У Збирци се чувају документа која је Милекић пажљиво и стрпљиво прикупљао, са жељом да свом народу остави доказе једног бурног времена у туђем Царству, затим време обележено ратовима, борбом и родољубљем, али и интелектуалним и духовним узлетима, затим слободом. Милекић је посветио цео свој животни и радни век великој сакупљачкој и колекционарској страсти, доприносећи тако чувању идентитета, неговању традиције и језика, националном развоју и напретку. Ипак, Милекић своју замисао није до краја остварио, а књигу о знаменитим Бачванима није написао.

Животни пут др Јована Милекића био је узбудљив и буран. Рођен је 1899. године у Бјеловару, од оца Арсена и мајке Вере, рођене Манојловић. Породица се потом сели у Вуковар, због очевог постављења на нову дужност, где Милекић стиче основно образовање. Још као дечак, на подстицај оца и стрица Цветка Манојловића, почео је да се интересује за филателију и нумизматику, и тако је сакупио и формирао своју прву збирку старог новца, марака, лептира, минерала. Породица Милекић се 1911. године сели у Загреб, где Јован уписује Реалну гимназију. Управо у Гимназији заволео је историју и пожелео да живот посвети историјском раду и колекционарству. У Загребу је 1917. године, истражујући у Земаљском архиву (данас Хрватски државни архив) објавио своју прву књигу *Покрећив досанских муслимана*, 1814. године. Као гимназијалац, фасциниран Археолошким музејом, имао је привилегију да га усмеравају научници, тада већ угледни археолози Јосип Бруншмид и Виктор Хофилер. Од 1917. Милекић је био члан Нумизматичког друштва у Бечу, стекао је углед у филателији и нумизматици, али је почео и са сакупљањем стакла, порцелана и уметничких дела.

Матурирао је на пролеће 1918. и невољно, под утицајем породице, уписао Правни факултет. У време рађања нове јужнословенске државе, у јесен 1918. године, Милекић у својој аутобиографији прише: „Моја мати је Суботичанка, ја сам се увек осећао Војвођанином и када је формиран одред за Војводину, при Народном вијећу у Загребу, ја сам се пријавио у исти. Одмах по доласку у Суботицу из одреда прелазим као добровољац у Дунавски артиљеријски пук. Годину дана после мене и моја мати напушта Загреб и тако су пресељене све моје збирке из Загреба у Суботицу”.

У одреду за Војводину био је и Васа Стајић, с којим ће тада склопити пријатељство за цео живот. Истовремено, исписао се са загребачког Правног факултета и уписао права, прво у Београду, а потом у новооснованом огранку у Суботици. Ту је упознао чувеног филателисту Марцела Копашија, који је тада поседовао највећу филателистичку збирку српских марака, коју је Милекић одлучио да откупи. Стога је 1919. године продао све своје раније збирке и од добијеног новца купио Копошијеву. Временом ју је допуњавао, купујући нове марке на аукцијама по целој Европи, тако да је она прерасла у највећу збирку српских марака на свету. Бавећи се колекционарством, у међувремену, дипломирао је на Правном факултету у Суботици 1924. године. По окончању приправничког адвокатског стажа завршио је постдипломске студије и промовисан у доктора политичких наука на Правном факултету у Сегедину. Истовремено, уписао је студије филозофије, историје и помоћних наука на Филозофском факултету у Београду, које није завршио, што је сматрао својим највећим животним неуспехом.

Пресудан утицај на Јована Милекића да почне да се бави колекционарством имао је познати сенћански колекционар Јован Јоца Вујић, који га је саветовао да се определи за историју и уметност Војводине, као област и делокруг свог колекционарског рада. Поред Вујића, велики подстицај за рад, Милекићу су дали рођак Вељко Петровић и дугогодишњи пријатељ Милан Кашанин, који су са пуно ентузијазма обилазили Војводину пописујући уметничка дела и културно благо овог поднебља. Тако се Јован Милекић одлучује 1926, да прода своју збирку српских марака и од добијеног новца оснива Бачки музеј који је био смештен у палати Манојловић на суботичком корзоу. Из самог назива Музеја види се да се Милекић определио за територију Бачке као област свог колекционарског интересовања, пошто је сматрао да је цела територија Војводине превелика област за квалитетан и системски рад у области заштите културних добара, за једног човека. Отварање Бачког музеја може се сматрати почетком модерне музејско-галеријске делатности, не само у Суботици, него и у целој Краљевини СХС/Југославији.

У оквиру Музеја, Милекић је уз помоћ сарадника формирао више музеолошких одељења, и то: археологија и нумизматика; библиотека; галерија; етнографија; занати и трговина; зоологија и филателија. Циљ новооснованог Музеја био је прикупљање археолошких и етнографских предмета, нумизматичких раритета, затим књига, часописа и новина које су излазиле у Бачкој, документације о угледним Бачванима и њиховим

уметничким остварењима. Посебну пажњу, Јован Милекић је посветио прикупљању дела старих бачких сликара и то не само реномираних, већ и оних савремених, чији таленат се тек назирао. Тако је дошао у посед значајних дела бачких наиваца, од којих ће многи тек после Другог светског рата бити вредновани. Специфичност прикупљених музеалија и документарног материјала била је у томе, што је др Милекић желео да Музеј буде регионално опредељен и по томе је у Краљевини Југославији у међуратном периоду био јединствен.

Пошто није могао сам да обавља обиман посао прикупљања експоната за Музеј, организовао је широку мрежу сарадника за свако музејско одељење, као и мрежу повереника у скоро сваком месту у Бачкој, који су му помагали у прикупљању материјала за збирке. Јован Милекић није био само колекционар, већ и документариста, јер се у његовим збиркама налазио обиман документарни материјал везан за живот и рад појединих стваралаца. Такође, био је у сталном контакту и преписци са угледним музејским и архивским радницима и колекционарима из Војводине, Србије, Хрватске, Мађарске и Аустрије. Током овог периода, велику подршку раду Бачког музеја пружало је и Историско друштво у Новом Саду, чији је Милекић био члан, а нарочито секретар Друштва, др Димитрије Кириловић. Захваљујући огромном труду и раду, Музеј је растао великом брзином, тако да је из свог фондуса могао да организује велику изложбу ликовних уметника Бачке 1932. године у Суботици, која је имала велики одјек у целој земљи. Пошто је Привредна банка, у којој је био директор, банкротирала 1935. године, Милекић је морао да прода део непокретне имовине и пресели своје збирке у породични летњиковач на Палићу који се налазио преко пута Зоолошког врта. Тамо је у парку летњиковца сазидао посебну зграду за потребе смештаја збирки Бачког музеја и отворио га поново за посетиоце. Да би му помогао, адвокат др Владислав Манојловић га је запослио као шефа у својој јавно-бележничкој канцеларији, у којој је радио до 1938. године. Потом прелази у службу Општине града Суботице као помоћник финансијског саветника Општине, где је радио до почетка Другог светског рата и окупације земље.

Бачки музеј на Палићу био је одмах по уласку окупационих трупа привремено запечаћен „делом на моје тражење – пише Милекић – пошто је у музеју било старог оружја, да не бих био осумњичен да поседујем ватрено оружје”. Ове свирепе догађаје, обележене борбом за опстанак, у својим сећањима Милекић овако описује: „После безбројних претачина по стану и многих саслушања од стране окупационих

власти, пребацујемо се мој син Слободан и ја у Срем. Из Сремске Митровице убрзо се враћају на Палић, а потом Милекић доспева у логор „где се налазило стотине Буњеваца, Јевреја и Срба”. По изласку из логора поново се враћају у Срем, а преко Срема одлазе у Београд. Убрзо се опет враћају на Палић. „Када смо се мој син и ја почетком септембра 1941. вратили из Београда, и то време док смо на Палићу били, искористио сам мада тешка срца, јер од музеја се растати је значило одузимање дела моје душе, да бих обезбедио материјална средства за наш поновни повратак у Београд, да нешто од музејског материјала продам. Некретнине нисам могао да продам, јер власти као што рекох нису знале да смо се вратили, а за продају покретнина-музејског материјала нису били потребни уговори. Наравно, музеални материјал који сам продавао, је био неславенског порекла, јер се за славенски материјал није могло наћи купца, а и нисам га хтео продавати”. На Палићу су се крили све до августа 1942. године, када преко Баната опет одлазе у Београд. Тамо, у току рата, др Јован Милекић „као умни надничар” зарађује плату, прво као библиотекар у Војном музеју, а потом у Школи за примењене уметности све до ослобођења Београда 20. октобра 1944. године. Како Бела Дуранци наводи: „Недвосмислено, запослење у Београду омогућиле су својим везама баш оне личности које су биле 'предмети' Бачког музеја и Милекићеве галерије: музеолози, књижевници, колекционари, уметници”. Живећи у Београду, Милекић је настојао да буде у контакту са знаменитим људима родом из Бачке и њиховим потомцима, прикупљајући биографије, фотографије и архивску грађу, у жељи да напише књигу о знаменитим Бачванима. Значајан сегмент Милекићеве Аутобиографије посвећен је сарадницима у току Другог светског рата. Азбучним редом он наводи истакнуте личности Бачке, или њихове пријатеље и рођаке код којих је налазио, или уз њихову помоћ добављао музејски материјал током боравка у Београду.

Ратно страдање саме зграде Милекићевог Музеја и предмета у њему обележено је дивљањем пијаних војника у првој зими ослобођене земље 1944/45. године. Милекић наводи да је након ове највеће катастрофе која га је задесила у животу, одлучио да ограничи домен свог сакупљачког рада само на личности из Бачке, пошто је спасени материјал који је већ поседовао (чувао га је у свом стану), а и материјал који је сакупио у Београду био југословенски (српски, хрватски, буњевачко-шокачки). Иако већ болестан и разочаран, Милекић је настојао да спаси и среди делове

збирки који су опстали после пљачке и уништавања, да би свој дугогодишњи рад сачувао од потпуног заборава. Стога и прихвата иницијативу председника Народног одбора града Суботице Алојсија Михаљчевића да се преостали уметнички, музејски и документарни материјал, уступи на коришћење Народном одбору, с тим да зграда Музеја буде обновљена и др Јован Милекић буде постављен за управника.

Бела Дуранци наводи: „Док је др Јован Милекић сређивао инвентар и архиву свога музеја, у Суботици је нова народна власт омогућила отварање Градског музеја 29. новембра 1948. Тим чином је завршена епоха приватног Бачког музеја. Ново доба је донело и нова правила игре у којима неће моћи опстати као издвојена, очигледна вредност, страст креативне јединке; наступило је доба колективизације и завладала чудесна омамљеност слободом и лепшом будућношћу”. Средивши преосталу збирку ликовних уметника, Јован Милекић је 2. маја 1949. године отворио Бачку галерију (у саставу Музеја) за посетиоце. Уз велики труд и готово сам, успеће да до 1950. године инвентарише, среди и стручно обради, сав преостали музејски и архивски материјал.

Колико је Милекић пожртвовано радио на очувању збирки сведоче и подаци из Аутобиографије у којој наводи: „Тек 1950. када ми је дошао за помоћника Берањи Матија Маћаш, потпуно је стручно сређен сав архивски материјал и смештен у досијее, и који се налазио у музеју од пре Другог светског рата и који је сакупљен за време окупације у Београду, и нови који је стално пристизао. Исто је тако потпуно сређена и библиотека, као и материјал ликовних уметника и материјал из примењене уметности а исто тако и све успомене на знамените Србе и Хрвате из Бачке. Први пут у историјату музеја, који је уједно и моја историја, састављен је комплетан списак библиотеке, као и комплетни спискови-инвентари творевина ликовних уметника и творевина примењене уметности. Сваки предмет је био на свом месту”.

Милекић даље наводи: „Када је услед спољнополитичких притисака источних земаља, запретила опасност мом музеју да га опет задеси иста судбина која га је снашла у зиму 1944–1945, мој енергични помоћник је сав музејски материјал изложен у Бачкој галерији и онај у магазину, упаковоа у девет великих сандука и они су 1951. отпремљени пријатељима и рођацима у Сремску Митровицу и Стару Пазову на чување. Стање које је било успостављено између Народног одбора града Суботице и мене, легализовано уговором, односно споразумом 1953. написмено”. Збирку ликовних уметника је др Милекић вратио 1954. и поново отворио сталну

поставку Бачке галерије. Стручна комисија која је по налогу Савета за просвету и културу ГНО Суботице 1954. године прегледала фонд Бачке галерије и проценила његове вредности, изнела је мишљење и указала да су изложбене просторије влажне и неодговарајуће за презентацију слика и скулптура.

Како Бела Дуранци наводи: „Разноврсна и богата збирка др Јована Милекића настала је и растакала се у сећање, била је у неколико наврата непоновљива особеност овог простора и пример неуништиве креативне страсти. Могла је опстати као знаменитост града и Палића, атрактиван ентеријер и ризница података, исходиште трагичке знатижеље у расветљавању тајни бачког пространства”. Олга Микић, кустос Галерије Матице српске, истиче: „Милекићева збирка након више судбоносних потреса и осипања, када је у Матицу српску стигла – обухватала је 228 уметничких предмета: слика, графика и скулптура, радова српских уметника XVII, XIX и прве половине XX века пореклом из Бачке”.

Слике, скулптуре и цртеже из колекције др Јована Милекића Галерија Матице српске примила је 1965. године као поклон Матице српске. Уговор о откупу Матице српске и др Јована Милекића, склопљен је у Новом Саду 15. децембра 1965. У уговору је наведено да се откупљује „галеријски, библиотечки, музејски и рукописни фонд”. Галерији је припао галеријски фонд, а остало је уступљено Библиотеци Матице српске, Рукописном одељењу Матице српске, Војвођанском музеју (данас Музеј Војводине) и Архиву Војводине. Мањи део уметничке збирке др Јована Милекића интегрисан је у фонд уметничког одељења Градског музеја у Суботици. Попис је делом сачињен на основу дописа др Јована Милекића Градском музеју, писаном на Палићу 25. јануара 1960, са приложеним пописом по следећим категоријама: уметнички радови Буњеваца, књиге буњевачких аутора, новине, часописи, архива, успомене. Други извор података је примопредајни записник сачињен у Градском музеју 18. октобра 1961, у вези са откупом слика „Буњевачких сликара” из колекције др Јована Милекића.

Др Јован Милекић је преминуо 1978. године у Суботици. После његове смрти, један део уметнина је преузео Град Суботица, а други део је припао наследницима. Преостали део архиве, наследници др Јована Милекића су 1996. године поклонили Архиву Војводине и Рукописном одељењу Матице српске. Део архивске заоставштине поклоњен Архиву Војводине, садржи документарни материјал који је др Јован Милекић прикупио за књигу о знаменитим Бачванима, коју

је намеравао да напише, и од те грађе у Архиву је формирана Збирка др Јована Милекића.

Прво, архивистичко сређивање Збирке, урађено је 1997. године. Ревизију сређивања и обраду Збирке урадила је Љубица Будаћ, виши архивиста у Архиву Војводине, 2010. године. Током сређивања, документа су задржала поредак који је устројио др Јован Милекић. Архивска грађа је сређена по азбучном реду лица на које се односе подаци, или према ствараоцу архивске грађе и груписана је у 697 архивских јединица, распоређених у 21 кутију. Од научноинформативних средстава израђени су аналитички описи предмета и регистри (предметни, географски и именски), сумарни инвентар и белешка о фонду. Временски распон архивске грађе Збирке обухвата период од 1841. до 1963. године. Грађа садржи податке из свих сфера друштвеног и политичког живота угледних Срба из Бачке од друге половине XIX до прве половине XX века.

Архивску Збирку др Јована Милекића чине: аутобиографије, биографије, рукописи, повеље, дипломе, докумената делатности, писма, дописнице, нотни записи, плакати, разгледнице и фотографије војвођанских Срба са којима се Милекић дописивао. По својој професији, они су били различити: привредници, земљопоседници, адвокати, лекари, инжењери, учитељи, политичари, војна лица, свештеници, књижевници, сликари, вајари, композитори, колекционари. Повеље и дипломе представљају посебну вредност Збирке, јер се на њима налазе својеручни потписи кнеза Михаила, краљева Милана и Александра Обреновића, као и краљева Петра I и Александра Карађорђевића. Многа докумената се издвајају изузетно занимљивим ликовним и графичким решењима.

Архив Војводине је представљајући садржај архивске грађе Збирке др Јована Милекића, свој први корак у њеном презентовању стручној и широј јавности, направио реализацијом тематске изложбе која прати развој српског грађанског друштва на данашњој територији АП Војводине. Изложба „У огледалу времена – српско грађанско друштво на размеђи векова кроз Збирку др Јована Милекића”, аутора Сање Гавриловић, Љубице Будаћ и Леониле Павловић, виших архивиста у Архиву Војводине, свечано је отворена 14. септембра 2012, у галеријском простору Архива. Архив Војводине је са овом изложбом учествовао у националној манифестацији Ноћ музеја (18. мај 2013). Изложба је била приказана и суботичкој публици у Градском музеју у Ноћи музеја (мај 2015). Богато опремљен каталог који прати изложбу први пут је штампан 2012. године. Услед великог интересовања, друго издање каталога, штампано је 2016. године.

Још током рада на припреми изложбе, констатовано је да богат архивски материјал Збирке пружа могућности за даља стручна и научна истраживања, као и приказ чињеница садржаних у грађи. С обзиром на то да је сачуван архивски материјал др Јована Милекића који се сада налази у више установа културе и даље у великој мери непознат широј јавности, Архив Војводине се определио да публикацијом *У незаборав прошлости. Личности из области културе и уметности од групе њоловине XIX до њрве њоловине XX века у архивској Збирци др Јована Милекића*, прикаже развој културе и уметности, првенствено на основу архивске грађе. Књига обухвата тридесет и једну личност које су учествовале у обликовању културне, политичке и друштвене стварности у Јужној Угарској, тј. на данашњој територији АП Војводине, према нашем личном избору. Хронолошки је описан њихов животни пут и делатност, а неке од њих, иако познате, описане су у светлу нових извора, док је већина, готово заборављена, приказана први пут.

Надамо се да смо израдом и презентовањем ове публикације успели у намери да одамо поштовање, дивљење и захвалност др Јовану Милекићу, који је својим преданим радом и несебичним залагањем, свом народу оставио културно благо заштићено од заборава прошлости.

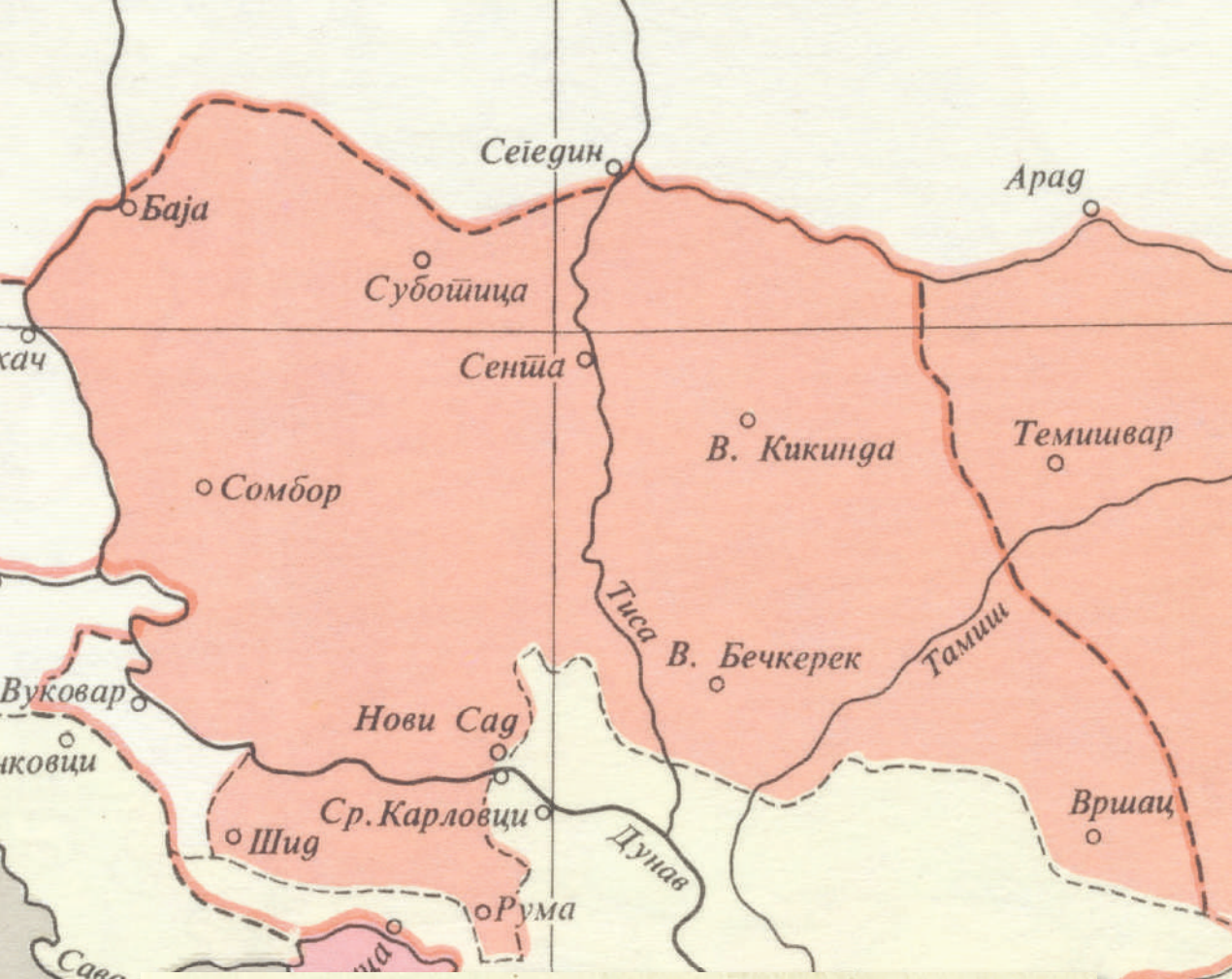
Реч захвалности упућујемо установама културе и образовања, које су нам помогле да садржајно употпунимо књигу која је пред нама: Архиву САНУ у Сремским Карловцима, Галерији Матице српске, Рукописном одељењу Матице српске, Библиотеци Матице српске и колегама из Српског биографског речника, Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, Музеју Војводине, као и запосленима у Архиву Војводине, који су својим трудом, залагањем и знањем допринели обликовању ове књиге.

Захвалност дугујемо и рецензентима, др Жарку Димићу и Зорану Вељановићу, архивском саветнику, на сарадњи током припреме књиге за објављивање, затим Весни Башић, архивском саветнику и уреднику књиге, на саветима и сугестијама, а посебно на њеној несебичној помоћи.

Посебну захвалност изражавамо Покрајинском секретаријату за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама АП Војводине, који је имао разумевања да и материјално подржи штампање књиге, вреднујући пројекат Друштва архивских радника Војводине, које је предложило рукопис за штампу.

Сања Гавриловић, виши архивист

КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ ВОЈВОЂАНСКИХ СРБА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА

Процес стварања модерне српске нације у политичком и културном смислу на данашњој територији АП Војводине, био је дуготрајан и повезан са многим тешкоћама. И данас је тешко утврдити укупно присуство Срба у земљама Јужне Угарске, поготово у периоду раног средњег века. Оно што са сигурношћу можемо тврдити је веће присуство српског народа на овим територијама пред крај XIV века, односно непосредно после битака на Марици и Косову, после којих је српски народ, тражећи мирнији живот почео масовније да прелази обале Саве и Дунава, настањујући се, на угарску територију. Ти насељени Срби су под најездом турске силе пренели у Панонију и Подунавље своја верска, културна, па и привредна седишта, оставши одвојени силом прилика од већине свог народа који је потпао под Османску царевину.²

Срби су се тако нашли у једној новој, за њих непознатој католичкој средини у коју су пренели своје балканске, византијске, светосавске и епске народне традиције држећи се своје славне средњовековне историје. Нов начин живота је умножио и знатно изменио српско друштво. Срби су се прилагођавали новој средини и њеним културним утицајима, ипак настојећи да сачувају, пре свега, традицију о слави и сјају српске средњовековне државе и светосавље – као најчистији облик православне вере. Утолико је српски пут био тежи, а макар и минимални резултати видљивији и успешнији, зато што је српски народ на овим туђим територијама био принуђен да живи у једној средини са високо развијеном

---

² Никола Радојчић, *Оживела Војводина*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 28, Нови Сад 1958, 5–7; Ова свеска је била забрањена управо због текста др Николе Радојчића о Војводини.

духовном и материјалном културом, која је Србе стално излагала непосредној опасности од асимилације.³

Српска оданост вери и традицији је морала бити подигнута на један виши културни и духовни ниво, кроз стварање школованих, образованих људи који би стали на чело народа у непрестаној борби за верску и националну слободу. Ту улогу, је у почетку, преузела на себе српска црквена организација Карловачка митрополија у оквиру Хабзбуршке монархије која је крајем XVII и почетком XVIII века, путем привилегија⁴ омогућила опстанак и даљи развој српског друштва и примање средњоевропских и западноевропских вредности – пре свега у оквиру тековина просветитељства и рационализма, као основних праваца у култури и уметности.

Тако је и српска уметност XIX и прве половине XX века на данашњој територији Војводине, о којој ће овде бити највише речи, била наставак и логичан развитак српске уметности средњег века, у промењеној средини и са новим особинама. У својим почецима настала као дело деспота и монаха, српска уметност у Војводини, из века у век, све више је постајала привилегија богатих, образованих световњака, новоформираног грађанског слоја, који су у већини чинили трговци и занатлије.⁵

Овај новоформирани грађански слој је својим сопственим средстви-

³ Миодраг Коларић, *Класицизам код Срба*, књ. 1, Београд 1965, 39–41.

⁴ О додели српских привилегија види, Јова Адамовић, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора 1861*, Загреб, 1902, 21–33; Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини* (пон. изд.), Нови Сад 1991, 299–311; Јован Радонић *Војводина од Велике сеобе (1690) до Сабора у Крушедолу (1708)*, Војводина II, Нови Сад, 1940, 1–47; Стеван Симеоновић-Чокић, *Српске привилегије*, Војводина II, Нови Сад 1940, 61; Јован Радонић, Мита Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792*, Београд 1954, 1–18; Славко Гавриловић, *О борби Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690–1850)*, Зборник Матице српске за историју, св. 43, Нови Сад 1991, 7–24; С. Гавриловић, *Насијања патријарха Арсенија Чарнојевића око права на десетину и земљишни посед 1690–1706*, Зборник Матице српске за историју, св. 53, Нови Сад 1996, 12–15; Владан Гавриловић, *Дипломатички списи код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*, Ветерник 2001, 16; Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знаменита докумената за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007, 15–24; Д. Микавица, *Српско питање на угарском сабору*, Нови Сад 2011, 18–22.

⁵ Милан Кашанин, Вељко Петровић, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 9–10.

ма, уз свесрдну помоћ Карловачке митрополије и њених архијереја, крајем XVIII и у првим декадама XIX века подигао сопствену културу и уметност на један виши, европски ниво. Основане су прве гимназије (Карловци 1791, Нови Сад 1810, Сентандреја–Сомбор 1812–1816) и створена значајна расадишта будуће српске световне интелигенције која је била способна да поведе одсудну борбу за национални и културни препород Срба у Монархији.⁶

На прелазу из XVIII у XIX век дошло је, уједно, и до померања српског културног центра из Беча у Пешту, а потом у Нови Сад. С обзиром на то да је Беч све више, услед појачане цензуре, постајао непогодан као српско културно средиште, иако се, баш у то време, у њему развијају студије славистичких наука и јача делатност Вука Караџића.⁷ Најбоље се овај притисак могао видети кроз потешкоће издавања више српских новина у Бечу, њиховог кратког излажења и забрана.⁸

Кретање према Пешти било је условљено и продајом бечке ћирилске штампарије, у власништву Србина Стефана Новаковића, Пештанском универзитету, заједно са привилегијом на искључиво штампање српских књига, што је условило веће окупљање српске интелигенције у Будиму и Пешти.⁹

⁶ С. Гавриловић, *Срби у Хабзбуршкој монархији (1792–1849)*, Нови Сад 1994, 7–8.

⁷ Најзаслужнији за развој бечке славистике, али и за међународну славу Вука Стефановића Караџића био је царски цензор за словенске језике, научник, Јернеј Копитар; Дејан Медаковић, *Срби у Бечу*, Нови Сад 1998, 146–148.

⁸ У Бечу је излазило неколико српских новина. Прве, *Сербскаја њосведенија новини*, грчке браће Пуљо 1791/92. године, потом *Славеносрбске вједомости* Стефана Новаковића у периоду 1792–1794. После тога, услед цензуре, Срби нису имали новине све до излажења *Новина србских* које је највише уређивао Димитрије Давидовић, које су излазиле, у континуитету од 1813. до 1822. године; Јован Скерлић, *Историјски њрећед србске шћамје 1791–1911*, Београд 1911, 2–5; Василије Крестић, *Историја србске шћамје у Ујарској 1791–1914*, Нови Сад 1980, 13–35; С. Гавриловић, *Прилој историји њрвих србских новина Маркигеса Пуља*, Годишњак Филозофског факултета, бр. II, Нови Сад 1968, 63–68; С. Гавриловић, *Димитрије Давидовић о свом најѡшћану Аустрије 1821. године*, Историјски часопис, бр. 18, Београд 1971, 289–292, Радош Љушић, *Оријентални новинар, евројски ѡпојћичар, Димитрије Давидовић*, Београд 2006, 27–46.

⁹ Реч је о ћирилској штампарији која се првобитно налазила у власништву аустријског штампара Јосифа Курцбека, који је имао искључиву привилегију за штампање ћирилских књига за православне у Монархији, у трајању од 1770.

Не треба заборавити да су вашари, највише у Пешти, привлачили на стотине трговаца и Срба занатлија из свих крајева Монархије, а нарочито са подручја данашње Војводине. Такође, Дунав је као велика река, најбоље повезивао Нови Сад, Земун, Панчево, Вуковар са Пештом, Будимом, Пожуном, који су били средишта не само трговине у Угарској, него и расадници мађарске и словачке националне идеје, њихове културе и уметности. Такође, на универзитетима и лицејима Пеште и Пожуна су се, у великој мери, школовала деца богатих српских грађана, која су ускоро ступила на политичку и културну сцену свога народа и повела га ка остварењу националне идеје и културног просперитета.¹⁰

Готово упоредо, у присној вези, са будимско-пештанским кругом развијао се и новосадски културно-политички центар, као један од најзначајнијих средишта српског грађанства у Монархији. Његов изражени трговачки и занатлијски карактер, развијен речни саобраћај, на северу, до Пеште и Беча, југозападу, до Карловца и Јадрана, живе везе са Србијом, су допринели да Нови Сад ускоро постане најважнији културни и политички центар српског народа у Монархији. Осим тога, велику улогу је имало већ доста развијено школство у Новом Саду, а нарочито Велика српска православна гимназија у Новом Саду, која је омогућила окупљање српске интелигенције на челу са познатим славистом Павлом Шафариком, затим Георгијем Магарашевићем, Милованом Видаковићем, Стефаном Вујановским, Јованом Хаџи Светићем и другим истакнутим личностима тога времена.

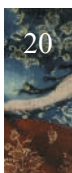
Један од најзначајнијих момената у развоју српске интелигенције и културе наступио је 1825/26. године покретањем *Лейхойиса Матице српске*, и стварањем Матице српске, као најважније просветно-културне институције српског народа. Ова идеја је реализована деловањем пештанског и новосадског културног круга.¹¹ Напоредо с Матицом, а често и на њен подстицај од четрдесетих година XIX века, код Срба, као кул-

---

до 1790. године. Курцбек је 1791. ову штампарију продао Стефану Новаковићу, који је у њој, између осталог, покренуо и штампање других српских новина – *Славеносрпских вједомости* (1792–1794); Јелена Илић, *Курицбек Јозеф Ритшер фон*, Српски биографски речник (даље СБР), књ. 5, Нови Сад 2011, 454–455.

¹⁰ С. Гавриловић, *Срби у...*, 10–11.

¹¹ Први председник Матице је био правник и књижевник Јован Хаџић (Мишо Светић), који је израдио и њен Статут, чиме је поставио њен рад на ширу просветно-књижевну основу; Живан Милисавац, *Матица српска*, Нови Сад 1963, 23–70; С. Гавриловић, *Срби у...*, 15–16.

турно-националне установе деловале су и српске читаонице, око којих су се окупљали ђаци, студенти, трговци, занатлије, како у мањим, тако и у већим српским срединама, понајвише на територији Јужне Угарске. Прва таква читаоница основана је у Иригу 1842. године, а за њом је следила читаоница у Новом Саду 1844/45. чија једна од одредби најбоље приказује тадашње српско друштво и његов грађански слој: „Да читаоница треба да друштвеним опхођењем и читањем добрих књига, новина, часописа, своје чланове развија духовно, друштвено и хумано.”¹² Затим су основане читаонице у Сомбору, Великом Бечкереку, Великој Кикинди, Карловцима, Панчеву, а њихову улогу су, у још неким срединама, имале касине (кафане), у којима су највише читане словенске, немачке и мађарске новине. Може се претпоставити да је оваквих кафанских читалишта било и још понегде код Срба у трговиштима Јужне Угарске у време националног освешћивања и повећаног интересовања за домаће „књижество”.¹³ Како је забележио хроничар, књижевник Јаков Игњатовић „На таквим местима се повсуда ’о српству дебатовало’ и о питањима језика и Вукове реформе расправљало”.¹⁴

У време националног буђења грађанства и интелигенције и забава је почела да служи „народности”. У првом реду то важи за балове. Према једном сећању везаном за Панчево, модернији друштвено-забавни живот отпочео је мањим састанцима по приватним кућама, а затим се прешло на веће забаве, па на мање балове да би се завршило на великим „елит-баловима” на којима је провејавао „јак српски дух”.¹⁵ Приређивачи балова настојали су да њима буду заступљене народне, српске игре, а нарочито да се говори народним језиком и потисне немачки који се у грађанским круговима сматрао за „нобл”. Обавештавајући о једном балу у Новом Саду у фебруару 1842. године, Павловићеве *Новине* су осуђивале неке госпође које су говориле немачки, истичући да ће бити „као градије најдражестније” само ако се „народностју својом ките и поносе”.¹⁶

¹² Статут за Новосадску читаоницу и ову одредбу је сачинио Јован Хаџић; Миращ Кићовић, *Јован Хаџић (Милош Свећкић)*, Нови Сад 1930, 144–147; С. Гавриловић, *Срби у...*, 17.

¹³ Исто, 17.

¹⁴ Јаков Игњатовић, *Райсодије из прошлој српској животи*, Нови Сад 1953, 10–11.

¹⁵ Миховил Томандл, *Српско позориште у Војводини (1736–1868)*, књ. I (репринт), Панчево 2005, 63–64.

¹⁶ Српске народне новине бр. 14/1842; С. Гавриловић, *Срби у...*, 17–18.

На овим баловима је, поред кола, које је најбоље оличавало народно јединство, играна и популарна „Лепа Маца” коју су Панчевци 1845. први извели „на фигури по народној мелодији и такту”. За Панчевом нису заостајали ни Нови Сад, Бечеј, Земун, Вршац, Сомбор, Арад и Сегедин, а њима су настојала да се придруже и нека већа сеоска насеља као Жабал, Чуруг, Стара Кањижа. Од песама на баловима најомиљеније су биле две изразито родољубиве: „Ја сам млада Српкиња” и „Ја сам Србин, српски син”. У сале за забаву ушле су и гајде без којих је било тешко замислити прави бал који је служио буђењу и учвршћењу „народности”. Балови су често протицали у знаку апотеозе Матици српској и добротору Сави Текелији, као и популарисању Павловићевих и Гајевих новина.¹⁷

Српски „нобл-балови” били су чувени и у Пешти и Будиму. На њима су се могли видети „јурати разне сорте, ђаци, трговци, Грци, нешто Румуна”. У Будиму се давало „Код седам курфиршта” за дечију публику, а у Пешти у „редуту”, за одраслу децу. И ту је „за одржање српског типа” на балу било незаобилазно коло уз гајде.¹⁸

Најзад, балови, али не искључиво српски, него словенски, одржавани су и у Бечу. На њима се, по правилу, говорило свим словенским језицима, играле словенске и српске игре, а поред осталих Срба, редовно су били присутни кнез Милош Обреновић и Вук Караџић. Ти балови били су израз словенске солидарности, али су на њих долазили и Немци, посебно млади музичар Штраус који је на њима и сам музицирао.¹⁹

На национално буђење у градовима, утицале су и дилетантске позоришне трупе које су аматерски, али са много жара, приказивале историјске и друге комаде на народном језику потискујући дотад водеће немачке позоришне трупе. Прве такве дружине су се појавиле тридесетих година XIX века у Новом Саду, Великој Кикинди, Бечеју и четрдесетих година у Вршцу и Сомбору.²⁰

Осим овога, и музика је увелико служила „народности”. Тако је у Панчеву крајем тридесетих година XIX века основано „Музикално друштво заједно са школом музике”, па је грађанство још исте године дочека-

¹⁷ С. Гавриловић, *Из историје културног наслеђа код Срба у првој половини XIX века*, Зборник Теодор Павловић и његово доба, Нови Сад 1988, 13–20.

¹⁸ Ј. Игњатовић, *Райсодије...*, 59.

¹⁹ С. Гавриловић, *Из историје културног...*, 17–19.

²⁰ Исто.

ло да му деца од 10 до 12 година „у публичном тога друштва концерту, на виолини, флаути итд. на радост своји родитеља и милог рода србског доста прилично себе чути дају”.²¹ Уопште узевши, усавршавао се укусу за „лепа художества”, а у сваком отменијем дому могло се видети како жене „фортепијано и друге музике разумевају.”²²

Као што можемо сагледати, све гране уметности и културе уопште, имале су исти задатак, све су биле прожете идејом „народности и књижевства”, као и сном о сопственој, аутономној територији, или како ју је наш народ називао Српској Војводини.²³

Скоро до истека прве половине XIX века, односно револуционарних дешавања 1848. године, Срби у Монархији нису могли да захтевају посебну територију на којој би се политичко и управно могли организовати. На чувеној Мајској скупштини 1848. године, они су прогласили Српску Војводину (Војводовину) и у њу унели темеље свог националног, политичког и верског програма. За своју Војводину су прогласили области Срема, Барање, Бачке са Потиским дистриктом, Баната са Војном границом и Великокикиндским дистриктом.²⁴ Овако проглашену Српску Војводину није признао нико, осим Хрватског сабора, што је условило да завршетком Револуције нестане ова слободоумна, демократска аутономна област Срба у Угарској.²⁵ Влада у Бечу је покушала да тобоже награди Србе за лојалност у Револуцији и њихову упорну и огорчену борбу против Мађара, конституисањем такозваног Српског Војводства и Тамишког Баната, као посебне круновине од 1849. до 1860. године. Међутим, тако организовано Војводство са немачким као службеним језиком и седиштем у Темишвару, на ободу Монархије, само је формално

²¹ Исто, 19–20.

²² Српске народне новине, бр. 101/1839; 3/1841; 69/1842; 100/1842; С. Гавриловић, *Из историје културној...*, 19–20.

²³ С. Гавриловић, *Из историје културној...*, 20.

²⁴ С. Гавриловић, *Политичка борба за српску Војводину*, Зборник радова Српски покрет у Револуцији 1848/49, Нови Сад 2000, 13; Д. Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 23–39.

²⁵ С. Гавриловић, *О борди Срба у...*, 7–23; Јован Савковић, *Борба Срба Војвођана за територијалну и политичку самосталност*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 3, Нови Сад 1952, 21–51; В. Крестић, *Историјске основе војвођанске аутономије*, Из историје српско-хрватских односа, Београд 1994, 88–113; С. Гавриловић, *Политичка борба за српску Војводину*, 7–31; Д. Микавица, *Српска Војводина...*, 23–38.

својим именом задовољило Србе и било је у дубокој супротности у односу на идеју аутономије коју су Срби желели и остварили на Мајској скупштини 1848. године.²⁶ Најбоље је став српског незадовољства изнео политички првак Срба у Угарској Светозар Милетић у свом чувеном Туцинданском чланку у јануару 1860. године у којем је истакао да укидањем Војводства Србије и Тамишког Баната Срби нису много изгубили, јер је дотадашња аутономија коју су имали у оквиру Војводства била само фиктивна, а да српском народу у Угарској и Монархији, тек предстоји борба за истинску самосталност.²⁷

Оживљавање Српске Војводине је покушано на Благовештенском сабору 1861. године са закључком да „Област она, у којој Срби по већини живе, има се признати као област србска у краљевини Угарској, односно у троједној краљевини Хрватској, Славонији и Далмацији под називом Војводовина Србска”.²⁸

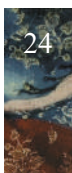
Захтеви Благовештенског сабора о Српској Војводини нису никада били испуњени, али су они коришћени као баук пред Мађарима у преговорима Аустрије са њима, а после стварања Дуалне монархије 1867. године, заслуге српског народа у Монархији су биле заборављене и велика већина српског народа настањена у Угарској, је потпала под супериорност Мађара и сва своја права, је могла да остварује само у угарским институцијама.²⁹

²⁶ Приликом оснивања Војводства Србије и Тамишког Баната припала је територија Бачке и Баната, без Војне границе и само део Срема, Румски и Илочки срез, док је остатак додељен Хрватској, односно Тројединој Краљевини; С. Гавриловић, *Полијичка борба...*, 30–31; Д. Микавица, *Српска Војводина...*, 39–57; Зоран Стевановић, *Војводство Србија и Тамишки Банат 1849–1861*, каталог изложбе, Нови Сад 2014, 23–24.

²⁷ Туциндански чланак је објављен у листу *Србски дневник* 4. јануара 1860. године (стари календар). Он је написан као одговор на одлуку цара Франца Фердинанда од 27. децембра 1860. (нови календар) о укидању Војводства; Д. Микавица, Чедомир Попов, *Садрани сјиси. Свейозар Милетић*, књ. 1, Нови Сад 1999, 232–235; Д. Микавица, *Полијичка идеологија Свейозара Милетића*, Нови Сад 2006, 1–222; 3. Стевановић, нав. дело, 50; Д. Микавица, *Српска политичка елита у Хабзбуршкој монархији, 1526–1860*, књ. I, Нови Сад 2018, 299–335.

²⁸ Н. Радојчић, *Оживела Војводина*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 28, Нови Сад 1958, 17; Г. Васин, *Сабори раскола*, Београд 2015, 21–68.

²⁹ После жучних расправа у Угарском сабору, Аустроугарска нагодба је изгласана 29. маја 1867. године. Отпора је било не само код немађарских народа, него и код мађарских посланика, представника левице, али и код дела мађарске

Ипак, иако стално политички угрожавани, у тој новој средини, Срби су врло брзо примали дух западне и средњоевропске културе и цивилизације, што их је довело у позицију изградње модерне националне свести, а самим тим и на размишљања о модерној европској нацији.³⁰ Оно што је била свест о постојању Српске Војводине створене у револуционарним дешавањима 1848. године и што се показало као неугасива жеља Срба и на Благовештенском сабору 1861. године, постала је главни покретач свих српских културно-политичких збивања друге половине XIX и почетка XX века, и чекала плодно тле, које се указало завршетком Првог светског рата и директним прикључењем „оживеле Војводине” Краљевини Србији.³¹

У томе је готово цео један век, а посебно после Револуције 1848/49, предњачио Нови Сад као истински политички, али и културни центар српског народа у Монархији. Како је забележио историограф, Васа Стајић: „Нови Сад није нарочито знаменит као средњо-европски град, него је сва његова слава у томе што је једно време био културни центар Срба [...]. Новосадски Срби су, за кратко једно време, успели да на себе обратe пажњу свега Српства, да му предњаче у појединим областима културног живота, да од Новог Сада створе оно што је Светозар Милетић, који очигледно није волео разметања, назвао Српском Атеницом”.³²

За разлику од Милетића и Стајића, Јован Скерлић је Нови Сад први прозвао Српском Атином указујући тиме на његов изузетни значај за васколики српски народ, а посебно за Србе у војвођанским областима. Како Скерлић наводи: „Од 1860. године Нови Сад постаје неоспорно духовна метропола српског народа. Србија се тек стала просветно дизати, а како у њој није било политичке слободе, духовни живот у њој је увек био стешњен и оскудан”. У другој половини XIX века излазило је у Новом Саду 56 различитих српских листова, а у исто време на мађарском и немачком свега четири. Од 1864. Матица је пресељена у Нови Сад и тиме се књижевни рад удвостручио. Народно позориште је основано, прво, у

емиграције са Лајошем Кошутом на челу. После прихватања Нагодбе, уследио је Закон о народностима из 1868. године, којим се, законским путем, појачала мађаризација у Угарској; Д. Микавица, *Српско ишшање...*, 147–154.

³⁰ Ч. Попов, *Мозаичка слика историје Војводине*, Рад Музеја Војводине, бр. 39, Нови Сад 1997, 371–373.

³¹ Исто.

³² Бранислав Вранешевић, Коста Милутиновић, Живан Куманов, *Нови Сад кроз историју*, каталог изложбе, Нови Сад 1951, 35.

целом Српству.³³ Нижа гимназија 1865. постаје виша, а ђаци са свих страна стижу у Српску Атину.³⁴ Књижевне прославе Саве Текелије 1861. и Шекспира 1864. одвијају се у Новом Саду. Прва скупштина Уједињене омладине српске 1866. састаје се у њему.³⁵

Такође, према Скерлићевим наводима: „Највећи број књижевних снага српских збивен је у Новом Саду [...]. Ту су књижевне каване: Код камиле, Код сокола, Код беле лађе, где се свако вече састају Јован Јовановић, Лаза Костић, Јован Ђорђевић, Светозар Милетић, Јаков Игњатовић [...]. Ту се претреса светска и локална политика, препири се о књижевним

³³ За оснивање Српског народног позоришта 1861. године најзаслужнији је био тадашњи професор Српске православне велике гимназије, књижевник и публициста, саборац и побратим Светозара Милетића, Јован Ђорђевић, који је од 1858. до 1860. написао низ чланака у листу *Србски дневник* о потреби оснивања сталне глумачке куће, чији би покровитељ и покретач била Српска читаоница у Новом Саду. Захваљујући тој иницијативи, 1861. на главној скупштини Читаонице је одлучено да она преузима оснивање позоришта. Пошто је крајем 1861. Угарска влада одобрила оснивање и дала дозволу, за неколико месеци 1861/62. је сакупљено преко 30.000 форинти (у оно време висока свота новца) за функционисање позоришта; Коста Милутиновић, *Јован Ђорђевић, оснивач Српској народној позоришћу*, Браничево, бр. 3, Пожаревац 1961, 27–33; М. Томандл, *Српско позориште у Војводини, 1736–1868*, књ. 1, 133–150; Ненад Предојевић, *Друштво за Српско народно позориште 1861–1941*, ел., Нови Сад 2018.

³⁴ За само неколико година Српска православна велика гимназија у Новом Саду је од ниже гимназије (четири разреда) постала комплетна (виша) гимназија. Школске године 1865/66. добила је пети и шести разред, идуће школске године је отворен седми, а школске 1867/68. и осми разред. Те школске године, одржана је и прва матура и први пут су издана матурска сведочанства, која су имала исту важност као и сведочанства државних гимназија; Васа Стајић, *Српска православна велика гимназија у Новом Саду*, Нови Сад 1949, 272.

³⁵ Уједињена омладина српска је настала крајем августа 1866. у Новом Саду. Настала је на иницијативу бечког омладинског друштва „Зора” које је позвало ђачке, студентске и певачке дружине на састанак ради јединства српске омладине. Члан Омладине је могао бити сваки Србин који је напунио 18 година. Организација је имала за циљ окупљање свих Срба, без обзира на то са којих територија долазили. Уједињена омладина српска је трајала као организација до 1871. године; Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевности*, Београд 1925, 91–94; Никола Петровић, *Историјско место и значај Уједињене омладине српске*, Зборник Уједињене омладине српска, Нови Сад 1968, 11–25; Д. Микавица, *Милетићевци на њују формирања стиранке*, Истраживања, бр. 22, Нови Сад 2011, 319–322; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књ. 2, Нови Сад 2016, 55–72.

питањима, критикују штампане песме, додају се досетке, нарочито се обелодава епиграм и каламбур. У тим каванама стварале се књижевне репутације, давао се правац целој српској књижевности [и култури] а млади писци из Србије ишли су као на хаџилук у Нови Сад”.³⁶

У погледу националне борбе, али умногоне и опстанка српског народа у Монархији, посебно на територији Угарске, Нови Сад је са својим политичким првацима, пре свих Светозарем Милетићем, готово пуне три деценије, био главни стожер свих народних питања и потреба. Крајем осамдесетих година XIX века војвођански Срби, а посебно Новосађани су почели да стагнирају, а потом и да застају у вођењу националних и народних послова, посебно после телесних и душевних мука изазваних трогодишњим тамновањем Светозара Милетића (1876–1879). Међусобне борбе и трвења су биле све више изражене, а српске поделе биле видљиве у сваком сегменту, у друштвеној, политичкој и културној сфери.³⁷

³⁶ Ј. Скерлић, *Омладина и ...*, 73–77.

³⁷ У самој Милетићевој, до тада неприкосновеној, Српској народној слободумној странци 1879. настале су видљиве пукотине, које су се огледале у економско социјалним питањима, која би ушла у основна начела странке, поред националне опције. Овај покрет је водио Јаша Томић, захтевајући да се у програм странке убаци питање хлеба, што је Милетић сматрао социјалистичким тенденцијама, оштро се супротстављајући томе. Када је Милетић видно психички оболео почетком осамдесетих година, међу његовим саборцима уследиле су још веће разлике, које су довеле до стварања две основне струје (странке) у Јужној Угарској (данашњој територији АП Војводине), Либералне и Српске народне радикалне странке. Њихове вође Миша Димитријевић, потом Михаило Полит-Десанчић од стране либерала и Јаша Томић, од стране радикала су обележили наредне деценије страначке, политичке и друштвено-економске, социјалне борбе Срба у Угарској; Милан Савић, *У сјомен Миши Димитријевићу: о св. Сави 1891. год*, *Летопис Матице српске*, књ. 165/1, Нови Сад 1891, 110–114; *Сјоменица Јаше Томића*, Нови Сад 1923; Никола Милутиновић, *Милетић и Полић у борби за национални ојсџанак Срба у дившој Угарској*, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 3, св. 3, Нови Сад 1930, 449–458; Н. Петровић, *Око Милетића и после њега: чланци, расправе и њолемике*, Нови Сад 1964; Н. Петровић, *Светозар Милетић и народна сјранка*, књ. 1–2, Сремски Карловци 1968–69; Д. Микавица, Ч. Попов, *Садрани сјиси, Светозар Милетић*, књ. 1, Нови Сад 1999, 232–235; Д. Микавица, *Полићичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006; В. Ђ. Крестић, *Јаша Томић: њолићички њорјреј: 1856–1922*, Нови Сад 2006; Д. Микавица, *Михаило Полић-Десанчић: вођа срјских либерала у Аусјроујарској*, Нови Сад 2007; Душко М. Ковачевић *Светозар Милетић*:

Када су, у исто време, Мађари низом закона до краја XIX и почетка XX века изложили немађарске народе безобзирном и суровом прогањању и сваку њихову жељу проглашавали актом против државног јединства угарске (мађарске) круне, још више је дошао под удар српски народ у Угарској. Јака национална угарска држава није показивала никакво разумевање за инсистирање Срба и других немађарских народа, у погледу било каквог јачања њихових народних институција. Мађаризација је покушана према немађарским народима, па тако и српском, још тридесетих година XIX века. Српски народ је одолевао овим првим налетима, сматрајући да „значај народа не стоји у религији него у језику” и да је „језика слободно употребленије” једино средство за очување народа. На основу тога, а у духу српских привилегија пружан је отпор мађаризацији која се огледала у томе да се кореспонденција црквених власти, као и употреба богослужбених књига одвија на мађарском језику. Такође, инсистирало се да се мађарски, као обавезан језик, уведе у српске гимназије, као и да постепено постане обавезан предмет и у основним школама. Једина квалификација за обављање било какве јавне функције било је знање мађарског језика.³⁸

Мађари су после Аустроугарске нагодбе 1867. године у потпуности преузели свако вршење јавних функција на територији угарске државе, а постојале су и одредбе о коначној предаји Војне границе и њеном укључивању под угарске (мађарске) законе. Сходно томе, мађарски језик је од 1883. године постао обавезан у свим школама, а полагање матуре се одвијало на мађарском језику.³⁹

живој и ѿолийица (1826–1901), Београд 2009; Д. Микавица, Г. Васин, *Јаша Томић*, Нови Сад 2016; Д. Микавица, *Српска ѿолийичка елийица у Хабзбуршкој монархији, 1526–1860*, књ. I, Нови Сад 2018.

³⁸ С. Гавриловић, *Срби у...*, 22.

³⁹ Законом из 1868. поштрена је контрола над вероисповедним школама, које нису биле под директном управом мађарске владе, на тај начин уколико после треће опомене вероисповедна школа не буде одговарала предвиђеним прописима, она се претварала у општинску, под директном управом владе. Законом из 1879. мађарски језик је постао обавезан у свим народним школама, у којима се до тада није учио, а 1883. је мађарски језик постао обавезан и у свим средњим школама на територији Угарске; Димитрије Кириловић, *Помађаривање народа у дившој Угарској*, Нови Сад 1935, 22–40; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у...*, књ. 2, 243.

Без обзира на тако тешку ситуацију сакупљене су, на једно место, партијским борбама оронеле снаге, за „народносни конгрес” 1895. године у Будимпешти, са којег је послата порука, о обесправљености немађарских народа у Угарској, као апел јавности и савести културног света у Европи и целога свету. Овакав наступ представника немађарских народа није остао без одјека у западној Европи, а у Паризу је био организован и велики митинг подршке против мађарске дискриминације.⁴⁰ Следеће, 1896. године, немађарски народи у Угарској су поновили свој апел у којем је стајало да поводом прославе хиљадугодишњице доласка Мађара у Панонију, мађарске власти на извештачен начин и без икакве историјске подлоге спремају прославу која вређа и ниподаштава остале народе у Угарској. Без обзира на то, мађарске власти су низом манифестација које су симболисале ратничку славу и моћ Мађара, као и подизањем монументалних споменика (изградња мађарског Парламента, метроа у Будимпешти) успели да задиве Европу и наставе свој асимилациони план намењен немађарским народима.⁴¹

Коначно, доношењем Апоњијевог закона 1907. године мађарске власти су биле на путу да у потпуности доврше асимилацију немађарских, па тако и српског народа.⁴²

Услед такве репресивне политике мађарских власти, велика већина српске интелигенције са територије Јужне Угарске је почела да се окупља крајем XIX века у Београду, који је као престоница слободне и независне новопроглашене Краљевине Србије постао Пијемонт свих националних, политичких и културних снага српског народа.

⁴⁰ Трива Милитар, *Нови Сад на раскрсници минулој и садањег века*, Нови Сад 2002, 243; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у...*, књ. 2, 248.

⁴¹ Тибор Пал, *О односу народности Угарске према хиљадугодишњици доласка Мађара*, Зборник 1100 година доласка Мађара у Војводину, Нови Сад 1997, 303–305.

⁴² Апоњијев закон је имао 16 тачака у којима је било решено питање надлежности државних и вероисповедних школа, при чему су вероисповедне школе биле под надлежношћу Министарства просвете. Нарочито је био битан члан да свака школа и сваки учитељ има обавезу да развија приврженост деце мађарској држави и свест о припадности мађарском народу; Д. Кириловић, *Помађаривање народа...*, 54–61; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у...*, књ. 2, 243–244.

После 1918. године, уласком Војводине у нову државу Краљевину Србију, потоњу Краљевину СХС, односно Краљевину Југославију, политички, а у великој мери и културни живот се, готово у потпуности, преселио у Београд, док су дешавања у војвођанској средини, па и Новом Саду, као, седишту Матице српске остала по страни. Иако је Нови Сад и даље остао културно-просветни центар војвођанских Срба, није добио ниједан факултет, нити једну вишу школу, а камоли нову књижевну, културну или научну институцију, а постојеће старе, су стагнирале или назадовале.⁴³ Уметнички, живот Краљевине се, уосталом, као и политички концентрисао на три културна средишта – Љубљану, Загреб и Београд.⁴⁴ Из престонице, Београда, уметници се труде да прате све што се тих година дешавало у Европи, убеђени да настаје нова Европа, а са њом и ново доба, у много чему различито од пређашњег. У суштини, сви уметници, окупљени, највише, у Београду су трагали за уметничким изразом који је то ново могао да искаже. Они су сматрали да треба превазићи „старо и преживело”, заговарали стваралачки немир, спајање романтизма са ослобођеним снагама маште и чисте инспирације, заговарали „општу револуцију” у уметности и сматрали да је „нова култура немогућа без новог друштва”. Залагали су се за стварање нове балканске уметности, прожете балканском културом и цивилизацијом.⁴⁵ Ове идеје које су заговарали авангардни уметнички покрети, иако су представљале одјек струјања у европској уметности, биле су потцењиване од средине у којој су настајале, па и занемариване од установа које су биле задужене за поље уметности и стваралаштва, самим тим остављене да

⁴³ Б. Вранешевећ, К. Милутиновић, Ж. Куманов, нав. дело, 36.

⁴⁴ Првих година после Првог светског рата у Љубљани је преовладавао ликовни живот, који се карактерисао кроз различита виђења двају генерација, с једне стране Клуб младих, који су прихватили експресионизам и старијих, који су остали верни импресионизму. Поред ових стилова, у Загребу, се још појављују дадаизам и кубизам. Као престоница државе, Београд, још почетком двадесетих година ХХ века, још увек није имао сталних изложбених простора и основна његова карактеристика је био заједнички наступ различитих уметничких жанрова: књижевника, ликовних уметника, музичких стваралаца; Љубодраг Димић, *Културна историја у Краљевини Југославији 1918–1941*, књ. 3, *Политика и стваралаштво*, Београд 1997, 265–266.

⁴⁵ Тако су у Краљевини напредовали покрети дадаизма, који се појавио као грижа савести европских народа за ратне страхоте и зенитизам (назван кроз афирмацију уметничког часописа *Зенић*) који је представљао бунт против грађанског друштва и његових основних вредности; Љ. Димић, нав. дело, 266–267.

се старају саме о себи. Средина, у којој је било 50% неписмених није могла да их разуме, нити прихвати, док властима никако није одговарала њихова деструкција, бунт и подстицање на промену друштвене стварности.⁴⁶

Услед тога, државне власти су, стиче се утисак, оставиле по страни област уметности, сматрајући да не треба превише подстицати оне који нису желели да у своме раду воде рачуна о државној политици, чиме је уметност у Краљевини имала поприличну аутономију, шароликост, али су тиме улагања државе у сфери уметности била минимална и често недовољна за опстанак, а камоли напредак, уметничких школа у земљи.⁴⁷ Покушај стварања идеалног југословенства, на пољу уметности, као и у многим другим сферама у Краљевини, је умногост, била осуђена на пропаст.

Тих година, ехо импресионизма, експресионизма, дадаизма, није одјекнуо тако снажно. Он је против себе имао богату и развијену уметничку традицију, у свим сферама, поготово ликовној уметности. Ипак, Војводина, која је толико дала за жељену државну заједницу, постала је у потпуности провинција, а у њој се уметници, осим појединих (Сава Шумановић, Милан Коњовић), нису дуго задржавали.⁴⁸

После Другог светског рата, првих година, у новој Југославији, уметност је у потпуности била подређена држави, односно њеним комунистичким, касније социјалистичким идеалима. Ипак, без обзира на то, Војводина је, као и друге области у таквој Југославији, доживела процват и на уметничком пољу. У њој се развијају институције (уметничке школе и Академија уметности), штампају се књиге о уметности, приређују различите уметничке изложбе.⁴⁹ У овим школама се развила једна полетна генерација, која је без обзира на наметнуте друштвене стеге, допринела даљем развоју и потпуној афирмацији уметности у Војводини, која траје и данас.

⁴⁶ Љ. Димић, нав. дело, 266.

⁴⁷ Тек је Влада Милана Стојадиновића, средином тридесетих година, предложила Закон о уметничким школама, којим би се оне ставиле под државну контролу. Оне су, према нацрту овог закона, имале обавезу „да спремају и обрађују” све врсте уметности, са основним задатком да изграђују „југословенску уметничку културу”; Љ. Димић, нав. дело, 275.

⁴⁸ Лазар Трифуновић, *Уметносћ XX века*, Војводина – знаменитости и лепоте, Београд 1968, 393–397.

⁴⁹ Л. Трифуновић, нав. дело, 399–400.

Према свему, српска култура и уметност у Војводини од средине XIX до средине XX века је била веома жива и подложна прихватању нових уметничких праваца Западне и Средње Европе. Она је у Војводини, као специфичној мултиетничкој средини, узела на себе улогу да наследи, очува и развије уметничке традиције српског средњег века, и поврх тога, да прими и рашири западне утицаје. Без њеног посредства ми бисмо безмало за цео један век касније, примили западноевропска схватања и тежње. Она је давала, у овом периоду, посебно до краја XIX века, уметнике целом српском народу, који су били његови најбољи представници.⁵⁰

Разгледница Новог Сада, Матица српска, 1918.

⁵⁰ Милан Кашанин, Вељко Петровић, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 9–10.

**ЛИЧНОСТИ ИЗ ОБЛАСТИ КУЛТУРЕ И УМЕТНОСТИ
ОД ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XIX ДО ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА
У АРХИВСКОЈ ЗБИРЦИ ДР ЈОВАНА МИЛЕКИЋА**

I. ЛИКОВНА УМЕТНОСТ

СЛИКАРСТВО

Либерално-грађанска идеја која је постала водиља младог, полетног српског грађанског друштва у Хабзбуршкој монархији, а поготово на територији данашње Војводине, била је видљива и у свим сферама културног живота.

Ове промене су можда биле и највидљивије на пољу уметности, а највише изражене у сликарству, архитектури и графици. До тада изражену библијску тематiku и свечане дворске призоре почиње да замењује човек као индивидуа, у сржи збивања, односно призори античких јунака и њихове борбе против тираније. Историјска композиција потискује религиозну, а грађански портрет, сликан за приватну употребу, замењује велике и помпезне портрете владара и племића.⁵¹

Завршен је у потпуности барок и почела је једна нова ера, нови стил звани класицизам. Како се он јавио у Француској, готово истодобно се јавио и у војвођанским областима. Од барокних китњастих приказа племића и анђела, као и високих представника цркве стигло се до портрета обичних грађана: трговаца, занатлија, чиновника, учитеља.⁵² У Војводини класицизам добија још једну компоненту – занемарује се црквено сликарство и започиње општи успон грађанског портрета. То није значило да се не сликају више иконе по црквама, напротив оне се сликају чак и више него раније, али оне нису више тематика, постају наруџбина, а сва љубав и надареност сликара бива усмерена на портрет, који постаје израз

---

⁵¹ М. Коларић, *Уметности XIX века*, Војводина – знаменитости и лепоте, Београд 1968, 371–372.

⁵² Исто.

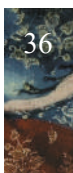
ликовног расположења свога времена.⁵³ Ова промена у српској уметности у Војводини с почетка XIX века била је природна последица оних промена кроз које је прошло српско друштво, које је у оквирима велике дунавске царевине, ступило у присне привредне, политичке и културне везе са другим народима у њој, примајући нове форме. Економске и социјалне промене унутар Монархије су, полако, улазиле и у српско друштво, а његов грађански слој који се највише угледао на Немце који су били носиоци средњоевропске грађанске цивилизације. Зато је уследила промена у српској уметности, посебно ликовној, у Војводини, при чему је ефектни, грациозни барок и рококо уступио место једном трезвенијем, скромнијем, рационалнијем стилу, али и сувљој и скученијој уметничкој форми – класицизму.⁵⁴

Француски краљевски стилови су стизали у Беч с извесним скретањима, а поготово док их је прихватио и на себи својствен начин променио и применио српски народ на територији Војводине, насељен, већином, недавно из Турске, постављен под две различите управе: војну и жупанијску, под два доминантна центра, Беч и Пешту. Зато се класицизам Луја XVI, такозвани ампир стил, код нашег народа преточио у немачки, тачније бечки грађански стил, општег, колоквијалног назива бидермајер. Он је започет у Монархији већ крајем XVIII века, за време Јосифа II, и Леополда II, у време када почиње продирати епоха либерализма, која је доносила са собом трезвеност и штедљивост, је спустила уметнички полет „к приземљу општег, корисног просвећивања”. Време Франца I чија је девиза била „да су држави потребни мирни поданици а не научници и уметници”, је у потпуности омогућило улазак средњоевропске класицистичке, бидермајерске уметности, која је најдубље прожела војвођански простор и која је умногоме уобличила и садашњи изглед војвођанских градова и понашање његовог становништва.⁵⁵

⁵³ Исто, 372.

⁵⁴ М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 89–92.

⁵⁵ Исто, 92.

Овај стил је у својој основи представљао грађанина који се скло- нио од ризика јавног, бурног живота и повукао у свој дом, који је претворио у храм свога уживања. Такав један стил скученијих про- стора није био погодан за пространије, монументално сликарство, какво је, сигурно, било црквено. Он је био превише људски и тиме је добро дошао за декорисање и украшавање мањих, приватних, породичних просторија, при чему се развило жанр-сликарство, интимни пејзаж „штил лебен” и грађански портрет.⁵⁶

Наше војвођанско бидермајерско сликарство, које је као такво трајало до седамдесетих година XIX века, се одликовало врло солидним фигуром, сигурним укусом, шкртијим, уздржанијим веома осетљивим и зналачки рафинованим колоризмом.⁵⁷

Уколико се осврнемо на почетке класицизма, морамо се зауставити на кратком опису сликарског опуса Арсе Теодоровића, кога данас сматрамо зачетником класицизма у српској ликовној уметности. Код Теодоровића разликујемо његово религиозно сликарство, које је радио по нарудбини осликавши многе зидове и иконостасе не само српских цркава на територији Јужне Угарске (садашње Војводине), него и српских цркава у Пакрацу, Карловцу, Баји и Будиму.⁵⁸

Осим религиозног сликарства Теодоровић се истакао у грађанском, портретном сликарству, при чему је један од његових најранијих радова портрет Доситеја Обрадовића из 1794. године, настао у Бечу.⁵⁹ Такође, исте године је насликао велики портрет пакрачког

⁵⁶ М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 93.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Теодоровић, који је рођен 1767/68. у Панчеву, а умро 1826. у Новом Саду, највероватније је започео свој црквени сликарски опус 1793. године и то сликањем за унијатску цркву у Руском Крстуру. Он се обавезао да за 3.200 форинти наслика иконостас певнице и проповедаоницу. Потом су се ређали радови у српским црквама широм Монархије (Футог, Пакрац, Карловци, Вршац), да би најзрелији и најмонументалнији религиозни опус уследио између 1810. и 1820. године, када је осликао иконостасе Алмашке цркве у Новом Саду, Богородичине цркве у Земуну, цркве у Митровици, Будиму; Д. Медаковић, *Српски сликари XVIII–XX века*, Нови Сад 1968, 95–99.

⁵⁹ Оригинал овог портрета је данас изгубљен, на срећу постоји више копија. С обзиром на то да је Доситејев гравирани лик настао знатно касније (умро

епископа Кирила Живковића. Потом су се низали портрети, више њих, сваке године, од чега издвајамо портрет жене са плавим брошем, као и портрет једног од оснивача Матице српске, пештанског трговца Гаврила Бозитовца. Оба портрета се данас налазе у Галерији Матице српске у Новом Саду. Такође, вредно је издвојити још два Теодоровићева портрета: српског генерала царске (хабзбуршке) војске Петра Дуке и женски портрет, данас оба у Народном музеју у Београду.⁶⁰

Уколико са данашње тачке гледишта сагледамо целокупан сликарски опус Арсе Теодоровића увиђамо да његово религиозно сликарство, иако пуно новина, још увек не представља јединствену и препознатљиву класицистичку форму, односно класицистички елементи ненаметљиво прате још увек основну барокну композицију. Са друге стране, нова класицистичка схватања су и те како видљива у Теодоровићевој портретној уметности, при чему можемо слободно рећи, да су за развој српског портрета његова схватања била од пресудног значаја. Он је прекинуо барокни дух портрета код Срба, напуштајући идеализовање личности оивичене у оквиру барокне форме, раскошне материје (брокат, свила, чипка). За разлику од тога он је декоративност свео на најмању могућу меру и главну пажњу је посветио проучавању (ликовном исказивању) психолошких вредности портретисане личности. За њега су подједнако важни и високи црквени великодостојници, као и трговци, занатлије и обични безимени људи. Ово је у потпуности била демократизација српске културе и уметности изражена кроз портрете различитих личности.⁶¹

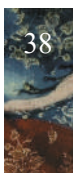
Још ближи схватањима класицистичког сликарства био је Павел Ђурковић, кога с правом сматрају једним од најбољих портре-

---

1811) као штампана верзија у часопису *Мезимац* 1818. године, јасно произилази да је Доситеј позирао Арси Теодоровићу у Бечу 1794. године; Д. Медаковић, *Српски сликари...*, 99–100.

⁶⁰ Д. Медаковић, *Српски сликари...*, 100.

⁶¹ Алекса Ивић, *Архивски подаци за биографије југословенских сликара*, Летопис матице српске, књ. 324, св. 2/3, Нови Сад 1930, 221–237; Д. Медаковић, *Српски сликари...*, 100–104; Исти, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981, 73–77.

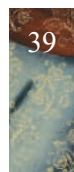
тиста новије српске уметности. Ђурковић је, као и сви тадашњи сликари, био принуђен да, без обзира на то на своје истинске тежње и уверења, склапа послове за сликање иконостаса. Ипак, за разлику од Теодоровића, Павел Ђурковић се тешко сналазио у религиозном сликарству. Ђурковић је 1823. године накратко прешао у Србију, у којој је у Крагујевцу, портретисао кнеза Милоша и његову породицу.⁶²

У време када Ђурковић силази са сцене српског сликарства појавио се један од најплоднијих српских сликара прве и делимично друге половине XIX века, Никола Алексић, даровити ученик Арсе Теодоровића. За њега је утврђено да је израдио преко хиљаду црквених слика и веома велики број портрета. Он је, пре свега, остао непревазиђен у портретној уметности код Срба, при чему је његов портрет ненаметљив, без много спољних ефеката, његове слике не плене на први поглед, али имају компактну непревазиђену форму.⁶³

У овом периоду прве и дела друге половине XIX века деловао је и један од најконтроверзнијих сликара код Срба у Монархији, мајстор колористичког бидермајера, Константин Данил. Он је у своме веома плодном религиозном сликарском опусу, као и у портрету, био највише свој, негујући сопствени стил, али не излазећи из духа и колорита бидермајера. Његови радови на иконама, на зидовима многобројних цркава, као и низ портрета, лују, и данас, као импозантна целина, као „добро обрађен блок који се без већих оштећења открива посматрачу”. Код Данила нема много одступања, свака његова слика је имала тачно осећање за меру. Он је спајао веома успешно елементе класицизма али и романтике. Његова полазна, основна класицистичка концепција портрета, јасна је и прегледна. Романтичарски стил се испољио код Данила у колористич-

⁶² Павел Ђурковић је рођен у Баји 1772, а умро је, изгледа, у Одеси 1830. године. После кратког боравка у Србији, вратио се у Монархију, да би око 1828/29. године кренуо у Русију. Последњи помен му је у Одеси средином 1830, а после тога му се губи сваки траг; М. Коларић, М. Стевановић, *Павел Ђурковић као иорјрејшица*, Београд 1953; Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 77–80.

⁶³ У Збирци др Јована Милекића сачувана је фотографија једног од портрета Николе Алексића. С обзиром на то, Алексић је обрађен као једна од личности из ове збирке.

ком ткању, схватању његове форме са чулном експресијом. Та музикална тежња не карактерише само изванредан портрет његове жене Софије фон Дели, него је видљив и у другим његовим радovima, од којих издвајамо: портрет Паје Николића, портрет жене Матије Кудељица и портрет архимандрита Павла Кенгелца.⁶⁴

Сређином XIX века, српско ликовно стваралаштво било је обележено даљом рецепцијом и продубљивањем садржаја и форме грађанске уметности (трајања бидермајера), али и истовременим разрађивањем програма историзма, који је чинио основну форму романтизма. За продор романтичарских схватања пресудни су били школовање и боравци српских сликара у Бечу и Минхену, као и њихова путовања по Италији. Друштвене и политичке прилике допринеле су да романтичарски израз у српској уметности оствари највиши домет крајем шесте и почетком седме деценије XIX века. Ово су ипак веома мали, ограничени домети, из разлога што године које су представљале историјски и друштвени оквир српског романтизма, нису биле најбоље за српски народ, који је живео распопућен између све слободније матице, Кнежевине Србије и реакционарних снага (аустријских и мађарских) унутар

⁶⁴ Константин Данил је рођен према једном извору 1798, а према другом 1802. у Лугошу. Умро је 1873. у Великом Бечкерекy (Зрењанин). По сопственој причи започео је свој уметнички пут у Темишвару, где је боравио и учио сликање у атељеу српског сликара Арсе Теодоровића. Двадесетих година XIX века сликање га је одвело накратко у Беч и Минхен, а повратком у Банат био је путујући сликар који се издржавао сликањем портрета за имућније породице. Од тридесетих година почели су се ређати његови религиозни радови, сликање више иконостаса у црквама у Панчеву, Уздину, Јарковцу. Сигурно је, да редовно академски није био школован, то се и осећа по неким погрешкама у цртежу и компоновању, али опет с друге стране самим талентом не би могао достигнути оно мајсторство колорисања. Он је уопште употребљавао веома нежне, тзв. посне боје, али и поред тога истовремено примењивао је три разна начина. Тако се он не може одређено ни сврстати у једну школу. На њему се осећају истовремено разни утицаји, и млетачки и холандски и бечко-бидермајерски; Зора Миловановић Симић, *Константин Данил*, *Летопис Матице српске*, бр. 364, св. 6, Нови Сад 1949, 345–355; Д. Медаковић, *Српски сликари...*, 107–131; Исти, *Српска уметносћ...*, 88–98; Драгана Куручев, *Сликари историје и појединачно: Константин Данил*, Рад Музеја Војводине, бр. 56, Нови Сад 2014, 305–307.

Монархије. У стилском и тематском погледу романтизам доноси знатне новине: већу слободу потеза и композиције, топле боје допуњене игром светлости и сенке. Већина српских сликара тог периода огледала се у сликању композиција национално-историјске садржине, али, излазећи у сусрет клијентели, није напуштала иконопис и портретно сликарство.⁶⁵

У духу тог дугог средњоевропског бидермајера али и почетка романтичарских схватања деловала је и прва жена сликар у српској уметности, Катарина Ивановић, која је своје сликарске студије започела 1833. у Пешти, а усавршила и подигла своје сликарство на један изузетно висок ниво у Бечу од 1835. до 1840. године. После Бечке академије отишла је на скоро две године у Париз, а крајем 1842. и у Загреб. Од 1843. до 1845. боравила је у Минхену, а затим и у Италији, одакле је у српско сликарство унела нове теме – жанр сцене и мртву природу. Забележено је да је током 1846. била и у Београду, где је одсела у кући Симе Милутиновића Сарајлије и портретисала више виђенијих београдских госпођа. Њен аутопортрет који је изведен у правом духу бечког класицизма са одразима романтизма је један од најлепших портрета српског сликарства XIX века. Као прва школована српска сликарка постала је 1876. године и прва жена члан Српског ученог друштва.⁶⁶

Као прави носилац романтизма у српском сликарству појавио се Павле Симић, рођени Новосађанин, који је прве кораке у сликарству стекао код Италијана Алојзија Кастања, који је у Новом Саду имао своју малу сликарску радионицу.⁶⁷ Крајем тридесетих

⁶⁵ Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 115–117.

⁶⁶ Катарина Ивановић је рођена у Веспремју 1811, а умрла 1882. године у Стоном Београду. Осим портрета, највише се огледала и у сликању мртве природе, при чему је настало њено изванредно дело *Кориа са грожђем*, према многим до данашњих дана непревазиђено у овој области ликовног сликарства код нас; М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 115; Љиљана Симић, *Катарина Ивановић и бечко сликарство*, Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 21, Нови Сад 1958, 111–119; Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 85–87.

⁶⁷ Италијан Алојзије Кастања, пореклом из Мантове, је стигао у Нови Сад 1829. године и у њему остао до своје смрти средином четрдесетих година XIX века. Имао је своју уметничку, сликарску радионицу, из које је потекао и Павле

година XIX века (1837) Симић се налазио у Бечу на ликовној академији. То су године у којима се бечко сликарство обрело на средини пута између класицистичко-бидермајерских схватања са једне и романтичарских наговештаја, с друге стране. Колико је Павле Симић напредовао најбоље сведочанство је добијање једне од сликарских награда за античко сликарство, у оквирина Академије, која му је додељена 1841. године. После Академије, Симић се настанио у Новом Саду, при чему је до Револуције 1848. претежно радио портрете. Његов рад на пољу религиозне уметности је дошао до пуног изражаја после револуционарних дешавања, када је педесетих и шездесетих година сликао иконостасе многих цркава у Бачкој, али и Србији. Да су Симићу одговарали радови историјске тематике најбоља потврда је слика *Мајска скуйшишина*, урађена 1849. године. У историјским композицијама и религиозном сликарству Симић је знао да уравнотежи свој романтичарски темперамент, при чему је успевао да у малим, скоро интимним форматама, оствари ефекте блиске монументалној декоративности. Комбинацију бечког (бидермајерског) стила и романтичарских, понекад разнежених, слободних тежњи и покрета, Симић је достигао у портретној уметности, коју је развио до неслућених висина. Његов портрет новинара Теодора Павловића је несумњиво један од најбољих мушких портрета XIX века у српском сликарству. Његови портрети „чине част оној уметности и оном народу” којима је он припадао. Оно што је била главна и основна карактеристика Павла Симића, да без обзира на форму, код њега ослобађање од класицистичког наслеђа није никако било напречац, бунтовничко, него увек одмерено и опрезно.⁶⁸

Симић, касније изузетно цењен српски сликар романтизма; Мирјана Цепина, *Новосаске уметничке радионице XVIII–XX века*, Нови Сад 1971, 15.

⁶⁸ Павле Симић је рођен у Новом Саду 1818, а у овом граду је и умро 1876. године. У оквирина црквене уметности израдио је више иконостаса: у Руменци (Пирошу), два пута, 1848. и после Револуције, 1858. године; у манастиру Кувеждину (1850); Футогу (1855); Шапцу (1855/56); Ђурђеву (1859); Сенти (1859/60); Сомбору (1870/71). Такође, радио је мале групе сцене, портрете за Матицу српску: *Бирчанин Илија* и *Хаџи Рувим*, на молбу Никанора Грујића. Његови портрети (*Димитрије Давидовић*, *Проша Николајевић*, *Сликарева*

Прави, зрели романтизам у српском војвођанском сликарству је оличен у двојници сликара: Новаку Радонићу и Аксентију Мародићу, који су били прави и истински представници војвођанског сликарства, који су цео свој рад и живот посветили родном крају. Радонић се поред религиозних тема и историјских композиција, бавио и портретним сликарством у којем је досегао највише домете. Као ликовни хроничар српског грађанског друштва, са изванредним осећањем за карактеристике лика, оставио је читаву галерију портрета пријатеља и угледних савременика. Посебну целину чине аутопортрети у којима је давао романтичарску анализу сопственог лика и душевног стања. Сусрет са делима великана италијанског ренесансног сликарства зачео је сумњу у сопствене сликарске могућности што га је довело до нервнoг растројства и коначног напуштања сликарства.⁶⁹

Мародић је, у почетку, имао сличан животни пут као Радонић.⁷⁰ Он је сликајући иконостасе у њих уносио дух италијанског

маји) су ремек дела ове гране српске уметности; М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 107; Д. Медаковић, *Српски сликари...*, 145–163; Исти, *Српска уметност...*, 117–126.

⁶⁹ Новак Радонић је рођен у Мољу 1826, а умро у Каменици (Сремској) 1890. године. Потиче из скромне занатлијске породице и после завршене основне школе није могао даље да се школује. Отишао је на занат у Сенту, у радионицу мајстора Пере Пилића, тада чувеног „молера” за иконе. После неког времена, око 1850/51. отишао је у Арад да усаврши сликање код Николе Алексића, а недуго затим је отишао у Беч и успео да упише и заврши 1856, Бечку ликовну академију. Отишао је 1858/59. у Италију, која га је потпуно променила и пореметила, јер је себе почео да сматра недораслим сликарству, бивајући све више нервно растројен. Како је сам у меланхолији говорио „На путу сликања нећу никад доћи до славе”. Био је Матичин намештеник, па му је она, кроз различите позајмице, давала минималне количине новца за преживљавање. Последњих година је живео код свог великог пријатеља и поштоваоца Јована Јовановића Змаја у Каменици (Сремској), где је и умро 1890; М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 107; Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 126–132.

⁷⁰ Рођен је у Суботици 1838, а умро у Новом Саду 1909. године. Пореклом из скромне занатлијске породице морао је после два разреда гимназије на шетртовање молеру Пери Пилићу. Касније се (1855) као и Радонић, обрео у Араду у радионици Николе Алексића. Своје умеће је показао 1857. у Мартоношу и 1858. у Старом Бечеју, радећи иконе и црквене портрете. Бечејци и Суботичани

сликарства, маестрално копирајући радове великих уметника. Тако је на ковиљском иконостасу израдио и укомпоновао Рафаелову *Сикстинску Магону*, а у новосадском Епископском двору Ван Дајково *Распеће*. Осим овога, Мародић је заслужио помен у војвођанском сликарству и као добар портретист, пре свега његови портрети *Плаћона Аџанацковића* и *Теодора Павловића*, који и данас красе зидове Матице српске, стављају га упоредо са ранијим, добрим уметницима. Такође, Мародић иако по годинама и времену стварања, на неки начин, би припадао већ реализму, он се до краја, верно, држао својих узора – класицистичко бидермајерског стила.⁷¹

Српски романтизам је своје највеће домете постигао захваљујући сликарском умећу Ђуре Јакшића. Себе је посматрао пре свега као сликара, а тек потом и као песника. Међутим, у њему су се стално преплитали сликарство и поезија. Његове слике су биле прожете осим духа романтизма и врло јаким патриотизмом. Узори у сликарству су му били, пре свега, велики холандски сликари Рембрант ван Рајн и Питер Пол Рубенс. Рембранта је сматрао чаробњакном светлости и таме, сликарем људске патње. Тако су и однос према боји и проблеми осветљења постали носиоци стилског израза Ђуре Јакшића. Милан Кашанин и Вељко Петровић наводе да: „Иако су његова сликарска знања била мала и недовршена ми у домену романтизма нисмо имали оригиналнијег и снажнијег уметника, који би с толико енергије и смелости и сликарске визионарске маште успевао постићи светлосне феномене и оживљавао своје ликове с толико душевне дубине. Како је Ђура Јакшић сликар – уметник гледао у свет, тако је жустро и бунцајући говорио и на својим платнима о њему. У својој генерацији кротких и послушних бечких ђака издвојио се као бунтовник и неспокојник. Све што је

су га потом, сакупивши новац, послали на Ликовну академију у Беч, коју је завршио 1866. Потом одлази више пута за Италију (Венецију). Радио је и у Венецији, Минхену, Бечу, Пешти, Цетињу, Новом Саду, највише копије пре свих, италијанских мајстора; М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 110–111; Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 148–149.

⁷¹ М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 110–111.

насликао потврђује превласт бујне осећајности над дисциплинованим, интелектуалним поступањем”.⁷²

Са Ђуром Јакшићем, који је већ педесетих година прешао у Србију, поново се српско духовно, политичко и културно средиште почело померати, у тим временима из Војводине према слободнијој Матици – Србији. Својим одласцима, што привременим, а све више и трајним, српски војвођански ствараоци су осетили и својим деловањем поспешили да се у Србији налази темељ народне будућности.⁷³

Тако је у време различитих сликарских епоха: доба позног бирмајера, реализма и академског реализма, војвођанска равница

⁷² Ђура Јакшић је рођен 1832. у Српској Црњи, а умро 1878. у Београду. Учио је сликање најпре у темишварској Школи цртања, затим у Уметничкој школи Јакоба Марастонија у Пешти, где је био најбољи ђак. Од 1850. године је у Великом Бечкерек (Зрењанину), где га у сликарство уводи чувени сликар Константин Данил, чији утицај је био пресудан. Упис на бечку Академију, у јесен 1851. године није значио и прихватање студирања. Свој сликарски таленат највећим делом Ђура Јакшић је расуо радећи за насушни хлеб портрете трговаца или иконостасе и иконе по црквама. Верује се да је насликао око две стотине слика, од којих се, данас, многима губи траг. У портретном сликарству Ђура Јакшић је оставио галерију ликова међу којима је живео и које је сретао на путу као провинцијски учитељ у поприлично забитом и удаљеном тимочком округу. Сликао је трговце, занатлије, попове, учитеље, ситне чиновнике, офицере, као и сталеж имућних. На портретима је успевао да постигне префињену карактеризацију ликова, што се посебно односи на бројне женске портрете. Он анализира и преко појединачних карактера слика друштво и представља своју епоху. Тако и његови портрети представљају праву хронику обреновићевске Србије. На портретима, посебно на онима на којима су приказиване личности у живописним српским варошким ношњама палета је топлија и звучнија. Један од најлепших портрета у српском сликарству XIX века је његов портрет Миле Поповић, кћерке кикиндског кафеџије у коју је био заљубљен, а који је познатији као *Девојка у њавом*. Његови познати портрети су још: *Жена са лејезом*, *Девојка с лауџом*, *Кашарина Протић*, *Јелена Пекајски*, *Милева Протић Коцић из Пожареваца*; М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 112–114; М. Кашанин, *Сликаство Ђуре Јакшића*, Српски књижевни гласник, XXV, Београд 1928, 14–15; Исти, *Педесетогодишњица смрти Ђуре Јакшића*, Летопис Матице српске, књ. 319, св. 1, Нови Сад 1929, 155–156; Светислав Шумаревић, *Ђура Јакшић*, Београд 1939; Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 132–138.

⁷³ М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 111.

изнедрила сликаре који су пореклом били Војвођани а стваралаштвом припадали понајвише Србији попут Стевана Теодоровића, Уроша Предића, Ђорђа Крстића и Паје Јовановића.

Стеван Теодоровић је припадао Војводини само пореклом, а готово целокупан сликарски опус је провео у Србији. За све време свог дугог живота остао је веран представник бечке школе, бидермајерског стила. Учио је основе сликарства у Хабзбуршкој монархији, завршавајући Гимназију у Сегедину и Бечу, а потом Ликовну академију у Бечу. Када је завршио Академију 1856. настанио се у Београду из кога је, више од пет деценија, сликао и образовао као наставник сликања Гимназије, многе генерације српских уметника. Био је изабран 1898. године за редовног члана Српске краљевске академије наука. Стеван Теодоровић је сликао портрете, црквене иконе, историјске композиције. Његов опус је огроман, а добар део његових радова се налази на војвођанској територији. Композиције и иконостаси, којих је небројено много расуто по целом Српству, били су потпуно у складу са правилима његових бечких учитеља и представљају врхунац класицизма. Кашанин и Петровић наводе: „С друге стране у портретној уметности Теодоровић очарава својим реализмом и особито златним осветљавањем ликова”. Израдио је више стотина портрета од којих се истичу они у Матици српској: *Светозар Милетић* и *Маиџија Бан*. Готово да није било истакнутије личности у српском народу, што у Војводини, што у Србији, коју Теодоровић није портретисао. При томе издвајамо: *Корнелија Станковића*, *Јеврема Грујића*, *Ђуру Даничића*, *Јована Рисџића*, *Владана Ђорђевића*. У своме дому у Београду, на једном плафону, он је насликао лик познатог српског војвођанског сликара Теодора Илића Чешљара, као да је тиме хтео да посведочи одакле потиче и где припада.⁷⁴

⁷⁴ Стеван Теодоровић је рођен 1832. у Новом Саду, а умро је 1925. у Београду. Године 1849. се уписао на Ликовну академију у Бечу, а школску 1853/54. је провео у Минхену, будућем центру европског реализма. Вратио се у Беч, завршио Академију 1856. и настанио у Београду. Био је ђак и сликарске Академије у Италији: Фиренци и Риму, школске 1863/64, а повратком из Италије је постао доцент за цртање на Техничком факултету Велике школе у Београду, да би био ускоро премештен у Гимназију за наставника цртања (вештина), а пензионисан

Од поменутих сликара Војвођана друге половине XIX и прве половине XX века, даље помињемо Уроша Предића, рођеног крајем педесетих година у Банату. После успешно завршене Бечке ликовне академије, радио је неколико година као асистент на њој, да би 1885. напустио тај положај и отишао прво у Србију, а потом у родни Орловат у Банату. У овом периоду се посветио сценама из народног живота са моралним придикама, изванредно спојивши класицистички са реалистичним стилем, којем је и иначе Предић нагињао. Године 1886, први пут се настанио у Београду, а 1889. је у њему организовао своју прву изложбу. Такође, исте године је започео свој пребогати иконографски рад, мењајући често место пребивалишта. Од 1909. године, Предић се коначно и трајно настанио, поново, у Београду. Он је по свему био српски војвођански сликар. У Војводини је поникао, у њој је добио подстицај, у њој је провео, у више наврата, добар део свог живота, велику већину својих радова је остварио и оставио у њој и напослетку – знатан део његових дела је по теми и садржају непосредно везан за живот и обичаје војвођанских Срба. Али, исто тако, начин његовог рада је сасвим изашао из круга дотадашње војвођанске уметности. Он је био врло самосталан и оригиналан сликар, у свему свој. Како Кашанин и Петровић наводе: „Он је у већини слика пустио на вољу својим реалистичким тежњама и он је после покушаја Катарине Ивановић, био први жанр сликар код нас. Његов реализам није ни оштри француски нити умерени минхенски, он је једноставно Предићев, префињен, анегдотски. Тешко је уопште наћи поређење са било којим другим српским сликарем, јер у његовим сликама ’живи то-

је 1894. За време Првог светског рата оштећен му је сликарски атеље и многе слике, цртежи су развучени и уништени. Осим више стотина портрета, иконостасе је радио у небројено много средина: у Идвору, Опову, капели Дунђерских у Србобрану, у Новом Саду, Пакрацу, Брчком, Београду (Вазнесенска црква), Богатићу, Топчидеру, Жабарима, Глоговцу, Нишу, Неготину. При томе је посебно урадио још 18 историјских композиција везаних за црквено сликарство, при чему и неколико за католичке цркве у Омољици и Панчеву; М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 116–118; Зора Симић Миловановић, *Аутобиографија Стивне Теодоровића*, Нови Сад 1951; Д. Медаковић, *Српски сликари...*, 203–214.

лики број драгоцених детаља'. Исечци који се могу направити из његових радова су често прави сликарски доживљаји. У овај домен убрајамо и његове пејсаже који доприносе добијању целовитије слике његове пребогате уметничке, сликарске активности. Пејсажи су херојски, романтичарски, са снежним врховима, рушевинама старих замкова и столетним дрвећем. Осим тога, Предић је био и изузетан портретиста, при чему је са преко хиљаду исликаних портрета постао прави хроничар српског грађанског друштва⁷⁵.

Колико је био скроман у оцењивању свог неоспорно великог и изванредног сликарског умећа и рада најбоље сведоче његове речи изречене о портретима које је урадио и за које је говорио: „Они су увек слични оригиналу, без других, специјалних сликарских одлика [...] али сам временом и трудом неки пут ипак успео да издигнем ниво тих чисто сликарских особина изнад линије осредњости”⁷⁶.

⁷⁵ М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 122–123; Д. Медаковић, *Српски сликари...*, 317–332.

⁷⁶ Рођен у Орловату 1857, а умро у Београду 1953. године. У свом готово једновековном животу највише је остао веран самом себи. Године 1876. се уписао на Бечку ликовну академију, а већ идуће године (1877) добио и посебну Матичину стипендију. Још на студијама 1879. је добио награду на Академији, у не малом износу, од 80 форинти за најбољи рад масном бојом на мушком моделу. Остао је на Академији до 1885. када прво одлази у Србију, а потом у родни Орловат, у коме почиње да слика своје познате жанрове са сценама из живота српског народа, при чему су настала ремек дела: *Весела браћа (жалосна им мајка)*, *Биће белаја*, *Мали филозоф*, *Мали дидлиошекар*, *Босански бејунци*. Пред крај XIX века, 1899. је имао прву самосталну изложбу у Београду. Исте године је отпочео свој богат иконографски рад поруцбином Српске православне Црквене бечејске општине да за њихову цркву изради иконостас. На овом конкурс је победио тада познатије сликаре од себе, Стеву Теодоровића, Ђорђа Крстића, што довољно говори о његовој сликарској вештини. Потом је радио иконостасе за православне цркве у Перлезу, Орловату, Руми, манастиру Грегтегу, Панчеву. Такође, осликао је више капела, пре свих, Патријаршијског двора у Карловцима, Његошеву капелу (срушену при поставци маузолеја) на Ловћену, Богдана Дунђерског у Србобрану. Његови портрети: *Лазе Косића*, *Чича Илије*, *Миодрага Гавриловића*, су лирски, разнежени, а опет тако верни оригиналу; М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 122–123; Новица Шаулић, *Урош Предић ирча о себи*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 11, Нови Сад 1955, 146–154; Д. Медаковић, *Урош Предић*, Летопис Матице српске, књ. 388, св. 1, Нови Сад 1961, 1–16; Д. Медаковић, *Српски сликари...*, 317–332.

Нешто мало старији од Предића је био још један војвођански сликар Ђорђе Крстић. Још као веома млад напустио је Војводину и цео свој сликарски опус начинио у слободној Србији. Као београдски гимназиста израдио је слике *Источно њињање, Србија на Косову*, као и слику *10. авиуси*, која је симболисала проглашење пунолетства кнеза Милана. Кнез Милан му је, задовољан овом сликом, помогао да добије стипендију за Сликарску академију у Минхену, коју је завршио са највишим оценама. Остао је у овом граду пуних десет година, обилазећи у име Србије немачке галерије и ликовне радионице. Повратком у Србију 1883. поверено му је да пропутује Србијом и да слика музејске споменике, призоре из народног живота, пејзаже, за збирку краља Милана, а из тога су настали најбољи колорити србијанских градова и вароши (Чачка, Лесковца, Студенице, Жиче). Крстић је своје несебично залагање за јачање уметности у Србији 1884. године крунисао својом првом несвакидашњом изложбом у Београду, исте године је постао и члан Српског ученог друштва, а 1892. и почасни члан Српске краљевске академије. Крстић, који се налазио између романтизма и академског реализма, је унео у српско сликарство много новина, пре свега у односу на сам сликарски поступак и колорит. Како Зора Симић Миловановић наводи: „Готово све његове слике израђају из мрке, понекад скроз тамне позадине, која чини основу слике. Такав приступ га је учинио специфичним у односу на све остале сликаре његове епохе. Био је један од наших најшколованијих сликара тога доба”.⁷⁷

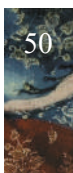
⁷⁷ Рођен је у Старој Кањижи 1851, а умро у Београду 1907. године. Породица се услед немаштине убрзо преселила у Чуруг, где је завршио основну школу и започео обућарски занат. Потом, је побегао у Карловце где завршава немачку основну школу и два разреда Карловачке гимназије. Одлази у Београд и успева упркос немаштини, радећи као чистач и као појак у београдским црквама, да заврши још два разреда Гимназије и два разреда Богословије. Од 1883. године живео је стално у Србији. Насликао је и више иконостаса, од којих посебну пажњу заслужују иконостаси у Чуругу и нишкој Саборној цркви. У иконопис је унео нови, минхенски начин рада, употребивши мрке боје и применивши проблем светлости и сенке, са тежњом да постигне што пластичнији израз, покаже што јаче ефекте. Чурушки рад је представљао круну његовог рада, изведен по

Последњи у низу сликара академског реализма код Срба у Војводини био је Паја Јовановић. Он је веома рано показао склоност према цртању и сликању, пре свега, захваљујући свом оцу Стевану, врсном фотографу, који је и сам имао дара за ову уметност. Такође, у Вршцу је Јовановић имао прилике да види и да се упозна са делима својих претходника, изузетних српских сликара Арсенија Теодоровића и Павела Ђурковића. Како је и сам показао врстан таленат, вршачка општина га је унајмила да са својих тек напуњених четрнаест година изради цртеже светитеља за нова звона на вршачкој цркви. То га је определило да је још за време гимназијских дана отишао у Беч, на Ликовну академију коју је завршио са највишим оценама и похвалама. Паја Јовановић је много путовао и на тим путовањима налазио значајну инспирацију за свој рад.

Још као студент бечке Академије, подстицан сопственом радозналошћу, али и сугестијом професора, готово сваки распуст је користио да путује по Балкану, нарочито по Црној Гори, Приморју, Албанији, Босни и Херцеговини, јужној и источној Србији. Тамо је радио скице и студије и трудио се да што непосредније осети атмосферу свакодневног живота и обичаја народа. До детаља је бележио пределе, ликове, ношње, накит, оружје.

Пун утисака, по повратку би сликао многобројне жанр слике: *Рањени Црногорац*, *Мачевање*, *Гуслар*, *У заседи*, *Арбанас*, *Борба њећилова*. Жанр слике су тиме постала једна од његових специјалности. Србија је увелико изразила захвалност овом младом српском сликару са територије Јужне Угарске (данашње Војводине) и већ 1884, Паја Јовановић је постао члан Српског ученог друштва, а 1888. је постао и члан Српске краљевске академије наука. Година 1895. је била преломна за рад и непревазиђену славу Паје Јовановића, када је од Саборског одбора у Карловцима примио наруџбину за сликање

његовој замисли да су све иконе повезане у јединствену визуелну целину. Међу његовим најбољим делима, осим иконостаса, су: *Анађом*, пејзаж *Бадакај*, *Аласка враћа*, *Свети Сава блајосиља децу*, *Смрти кнеза Лазара*; З. Симић Миловановић, *Борба Ђорђа Крсћића за реализам у иконографском сликарству*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 4, Нови Сад 1952, 76–94; З. Симић Миловановић, *Сликар Ђорђе Крсћић и уметничке школе и установе*, Београд 1956, 22–35; Д. Медаковић, *Српски сликари...*, 234–254.

историјске композиције *Сеоба Срба под њаџријархом Арсенијем III Чарнојевићем*, ради учешћа српског народа на Миленијумској изложби 1896. у Будимпешти. Слика у којој је Јовановић показао све своје умеће је представљала врхунску тачку српског историјског сликарства, рађеног у ери наших романтичара. Наставио је са израдом историјских композиција, те је 1900. године насликао своје такође чувено дело *Пролашење Душановој царској*, за које је награђен специјалном наградом *Officer d' Academie* на Париској светској изложби, што му је донело међународну славу.

Од 1905. године у стваралаштву Паје Јовановића преовлађује сликање портрета. Како Медаковић наводи: „Својом кичицом овековечио је владаре, политичаре, аристократе, банкарe, научнике, уметнике [...]”. Још у време свог боравка у Америци, 1902. насликао је портрет Михајла Пупина, и његове кћерке. Боравећи на црногорском двору, 1903, на позив краља Николе, насликао је један од својих најмилијих ликова „портрет принцезе Милице”, а затим портрете престолонаследника Данила и краља Николе. У Бечу је потом, у више наврата, сликао старог цара Фрању Јосифа и израдио чак девет његових портрета за разне аустријске установе. Окретан и продоран Јовановић је постао миљеник и веома тражени сликар европске аристократије. У Београд је дошао, први пут, 1910. године и од тада му се увек радо враћао. Насликао је и портрете краља Александра Карађорђевића и његове жене румунске принцезе Марије. Иако је највећи део свог дугог и плодног живота провео у Бечу, овај светски путник и познати сликар је био, уствари, везан за Матицу, за слободну Србију, чијој слави је и посветио већину својих радова. Његове речи о Београду су најбоље сведочанство са колико љубави и пијетета се воли родна грудa: „За мало досаде на граници – преглед царине и пасоша – богато си награђен када воз са грмљавином протутњи савски мост, а Београд у зраку јутарњег сунца, као златом обасут појави се пред тобом [...] Али, по свој природи Београд је јединствен између две силне реке, град је сазидан на стрмој стени а на истој висини са градом лежи варош сама, као големи змај. – Јест! са градом као главом и силним трупом на гребену”. Његову плодну и дугу сликарску каријеру можемо посматрати из различитих углова

али је једно сигурно Паја Јовановић је био један од првих српских сликара, који је, прераставши завичајне прилике, стекао знање и вештину, да се, с тако много успеха, огледао понајвише на међународној ликовној позорници. Српски портрет, српски жанр, српско историјско сликарство, је он прихватио и продужио на начин који је значајно напуштање разних провинцијализама, у којима су ове гра-не нашег сликарства, биле, до тада, делимично заробљене. Медаковић наводи: „Својим деловањем Паја Јовановић нас је повезао са европском уметношћу одређеног историјског тренутка, а у том размицању значајних међа незадрживо је померао и границе српског, до тада провинцијалног, ликовног укуса”.⁷⁸

⁷⁸ Паја Јовановић је рођен у Вршцу 1859, а умро је у Бечу 1957. године, са навршених деведесет осам година. Будући да је имао дара за цртање већ је у својој четрнаестој години, добио прву поруџбину, а, захваљујући значајним похвалама и својеврсну пропусницу за Беч и могућност да се упише на Сликарску академију, коју је похађао од 1877. до 1880. године. Већ на Академији, био је запажен по својим жанр сликама, које ће му, прве осигурати, не само довољне финансијске потребе, него и зачетак европске славе. Признање у том правцу је добио за своју жанр слику *Рањени Црногорац*, која је била изложена на годишњој изложби Академије. За њу је добио прву награду и царску стипендију. Србија се поносила својим младим и славним уметником. Готово свака српска кућа је имала неку његову олеографију или другу репродукцију са темом из српске историје или из народног живота. Власт, захвална што је по свету проносио и славио историју и културу српског народа, већ 1884. године га је изабрала за дописног члана Српског ученог друштва. Четири године касније, 1888. изабран је и за редовног члана Српске краљевске академије. После чувене историјске композиције *Сеода Срба њод њајријархом Арсенијем III Чарнојевићем*, радио је и друге слике истог жанра, при чему издвајамо *Furor Teutonicus (Тевтонски бес)* или *Бијка у Теушобуришкој шуми*, за коју је добио најпре Рајхлову награду бечке Академије, а касније сребрну медаљу на Светској изложби у Сент Луису. Такође, *Таковски усџанак* радио је по поруџбини краља Милана Обреновића. Ова слика, која се данас налази у Народном музеју у Београду, толико пута је репродукована, да је у свест народа урезана као аутентични приказ тог значајног историјског догађаја за српски народ. У овом периоду Паја Јовановић се бавио и црквеним сликарством: израдио је иконостас Саборне цркве у Новом Саду и иконостас цркве у Долову, насликао је призоре из живота Светог Саве за Саборну цркву у Карловцима: *Свети Сава мири браћу*, *Свети Сава крунише Првовенчаног*, *Сјалџивање мошћију Светио Саве*. Такође, насликао је композиције *Христџова беседа на Гори*, *Свети краљ Милушџин*, *Манасџир Сџоџћани*, *Архиеџиској*

У развоју српског сликарства у Војводини с краја XIX и почетка XX века, за своје место се изборио Стеван Алексић, потомак једне старе сликарске српске породице. Уписао се 1895. на минхенску Академију, коју је завршио 1900. године. Неколико година је живео у Сегедину и Араду, а од 1903. је био настањен у малом, банатском, селу Модошу (Јаша Томић). Алексићев сликарски опус је највише везан за црквено сликарство (Арад, Чаково, Вуковар, Нови Сад, Панчево, Модош), при чему је кроз његове иконостасе и зидне црквене портрете провејавао реализам минхенског типа. Алексић се покушао донекле одвојити од својих минхенских реалистичких узора у другим гранама његове сликарске уметности: портрету и жанр сликама, у којима је, ипак, веома опрезно усвајао технике немачког импресионизма (тамнијих колорита боје и светлости), а не француског, пуног импресионизма (светлих боја, палете светлости). Он се, такође, као и многи наши сликари, опробао и у стварању историјских композиција, чиме је одужио свој дуг романтизму, при чему је карактеристична његова слика *Сјалвивање моштију Свештој Саве*.

Умногоне неостварен и недоречен он је у српско сликарство унео извесне новине, изражене у самој техници сликања и колориту. Он се, као и многи наши српски војвођански сликари покушавао ослободити академског реализма и пронаћи нови правац – импресионизам, при чему је стао на пола пута.⁷⁹

Данило, Расеће. Од 1905. године у стваралаштву Паје Јовановића преовлађује сликање портрета. Својом кичицом овековечио је владаре, политичаре, аристократе, банкаре, научнике, уметнике. Насликао је и више динарских апоена Краљевине Југославије. Од свих градова које је пропутовао, волео је Београд, као престоницу слободног Српства; Д. Медаковић, *Српски сликари...*, 337–349; Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 197–203; Никола Кусовац, *Вршац – лепа варош*, Вршац 2002, 153–166.

⁷⁹ Стеван Алексић је рођен у Араду 1876, а умро је у Модошу (Јаши Томићу) 1923. године. Унук је познатог сликара – Николе Алексића. Основну и Грађанску школу завршио је у Араду, а прве сликарске поуке је добио од оца, такође сликара, Душана Алексића. Изузетно вредан пажње је његов зидни живопис урађен 1904. у Алмашкој цркви у Новом Саду, при чему је остварена сарадња са Пајом Јовановићем, коме је била поверена израда икона на иконостасу. У оквирима религиозног сликарства бележимо и израду зидних слика у Преображенској

Сликарски пут Стевана Алексића, као и дуги академски реализам Уроша Предића и Паје Јовановића су карактеристика војвођанске средине на прелому векова. Услед недовољних изложбених простора, ликовних павиљона и школа, сликарски радови су били наручивани од стране грађанске класе, која често није имала спремности да прихвати нове правце и тенденције европске уметности, чврсто се држећи старих, проверених вредности, у овом случају реализма. Тако је ова класа умногоме спутавала младе, српске војвођанске уметнике, који су, завршавајући ликовне академије, крајем XIX и почетком XX века, у Минхену, Прагу, Кракову, Будимпешти, Паризу, покушавали да унесу нова стремљења европског сликарства у своје средине (импресионизам, постимпресионизам, дадаизам). Грађанска класа је својим захтевима успевала да ублажи ове нове појаве и сведе их, умногоме, у дух академског реализма и традиционализма. Ипак, у општем контексту можемо говорити о неколико развојних фаза сликарства у Војводини с краја XIX до средине XX века.⁸⁰

Први период је обухватао раздобље од 1890. до 1920. године. Главне карактеристике, укратко, српског сликарства у Војводини, у овим годинама, се могу посматрати кроз постепену иновацију у сликарству и лагано смењивање академског реализма. Међутим, нове ликовне форме: импресионизам, симболизам, сецесија, су прихваћене од српских војвођанских уметника, али и знатно умекшане, захваљујући грађанским отпорима и непостојању правих

цркви у Панчеву 1908. године. У оквиру историјске композиције, слике *Спаљивање моштију Св. Саве* вешто је насликао ноћно осветљење, утирући пут импресионизму. Овде наводимо: *Портрет мушкарца* (1897), *Мара Дамјановић* (1899), *Уметничка мајка* (1905) и *Сујеруја Стефанија* (1906). Од жанр сцена вредни су помена: *Весели доеми* (1901) и *Весели Банаћани* (1911). Његов сликарски опус није нимало занемарљив, иако недоречен и на размеђи између академског реализма и импресионизма, начинио је око 230 слика, исликао преко 20 црквених објеката са око 100 икона и великим бројем зидних композиција; Л. Трифунковић, *Српско сликарство...*, 24–26; Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 211–218; Јасна Јованов, *Стеван Алексић – сликар јраничних јогручја*, Годишњак града Београда, књ. 52, бр. 3–4, Београд 2005, 171–193.

⁸⁰ Miloš Arsić, *Slikarstvo u Vojvodini 1900–1944*, Novi Sad 1991, 5–9.

ликовних галерија и сличних простора на територији Војводине. На основу тога српски сликари из Војводине су сматрали феномен светлости на слици као реалистички, некад једва обојен импресионистички приказ, без пуно експеримената и стварања нових светлосних ефеката.⁸¹

Александар Секулић, родом из Великог Бечкереча (Зрењанина) био је више заговорник академског реализма са благом нотом импресионизма. Он је био један од плејаде српских сликара из Војводине тога доба и минхенски ђак почетком XX века. Познанствима склопљеним у Минхену, на Академији, Секулић је отворио себи врата за успешан наступ на Првој југословенској изложби одржаној у Београду 1904. године.⁸² Такође, у Београду, био је заслужан, заједно са сликарком Надеждом Петровић, за оснивање Српског уметничког удружења 1907. године. Активно је учествовао у раду Српског академског друштва Србадија у Минхену. Живео је и радио махом као слободан уметник у Минхену и Дрездену, да би се тек после Првог светског рата настанио, поново, у родном Великом Бечкеречку. Његове слике се нису нарочито много продавале, многе су, услед лоших услова, пропале, тако да је он био у сталној оскудици. Због тога је 1935. прихватио службу кустоса у Бечкеречком музеју, коју је услед болести напустио 1940. Од краја двадесетих година се повукао, у великој мери, из јавног и уметничког живота, сматрајући себе неоствареним сликарем.⁸³

⁸¹ Исто, 10–14.

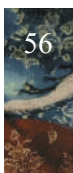
⁸² Катарина Амброзић, *Прва југословенска уметничка изложба у Београду 1904*, Историјски гласник, бр. 22, Београд 1971, 87–109; М. Arsić, *nav. delo*, 14–15.

⁸³ Александар Секулић је рођен у Великом Бечкеречку 1877. где је и умро 1942. Године 1895. је уписао Краљевску уметничко-занатску школу у Будимпешти, добивши стипендију Матице српске. После завршетка ове уметничке школе отиснуо се у Минхен на Ликовну академију, коју је завршио 1906. године. Учествовао је у формирању првих ликовних удружења и ликовних изложби у Србији, радећи заједно са својом познаницом са минхенских студија – сликарком Надеждом Петровић. Осим слика, портрета и жанра, које су биле богате колоритом, али и често несхваћене, окушао се, у више наврата, и у религиозном сликарству уређујући, после повратка у Бечкерек након Првог светског рата, пропале иконостасе и зидне фреске на црквама у Мокрину и Бечкеречку. Не зна се разлог, али му ови радови, који су били другачији, нису адекватно исплаћени, а његово сиромаштво и беда још више повећани. Немогућност излагања,

Као велики колориста, а према мишљењу многих, умерени импресиониста и пленериста, као први српски војвођански сликар, који је завршио Руску петроградску царску ликовну академију, био је Васа Ешкићевић. Његов карактер је најбоље описао историограф др Јован Савковић следећим речима: „Ако је тачно рећи да се песник од обичних смртника разликује, пре свега, бујном маштом и сањарењем, које понекад иду до визионарства, и појачаном чувственошћу, онда се за Ешкићевића може мирне душе рећи, да је у целом своме бићу, и унутрашњем и спољашњем, носио све склоности рођеног поете”. Академију и постакадемске студије, на које је уписан као један од најдаровитијих студената, 1900. године, завршио је 1908, а за своју слику *Зајбалкаски козаци у манџуријским кланцима* је добио једну од престижних награда Руске царске академије Сребрни знак. Излажући на изложбама у Москви и Петрограду био је добро прихваћен од руске публике. Када је започео Први светски рат, Васа је оставио све, и преко Одесе се вратио и пријавио у српску војску као добровољац и како је сам нагласио, као ратни сликар и фотограф. Са српском војском се повлачио и преко Албаније, при чему је све време водио свој ратни дневник који обилује скицама и цртежима српских војника и њиховог живота. Са српском војском Васа Ешкићевић је, новембра 1918. године, ушао у Нови Сад и ту је остао и радио све до свог последњег дана. У свом атељеу је, поред сликарског рада, држао и курсеве цртања које је похађао, поред осталих, и будући истакнути српски војвођански сликар Миленко Шербан. Уједно, овај атеље је био и место окупљања друштва које је, према речима др Јована Савковића „ту дочекивало зоре у разговору о разноврсним темама, највише из области књижевности и уметности”.⁸⁴

несхватање средине, га је, напoкoн, и удаљило од сликарства крајем двадесетих година XX века. Његов, готово заборављени сликарски опус је сачуван и налази се, данас, у Народном музеју града Зрењанина; М. Arsić, *nav. delo*, 13–14; Биљана Димкић Крчмар, *Александар Секулић у свейлу свој леіаіша у Народном музеју Зрењанин*, Рад музеја Војводине, бр. 58, Нови Сад 2016, 163–177.

⁸⁴ Рођен је у Иригу 1867. године, а умро у Новом Саду 1933. Како он у својој аутобиографији и дневнику саопштава „још као дете истицао сам се прецрта-

Други период српске уметности у Војводини XX века је обухватао раздобље од 1918. до 1930. године, тзв. објективистичко сликарство које је прожимало модификација различитих видова пленизма, постимпресионизма, симболизма и сецесије, као и посебан вид интимистичког сликарства. У овом времену Војводина је била, после дуго времена, омеђена као територија, издвојена из Угарске, мађарске државе и придружена као равноправан члан Краљевини Србији, са којом је, као њен саставни део, ушла у заједницу југословенских народа – Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевину Југославију. Самим тим Војводина је постала интегрални део уметничког простора Србије и Југославије. Ипак, иако се у овом периоду отварају многе ликовне галерије, изложбени простори, оснивају ликовне школе, српски уметници, а посебно они из Војводине, нису у потпуности прихватили авангардне идеје

вањем ликовних српских јунака из календара и других илустрованих листова.” Иако је био добар ђак „благодарећи необично јаком памћењу” уместо Карловачке гимназије, мимо своје воље, завршио је берберски занат и као калфа, радио је у Иригу кратко време. Вођен потребом да се бави уметношћу, напустио је Ириг и преко Новог Сада и Београда стигао у Беч да би учио сликарство у приватној сликарској школи, за коју сам каже да му је мало тога дала. Када се враћао из Беча у Ириг, у време распуста 1893. године, Ешкићевић је у Текелијануму, стецишту интелектуалних снага српског народа, упознао руског проту Теофана Николајевича Кардашева, који је био упознат са његовим радом и предложио му да своје уметничко усавршавање настави у Петрограду, обећавајући му да ће му обезбедити и државну стипендију. Прво је у Петрограду завршио Руску уметничку школу а потом и Ликовну академију са највишим оценама. Као члан Друштва српских уметника Лада, излагао је своје радове на заједничким изложбама са другим српским сликарима, од 1910. године, као и на самосталним изложбама у Новом Саду, Београду, Сомбору, Суботици и Великом Бечкерек (Зрењанину). Ипак, највише је излагао и радио у Русији све до почетка Првог светског рата, када се, као добровољац, ратни сликар и фотограф, пријавио у српску војску, с којом је преживео и Албанску голготу. Као ослободилац је ушао са јединицама српске војске у Нови Сад, у коме је остао до свог последњег дана, јануара 1933. године, све време марљиво радећи у свом сликарском атељеу. Поред ратног сликарства највише је радио портрете и пејзаже, који су пуни колорита и у којима се препознаје његов умерени импресионизам и пленизма; Јован Савковић, *Васа Ешкићевић – академски сликар*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. 6, св. 3, Нови Сад 1933, 423–436; Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 229, 231; Л. Трифуновић, *Српско сликарство...*, 57, 104.

француског сликарства, које су услед неспремности средине знатно ублажавали.⁸⁵

Следећу фазу војвођанског међуратног сликарства, која је трајала од тридесетих година XX века до Другог светског рата, је чинио потпуни колоризам, тражење експресионистичких форми, инсистирање на афирмацији доживљаја и важности емотивних стања. То се најбоље може дефинисати као ток еманципације боје у слици, односно њеног кретања од тонске ка колористичкој. При томе се у српском војвођанском сликарству сусрећу различити уметнички правци као што су: дадаизам, сезанизам и посткубизам, експресионизам, поетски реализам, надреализам и социјална уметност.⁸⁶

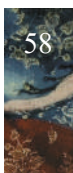
Од плејаде младих, нових, већином српских, војвођанских сликара, у ова два периода, преовлађују: Миленко Шербан, Милан Коњовић, Сава Шумановић, Богдан Шупут, Сава Ипић. Од њих су двојица (Шербан и Коњовић) својим дугим уметничким трајањем обележили српско војвођанско сликарство и давали му печат и у другој половини прошлог века.

Миленко Шербан је био један од првих Срба, Војвођана, који је студије сликарства имао у Паризу, од средине двадесетих година. Како је сам изјавио 1966. године: „Треба знати да сам се ја ликовној уметности учио углавном ван званичних академија, у атељеима, поглавито у Паризу. Свакако да ни ја нисам остао имун на утицаје, али ми се чини да сам тај свој данак пре уобичајеног времена исплатио и наставио путем којим ме је водио мој унутрашњи сликарски нерв”. Како Трифуновић наводи: „Тај његов сликарски нерв је већ постао уочљив на изложбама у Београду 1930. и 1931. године, при чему су његове слике *Са калварије* и *Дечак и старијанискиња* пуне колорита и имају смисао за пуноћу боје и њену снагу. Шербан се исказао кроз светлу колоритну палету боја, при чему су обојене површине на слици биле у равнотежи, а између њих је уочљив и јасно изражен контраст. Шербан је кроз своје сликарство прихватио чисту и интензивну боју, али никада, при томе, није дозволио да њоме

---

⁸⁵ М. Arsić, nav. delo, 15–20.

⁸⁶ М. Arsić, nav. delo, 21–30.

овладају узбуркане и често побркане емоције већ је задржао прибранију представу природе и живота”.⁸⁷

Као и Миленко Шербан, Милан Коњовић је прошао готово све фазе настале у српском војвођанском сликарству, почев од краја друге деценије двадесетог века, па све до деведесетих година истог века. Његов готово невероватан, веома плодан, сликарски опус, различитих жанрова, износи близу шест хиљада актова (6.000), чиме је Коњовић, сигурно, био најплоднији српски сликар, а засигурно и један од најплоднијих европских сликара данашњице.

Како Трифуновић наводи: „Он је изградио свој лични стил и сликарски печат својим боравком у Паризу од 1924. до 1932. (плава фаза) коју је карактерисала изразита непосредност у приступу теми, слобода у интерпретацији и изнад свега изразита колоритна боја, која је била знамење тог времена”. Његова слика из 1930. *Мој ајдељ* је представљала ремек дело ове фазе. По повратку у Сомбор 1932. године посветио се сликању родног краја, војвођанских пејзажа, људи и амбијената, а током лета сликао је интензивно у Далмацији (Дубровнику, Цавтату). Сlike настале у том периоду су чиниле његову црвену фазу, која је обухватала раздобље до 1940. године. Црвена боја почиње да преовладава, а пејзажи настали у том периоду

⁸⁷ Миленко Шербан је рођен 1907. у Черевиху, а умро у Београду 1979. године. Студирао је сликарство на више школа у Паризу. По повратку почиње да ради као професор цртања у Занатлијској школи у Новом Саду. Тридесетих година запослен је као сценограф Српског Народног позоришта и Народног позоришта Дунавске бановине у Новом Саду. После Другог светског рата радио је као кустос и управник Музеја Матице српске у Новом Саду. Године 1948. је прешао у Београд где је радио као сценограф у Југословенском драмском позоришту, а касније као професор на Академији примењених уметности и Академији за позориште, филм, радио и телевизију у Београду. Самостално је излагао од 1926. године. Његови омиљени мотиви били су мртва природа и ентеријер, али у оквиру његовог опуса срећемо и пејзаже, као и бројне портрете. Претходни период његовог стваралаштва обележен је тенденцијама ка колористичком експресионизму, док се његов каснији опус сврстава у оквиру српског интимистичког сликарства. Л. Трифуновић, нав. дело, 268–270; Ксенија Шуловић, *Миленко Шербан (1907–1979)*, каталог изложбе, Нови Сад 2007; Данијела Бајић, *Леіаіш Миленка Шербана*, Мокрањац – часопис за културу, бр. 16, Београд 2014, 21–27.

су остали непревазиђени, до данас, у српском сликарству (*Жийо*, 1936; *Жејва*, 1938). У овој фази његовог сликарства основно место је заузимала људска фигура која је давала још јачи тон његовом свеукупном експресионистичком стилу.

После Другог светског рата Коњовић је свом експресионизму додао и једну социјалну димензију. После повратка у Сомбор, из немачког логора, 1943. године настају Коњовићеве пастели, као и уља стишаног колорита, који су чинили његову сиву фазу (1940–1952). Сlike настале у овој фази су тамног колорита, веселе и сунцем окупане пејзаже и свакодневне људске радости, је заменила туга, гробља, просјаци.

Трифунковић наводи: „Године 1953. је поновни преокрет у Коњовићевом сликарству: однос према предмету постаје слободнији, на делима ове, нове, колористичке фазе доминирала је чиста, интензивна боја, а његове слике су се кретале ка прагу апстракције. Чиста боја је поново озарила пределе, људе и плодове Коњовићеве ужарене Војводине. Настају ремек дела попут Код три шешира, Сеско двориште, Два бокала”.

Нова сликарска оријентација кулминира и траје на радовима асоцијативне фазе (1960–1984), при чему је Коњовић комбиновао, кроз чисту, колоритну боју, сукоб реалног предмета са сопственом сликарском визијом (*Сунце над Кривајом*, *Божури*).

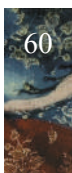
Коњовић је 1985. године започео са првим варијацијама на тему византијске уметности, те ће до краја 1990. године настати тридесетак дела нове византијске фазе (*Анђео*, *Благовести*), са којима се и завршава Коњовићев пребогати опус.

Трифунковић наводи: „Он је био прави сликар изворности који је сјединио и поистоветио личну емоцију и израз, сликарство и живот. Он је у ствари и најбоље описао себе још 1958. са речима „Сликарство је чудо. И увек је загонетка. Да није тако, давно бих престао да сликам.

Бескрајно је и неухватљиво као равница. Мислиш – тамо негде је крај, а хоризонт се увек помера”.⁸⁸

---

⁸⁸ Милан Коњовић је рођен 28. јануара 1898. године у Сомбору, где је и умро 1993. године, доживевши пуних 95 година. Још у сомборској Гимназији 1914.

Сава Шумановић је представљао посебно поглавље у оквиру српског војвођанског сликарства. Он је, почетком двадесетих година XX века, био први и прави представник кубизма код Срба, а његова дела *Кийар у айшељу* и *Композиција са сатом*, представљају праву анализу онога ко је одлично познавао структуру слике. Трифуновић наводи: „Боја за Шумановића, исто као за Пикаса, није имала колористички смисао, она је сва претворена у светлост и разломљена унутар слике. Шумановић је био у више наврата у душевној кризи, али његове слике никада нису показивале ниједан знак те страшне унутрашње борбе, њих као да је стварао смирени и прибрани дух, који је са својим веселим колоритом имао пуно разлога да се радује животу. У најдубљим понорима његове душе рођене су његове највеселије, а према мишљењу многих, и најбоље слике *Доручак на њрави* и *Пијани брод*, обе из 1927. године, рађене у Паризу. Повратком у Југославију, настанио се, поново у родном Шиду, сликајући војвођанске пејсаже и портрете, у оквиру класичне форме, при чему су, окупане светлошћу и бојом настале две, можда и најлепше, композиције *Шидијанке* и *Берачице*”.

Ипак, највише је остао упамћен по својој, у српском сликарству, непревазиђеној кубистичкој фази. За себе је скромно говорио да је његов „стил из Париза у светлој сени и боји, у ствари компромис

године први пут излаже педесетак радова сликаних у природи. На Академију ликовних уметности у Прагу уписује се 1919. где студира само два семестра. Наставља да ради самостално, у Прагу, потом у Бечу и по немачким музејима у Минхену, Берлину и Дрездену. У Паризу од 1924. до 1932. године постиже запажене успехе самосталним изложбама као и на изложбама у париским салонима. После повратка у Сомбор 1933, Коњовић је у свему делио судбину свог народа, а на његовим сликама су преовладавали пејзажи и људи војвођанске средине у различитим фазама његовог пребогатог сликарског опуса од око шест хиљада радова: уља, пастела, акварела, темпере, цртежа, графика. Доживео је пуну афирмацију на 294 самосталне и 693 колективне изложбе у земљи и иностранству, више него и један српски сликар икада. Грађански горд и самозаљубљен, Коњовић је годинама гледао у предео и у свет око себе, али је видео и сликао једино свет у себи; Л. Трифуновић, нав. дело, 252–262; Milenko Popić, *Konjović iz prikrajka*, Sombor 2012, 9–45; М. Попић, *О стогодишњици стварања Милана Коњовића*, Наш траг, часопис за књижевност, уметност и културу, бр. 20, св. 3/4, Велика Плана 2013, 319–337.

између старог тоновања и нове колористичке уметности”. Страдао је од усташке руке, у Шиду, крајем августа 1942. године.⁸⁹

Српско сликарство у Војводини је средином тридесетих година добило још једног члана, Богдана Шупута, који је обогатио српски колористички импресионизам. Нажалост, као и Сава Шумановић, страдао је у вихору Другог светског рата, стрељан у Рацији мађарских окупатора у Новом Саду, у јануару 1942. године. Трифуновић наводи: „Својим боровцима у Паризу 1938. и 1939. године, увидео је пролазност импресионизма, а желевши да ухвати трајање и сву дубину емоције, кретао се према другим сликарским правцима, највише ка социјалној сфери”. Његове слике су биле специфичне,

⁸⁹ Сава Шумановић је рођен 1896. у Винковцима а мучки убијен од стране усташа у Шиду 1942. године. Гимназију је похађао у Земуну, где почиње да се интересује за уметност. Касније ће се успротивити очевој жељи да постане адвокат и 1914. у Загребу је уписао Вишу школу за умјетност и обрт. Ову школу завршава са најбољим оценама 1918. Тада почиње да јавно излаже своја дела. Његово сликарство у овом периоду показује утицаје сецесије и симболизма. Јесени 1920, Сава је отишао у Париз и изнајмио атеље на Монпарнасу. Од Париза у његовом стваралаштву су видљиви утицаји кубизма у овој, али и каснијим фазама његовог рада. Може се оправдано рећи да је овај сликарски језик Сава Шумановић донео у Србију и да његова дела остају најрепрезентативнији пример домаћег кубистичког сликарства. Наредних година живи и слика у Загребу. Јавност и критика не прихватају његова дела, па се из протеста потписује француском транскрипцијом на сликама. Поново борави у Паризу 1925, где прихвата утицаје Матисовог сликарства. Године 1927. Сава Шумановић је насликао *Доручак на траву* који је наишао на одличне критике у Француској, а нешто касније је за 7 дана и ноћи интензивног рада насликао слику *Пијани брод (лађа)*. Ове две слике се сматрају врхунцем његовог сликарског опуса. Повратком у Шид његово сликарство поприма другачију сврху, одликујући се светлим бојама, и лирском атмосфером. Овај стил, он сам назива „како знам и умам”, прилагођава мотиву, сликајући локалне пејзаже и актове. Овде су настале две најлепше Шумановићеве слике *Берачице* и *Шидијанке*. Усташе су га убиле на Велику Госпојину 1942. заједно са другим, виђенијим Србима у Сремској Митровици. Данас, се већина његових дела, око 400 актова чува у Галерији у родном Шиду, која носи његово име. Л. Трифуновић, нав. дело, 137–148, 210–221; Станислав Живковић, *Животи слика*, Београд 2013, 7–35; Жана Гвозденић, *Пијана лађа између класичној и савременој*, Зборник радова Класично, модерно, визионарско у стваралаштву Саве Шумановића, Шид 2014, 59–81; Јерко Денегри, *Позни Шумановић...*, Зборник радова..., 31–37.

са израженом сивом палетом боја и како је најбоље приметио његов пријатељ сликар, новинар и дипломата Предраг Пеђа Милосављевић: „Сиво је боја непокретне и аорганике природе, боја стања и ситуација са друге стране живота, боја попршта, пепела, катастрофа, продужених киша, поплава, боја леда, хладна боја облака и воде, боја мутног Дунава, у чијој дубокој води, ако умете гледати, можете видети Богдана”. Његова чувена, а уједно и „стравична” слика *Лобање* из 1939. године је представљала Шупутов златни тренутак, а уједно и наговештај страхаота Другог светског рата. Она као „да тихо сагорева у поднебљу сиве меланхолије”.⁹⁰

У четвртој деценији XX века у европском, па тако и у српском, војвођанском, сликарству почело је превладавати социјално сликарство. Трифуновић наводи: „Оно је издвајало у први план тему слике која је постала средство за борбу прогресивних снага, односно слика више није служила забави и задовољству грађанске класе, она више не стоји пасивно према животу, већ хоће да утиче на њега, њена лепота је у њеној корисности и друштвеној функцији”.

⁹⁰ Рођен је 1914. у Сиску, а стрељан у Рацији мађарских окупатора у Новом Саду у јануару 1942. године. Са девет година преселио се са родитељима у Нови Сад, у коме је завршио Државну мушку гимназију, а потом у Београду Краљевску уметничку школу, са највишим оценама, при чему су га његови професори предлагали за асистента на новооснованој Академији ликовних уметности у Београду 1937. године. Ипак, отишао је у Париз, у коме је поред импресионизма, почео тражити нове правце сликарске уметности. Када се вратио у Краљевину 1939. постао је члан чувене сликарске групе Десеторица, у којој је била и тада већ афирмисана, чувена југословенска сликарка Љубица Цуца Сокић. Шупут је са осталим члановима ове групе приредио на зиму 1940, сликарску изложбу у Београду, која је наговестила нове правце у југословенској уметности. У Априлском рату 1941. пао је у немачко заробљеништво као војник Југословенске краљевске војске и одведен је у немачки логор Олберсдорф. Успео је да изађе из логора у новембру 1941. и вратити се у Нови Сад, у коме га је затекла мађарска Рација у јануару 1942, у којој је страдао. Преминувши у двадесет осмој години живота, за собом је оставио малобројни опус: 84 уљаних слика, 43 графике, 38 акварела, а највећи део чине цртежи цртани угљем, кредом или тушем, од којих већина представља актове, портрете и пејзаже; Л. Трифуновић, нав. дело, 316–317; Ласло Блашковић, *Слике из живописа Бојдана Шупутића*, *Летопис Матице српске*, бр. 466/12, Нови Сад 2000, 826–863; Вера Јовановић, *Бојдан Шупутић*, *Анали огранка САНУ, Нови Сад* 2011, 119–122.

Овако тумачена социјална сликарска форма је била претеча и идејни претходник социјалистичког реализма, који је прерастао у јединствен, државни покрет у свим гранама уметности, после победе Револуције у Другом светском рату и стварања новог система вредности, ослобођеног грађанско-буржоаских стега. Многи српски војвођански грађански сликари, између којих и Паја Јовановић, Урош Предић, Милан Коњовић, Миленко Шербан, су да би опстали прихватили ове нове тенденције и своје сликарско умеће прилагодили новим потребама. Услед таквих задатака слика је морала бити јасна, прецизна у форми, без икаквих дилема и сумњи или било каквих скривених порука. Како је писао један од водећих теоретичара и уметника тог новог друштва радника и сељака Јован Поповић: „Као што се лице непријатеља морало прецизно, критички осветлити, тако је и лице нашег човека требало озарити хероизмом, испунити гордошћу и поносом, јер на доживљају наших народа, треба да никну таква дела да ће Париз моћи да учи, као што су ранија покољења учила у Паризу”⁹¹

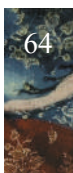
Социјални реализам је трајао само пет година (1945–1950), после чега је дошло до постепеног ослобађања у свим сферама уметности, у оној мери да ничим не буде у сукобу са социјалистичким схватањем живота. Промену правца је, поново, најавио Јован Поповић с речима „Сам живот је многострук, па је таква и права уметност”. Овакво ново схватање отворило је пут слободи стваралаштва, развијању уметничке маште, експериментима у области форме, стварању личног сликарског израза.⁹²

Ово ново ослобађање уметности, од педесетих година прошлог века, било је, посебно, изражено у Војводини, организацијом уметничких ликовних колонија, стварањем ликовних школа и галерија, на којима су стасавале нове, полетне младе генерације војвођанских уметника. Милану Коњовићу и Миленку Шербану су се придружили, између осталих, српски војвођански сликари, Бошко Петровић, Павле Блесић, Милан Керац, као стубови овог сликарства, које можемо посматрати у једној призми до осамдесетих и

---

⁹¹ Л. Трифуновић, нав. дело, 372–376.

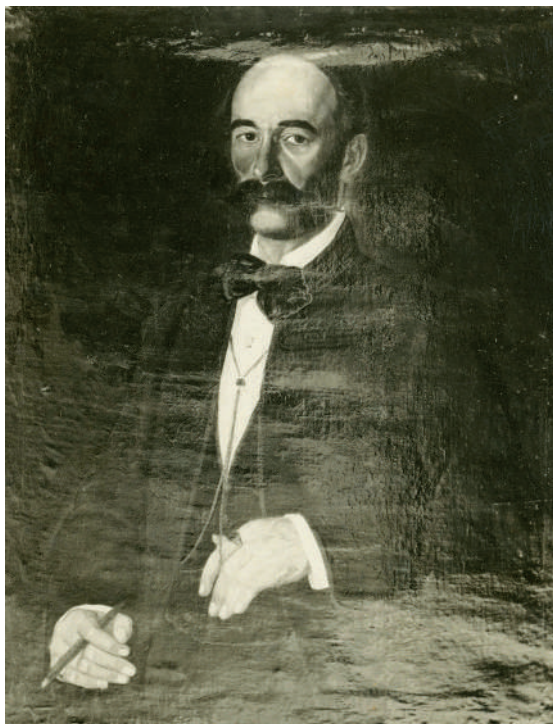
⁹² Л. Трифуновић, нав. дело, 382–383.

почетка деведесетих година XX века. С обзиром на то да је оно у овим временским одредницама прилично неистражено, ми ћемо се у нашим описима и оценама српског војвођанског сликарства зауставити на тим временским дистанцама.

У Збирци др Јована Милекића чува се богат документарни материјал који чини велики број личних, породичних, као и фотографија уметничких дела ликовних стваралаца са војвођанског простора од друге половине XIX до прве половине XX века. Такође, у Збирци се налази и преписка коју су уметници водили са др Милекићем, као и њихове биографије и аутобиографије које пружају драгоцене податке о животу и раду познатих, мање познатих и готово заборављених уметника.

Фотографија уља на платну *Човек са цијаретом* (око 1850),
рад Николе Алексића

Никола Алексић

(Стари Бечеј, 1808 – Арад, Румунија, 1. јануар 1873)

Као што је Алексићев животи био јасан и једносјаван, такав је био и развитак његовог сликарства.⁹³

Миодраг Коларић

Сликар Никола Алексић, син Ане и Јована Алексића, рођен је 1808. године у Старом Бечеју. Родитеље је рано изгубио па га је школовао старији брат Алекса, учитељ у Ђурђеву. Запазивши његов дар за сликарство, одвео га је почетком двадесетих година у Нови Сад да учи код тада најпознатијег српског сликара Арсенија Теодоровића. У њему је нашао не само учитеља већ и старатеља. Код Теодоровића је остао до његове смрти (1826), а дотле је толико напредовао да је самостално израђивао слике. Зарадивши сликањем нешто новца и желећи да се даље школује, у касну јесен 1828. уписао се на Академију ликовних уметности у Бечу и ту остао до краја 1830. Из академијских протокола види се да је показао запажен успех. За време студија трпео је велику оскудицу и испомагао се сликањем портрета, од којих су неки сачувани. Потом је отишао у Италију ради даљег усавршавања и у Риму дошао у додир са немачким сликарима, тзв. „назаренима”, чији је утицај на његово потоње црквено сликарство очигледан.⁹⁴

Поново је у Новом Саду 1834, а 1835. добио је први већи посао, сликање иконостаса и сводова цркве у Мољу. У Кикинду је прешао 1836, одакле је безуспешно конкурисао за сликање иконостаса српске катедралне цркве у Темишвару, јер је посао добио тада познатији сликар Константин Данил. За време његовог боравка у Кикинду до 1840, често прекиданог одласцима због већих сликарских послова, урадио је много портрета кикинских грађана. У то време дуже је боравио у Темишвару и његовој околини и 1836. насликао

⁹³ М. Коларић, *Класицизам код Срба*, 126.

⁹⁴ Олга Микић, *Никола Алексић*, СБР, књ. 1, 116.

портрет темишварског епископа Максима Мануиловића, 1837. иконостас румунске цркве у Фибушу и 1838. зидне слике српске цркве у Великом Сент Миклошу. Када је 1839. прихватио сликање иконостаса и зидних слика српске цркве у Оросламошу (Банатско Аранђелово), као већ мајстор од угледа имао је помоћника Јована Суботића, сликара и позлатара, који је с њим и касније сарађивао.⁹⁵

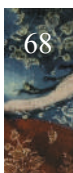
Крајем 1840. већ ожењен кћерком граничарског официра, Маријом Станикић⁹⁶ прешао је из Велике Кикинде у Арад, где је добио грађанство и отворио сликарску радионицу. Ту је 1841. сликао иконостас румунске цркве у Кувину, 1844. цркве у Сабадхељу. Исте године, склопио је уговор за сликање иконостаса српске цркве у Српском Семартону (*Sânmartinu Sârbesc*), а после тога, 1845. добија и свој први већи посао: поверена му је израда зидних слика у цркви Светог Петра и Павла у Араду. Уведен у посао Алексић прима поруџбине и слика по банатским црквама готово без престанка. Тако 1847. ради за Елемир, 1848. у Турској Кањижи (Нови Кнежевац), 1854. у Куманима, 1855. у Карлову (Ново Милошево), 1857. израђује велике композиције у Мокрину, 1858. у Кларији (Радојево), 1859. у Меленцима, 1862. у Варјашу и 1863. у Малом Бечкереку. Већ остарео, Алексић је 1868. склопио уговор за украшавање српске цркве у Тиса Сент Миклошу (Остојићево), где је урадио зидне слике, па чак и неке сцене са националном тематиком, на пример, када Милош Обилић убија султана Мурата на Косову. Па ипак, упркос тако великој продукцији црквених слика Алексић је мајстор портрета.⁹⁷

Као што је Алексићев живот био јасан и једноставан, такав је био и развитак његовог сликарства. То је сликарство које у основи почива на знању стеченом код Теодоровића. Исцртавање бојом, строгост форме, штедљива палета извесно калиграфско расположење сачињавају елементе са којима је Алексић изградио свој уметнички карактер. Он је као и остали српски сликари поделио своју уметничку делатност на иконе и портрете. Једини изузетак сачињавају две или три композиције литерарног карактера, међу

⁹⁵ О. Микић, *Никола Алексић*, СБР, књ. 1, 116.

⁹⁶ М. Коларић, *Класицизам...*, 126.

⁹⁷ Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 84.

којима је један митолошки *Бој Баје Пивљанина с бејом Љубовићем* и један мало бизаран жанр *Трїовац Фоїи са неверном женом*.⁹⁸

У сликању портрета Алексић је далеко надмашио своје савременике. Своје прве портрете радио је под очигледним утицајем свога првог наставника. Они су једноставни, тврдо моделовани, мало суморни по једноличности употребљених боја. Алексић је успео да уђе у дух и манир Теодоровићевог сликарства, али је био без осећања за монументалност које је имао искусни мајстор, без карактеристичне унутрашње садржајности и психолошке непосредности старог Фигеровог ученика. Овај се портретни карактер нагло мења после Академије. У својим првим портретима после Беча и првих портрета из Италије, Алексић упада у један богат и сложен колоризам. Његова схема је следећа: одећа претежно тамна, инкарнат светлоружичаст, позадина дубока и топла, лик издвојен пројицирањем главе на светли задњи план. Код жена он то чини обично чипканом капом или чипканим велом, украшеним интензивно обојеним цвећем или ришевима. При томе је нарочито забављен сликањем накита – злата, драгог камења, бисера, емаља, филигранна. Класичан пример таквог сликарства су његова платна *Дама у црвеној наскољачи*, *Сїарица са белом кайом* и *Порїррей жене са оїрлицом*.⁹⁹

Око 1845. Алексић одједном гаси своју палету и прелази у тонско сликање. Са редуцирањем боје он све више обраћа пажњу на цртеж, на компоновање и материју. Његови портрети губе младалачку драж и свежину. Покушава да импровизује извесно свечано расположење својих модела. Ту се први пут упушта у сликање целе фигуре. Као позадину употребљава камене стубове, тешке драперије, пејзаже са вештачким језерима, с бујном јужњачком вегетацијом, идиличним хоризонтима, небом које се црвени од заласка сунца. Овакво расположење уметника нарочито је изражено у *Порїррейу малої Надашкої* и *Дечаку с лойїом*.¹⁰⁰

⁹⁸ М. Коларић, *Класицизам...*, 126.

⁹⁹ М. Коларић, *Класицизам...*, 128.

¹⁰⁰ Исто.

Зрело доба Алексићевог сликарства обележено је портретима који ће остати као најлепши примери класицистичког схватања код Срба. Он напушта колоризам и сентименталну патетику увећаног фигуралног сликарства у сврху ванредно финог, деликатног сликања у коме ће бити ненадмашан. Најлепши пример његовог развитка може се уочити на портретима Јелисавете Нинковић, мајке сестара Нинковић, првих српских социјалисткиња. Највиши домет овог сликарства Алексић постиже у композицији *Умешникова деца*, портрету свог најмлађег сина.¹⁰¹

Међу око три стотине портрета савременика истичу се породични и дечији портрети. Сликани су вешто и надахнуто у допозасним понекад целим фигурама и са пејзажом у позадини. За разлику од црквеног сликарства, које показује извесну „неоплеменост”, понекад сировост у боји, уз уочљиву назаренску декоративност, портретно сликарство му је још у оквирима класицизма и бидермајера бечке школе. Занатски педантно, сликарски дорађено, колористички сведено, квалитетније од црквеног сликарства.¹⁰²

Све врлине његовог портретног сликарства открива лик Ангелине Јовановић, цртачки и сликарски уравнотежен до савршенства, који представља један од најбољих портрета у српском сликарству XIX века.¹⁰³

Највећи број портретних радова је у музејско-галеријским збиркама наше земље и Румуније (Галерија Матице српске, Народни музеј у Београду, Градски музеј у Кикинди, Српски православни викаријат и Музеј Баната у Темишвару). Због услова чувања портрети су у знатно бољем стању од црквеног сликарства. Највише су оштећене слике рађене уљаним бојама сувој зидној површини а неке су пострадале од накнадних поправки и преликавања.

У сликарској радионици у Араду подучавао је већи број потоњих сликара, од којих су најпознатији Новак Радоњић и Аксентије Мародић. Подучавао је сина Душана и синовца Јована. Родона-

---

¹⁰¹ Исто, 130.

¹⁰² О. Микић, *Никола Алексић*, СБР, књ. 1, 116.

¹⁰³ Д. Медаковић, *Српска умешност...*, 85.

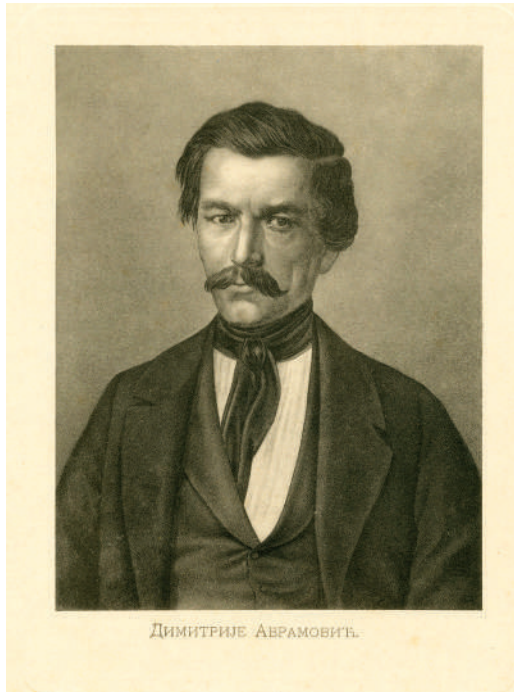
челник је сликарске породице Алексић. Поред сина Душана и синовца Јована, сликарством су се бавили унуци Иван и Стеван.¹⁰⁴

Димитрије Аврамовић

(Шајкаш, 7. март 1815 – Нови Сад, 1. март 1855)

*Аврамовић је озбиљан уметник, нешто мало укочен, повећ це-редбран, али од несумњиве снаге. Он је веома особен, ни на која не личи.*¹⁰⁵

Вељко Петровић

Фотографија Димитрија Аврамовића

¹⁰⁴ О. Микић, *Никола Алексић*, СБР, књ. 1, 116.

¹⁰⁵ М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 104.

Димитрије Аврамовић сликар, карикатуриста и писац, последњи и најпотпунији класициста српског сликарства, а у исто време и први романтичар рођен је у Ковиљ-Светом Ивану, у Шајкашкој, 7. марта 1815. године. Детињство и младост провео је у Новом Саду где је био васпитаван у традицијама класичне школске наставе. После завршене ниже гимназије учио је две године цртање код Атанасија Николића, оснивача Цртачке школе у Новом Саду и доцније у Крагујевцу.¹⁰⁶ Свршивши нижу Гимназију сликао је иконе и продавао их на новосадској пијаци.¹⁰⁷ Без обзира на склоност цртању, отац га је дао на трговину коју је убрзо напустио и почео да учи сликарски занат код мало познатог живописца Димитрија Јовановића, а наставио код Алојзија Кастање, Италијана из Мантове, и Јована Иванића сликара из Петроварадина.¹⁰⁸ Шта је код њих научио тешко је утврдити, јер своју сликарску делатност почиње копирањем водећих уметника класицизма, Арсена Теодоровића и Павела Ђурковића. Тиме је већ у златно доба Данила и Николе Алексића испољио своје пуританске склоности према идеалима Менгса и Винкелмана.¹⁰⁹

Даље усавршавање (1833) наставио је у Бечу копирајући дела старих мајстора. Као прве узоре он бира сијенског маниристу Франческа Ванија и Рафаела Менгса. Свом копирању Аврамовић је придавао значај озбиљног стваралачког рада. После Ванија и Менгса он прелази на Рафаела и Дирера кога су обожавали назарени. По повратку у Нови Сад, радио је иконе и портрете по наруцбинама грађана. Портретисао је петроварадинског генерала Мајнца, за бачког епископа Стефана Станковића копирао је портрете карловачких митрополита и његов портрет у неколико реплика, те му је епископ скромном стипендијом од 100 форинти годишње, омогућио да студира (1836–1840) на Сликарској академији у Бечу. Упоредо је радио у атељеу познатог бечког сликара и педагога Фридриха Амерлинга, чије је радове не само копирао,

¹⁰⁶ М. Коларић, *Класицизам...*, 144.

¹⁰⁷ М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност...*, 104.

¹⁰⁸ О. Микић, *Димитрије Аврамовић*, СБР, књ. 1, 52.

¹⁰⁹ М. Коларић, *Класицизам...*, 144.

већ и радио под његовим утицајем.¹¹⁰ *Портрет његовог утицаја*, сликан 1836, могао је да покаже шта је Аврамовић научио од својих мање, или више славних узора. Млади уметник је ту први пут испољио неколико врлина свога будућег сликарства, у првом реду савестан цртеж, извесно реалистичко расположење које се провлачи кроз психолошко исцртавање карактера.¹¹¹

У Бечу је израдио чувену слику *Ајошеоза Лукијана Мушицкој* (1840) на којој романтичарски глорификује националног песничког генија. Слика је настала под непосредним утицајем скулпторског дела вајара Антонија Канове. Алгоритмско је карактера и сматра се једином правом класицистичком композицијом у српском сликарству. У току 1838/39. он је начинио на десетине студија по узору на свог учитеља Амерлинга и то углавном сликарских студија у циљу истраживања односа између формалних квалитета и колорита. У овом периоду сликар је инсистирао на сликању белом бојом. Инспириран Амерлинговим делом, Аврамовић је оставио изузетну студију *Дечак у делу*, своје „најсликарскије” сликарско дело.¹¹²

Већ Аврамовићеве студије *Дечак у делу* и *Студија жене у профилу* показује његове цртачке врлине, одајући нешто зрело и довршено.¹¹³

На Академији се толико истакао, да га је она 1840. препоручила Совјету за сликање тек озидане Саборне цркве у Београду. У то време насликао је неколико портрета савременика, од којих се истиче *Портрет Вука Караџића*. Овај портрет је за српско сликарство веома значајан, јер се сматра као увод у романтизам. Након завршених студија, на препоруку Вука Караџића, кнез Михаило га је 1841. позвао да наслика зидове и иконостас Саборне цркве у Београду, подстакавши тако обнову традиције зидног сликарства. Он прелази у Србију почетком 1841. и пошто је портретисао две веома истакнуте личности, поглавару државе, кнеза Михаила и поглавару Српске православне цркве митрополита

¹¹⁰ О. Микић, *Димитрије Аврамовић*, СБР, књ. 1, 52.

¹¹¹ М. Коларић, *Класицизам...*, 145.

¹¹² Исто, 146.

¹¹³ Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 104.

Петра (Јовановића), прешао је на сликање цркве.¹¹⁴ Овај обиман посао завршио је до 1845. године.

Belgrad, Inneres der serbischen Kathedrale.

Разгледница са мотивом иконостаса Саборне цркве у Београду

Класицистичке наклоности које није могао да примени на својим религиозним композицијама, применио је на својим портретима сликаним за време боравка у Кнежевини Србији. Један од првих портрета у новој средини је био портрет Петра Јокића из 1845, сликан за време рада на Карађорђевој цркви у Тополи. После овог портрета долази јединствен и зрео *Порџреџи Јоакима Вујића*, највећи домет Аврамовићевог класицистичког стварања. Потом

¹¹⁴ Исто, 148.

Порџреџ Симе Милуџиновића Сараџлије који је са занатског гледишта сјајан, али и оптерећен помало претераним реализмом у моделовању. *Порџреџ Димџирија Исаиловића*, сликан је око 1848. године. Оно што му одузима право да се убраја међу најбоља Аврамовићева дела је нека врста изгубљене унутрашње равнотеже. Аврамовић је успео да поврати свежину и непосредност из својих најлепших дана у *Порџреџу Јосџође Брзак*, сликаном 1851, да би затим у *Порџреџу Брзак*, последњем његовом портрету за који се зна, пао дубље него икада у маниризам и хладно упражњавање заната.¹¹⁵

Стилска припадност његовог уметничког дела је двојака. Ране портретске радове одликује класицистичка строгост цртежа и уздржаност колорита, док је у каснијим радовима заокружен колористичким и светлосним односима. Знатно обимније црквено сликарство, светлог и меког колорита, стилски је блиско схватањима бечке назаренске школе; оно садржи опште карактеристике назаренских ликовних формула које имају обележје раног романтизма. Он је веома особен, ни на кога не личи, чак и његове омиљене боје црвене и жуте и општи оранжаста тон, као и његови нелепи, а меланхолични расни типови, немају сродности ни са једним нашим сликаром. Аврамовић је по темпераменту и карактеру био већ наш „романтички омладинац”.¹¹⁶

Исто тако, у овом периоду се у Аврамовићу пробудио дух теоретичара. У току 1843. он објављује у *Србском народном листу* неколико принципијелних чланака из области ликовног стварања. Ускоро, 1845, подноси Министарству просвете опширан предлог за оснивање уметничке школе, која би између осталих добрих страна имала и ту што би пропагирала народни живопис, у првом реду историјски. Већ у то доба је у њему сазрела мисао да посети и проучи споменике старе српске уметности. У својој молби Министарству просвете од јула 1846. којом тражи помоћ да посети старе цркве и манастире у Србији, он истиче значај средњовековних фресака, без којих „никако могућно није српске историје живописати”.

¹¹⁵ Д. Медаковић, *Српска уметносћ...*, 152.

¹¹⁶ М. Кашанин, *Српска уметносћ...*, 105.

У својству овлашћеног сликара, коме је стављено на дужност да испита и копира старе уметничке споменике, Аврамовић је обишао манастире Манасију и Раваницу, као и неколико порушених цркава у околини. Остаци фресака Манасије и Раванице нису оставили дубок утисак на њега, па је он закључио да је извор класичног српског живописа, много даље на југу, у Светој Гори.

Са свога путовања у Солун, Свету Гору и Цариград, предузетог с пролећа 1847. године, Аврамовић је донео толико материјала да је у току идуће године издао две књиге, још и данас цењене у круговима историчара и хроничара уметности. Прва од њих, *Описаније древности србски у Светој (Аџонској) Гори, с XVIII литографисаних таблица* (Београд, 1847) садржи претежно описе и преписе старих повеља и рукописа, док је друга, *Света Гора са стране вере, художества и новостности* (Београд, 1848) једна врста популарно написаног путописа.¹¹⁷

Београдски период Димитрија Аврамовића био је вишеструко плодан и значајан. Поред сликарства у којем је дао много, стигавши да утиче и на развој уметности у Србији, поред бављења истраживањем српских старина, Аврамовић је стицајем околности постао један од зачетника политичке карикатуре у Срба.¹¹⁸

Кад је букнула револуција 1848. Аврамовић је, као противник мађарског кошутовског шовинизма, стао на страну оних политичких група које су тражиле војну интервенцију у Војводини. У споразуму са Илијом Гарашанином и Стефаном Стефановићем Тенком, он је цртао и литографисао у Државној штампарији карикатуре против Мађара – прве политичке карикатуре код Срба, које су преко *Новина србских*, растуране међу Србима у Карловачкој митрополији. Када је после повлачења добровољаца из Баната, дошло до обрачуна са интервенционистима, Аврамовић је пао у немилост, а за трошкове штампања карикатура одузета му је скоро целокупна имовина и све слике. Огорчен и напуштен од својих заштитника и пријатеља он прелази почетком 1852. у Нови Сад.¹¹⁹

¹¹⁷ Д. Медаковић, *Српска уметност...*, 149.

¹¹⁸ Исто, 106.

¹¹⁹ Исто, 150.

Карикатуре је радио и касније објављивао у лисовима: *Шумадинка*, *Подоунавка*, *Шаљивац* и *Седмица*.¹²⁰

Преводио је са немачког и објавио неколико публикација чији је садржај морална поука. Сарађивао је (1843–1855) у више периодичних публикација: *Србски народни лист*, *Подоунавка* и *Седмица* (чланцима о српској старини). У децембру 1847. изабран је за дописног члана Друштва српске словесности.¹²¹ Не само као даровит и плодан уметник, већ и човек изванредно широке културе, својим бројним критичким чланцима, преводима књига о Светој Гори којима се уврстио међу прве истраживаче српских старина, заузео је једно од значајнијих места у српској историји културе.¹²²

По повратку у Нови Сад одмах је добио да слика иконостас, сводове и зидове манастира Раванице у Врднику (1852–1853), потом престоње иконе и две мање за Христов гроб српске цркве у родном Шајкашу (1854). Желео је да обнови родитељску кућу у Казанцијској улици (данас Јована Суботића), која је изгорела у бомбардовању Новог Сада, у јуну 1849. године. Последњи посао погодио је са Црквеном општином у Футогу, сликање цркве Свети Врачи, није успео да обави, јер је изненада, у марту 1855. преминуо од срчане капи у четрдесетој години живота. Сахрањен је у Новом Саду код некадашње Јовановске цркве. Жена му је била Милена, а био је ујак познатог политичара и публицисте Мише Димитријевића.¹²³

Његове слике и цртежи налазе се највећим делом у Народном музеју у Београду и у Галерији Матице српске у Новом Саду.

¹²⁰ О. Микић, *Димитрије Аврамовић*, СБР, књ. 1, 52.

¹²¹ Исто, 52.

¹²² М. Џепина, *Новосадске уметничке...*, 92.

¹²³ О. Микић, *Димитрије Аврамовић*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 1, Нови Сад 1993, 49.

Стеван Никшић-Лала

(Жабал, 24. децембар 1853 – Београд, 23. јун 1938)

*Драги пријатељу,
Жао ми је да свој осећај великој признања за Вашу искрену
љубав према усјомени на мој оца, не моју ничим више да
изразим осим овим ситницама, сачуваним неким чудом
после 6. априла, које ће и у Вама оживети ону болну и велику
усјомену на оној који није више међу нама, а ипак је ситално
са нама, ситнице које ће Вас бацили у давно прохујало доба а
које данас за нас представља једини и прави смисао живота.
У овим тежким околностима тежим се једино мишљу да
још није изумро свети у коме скривена тиња искрица за све
оно што је узвишено и лепо.¹²⁴*

Косанка, кћи Стевана Никшића-Лале

Фотографија Стевана Никшића-Лале из младости

---

¹²⁴ АВ, Ф. 444, а. ј. 506 Дописница кћерке Стевана Никшића-Лале, писана у Београду 21. септембра 1942.

Стеван Никшић-Лала сликар и професор цртања, рођен је 24. децембра 1853. године у Жабљу. Његови родитељи, отац Александар и мајка Ана, рођена Сарајлић, имали су седморо деце. Отац, виши погранични официр Аустро-Угарске, с титулом *fon* или *йлеменийи*, коју је понекад додавао презимену, поштујући породичну традицију, одлучује да му и син пође стопама својих предака.¹²⁵

Основно образовање стекао је у местима у којима је, по службеној дужности, боравио његов отац. У Тителу је учио Математишкуне како је то једном забележио. Завршивши основно образовање школске 1864. или 1865. одлази на Ријеку и уписује се у Кадетску школу. Школу и ђаке, 1866. селе у Беч. Потом похађа Кадетски институт Св. Пелтен код Беча и завршава га после четири године од 1866. до 1870. Исте године, уписује се на Војну академију у Бечу коју успешно завршава 1874. године.¹²⁶

По завршетку Академије, у чину лајтнанта, започиње своју војничку каријеру. Његово кретање у војној служби није у потпуности познато. Постоје индиције да је од 1879. до 1882. служио у Босни. Последње место службовања му је Коморан на Дунаву. Одавде је наводно после двобоја у који се упушта да би одбранио националну част и осећања прешао у Србију.¹²⁷

Своју педагошку каријеру у Србији започиње као учитељ цртања у Гимназији у Чачку, 10. фебруара 1883, а већ 1884. године је премештен у Ниш.¹²⁸

Како је у војним школама, поред војних знања стекао и солидно ликовно образовање (учио је претежно техничко, али и слободно цртање, а истовремено показивао у току школовања и изразиту наклоност према цртању) разумљиво је да му је по доласку

¹²⁵ Угљеша Рајчевић, *Стеван Никшић-Лала (1853–1938)*, Годишњак града Београда, књ. XXVI/1979, 159; Исти, *Прейиска и белешка Стевана Никшића-Лале професора цртања и сликара*, Свеске Магице српске, грађа и прилози за културну и друштвену историју, св. 2, Нови Сад 1987, 35.

¹²⁶ У. Рајчевић, *Прейиска и белешка...*, 35.

¹²⁷ Исто.

¹²⁸ Исто.

у Србију која у то време није имала школоване ликовне педагоге, понуђено да као учитељ цртања, започне свој педагошки рад.¹²⁹

Стеван Никшић премештен је у Ниш 1884. и ту остаје пуних тридесет година. Радио је у нишкој Гимназији од 12. маја 1899. и у њој остаје све до премештаја у Београд. За вишег учитеља треће класе постављен је 21. октобра 1900. и у звању вишег учитеља остао је до 8. јула 1919, када је постављен за професора.¹³⁰

За године проведене у Нишу везују се најзначајнији животни и стваралачки резултати Стевана Никшића.

Већ 1885, Стеван одлази у Српско-бугарски рат као добровољац. После рата враћа се у Ниш где оснива или суделује у оснивању Стрељачке дужине, два певачка друштва, Читаонице, Позоришта.¹³¹

Фотографија Стевана Никшића (седи у средини) за време школовања на Кадетском институту Св. Пелтен, 1868/69.

¹²⁹ У. Рајчевић, *Стеван Никшић-Лала...*, 160.

¹³⁰ Исто.

¹³¹ Исто.

Са пријатељима Спиrom Каликом, Тирићем и др Зајичеком, 1886. оснива вокални квартет. Исте године, квартет је наступао пред нишком публиком. Охрабрени успехом оснивају Нишко певачко друштво Бранко, у јануару 1887. године. Први хоровађа био је Бохумил Свобода, а из овог хора је изашао Божидар Митровић, касније члан Београдске опере, док је у истом певао и Добрица Милутиновић, првак драме Народног позоришта у Београду. Стеван Никшић је дуго година био члан Друштва и доживео прославу његове педесетогодишњице.¹³²

Исте године, Никшић се ангажује с пријатељима око оснивања Позоришта Синђелић. Позориште је основано 11. марта 1886, а оснивању Позоришта у Нишу највише су допринели Милорад Петровић, учитељ у Сићеву; Ђока Протић, војни чиновник и професор Стеван Сремац, Спира Калик и Стеван Никшић-Лала.¹³³

Неколико година касније 1901. у Апеловцу код Ниша, Стеван Никшић је заједно са друговима основао и Нишко певачко друштво Корнелије. Ово друштво, коме је Никшић био дугогодишњи члан и председник, радило је пуне четири деценије.¹³⁴

У то време као угледни и уважени професор Гимназије, Стеван Никшић размишља о женидби. Његова изабраница била је седамнаестогодишњакиња Јевтимија Дремсуз. Ступили су у брак у фебруару 1892. године. У успешном и дугом браку имали су осморо деце: Теодору, Косанку, Александра, Десанку, Емилију, Олгу и Константина и кћи Веру која је умрла као дете. Сва деца породице Никшић су стекла солидно образовање, у кући су научили перфектно немачки и француски језик. Десанка и Емилија похађале су предавања на Уметничко-занатској школи у Београду, док је Косанка показала изразити смисао за сликарство и примењену уметност.¹³⁵

За време Српско-бугарског и Првог светског рата од Стевана Никшића као човека са високим војним образовањем очекивало

¹³² Исто, 161.

¹³³ Исто, 162.

¹³⁴ Исто.

¹³⁵ Исто.

се да помогне. Већ 1913. он преузима нишку главну Железничку станицу, изузетно важан стратешки објекат. Стевана је ипак послужила ратна срећа. Измучен, рањен и изнемогао вратио се у Београд. Једва је стигао да се опорави, а већ тада је кренуо нови рат и нова страдања. За Никшића је наступило време неизвесности, прикривеног страха и стрепње. Постављало се питање како ће аустроугарски окупатор гледати на дезертера. Окупатор је искористио прву прилику да се обрачуна са бившим лајтнантом. Разлог хапшења биле су карикатуре које је Стеван Никшић радио за руског конзула Трубецког, а којима је карикирао цара и високе личности аустроугарског двора. Не зна се када су и где карикатуре уништене. Никшић је упео да избегне смрт захваљујући официру Спрунгу (некадашњи школски друг из Винер Нојштата). Још извесно време у породици Никшић постојали су неизвесност и страх, а затим је са ослобођењем све било заборављено.¹³⁶

После рата Никшић наставља свој рад у школи. Од рата до пензионисања Стеван је радио у следећим школама: IV Београдској гимназији, Трговачкој академији, Учитељској школи и Дунавској занатској школи. Поред наставничког посла, обављао је и послове управника и секретара школе. Дуго година Никшић је у Београду радио као судски вештак. Пензионисан је 21. фебруара 1924.¹³⁷

Стеван Никшић-Лала био је одликован Орденом Таковског крста петог реда (1894), Орденом Светог Саве четвртог реда (1910), Југословенском круном и Белим орлом.¹³⁸

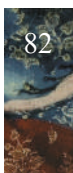
Своје сликарске способности Стеван је испољио најпре у школи у Тителу, а потом на Војној академији у Винер Нојштату. То сигурно није била настава према педагошким нормама као у сликарским школама и академијама, зато што то није било у потпуности слободно, већ претежно техничко цртање.

Са оваквим сликарским знањем Никшић се упустио у решавање комплексних ликовних проблема. Његов уметнички опус

¹³⁶ У. Рајчевић, *Стеван Никшић-Лала...*, 163, 164.

¹³⁷ Исто, 166.

¹³⁸ Исто, 168.

чине слике и цртежи, илустрације, карикатуре и примењена уметност.¹³⁹

Прву подгрупу чине три слике: *Портрети нејошних, Христос* и *Граничар*. Другу подгрупу чине слике које су сачуване као репродукције, где Стеван Никшић испољава посебно схватање места, улоге и функције слике у средини којој је уметничко дело намењено. Пре свега он слика велике теме, историјске слике и композиције које ће развијати витешки дух и родољубива осећања, теме које ће подсећати на историјске догађаје из прошлости.¹⁴⁰

Стеван Никшић-Лала, *Јуриш браћо најред роду* (1937)
лавирано туш на хартији

Никшић је поред историјских догађаја, у којима долази до изражаја лична храброст и жртва за слободу и идеале домовине, трагичних догађаја које у име слободе не треба никад заборавити,

¹³⁹ Исто, 169.

¹⁴⁰ Исто, 170.

радио и портрете личности које је изузетно ценио, портрете просветитеља. То су пре свега портрети Бранка Радичевића и Љубе Ненадовића.¹⁴¹

Током свог дугогодишњег стваралаштва Никшић је неговао цртеже оловком, оловком у боји и пером. На цртаћем папиру, листу из свеске, а често и на неком малом папирићу, бележио је збивања и цртао људе из свог окружења. То су ликови пријатеља и познаника, ликови из Ивкове славе, илустрације и деца.¹⁴²

Своје пријатеље и познанике цртао је на малим листовима папира, оловком, оловком у боји или пером. Најпознатије из ове групе су: *Човек с лулом*, *Старац с брадом*, *Девојка I*, *Девојка II*, *Девојка III*. Ликове из Ивкове славе цртао је за време дугогодишњег боравка у Нишу.¹⁴³

Цртежи који припадају групи Карактери рађени су на већем формату, обично листу канцеларијског папира. Цртежи Илустрације могу се пратити из два извора: илустрације у мапи сачуваних цртежа и штампане илустрације. Најстарије сачуване илустрације Стевана Никшића потичу из 1893. године. Он је илустровао књигу Јанка Веселиновића *Од срца срцу*. Никшић је за илустрацију приповедака Јанка Веселиновића урадио пет илустрација.¹⁴⁴

Нешто касније је објавио илустрације у књизи *Човекова историја или Бал у Елемиру*, Стевана Сремца.

Омиљена тема Стевана Никшића била су деца у игри, са животињама, у послу, са омиљеном књигом. Илуструјући поезију и прозу за децу, цртајући за ђачке школске зидне новине, оставио је велики број оваквих цртежа.¹⁴⁵

Када су у питању карикатуре цртао их је увек са великим жаром. Многе карикатуре су изгубљене и уништене, многе никада нису ни биле публиковане већ приказане у друштву у коме се аутор кретао, а друге су биле расуте по листовима и часописима који су

---

¹⁴¹ Исто, 175.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ Исто.

¹⁴⁴ Исто, 177.

¹⁴⁵ Исто.

нередовно излазили, доживели један или два броја па се гасили. Никшић је радио серију карикатура у којима су главни ликови Мики Маус и њему слични јунаци. Он ове личности ставља у свакидашње ситуације и подвргава смеху нарави и бриге. Мики Маус је у цртежу Стевана Никшића изгубио инфантилност и љупкост која га прати у изворном облику, а попримио је изглед карактеристичан за средовечне људе, опуштен трбух, клемпаве уши, криве и уморне ноге. Кроз карикатуру Нишић је покушавао да указује и на неке социјалне проблеме или појаве. То су биле карикатуре које су настале у време социјалног сликарства.¹⁴⁶

Никшић је цртао и сликао повеље, дипломе, захвалнице без обзира на то да ли је за њих имао поручиоце, или је сам желео да предложи онима којима могле да затребају и послуже. У време када их је радио повеље су биле у великој моди и врло тражене.

Посебно место у овом жанру заузимају пропагандни листови са илустрацијом и текстом. Они су понекад имали и политичке поруке, а публиковани су у пригодним ситуацијама или за време прослава. Никшић је радио и многе насловне странице за листове и часописе: *Сјоменик*, *Невен*, *Зорица*, *Гласник Црвеној крсти*.

Никшић није за живота имао прилике да излаже ни колективно ни самостално. Он је у Нишу своје слике из атељеа носио у излог књижаре или неке друге радње у центру града. То су биле најпосећеније и најдраже изложбе које је један уметник могао у својој каријери да доживи. Да није било такве публике, Никшић се не би усудио да уђе у подухват штампања репродукција својих историјских композиција.¹⁴⁷

Поред историјских композиција Никшић је у Нишу насликао и прве дипломе друштава које је основао. И преко ових дела примењене уметности, на којима је Никшић сликао ликове просветитеља (Свети Сава) и националних хероја (Танаско Рајић, Хајдук Вељко, Милош Обилић), будио је националну свест и истовремено, ликовно васпитавао средину у којој је живео по потреби службе, али коју је прихватао као своју. У средини у којој је живео оставио

¹⁴⁶ Исто, 180.

¹⁴⁷ Исто, 185.

је и велики број портрета, који су у највећим делом уништени или су пак остали непознати.¹⁴⁸

У првој деценији XX века Стеван Никшић није био у потпуности посвећен стваралаштву, што је разумљиво, јер је то био период ратова у којима је Никшић водио битку за свој живот.¹⁴⁹

Стеван Никшић-Лала, *Хлеб наш насушни* (1934)
лавирани туш на хартији

¹⁴⁸ Исто, 186.

¹⁴⁹ Исто.

Сликарска заоставштина Стевана Никшића настајала од 1920, до смрти везана је за београдски период. Тада је радио илустрације, интимне забелешке-крокије и слике цртеже са фолклорним темама, пропагандне листове, као и дипломе и захвалнице.¹⁵⁰

Целокупно сликарско стваралаштво Стевана Никшића-Лале може се груписати на најранији период; време од 1884. до 1912. и период од 1920. до 1938. године.

Најранији период представљају три слике: *Христос*, *Портрет нејознајтои* и *Граничар*. Други период је био најплоднији и за сликара најзначајнији. Може се оценити као изузетно важан по мисији коју је Никшић извршио својим делом у тек ослобођеној средини. Ликовна заоставштина из трећег периода од 1920. до 1938. представља Никшића као рутинског цртача, мајстора оловке. Ту се представља и као добар познавалац композиције.

Стеван Никшић по свему изузетна и свестрано обдарена личност, учинио је у срединама у којима је живео и радио далеко више него што се од њега могло очекивати. Сликара, а пре свега педагога, просветни и јавни радник на плану народног просвећивања оставио је дело које му обезбеђује трајно место у историји народа за који је управо и стварао.¹⁵¹ Стеван Никшић Лала преминуо је 23. јуна 1938. године у Београду.

Архивску грађу везану за живот и рад Стевана Никшића-Лале др Јовану Милекићу доставиле су уметникова кћи Косанка и супруга Јевтимија.

Архивска грађа садржи личне фотографије уметника, затим фотографије његових уметничких дела и дописнице које је Милекићу писала кћи Косанка.

¹⁵⁰ Исто.

¹⁵¹ Исто, 187.

Јован Степанов

(Тител, 5. јул 1863 – Бечеј, 28. јануар 1959)

*Сви смо ми, који смо њијеји, ојека у зїради народној, а великани народни су украси и карийице на народној зїради.*¹⁵²

Јован Степанов

Фотографија Јована Степанова

Јован Степанов, свештеник, сликар аматер, преводилац, песник и писац рођен је 5. јула 1863. у Тителу од оца Аксентија Степанова, пореског чиновника и мајке Персиде рођене Лазикић. Основну немачку школу завршио је у родном месту. Велику матуру је завршио 1882. године у Новом Саду у Великој српској православној гимназији, а потом карловачку Богословију 1886, када се и оженио.¹⁵³ На Духове, 1887, епископ бачки Василијан рукоположио га је за ђакона и презвитера и поставио га за капелана у Госпођинце. Годину дана касније постављен је за администратора парохије у Жабљу.¹⁵⁴

¹⁵² АВ, Ф. 444, а. ј. 637 Писмо са биографским подацима упућено др Јовану Милекићу, 2. септембра 1954.

¹⁵³ Исто.

¹⁵⁴ Гласник Српске православне цркве, *Јован А. Сїеїанов*, Београд 1959, 238.

За сталног пароха у Бечеју (Старом) постављен је 26. децембра 1889, а од 1925. године именован је за окружног проту старобечејског.¹⁵⁵ После доношења новог Црквеног устава и формирања архијерејских намесништава произведен је у архијерејског намесника старобечејског 1932.¹⁵⁶ и на том месту остао до 30. јуна 1952, када је пензионисан.¹⁵⁷

Као свештеник био је запослен не само свештеничким дужностима него и народним пословима. Одликован је како од црквених, тако и државних власти, за рад и допринос у култури. Био је члан Матице српске и Друштва за народно позориште као и повереник Српске књижевне задруге где је дао велики допринос у повећању броја претплатника. Око двадесет година био је секретар Српске и добротворне задруге. Такође, био је црквеноопштински рачуновођа око двадесет пет година, члан управе Бачкопотиске штедионице, члан управе Црквеног суда и Епархијског управног одбора и члан Патроната Велике српске православне гимназије.¹⁵⁸

Много је радио, писао и објављивао у новинама. У локалном бечејском лису описао је прву изложбу српских сликара 1912. у Сомбору, Предићеву слику *Свештої Ђурђа* рађену за Богдана Дунђерског, што је штампано у неколико подлистака *Браника*. Прерадио је превод епископа Платона *Оче наши* и превео с немачког и црквенословенског *Премудрости Ијуса сина Сирахова*.¹⁵⁹ Писао је и историју Просветне и добротворне задруге Српкиња у Бечеју. Многе своје песме објавио је у разним часописима.¹⁶⁰ Никад се није потписивао на радове.¹⁶¹

¹⁵⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 637 Писмо са биографским подацима упућено др Јовану Милекићу, 2. септембра 1954.

¹⁵⁶ Гласник Српске православне цркве, *Јован А. Свешћанов*, 238.

¹⁵⁷ АВ, Ф. 444, а. ј. 637 Писмо са биографским подацима упућено др Јовану Милекићу, 2. септембра 1954.

¹⁵⁸ Исто.

¹⁵⁹ Исто.

¹⁶⁰ Гласник Српске православне цркве, *Јован А. Свешћанов*, 238.

¹⁶¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 637 Писмо са биографским подацима упућено др Јовану Милекићу, 2. септембра 1954.

Још од детињства волео је да ради са акварелима. Када је дошао у Бечеј баш у то време Урош Предић, један од најславнијих иконографа, донео је своје прве радове, дивне престоне слике и затим је у месту довршио иконостас радећи пророке и апостоле на дрвету. Степанов наводи да није смео да се усуди да и он ради масним бојама, али да је ипак почео, кришом гледајући вероисповедног учитеља Адама Чиплића како слободно ради слике и портрете. Тада је поручио нека упутства за сликаре, и временом израдио око стотину слика, углавном копија и око 15 оригиналних.¹⁶²

У писму упућеном др Јовану Милекићу, 2. септембра 1954, Степанов наводи да никад није претендовао да је сликар, али да су му слике биле куповане, тражене и радо наручиване. Тако је 1912. позван од Црквеног одбора у Бечеју да изради 10 слика у задужбинској капели покојне баронице Еуфимије Јовић. Много су му ласкале речи Уроша Предића, који га је похвалио, истичући да је један од бољих сликара аматера.¹⁶³

Ипак, Степанов је писао Милекићу: „Много нас је мазала, аматера па мислим да није вредно да ме стављате у ред бачких сликара”. Био је ожењен Милевом, кћерком проте госпођиначког, Николе Бељанског. Имао је два сина који су учествовали у Првом светском рату, први, пуних пет, а други четири године, обојица од ратних напора страдали и умрли. Од првог сина имао је два унука која су се такође аматерски бавила сликарством.¹⁶⁴

Из писма које је Степанов упутио Милекићу 16. септембра 1954, дознајемо да су се у то време поред Степанова у Бечеју аматерским сликарством бавили и: Младен Јосић, сликар-портретиста, унук Алексија, трећег пароха бечејског; Адам Чиплић, учитељ и сликар аматер; Здравко Блажић управитељ Сликарске академије у Скопљу и Аца Џигурски, аматер и сликар у Америци.¹⁶⁵

У наведеном писму Степанов говори и о томе да је доста писао за црквени летопис где је дао много важних података за Бечеј у

---

¹⁶² Исто.

¹⁶³ Исто.

¹⁶⁴ АВ, Ф. 444, а. ј. 637 Писмо упућено др Јовану Милекићу, 16. септембра 1954.

¹⁶⁵ Исто.

првој, другој и трећој парохијској цркви, као и то да у „Главној књизи” Старобечејског протопрезвитерата има за сваку цркву и црквену општину доста података о градњи и величини храмова, црвеним имањима, као и податке за школе, звона, иконе, крстове, поклоне, све о свештенству и веронауци.

Фотографија оригиналног рада Јована Степанова
Свeйши великомученик Димитрије
урађеног за Миту Јанковића у Винковцима

Јован Степанов, предобар као старешина, строг, уредан и тачан како у канцеларији тако и на свим богослужењима у храму, увек ведар, духовит и расположен, уживао је углед и служио својом умереношћу и достојанством као пример свима са којима је долазио у додир. Преминуо је у Бечеју у дубокој старости, 28. јануара 1959. године.¹⁶⁶

Сава Ипић

(Нови Сад, 12. фебруар 1894 – Нови Сад, 14. април 1958)

*Поштовани јосифовине Милекићу изражиће од мене моју диографију и не кријем, налазим се у ириличним мукама. Јер шта да Вам кажем? Мој досадашњи животи ујавном се не разликује од животи осталих уметника. У њему сам вечито између жеље да се што боље уметнички изразим: између иренујне радости и разочарања – краће: између ирилика и нейрилика, које животи собом носи.*¹⁶⁷

Сава Ипић

Сава Ипић, сликар и вајар од оца Васе и мајке Катарине, рођен је 12. фебруара 1894. године у Новом Саду. Потиче из скромне занатлијске породице која је имала и кћерку Мицу, такође посвећену уметности (завршила Конзерваторијум у Бечу, певање). После шестог разреда основне школе морао је на занат. Одушевљен за цртање фигура, којима је закићу све плотове од школе до куће као и своје књиге, сматрао је за најприкладнији начин неговања тога одушевљења, ступање на фотографски занат. Фотографском занату имао је да захвали за могућност да је као шеснаестогодишњи младић могао да оде у Беч. Ретуширајући и копирајући плоче на једном бечком крову, сањао је ослобођење од тог посла и

---

¹⁶⁶ Гласник Српске православне цркве, Јован А. Стейанов, 237–238.

¹⁶⁷ АВ, Ф. 444, а. ј. 193 Аутобиографија Саве Ипића.

Фотографија Саве Ипиша

потпуно и искључиво посвећивање сликарству. Изучавање сликарства започео је током првог боравка у Бечу (1911–1912).¹⁶⁸

Са првом послератном генерацијом 1919. уписао се на Уметничку занатску школу у Београду и започео озбиљније сликарске студије заједно са генерацијским пријатељима В. Поморишцем, М. С. Петровим и Здравком Секулићем. Београдску уметничку школу напустио је већ после годину дана како сам каже због „досадног и сувопарног цртања вечито истих модела, било гипсаних било живих”.¹⁶⁹

Током другог боравка у Бечу (1921–1922), школовао се у приватној сликарској школи Света Ана код професора Фролиха, где је негован слободнији приступ уметности, а полазници школе били су и Милан Коњовић и Михајло С. Петров.¹⁷⁰

Од 1922. до 1925. студирао је сликарство на Академији ликовних уметности у Кракову. Трећу годину свога боравка у Кракову сматрао је за најзначајнији датум у школском раздобљу. На Краковској академији били су Јован Бијелић и Петар Тијешкић, Михајло С. Петров, пре рата, и Коста Хакман после рата. По повратку из Кракова радио је марљиво на тражењу сопственог начина изражаја и сањао одлазак у Париз.¹⁷¹ Прво озбиљније иступање

¹⁶⁸ Исто.

¹⁶⁹ Исто.

¹⁷⁰ Александра Стефанов, Љиљана Лазић, *Ипиш Саво*, СБР, књ. 4, 183.

¹⁷¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 193 Аутобиографија Саве Ипиша.

пред ширу јавност било је 1927. на VI југословенској изложби у Новом Саду, коју је организовала Матица српска.¹⁷²

Субјективизам непосредног опажања манифестовао се у три основна правца или три изразите поетике: колористичком сликарству, интимизму и поетском реализму. Постепени прелазак са тонског на колористично сликарство десио се између 1926. и 1929. године. Сава Ипић припадао је групи сликара који су неговали поетски реализам. Он је своје сликарство прилагодио укусу и менталитету средине.¹⁷³

У пролеће 1935, на првој изложби савремене уметности, одржаној у Музеју Матице српске (данашњи назив Галерија Матице српске), представљен је заједно са новосадским сликарима Бором Костићем, Александром Кумрићем и Миленком Шербаном.¹⁷⁴

Сава Ипић је пре свега пејзажиста, сликао је пределе Новог Сада и околине. На његовим сликама остали су аутентични мотиви из Салајке, Подбаре, Шангаја и других делова града. Сликао је и портрете, актове и ређе жанр композиције.¹⁷⁵ Његово дело карактеришу и многобројни портрети сељака, деце, Рома, ликови обичних људи које је сретао на улицама и низ аутопортрета. Његова ликовна поетика блиска је маниру лирског реализма са елементима импресионизма, нарочито у сликању пејзажа. Мртва природа и цвеће карактерише реалистичнија изведба. Боје су му више прозрачне, нијансиране и меке, а у цртежу и изради је прецизан и пун дубоке студије.¹⁷⁶ Бавио се и скулптуром, али са мање успеха.¹⁷⁷

У предратном периоду излагао је на групним изложбама у Новом Саду и Београду, а самостално у Новом Саду сваке године од 1929. до 1932. године.

¹⁷² Д. Попов, *Историја Мајнице српске*, књ. IV (1918–1941), Нови Сад 2001, 307.

¹⁷³ Ратомир Кулић, *Сликарство у Новом Саду 1900–1940*, Сликарство у Војводини 1900–1944, Нови Сад 1991, 35.

¹⁷⁴ Исто, 484.

¹⁷⁵ М. Цепина, *Новосадске уметничке...*, 103.

¹⁷⁶ Аноним, *Прва јесења изложба слика у Новом Саду*, Летопис Матице српске, књ. 326, св. 1/2, Нови Сад 1930, 173.

¹⁷⁷ А. Стефанов, Љ. Лазић, *Ипић Сава*, СБР, књ. 4, 183.

Фотографија Саве Ипића у атељеу

У великој дворани Мушке новосадске гимназије, почетком октобра 1930. била је уприличена Прва јесења изложба слика, аутора Михаила С. Петрова, Саве Ипића и Ива Шеремета. На овој изложби било је изложено 95 слика, Петрова (30), Шеремета (27) и Ипићевих (38). Изузевши неколико портрета и слика мртве природе, претежан део изложених радова били су пејзажи. Врло пријатан утисак оставиле су Ипићеве слике: *Бунар I*, *Јесен у врбаку*, *Из новосадској риви*, *Сушон*, *Пред кишу*, *Цијанске куће*, *Облаци*, *Рана јесен*, *Врбак*, *Пашњак* и *Пролеће у врбаку*.¹⁷⁸

После Другог светског рата учествовао је на изложбама УЛУС-а, а две самосталне изложбе имао је у Новом Саду 1952. и 1955. године. Од 1946. водио је ликовну секцију у оквиру КУД Светозар Марковић.¹⁷⁹ Постхумна изложба приређена му је на Радничком универзитету 1979. године. Дела Саве Ипића чувају се Галерији Матице

¹⁷⁸ *Прва јесења...*, књ. 326, св. 1/2, 173.

¹⁷⁹ М. Џепина, *Новосадске уметничке...*, 103.

српске, Музеју града Новог Сада, а многа су у приватном власништву. Најпознатија међу њима су *Ауџојорџреј са Шеширом*, *Мојив из Лединаца*, *Мојив из Сремских Карловаца*, *Новосадска свилара*, *Алмашка црква са околином*, *Ауџојорџреј*, *Ауџојорџреј са наочарима*, *Лежећи женски акџи*, *Зима у Подбари*, *Лединци џосле окуџације*, и скулптура *Глава Мађара*. Преминуо је 14. априла 1958. у Новим Саду.¹⁸⁰

Михајло Б. Дејановић

(Сента, 20. јун 1913 – Суботица, 7. мај 1982)

*Мада вичан џеру за собом је оставио шџуру ауџоџоџрафију, без личних комџоненџи. Био је тџежак саџворник, елоквенџан само онолико колико је он џо желео. Волео је да живи до-емски. Елеџанџијом и лежерношџу џосџодина умео је да ужива живџи а џаџио је у својој нуџрини.*¹⁸¹

Бранка (Дејановић) Шади, кћерка

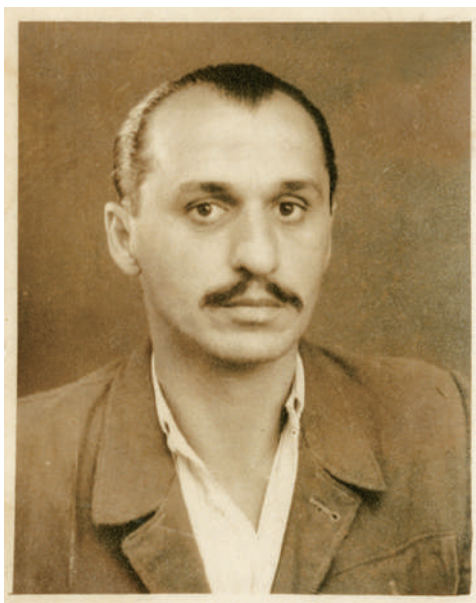
Сликар Михајло Б. Дејановић, рођен је у Сенти 20. јуна 1913. године. После смрти оца Бранка 1921, живео је у Мољу и Новом Саду где је завршио Гимназију 1934. године. Од мајке Екатарине наследио је сликарски таленат и љубав према лепим уметностима. У породичном окружењу од малена је говорио мађарски, немачки и француски језик. Сликарство је учио код Петра Добровића и Миленка Шербана у Београду. На даље студије одлази преко Беча и Прага у Париз у ком борави у два маха до 1939. (војни рок служио је у Скопљу 1936–1937). У Паризу је похађао приватне школе, а најдуже се задржао у атељеу познатог Џејмса Ензора. За време рата боравио је у Мостару, а по ослобођењу се вратио у Нови Сад, одакле одлази у Тузлу, где је радио као професор.¹⁸²

¹⁸⁰ А. Стефанов, Љ. Лазић, *Иџић Сава*, СБР, књ. 4, 183.

¹⁸¹ Б. Шади, *Михајло Дејановић 1913–1982*, каталог изложбе, Суботица 1998.

¹⁸² Исто.

Фотографија Михајла Б. Дејановића

У Суботицу је дошао 1947, где се ангажовао на афирмацији статуса ликовних стваралаца и развоја ликовног живота.¹⁸³ Радио је као ликовни педагог, професор у Учитељској школи.¹⁸⁴

Као већ формиран сликар, париски ђак са репутацијом карикатуристе *Слободне Војводине* са низ објављених ликовних приказа и новела у *Сиражилову* стаје на ликовну суботичку сцену измучену ратом, али богату ликовном традицијом.¹⁸⁵ Суботичка ликовна сцена у послератном периоду била је обележена сећањем

али и деловањем напредно опредељене уметности мотивима тегабне пролетерске свакодневице, као и снажним деловањем грађанске естетике са платна Шандора Олаха. *Умешности народа* била је логична парола обнове, а уметност је требала да постане приступачна свима, па су се стекли сви услови за покретање курса фигуралног цртања. Међу полазницима курса били су сви касније активни учесници ликовних збивања, сликари професионалци и аматери, будући архитекти, ликовни педагози, кустоси, кројачи, фирмописци. Са курса се кретало на даље уметничко школовање. Нешто касније је дошло до деобе и раслојавања на Секцију ликовних уметника и Клуб радника – сликара.¹⁸⁶

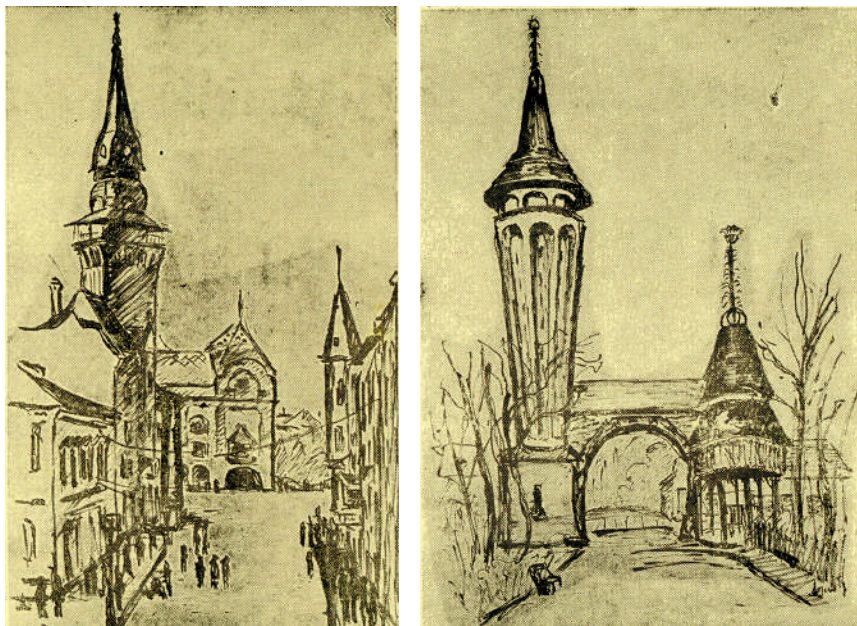
¹⁸³ Исто.

¹⁸⁴ В. Duranci, *Likovno stvaralaštvo...*, 44.

¹⁸⁵ Б. Шади, *Михајло Дејановић...*

¹⁸⁶ В. Duranci, *Likovno stvaralaštvo...*, 3.

Карактеристика овог првог раздобља послератног ликовног живота у Суботици (1945–1949) је одсутност социјалистичког реализма. Сликари и учесници прве званичне изложбе у Зрењанину 1945, Дејановић, Јеновац и Ханђа развијали су даље своју предратну вокацију сликајући актуелне теме, односно мотиве које су могли да ускладе са својим сензибилитетом.¹⁸⁷

Михајло Дејановић, *Поїлед на Градску кућу у Субоїици*
и *Улаз у њарк Палић* (1952)

Изложбом слика и скулптура ликовних уметника Суботичана, у децембру 1949. у тек отвореном Градском музеју, започиње друго раздобље – „професионално”. Ликовна секција Савеза културно-просветних друштава у Суботици преузима усмеравање ликовног живота. Већ и самом локацијом „музејска” изложба је представљала значај излагача. Сликари Ђорђе Бошан, Михајло Дејановић, Андраш

¹⁸⁷ Исто.

Ханђа, Шандор Ивањош, Стеван Јеновац, Радослав Керн, Шандор Олах и двоје вајара Габор Алмаши и Ана Бешлић, несумњиво су били школовани и располагали су одређеном репутацијом уметника. Око њих ће се окупити студенти и амбициозни самоуци.¹⁸⁸

У Новом Саду је исте године била одржана изложба савремених ликовних уметника од 30. октобра до 20. новембра 1949. године. Михајло Дејановић је излагао своја два акварела *Иванчица крај Тузле* и *На Дунаву*. Поред Дејановића своје радове излагали су између осталих и Сава Ипић, Милан Коњевић, Миливој Николајевић, Шандор Нађ, Стеван Максимовић, Ксенија Илијевић, Евгеније Кнежевић, Милан Кечић, Стеван Јеновац итд.¹⁸⁹

Око 1950. године Михајло Дејановић постаје активни судионик на суботичкој ликовној сцени, поставља изложбе, води курс фигуративног цртања и суделује у раду ликовне секције Савеза културно-просветних друштава у Суботици, а његовим залагањем је 30. новембра 1952. формиран колективни атеље у згради Берзе рада, који су могли да користе сви чланови суботичких ликовних секција и удружења.¹⁹⁰

Михајло Дејановић био је активни излагач како на колективним, тако и самосталним изложбама.

Музеј града Суботице је поводом прославе десетогодишњице народне револуције приредио 7. јула 1951. године изложбу радова ликовних уметника који живе и раде у Суботици. Један од учесника био је Михајло Дејановић са својих седам радова (6 уља и 1 акт). Поред Дејановића на изложби су учествовали: Јелена Човић, Шандор Ивањош, Стеван Јеновац, Олах Шандор и вајар Габор Алмаши.¹⁹¹

У Новом Саду у изложбеној дворани Матице српске од 21. октобра до 10. новембра 1951. године, била је одржана изложба ликовних уметника Војводине. Дејановић је тада излагао две слике,

¹⁸⁸ Исто; АВ, Ф. 444, а. ј. 153 Каталог изложбе ликовних уметника Суботице, од 29. новембра до 15. децембра 1949.

¹⁸⁹ АВ, Ф. 444, а. ј. 153.

¹⁹⁰ В. Duranci, *Likovno stvaralaštvo...*, 44.

¹⁹¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 153.

уља на платну *Приморски пејзаж* и *Долину Кокре*, као и акварел *Бродови на Дунаву*.¹⁹²

У Галерији Градског музеја у Суботици, Дејановић је одржао самосталну изложбу слика од 27. јануара до 17. фебруара 1952. године. На изложби је било представљено 56 уметничких радова. Од тога 33 уља, 17 акварела, две темпере и четири пастела.¹⁹³

Тематски је био најзаступљенији пејзаж. Светао колорит у традицијама импресионизма припаја га струји уметника свога раздобља који се опредељују за ближу варијанту ликовног израза и спретно заобилази прокламовани социјалистички реализам. Интересовање за различите мотиве издваја га од сликара Војводине.¹⁹⁴

У Галерији УЛУВ-а у Новом Саду, Дејановић је одржао самосталну изложбу од 19. октобра до 1. новембра 1952. године. Тада је излагао 43 рада. Од тога 21 уље, 3 темпере, 5 акварела, 2 пастела, 12 цртежа.¹⁹⁵ У градској библиотеци у Суботици од 16. до 31. маја 1953. била је одржана још једна самостална изложба Михајла Дејановића. Тада се представио са 35 радова. Од тога 22 уља, 2 темпере, 3 акварела, и 8 цртежа.¹⁹⁶

У Фоајеу Народног позоришта у Бачкој Тополи од 27. марта до 5. априла 1954, одржана је седма изложба слика Михајла Дејановића, који се публици представио са својих 37 радова.¹⁹⁷

Дејановић је узео учешћа на колективној изложби које је била одржана у Градској галерији у Суботици, у част Дана републике, од 28. новембра до 12. децембра 1954. године. Учествовао са два уља: *Мртва природа* и *Једрилица*.¹⁹⁸

Потом је у Градској галерији у Суботици од 6. до 17. марта 1955, одржао своју самосталну изложбу и публици се представио са својих 40 радова. Од тога 19 уља и 21 цртеж.

---

¹⁹² Исто.

¹⁹³ Исто.

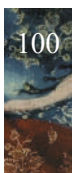
¹⁹⁴ Б. Шади, *Михајло Дејановић...*

¹⁹⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 153.

¹⁹⁶ Исто.

¹⁹⁷ Исто.

¹⁹⁸ Исто.

Следећа колективна изложба на којој је Дејановић учествовао била је одржана у Градској галерији у Суботици, од 16. до 26. октобра 1955. године. Поред Дејановића, излагали су и Петрик Пал, Шафрањ Имре и Винклер Имре. Дејановић се публици представио са својих седам уља на платну.¹⁹⁹

Каталог изложбе Михајла Дејановића (1955)

На париским и постпариским сликама из 1954, 1955, и 1956. године, зачиње своју филозофију грађења слике. Вишемесечни боравак у Паризу дефинитивно опредељује зрелог уметника. Искуство Париза, прелазак у позориште за сценографа, значајна догађања у савременој уметности Европе и код нас, летњи и зимски одласци у уметничку колонију у Бачкој Тополи, која је окупљала маркантне уметнике из Новог Сада и Београда доводе га у директне контакте са ствараоцима нове уметности.²⁰⁰

¹⁹⁹ Исто.

²⁰⁰ Б. Шади, *Михајло Дејановић...*

Самосталну изложбу Дејановић је одржао у Градском музеју Суботице од 7. до 15. октобра 1961. године. Тада је изложио 23 слике (уља).²⁰¹

Самосталне изложбе Михајла Дејановића одржане су 1952. у Суботици, Новом Саду, Сенти, Мољу, Хоргошу, Новом Кнежевцу; 1953. у Суботици; 1954. у Бачкој Тополи, Суботици и Бајмоку; 1955, 1956, 1961, 1965. у Суботици; 1966. у Београду; 1970, 1971. у Суботици; 1976. у Пачиру; 1981 у Суботици.²⁰²

Михајло Дејановић је напустио рад у школи 1954. када поново одлази на вишемесечно студијско путовање у Париз. Свој рад сценографа и костимографа у суботичком позоришту отпочео је 1955. и у њему је остао до свог пензионисања 1969/70. Уз Белу Дуранција и Имреа Девића сматра се иницијатором „Ликовног сусрета”, манифестације савременог југословенског стваралаштва. Од 1952. до 1968. активно се бавио ликовном критиком.²⁰³

Дејановић се такође бавио и ликовном критиком у суботичким листовима *Хрвајска ријеч* и *Руковей*. Био је члан првог уредништва часописа *Руковей* (часопис за књижевност, уметност и друштвена питања) који је излазио од маја 1955. као гласило суботичког књижевног круга.²⁰⁴ Уз сликарство и сценографију бавио се карикатуром и стрипом, графичким дизајном (насловне странице књига, каталога, публикација, позоришних плаката), позоришном документарном и уметничком фотографијом.²⁰⁵

Архивску грађу о Михајлу Б. Дејановићу која се чува у Збирци др Јована Милекића чине: три дописнице (разгледнице) које је Дејановић упутио др Милекићу из Будве (1952); Охрида (1953) и Париза (1954); једно писмо од 30. јуна 1950. у којем Дејановић обавештава др Милекића да му по договору шаље своје две слике *Позорницу* и *Суботиницу*, као и да ће му акварел *Иванчица* доставити по повратку из Словеније. Затим, девет позивница које је Дејановић

---

²⁰¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 153.

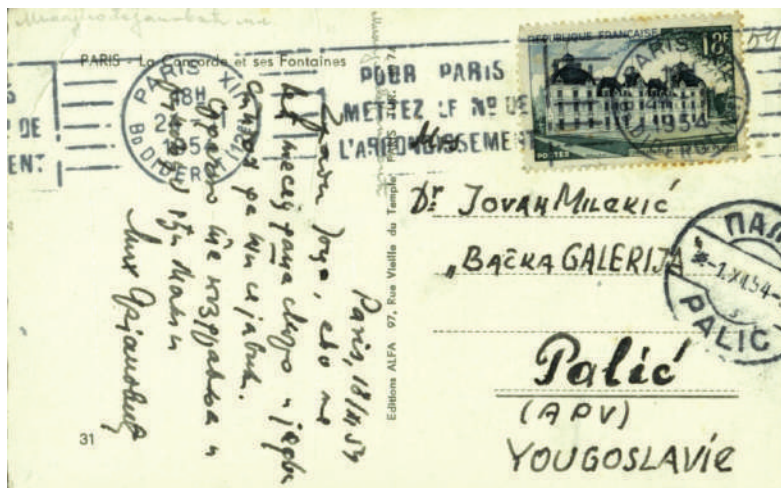
²⁰² Б. Шади, *Михајло Дејановић...*

²⁰³ Исто.

²⁰⁴ В. Duranci, *Likovno stvaralaštvo...*

²⁰⁵ Б. Шади, *Михајло Дејановић...*

упутио Милекићу за своје самосталне и колективне изложбе, као и дванаест каталога са изложби које су биле одржане у периоду од 1949. до 1961. године у Суботици, Новом Саду и Бачкој Тополи.

Разгледница из Париза, 1954.

Градска библиотека у Суботици у својој колекцији слика и скулптура поседује седам уметничких дела Михајла Дејановића: *Слава*, *Палић*, *Градски њарк у Суботици*, *Чийашељка за сџолом*, *Цвеће*, *Суботички њејзаж* и *Портрет Јоце Млинка*.²⁰⁶ У Галерији Матице српске налази се четири уметничка дела Михајла Дејановића: *Предео*, акварел на хартији (1948), *Моштив из Суботице*, уље на платну (1950), *Лейња њозорница на Палићу*, пастел на хартији (1950), *Мајмуни*, уље на картону (1951).²⁰⁷

Слике Михајла Дејановића се чувају у музејима и галеријама у АП Војводини, приватним колекцијама у земљи и иностранству и у кругу породице. Преминуо је 7. маја 1982. године у Суботици, након дуге болести.²⁰⁸

²⁰⁶ О. Ковачев, *Слике међу књијама*, Ех Рарнониа, бр. 9–10, Суботица 2006, 56–57.

²⁰⁷ Б. Дуранци, *Бачка галерија др Јована Милекића*, Суботица 2007, 52.

²⁰⁸ Б. Шади, *Михајло Дејановић...*

При изради главне групе
Косовској сјоменика
у Паризу 1899 г.

Фотографија Ђорђа Јовановића при изради главне групе
Косовској сјоменика у Паризу 1899.

ВАЈАРСТВО

Скулптура која представља основу вајарске уметности је дуго била занемарена и у европским, а поготово, у локалним српским оквирима. Уколико је и било неког помена вајарства, оно је све до појаве Огиста Родена, односно друге половине XIX и почетка XX века, било под снажним утицајем антике и широко схваћених античких узора. Свакоме је видљив несразмер између српског сликарства и вајарства, а објашњење ове појаве лежи и у изразито одбојном ставу Српске православне цркве према скулптури, а она је, у том тренутку, била највећи и најбогатији наручилац уметничких дела. Класицистичка начела која су до Родена били постулати европског вајарства, снажно су утицали и на бојажљиве почетке српског вајарства, које се јавило тек са појавом и радом Петра Убавкића, наставника калуповања и вештина у Трећој београдској гимназији крајем осамдесетих година XIX века. Школовао се у Минхену на вајарском одсеку као питомац краља Милана, а потом је отишао на римску Вајарску академију, на којој је за бисту кнеза Михаила, прво српско вајарско остварење добио сребрну медаљу. Такође, у Риму, Убавкић је израдио и бисту Ђуре Даничића, а потом, повратком у Београд и мермерну бисту Вука Стефановића Караџића, за коју је добио бронзану медаљу на Светској изложби у Паризу 1889. године.²⁰⁹

²⁰⁹ Петар Убавкић је рођен 1852. у Београду, где је и умро 1910. године. Био је минхенски, потом римски ђак на вајарским академијама. Осим биста кнеза Михаила, Ђуре Даничића, Вука Стефановића Караџића, за које је добио међународна признања и похвале, Убавкић је израдио више попрсја: Доситеја Обрадовића, Јоакима Вујића, Јована Стерије Поповића, митрополита Стефана Стратимировића, патријарха Георгија Бранковића, краља Петра I Карађорђевића.

Оно што је била главна одлика Петра Убавкића је да је његово вајарство пионирског карактера, а самим тим препуно различитих хтења, потреба, па и заблуда тога времена. Без стварних претходника, ослоњен само на себе самога, Убавкић је стекао велике заслуге за српску уметност, за вајарство, при чему је другима припремао и отварао вајарске путеве. На том путу, ходајући већ помало утабаном Убавкићевом стазом нашао се, пре свих, вајар Ђорђе Јовановић, који је српско вајарство увео у златно доба, а сам доживео пуну афирмацију.²¹⁰

У међуратном периоду осим Јовановића, од српских вајара из Војводине, налазимо их неколико, неке готово заборављене као што су: Иванка (Ванча) Адамовић Дунђерски, која је својим вајарством умногоме одударала од задатих циљева,²¹¹ и Јован Пешић, приучени вајар, који се услед сталне неимаштине, бавио и карикатуром пишући за различите хумористичке часописе тога доба у Краљевини.²¹² Поменућемо још: Дејана Бешлина, мало познатог вајара академског реализма,²¹³ Стевана Боднарова, једног од оснивача

²¹⁰ С обзиром на то да се аутобиографија, део личних, породичних као и фотографија вајарских радова Ђорђа Јовановића чува у Архиву Војводине, у Збирци др Јована Милекића, његова делатност чини посебан одељак ове књиге.

²¹¹ С обзиром на то да се документарни материјал о раду Иванке Адамовић Дунђерски чува у Збирци др Јована Милекића, о њој ће би речи и у овој књизи.

²¹² Јован Пешић је рођен у Буковцу 1866, а умро је у Београду 1936. године. Био је самоуки вајар, а прве поуке из вајарства, облика и форме је добио бавећи се новом уметношћу – фотографијом. Почетком XX века похађао је курс вајарства у Београду код Ђорђа Јовановића, а око 1910. је отишао у Рим, на Вајарску академију. Вратио се у Аустро-Угарску, на данашњој територији АП Војводине и био мобилисан у аустријску војску и послат на Руски фронт, у Галицију. Као и многи други Срби са територије Аустро-Угарске, предао се јединицама руске војске и потом ступио као добровољац у јединице српске војске – Добровољачку дивизију, у којој је за храброст одликован Албанском споменицом. После Рата се није најбоље снашао у вајарству и услед немаштине, радио је као карикатуриста у многим часописима забавног карактера, алудирајући на многе политичке теме. Умро је, готово заборављен у Београду 1936. године; Катарина Павловић, *Један заборављени вајар Јован Пешић*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 36, Нови Сад 1963, 63–73; Загорка Јанц, *Карикајурисџа Јован Пешић*, Београд 1970, 121–130.

²¹³ С обзиром на то да се у Архиву Војводине у Збирци др Јована Милекића

Уметничке вајарске групе Живот²¹⁴, Божидара Вучковића, данас заборављеног сликара и вајара, страдалог од мађарских фашиста 1943. године²¹⁵, Славку Петровић Средовић, сликарку и вајарку, француског ђака и стручњака за моделарство.²¹⁶

У међуратном, па и поратном раздобљу, у Србији и Војводини, вајарство је садржајима морало да испуњава националне, политичке, религиозне и етичке циљеве, односно других није ни било. Интересовање за форму је најчешће било исцрпљивано и приказивно само кроз вештину и занатски карактер, односно вајарство је постојало само као одраз потреба и околности дате средине. Услед захтева грађанске класе и њених потреба материјализације наци-

чувају документа о животу и раду вајара Дејана Бешлина, његова делатност чини посебан одељак ове књиге.

²¹⁴ Стеван Боднарв је рођен у Госпођинцима 1905. године, а умро је у Београду 1993. Напустио је браварски занат и 1925. уписао Уметничку школу у Београду, похађао је курсеве вајарства и сликарства. Имао је више самосталних изложби тридесетих година XX века у Београду и Новом Саду. Иако је у два наврата боравио у Паризу 1934/35. и 1938/39. године, остао је доследан академском реализму. Био је хапшен као учесник Народноослободилачког покрета (НОП) и био две године 1942–1944. заточен у Бањичком логору. После Другог светског рата, био је носилац многих признања Федеративне и Социјалистичке Југославије и признат уметнички и културни радник. Бавио се много минијатуром и у њу увео нове димензије; М. Коларић, *Боднарв*, каталог, Јајце 1966; *Стеван Боднарв – сликар и вајар: ретроспективна изложба Стевана Боднарва, академског вајара и сликара, њоводом 70 година живојта и 50 година уметничког рада*, Госпођинци 1975.

²¹⁵ Божидар Вучковић је рођен 1913. године у Новом Саду, а страдао је у Мађарској, стрељан је у логору Шатораљауђељ 1943. године. Поред вајарства бавио се и сликарством и помало уметничком критиком; Р. Кулић, *Вајарски радови у Галерији Мајице српске*, Каталог Збирка вајарских радова у Галерији Мајице српске, Нови Сад 2012, 49.

²¹⁶ Славка Петровић Средовић је рођена у Руми 1907, а у родном месту је и умрла 1978. године. Сликаство је учила код Уроша Предића, а вајарство, којим се више бавила, код Ђорђа Јовановића. Студије вајарства је наставила у Паризу (1929–1931) и моделарства у Дижону 1931/32. Радила је и у познатим вајарским атељеима Париза, Фиренце, Атине. Специјализовала се за моделарство, а у вајарству неговала традиционалну форму; Ђорђе Арсенић, *Славка Петровић Средовић (1907–1978) – њоводом 20-годишњице смрти*, Зборник завичајног музеја Рума, бр. 2, Рума 1998, 241–246; Р. Кулић, *Вајарски радови...*, 118.

оналних вредности и романтизоване прошлости, српско вајарство се готово до шездесетих година прошлог века, у Србији и Војводини, посматрало кроз подизање споменика националним идеалима, зависних од друштвених околности.²¹⁷

После тога вајарство, које је било на сваки могући начин повезано са сликарством, почиње да излази из традиционалних оквира и да изражава човекове различите тежње уз употребу целе палете материјала, како оних класичних (камена, глине, бронзе) тако и нових, пре свега пластике и гипса. Многи вајари тадашњег доба у Србији и Војводини обогаћују традиционално вајарство својим упечатљивим и препознатљивим стилем. По томе су били препознатљиви: Радивој Суботички, посматрач портрета као вајарске форме,²¹⁸ Матија Вуковић, реформатор социјалног реализма,²¹⁹ Иванка Ацин, носилац реалистичког портрета,²²⁰ Стеван Дукић, експресиониста са изразом у дрвету,²²¹ Александар Зарин, доследни

²¹⁷ Р. Кулић, *Вајарски радови...*, 12–13.

²¹⁸ Суботички је рођен у Бечеју 1916, а умро у Београду 1977. године. Започео је студије вајарства у Београду 1934/35. године, затим уписао Академију ликовних уметности у Београду, коју је услед ратних дејстава завршио 1946. Посебно је неговао портрет и тежио анатомским детаљима уобличеним у вајарску масу, пре свега у камену; Р. Кулић, *Вајарски радови...*, 183.

²¹⁹ Матија Вуковић је рођен у Платичеву 1925, а умро у Београду 1985. године. Уписао је прво сликарство 1941. године. После ослобођења Београда био је мобилисан и рањен на Сремском фронту 1945. године, при чему је остао делимично инвалид, што га је окренуло вајарским курсевима на Ликовној академији у Београду, коју је завршио 1952. године. Његова скулптура *Рањеник* из 1953, је наговестила раскид са социјалним реализмом, а његова креативна експресија је постала заштитни знак овог уметника. Носилац је више награда за културу и уметност у Војводини и Србији; *Матија*, каталог, Београд 1982; Р. Кулић, *Вајарски радови...*, 36.

²²⁰ Рођена је у Новом Саду 1925, а умрла у истом граду 2011. године. Вајарство је студирала на Академији ликовних уметности у Београду, у периоду 1948–1953. Радила је као професор Више педагошке школе у Новом Саду. У почетку је радила портрет следећи реалистичку шему са благом лирском стилизацијом. Касније се окренула и рељефу с занимљивим композиционим решењима; Иванка Ацин, *Поклон збирка*, Галерија Матице српске, Нови Сад 2000, 3–4; Р. Кулић, *Вајарски радови...*, 29.

²²¹ Стеван Дукић је рођен у Банатском Карађорђеву 1929. у коме је и умро 1991. године. Студирао је на Ликовној академији у Београду, смер вајарство у

вајар форме реализма,²²² Павле Радовановић, вајар споменичких скулптура и бисти слободног стила²²³ и напослетку можда један од највећих и најбољих српских војвођанских вајара друге половине XX века, Јован Солдатовић.²²⁴

Он је био један од пионира у претварању Петроварадинске тврђаве из фортификацијског војног објекта у бастион културе и уметности. Захваљујући напору и труду Јована Солдатовића један део Тврђаве је седамдесетих година прошлог века претворен у уметничке атеље и ликовне галерије, који су и данас јединствен уметнички призор, можда највећи и најлепши на простору југоисточне Европе.

периоду 1945–1954. године. Радио је искључиво у дрвету користећи форме корења, стабала, грана, обрађујући их у правцу естетског експресионизма; Р. Кулић, *Вајарски радови...*, 58.

²²² Рођен је у Српској Црњи 1923, а умро у Београду 1998. године. Вајарство је студирао на Ликовној академији у Београду од 1946. до 1950. године. Радио је и као професор на истој Академији. Највише вајарских остварења је урадио у реалистичкој форми у функцији симболике хуманистичког ангажмана; А. Зарин, *О монументалној скулптури*, Ваљево 1961, 3–7; Р. Кулић, *Вајарски радови...*, 59.

²²³ Павле Радовановић је рођен у Зрењанину 1923, а умро у Новом Саду 1981. године. Студирао је на Академији у Београду, са краћим прекидима од 1950. до 1958, а магистрирао на истој Академији 1960. године. Највише се бавио скулптуром у слободном простору, као и споменичком скулптуром. Својим вајарским остварењима припадао је реализму. Израдио бисте и попрсја многих српских, војвођанских културних радника, између осталих: Васе Стајића, Милана Коњовића, Михајла Пупина, Милице Грковић. Већина његових радова се данас чува у Галерији Матице српске у Новом Саду; В. Јовановић, *Паја – Павле Радовановић 1923–1981*, Нови Сад 1997, 4–5; Р. Кулић, *Вајарски радови...*, 140–153.

²²⁴ Рођен је 1920. године у Черевиху, а умро у Новом Саду 2009. Академију ликовних уметности завршио је у Београду од 1946. до 1948. године. Учествовао је у оснивању Више педагошке школе, касније Академије ликовних уметности у Новом Саду, где је радио као професор. Излагао је много пута, и код нас и у иностранству, бавећи се највише реалистичком формом у вајарству. Урадио је велики број јавних споменика од којих су најважнији: *Сћрељаним родољубима* у Жабљу 1962, *Споменик жртвама рације /Породица/* у Новом Саду 1971, *Споменик жртвама рације у Чурују*, *Спомен-ћарк Сремски фронт*, Шид 1981; Б. Дуранци, *Јован Солдатовић (1920–2005)*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, бр. 22/23, Нови Сад 2008, 228–229; Р. Кулић, *Вајарски радови...*, 176–180.

Ликовна академија која се и данас налази у оквиру јединственог и непоновљивог простора Тврђаве је најзаслужнија за образовање нових и успешних сликара и вајара, оних који ће као и њихови претходници ширити овај вид културе и уметности и обогаћивати новим формама српско војвођанско вајарство.

У Збирци др Јована Милекића чува се документарни материјал који се односи на живот и дело три војвођанска вајара: у јавности мало познате вајарке Иванке (Ванча) Адамовић Дунђерски, готово заборављеног вајара Дејана Бешлина и доајена српског вајарства Ђорђа Јовановића.

Ђорђе Јовановић

(Нови Сад, 21. јануар 1861 – Београд, 23. март 1953)

*Ја сам у великом свету излајао више од 25 година, био сам најрађиван и увек врло симпатично критикован. Мој српски народ ме зна, цени и воли, као и ја њега, за кога сам радио и на то имам права да будем јорд и задовољан.*²²⁵

Ђорђе Јовановић

Вајар Ђорђе Јовановић, рођен је у Новом Саду 21. јануара 1861. године. Његов отац Никола Јовановић, рођен је у селу Лазареву близу вароши Кожана од оца Јоханидеса и мајке словенског порекла. Када је Николин отац погинуо у борби са Турцима, мајка је отишла на службу у Кожане, где је послужујући код једног старог свештеника, завршио грчку гимназију. Пошто није хтео да настави школовање на грчком језику дошао је у Београд, где је завршио Богословију. У то време, грчка колонија у Новом Саду, тражила је за своју школу учитеља, који је знао старо и новогрчки, као грчку и словенску литургију, те је тако постао учитељ Грчке школе у Новом Саду. Одмах затим оженио се у Београду, кћерком београдског

---

²²⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 196 Аутобиографија Ђорђа Јовановића.

Фотографија Ђорџа Јовановића

трговца из Ивањице, Јованком, па пошто су изродили четворо деце, мајка је приволела оца да тражи службу у Србији, јер није хтела да јој синови буду аустријски војници.²²⁶

Родитељи Ђорџа Јовановића, преселили су се 1864. у Пожаревац, где је од 1866. до 1874. завршио основну школу и нижу гимназију. Пошто га отац даље није могао издржавати, јер Пожаревац није имао вишу гимназију, предложио му је да се прими за практиканта у Начелству, на шта он није пристао, јер је желео да буде инжињер. Професор Живко Недељковић га је позвао у Крагујевац, да код њега послужујући продужи школовање јер је тамо била потпуна гимназија. Ђорђе је прихватио понуду и како наводи „било би ми добро да код њега 2–3 пута недељно нису долазиле колеге на картање,

седело се до 3 сата ујутру, а ја сам морао да им кувам кафе, а у 5 сати морао сам да устанем, да наложим ватру, скувам кафу и да идем на пијацу”. Професор Недељковић је предавао француски и физику, коју је преводио из једног уџбеника француских гимназија, а Ђорђе је још онда био добар цртач, па је слике из француског уџбеника прецртавао за његове табакe. Директор крагујевачке Гимназије имао је обичај да ђачке оцене шаље родитељима преко државних власти, па је тако отац Никола добио преко Окружног начелства

²²⁶ Исто, 196.

результат свога сина са две двојке, сматрао је да је тиме грдно понижен, а Ђорђе добивши од оца још горе грдње, у децембру из Крагујевца прелази у Београд без сведочанства.²²⁷

Директор београдске Гимназије није могао без сведочанства да га прими, него га је саветовао да се врати у Крагујевац по сведочанство. Да се не би даље мучио послужујући, мајци за љубав, уписује Земљоделско-шумарску школу у Пожаревцу. Када је 1876. букнуо Српско-турски рат, школа је била претворена у болницу, а Ђорђе постао болничар, добровољац. Одмах на почетку школске 1877/78. године, опет је букнуо нови рат, који се окончао поразом Турака.²²⁸

У пролеће, 1878, Ђорђе је опет ишао у исти разред, и како наводи „али ни ту годину не довршисмо, јер нас све, ученике и професоре Земљоделско-шумарске, Министарство финансија одреди да сву летину, која је те године остала на турским имањима, прикупимо, предамо војним магацинима”. У пролеће 1879. умире му мајка, а он напушта школу и одлази у Београд, како би пронашао начин да продужи даље школовање за инжењера.²²⁹

У септембру 1878. се јавио директору београдске Реалке, са сведочанством 5 разреда гимназије и положеним испитом првог семестра 1878/79, Земљоделско-шумарске школе, међутим, није примљен у 6, него у 5 разред, и то под условом ако положи до новембра стереометрију и геометријско цртање. Ђорђе је положио оба предмета и тако постао редован ученик петог разреда Реалке. Учећи Реалку издржавао се дајући часове, преписујући акта код адвоката, цртајући, а највише израдом дрвореза, чије је поруцбине добијао од београдских имућних породица. Матурирао је на Реалци 1882. године.²³⁰

Уз помоћ Томе Мрцајловића и Стевана Мијатовића, трговаца којима је учио децу успео је да сакупи новац и оде у Минхен, у нади да ће моћи да нађе посао радећи дрворез, и тако даље студирати.

---

²²⁷ Исто.

²²⁸ Исто.

²²⁹ Исто.

²³⁰ Исто.

Реалци који су завршили испит зрелости 1882,
Ђорђе Јовановић, први слева стоји, Бранислав Нушић, седи.

У Минхену је било једно велико удружење, занатско-уметничко, које је имало огромну изложбenu палату, за све занатско-уметничке објекте, управо за примењену уметност, где су продавани радови декоративне уметности. Ту су га посаветовали да оде у Патеркирхен, где је тада била врло добра школа за дрворез, и да ће га према његовом сведочанству из Реалке, сигурно примити. У тој школи је остао од јула до новембра 1882. и за то време много учио. Патеркирхен је у то време био чувен због „јаког алпијског спорта”. Сваке недеље је правио излете и пењао се без вође, по снежним врховима Цугшпица.²³¹

²³¹ Исто.

Фотографија славног уметника Анрија Шапија са својим ученицима, Ђорђе Јовановић (са гуслама), седи.

Немајући средстава да се упише на Академију вратио се у Београд на Технички факултет у нади да ће добити „благадејаније” да учи оно што му је била највећа жеља, али кад год се обраћао Министарству, био је одбијен. Тек што је завршио прву годину технике и први семестар друге године, по препоруци Стојана Новаковића, добио је очеву сагласност. По пријему на Академију (у Бечу), морао је да надокнади пропуштени програм. Идуће школске 1884/85. године, радио је по програму, моделирање биста и рељефа по живим моделима, цртао задатке за композиције рељефа и положио испите из теоријских предмета, анатомије и науке о стиливима.²³²

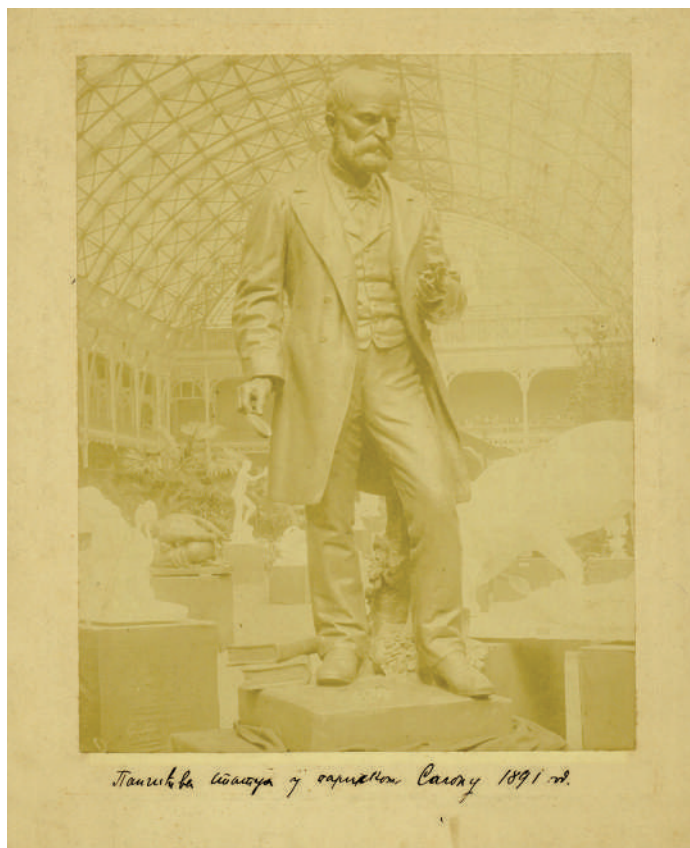
Патећи рад великих немачких уметника, тражио је од Министарства да даље школовање продужи на Академији у Дрезди, код

---

²³² Исто.

чувеног професора Шилинга, али Министарство га је упутило у Минхен на Академију. Тамо га је примио професор Видман на Мастершуле, и код њега је остао школске 1885/87. године, где је израдио своју прву статуу природне величине, *Прељу* коју му је откупио Народни музеј. Уништена је при бомбардовању Београда 1914. године.²³³

Како Јовановић наводи, у Минхену се бавио „велосипедским спортом”, и на неколико трка освојио више награда.

Фотографија статуе Јосифа Панчића
у Париском салону, 1891.

²³³ Исто.

Лета 1886. отпутовао је на „велосипеду” из Минхена преко Инсбрука, Бремера, Базела, Вероне, Падове, Венеције, Трста, Љубљане и Загреба у Београд. У свим местима се задржао како би видио важне знаменитости, споменике, музеје, али се најдуже задржао у чаробној Венецији где је те године била велика уметничка изложба, какву до тада није имао прилике да види и где је много научио.²³⁴

У периоду од 1887. до 1902. године, живот Ђорђа Јовановића се одвијао између Минхена, Париза и Београда. Минхенске архивалије сведоче да је 26. септембра 1889. склопио брак са Емом Викторијом Шајтлер, рођеном 8. јула 1866. у Минхену. Први син Мирко родио се 26. новембра 1892, а 28. јануара 1895. родио се у Паризу други син Александар, односно у посрбици Бранко, бранилац. Ема Штајлер Јовановић умрла је у болници за душевно оболеле у предграђу Минхена, Еглфинг 1928. године. Париз је доносио потврде о нескладном браку. Обично се наводи да је Ђока био удовац и да се тек потом поново оженио. У једној својој исповести наводи како је упознао девојче од 14–15 година, које је приметило да је посматра и много га се бојала. Он је већ имао преко тридесет година, а она крупних очију, правилних црта, складне француске лепоте. Једног дана је нестао, а онда се појавио са лепим дететом у руци. Од тада је Мирку, а доцније и Бранку постала права мајка. Била је Маргерит Роберт, Маргита, Марија најчешће Марго, будућа супруга. Сусрет се могао догодити не дуго после Мирковог рођендана. Умрла је у Београду 1965. године. Брижно ју је неговала и сахранила Радмила Карађорђевић супруга принца Ђорђа Карађорђевића.²³⁵

Октобра 1887, Министарство му је одобрило да даље уметничко образовање настави у Паризу, где је уписао чувену Академију Жилијан, професор му је био знаменити Анри Шапи, члан Француске академије.

²³⁴ Исто.

²³⁵ Миодраг Јовановић, *Вајар Ђорђе Јовановић (1861–1953)*, Београд 2008, 9; М. Јовановић, *Ђока Јовановић*, Нови Сад 2005, 12; Аница Шаулић, *Ђорђе Јовановић. Српски вајар*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 16, Нови Сад 1957, 53.

Богатство музеја, на првом месту Лувра, Луксембурга, Клиниа и других, а специјално париски Салон, са хиљадама изложених предмета свих грана уметности развио му је укус и обогатио његово техничко знање, тако да је после годину дана био примљен у Салон и тиме постао независан уметник.²³⁶

За Светску изложбу 1889. године, израдио је *Гуслара* и две бисте за које је награђен бронзаном медаљом. С том наградом стекао је право да у Салону излаже без жирија. После изложбе, Јовановић је Народном музеју у Београду понудио да откупи *Гуслара* али га је тадашњи управник музеја, господин Валтровић одбио, сматрајући да дело „није српски гуслар”. Након тога, Јовановић је своје дело проследио брату Аристиду у Чачак, а он га је ставио у своју апотеку назвавши *Код гуслара*. Како наводи, „сељаци су скидали капе, а сељанке му љубиле руке као да је жив човек. Чачани су долазили као неко чудо да виде српског Гуслара, аптека мога брата постане чувена у три округа”.²³⁷

Оставши у Паризу, предузима одмах израду прве монументалне статуе Јосифа Панчића за Салон 1891. године.

На молбу да оде у Рим на неколико месеци, министар просвете му је одговорио „Знаш Убавкић је био девет година у Риму, па не мораш и ти, добро си ми дошао јер ми је потребан један наставник математике за ниже разреде, а ти си свршио Реалку и био мало на техници”, те га постави за учитеља треће класе у Првој београдској гимназији.²³⁸

Исте, 1892, израдио је рељеф песника Јована Јовановића Змаја, а Министарство просвете му је откупило тај рад од бронзе и поручило за сваку гимназију у целој држави по један примерак од гипса.²³⁹

У то време писао му је неготински прота и рекао му да Неготинци намеравају да подигну споменик великом јунаку Хајдук

²³⁶ АВ, Ф. 444, а. ј. 196 Аутобиографија Ђорђа Јовановића.

²³⁷ Данас се фигура *Гуслара* чува у Галерији Магице српске у Новом Саду; М. Јовановић, *Ђока Јовановић...*, 227; АВ, Ф. 444, а. ј. 196 Аутобиографија Ђорђа Јовановића.

²³⁸ Исто.

²³⁹ Исто.

Вељку. Прихватио је понуду и чим је израдио модел послао га је у Париз, у ливницу. Рељеф је добио уочи дана поласка Београдског певачког друштва, које је предводио Стеван Мокрањец, у Неготин. Јовановић је био видно резигниран, јер није добио никакву похвалу за свој велики труд. Наводи да је једино Павле Маринковић написао леп чланак и песнички похвалио његов рад.²⁴⁰

Након споменика Хајдук Вељку, Јовановић је требало да започне рад на *Косовском споменуку*. Идејна скица представљала је Бошка Југовића и Вилу. Министар просвете Андра Николић обећао му је да ће га унапредити у прву класу и одобрити кредит за извршење макете. Како Јовановић наводи „Онога дана када сам поднео министарству молбу за унапређење и одсуство, падне министарство и моја молба оде у архиву, а ја остајем учитељ треће класе у Првој београдској гимназији”.²⁴¹

Почетком школске 1892/93. на првој седници професорског савета додељено му је да поред математике предаје и моралне пуке. Јовановић, овакав предлог није сматрао адекватним те је Министарству поднео оставку. Тако је остао без службе и унапређења, као и без даљег рада на *Косовском споменуку*.²⁴²

У пролеће 1893. догодио се Проглас пунолетства Александра Обреновића као и пад Намесништва и либерала. Министарство га је унапредило у прву класу и одобрило му одсуство на годину дана, да би радио студије за споменик. Одсуство је провео у Паризу, радећи студије, а истовремено је израдио и бисту др Јована Суботића. Промена Владе десила се опет 1894, а Јовановић се вратио у Београд. Министар грађевина му је одобрио израду макете за споменик као и рок од 18 месеци за завршетак послова, а министар просвете одобрење за продужетак одсуства. Враћа се у Париз, где за одређено време завршава поверени посао и уз то проводи неколико недеља у дворцу једног богатог индустријалца, који ми је поручио бисте своје жене и седморо деце.²⁴³

²⁴⁰ Исто.

²⁴¹ Исто.

²⁴² Исто.

²⁴³ Исто.

Министар грађевина пре потписивања уговора о дефинитивној изради споменика, затражио је да неко компетентнији у Паризу оцени макету од гипса. Јовановић је за своју макету добио врло лепе и ласкаве похвале од професора Енжелбера, великог вајара. Министар је потписао одобрење за израду споменика с напоменом да буде готов за четири године. Како Јовановић наводи „На моју несрећу, те вечери паде министар, па сутрадан не дође ни да очисти фиоке. Начелник ме је тешио, да то ништа не мари ма који министар да дође не може то решење да обеснажи, јер је посао свршен. Међутим, нови министар Коста Радосављевић, школски друг Петра Убавкића, стави то решење у фиоку с примедбом да за то има времена, али то је време трајало пуне две године”.²⁴⁴

Министар просвете му је продужио одсуство, а Јовановић је израдио монументалну бисту бесмртног Бранка Радичевића (како наводи у Аутобиографији ову бисту су Хрвати бацили у Дунав). Поново је дошло до промене Владе у Београду. Нови министар грађевина Велимировић, потписао је уговор о изради *Косовског сјоменика*, под условом да буде завршен за четири године.²⁴⁵

Истовремено је био позван од Одбора за споменик књазу Милошу у Пожаревцу, нацртао је једну скицу и договорио се да изради Милошеву статуу, високу два и по метра, која је морала бити завршена на Ивандан 1898. године. У Париз се вратио преко Солуна и Атине, видео Акропољ и грчке богате музеје, а у септембру је започео рад. Како је за *Косовски сјоменик* имао све претходне студије, прво је узео у рад статуу кнеза Милоша. Статуа, висока три метра и изливена у бронзи, била је готова до пролећа и послата у Пожаревац. Јовановић наводи: „Да нисам добио телеграфску честитку од председника Владе, Владана Ђорђевића, да сам за мој рад одликован орденом Светог Саве IV степена не бих ништа знао о мојој статуи”. Модел од гипса статуе *Књаз Милош* изложио је у Салону 1898. где је добио неколико похвалних критика.²⁴⁶

Косовски сјоменик је довршио у пролеће 1900. године. Након тога отпутовао је у Шпанију. На том путу је видео најзнаменитије

²⁴⁴ Исто.

²⁴⁵ Исто.

²⁴⁶ Исто.

грађевине у маварском стилу, нарочито чувену *Алхамдру* у Гранади и *Алказар* у Севиљи. Потом се вратио у Париз.²⁴⁷

Партија изложбе у Београду 1901. (Бранко Радичевић, Ђура Даничић, Стојан Новаковић, Милош Обреновић и Вук Караџић)

У Паризу је добио поруџбину од страних конзулата да изради једну статуу за свадбени поклон краљу Александру. Јовановић је предложио да то буде *Велика Срдија*, статуа од једног метра висине. Предлог је био прихваћен, а Јовановић је за рад добио 4.000 франака.²⁴⁸

Тада је у Паризу био и господин Миша Вујић, који је позван у Београд за председника Владе. Јовановић наводи да му је при растанку рекао како је решено да се у Београду подигне споменик краљу Милану и да ће му тај посао бити поверен. За израду споменика била је одређена сума од 300.000 франака. Немајући више

²⁴⁷ Исто.

²⁴⁸ Исто.

посла у Паризу, кренуо је преко Италије у Београд. По повратку у Београд, од Вујића је сазнао да је посао ипак поверен Мерсију.²⁴⁹

После свега оставши без планираног посла, обратио се Министарству просвете да га врате на редовну дужност, учитеља вештина. Начелник му је показао акт Министарства у коме је било наведено да му је дато одсуство 1897, а укинута 1899, па будући да се није вратио на дужност, за њега није било места.²⁵⁰

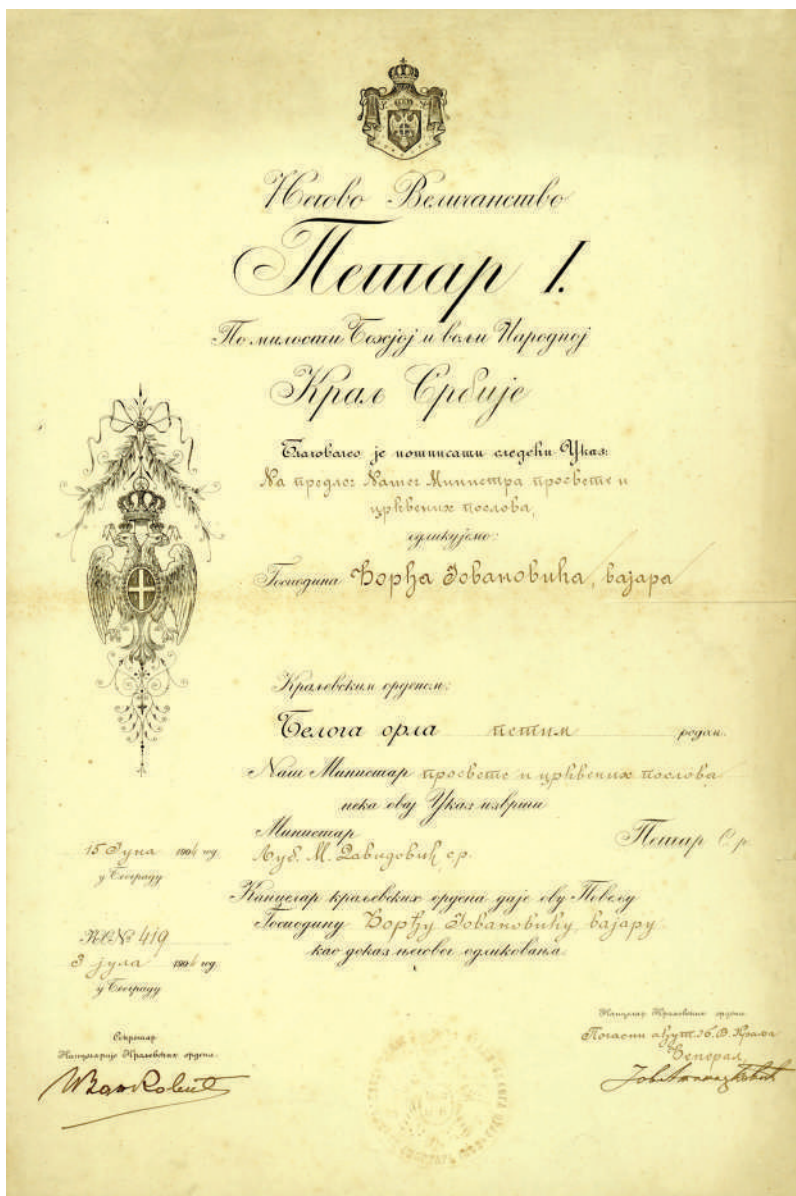
Вратио се у Париз, одакле је писао Стојану Новаковићу, нашем посланику у Петрограду, са жељом да би радо дошао у Русију да се и тамо опроба као уметник. Новаковић који је једно време био посланик у Паризу, знајући за његове успехе одобрио му је долазак. Преселио са свим својим радовима, крајем марта 1902. године. Новаковић га је увео у неколико србофилских породица, где се упознао са доста угледних личности. Јовановић наводи: „Руси су врло љубазни људи, али што год данас говоре и обећају сутра тотално заборавае, ретки су који одрже реч. Одмах сам приметио да од уметности највише негују музику, затим сликарство, али за вајарство су се мало одушевљавали, мислим зато што су имали мало великих вајара. Онда је био најчувенији Антоколски, а други кнез Трубецкој, који се у Паризу јако истакао, са врло финим и осећаним, ситним скулптурама, нарочито портретима. У Петрограду у то време израдио је споменик цару Александру III, који му како Руси говораху није успео”.²⁵¹

Спремајући изложбу израдио је три статуе: *Црнојорца на сѝражи*, *Мирис ѝролећа* и *Неву*. Те зиме отворала се велика изложба костима у Таврическом дворцу, а Новаковић му је поверио уређење српског одељења. Наводи: „Изложили смо скоро све што је Етнографски музеј имао и имали смо врло много успеха. Немци, Французи и Јапанци донели су само производе њихових главних великих модних радњи и накит, нарочито Французи. Јапански костими и везови правили су сензацију. Ја сам у нашем Одељењу изложио моје три статуе и четврту, модел моје Велике Србије”.

²⁴⁹ Исто.

²⁵⁰ Исто.

²⁵¹ Исто.

Повеља о додели краљевског Ордена Белог орла V реда,
Његовог краљевског величанства Петра I Карађорђевића
краља Србије, 1904, Ђорђу Јовановићу

Изложба је трајала целе зиме, а Јовановић је био награђен сребрном медаљом за радове, и као уређивач изложбе добио Орден Свете Ане IV. Из наших новина, дознао је да је у Нишу објављен конкурс за подизање споменика краљу Милану.²⁵²

По повратку у Београд почео је да спрема скицу за конкурс у Нишу. Одмах се обратио Министарству просвете са молбом да му изда уверење колико је година служио од 1892. до 1899. и поднео жалбу Државном савету, где је навео ток службовања и рад за државу. Савет му је признао све године, које је провео радићи на *Косовском сјоменику*, и по његовом пристанку без учитељске плате. У исто време, добио је службу у Дирекцији железница, а истовремено је требало да надзире намештање споменика у Крушевцу. Свечано откривање споменика било је на Видовдан 1904. у присуству краља Петра I Карађорђевића и целе Владе.²⁵³

„Народа је било из свих крајева Србије, а богме доста је дошло преко Дунава, Саве и Дрине јер је наша љубазна суседка Аустро-Угарска забранила одлазак на ту свечаност. Краљ ми је честитао и одликовао ме је Орденом Белог орла V степена. На банкету сам био подалеко од свих званичних лица. После банкета председник владе Сава Грујић ме је питао да ли сам задовољан, одговорих радо бих знао да ли сте ви задовољни и да ли ћу добити обећану награду од 10.000 динара”. Одговорио је „не брини”, „али награде не добих”.²⁵⁴

До промене у Министарству дошло је 1905. године. Министар просвете Јован Жујовић, признао му је према решењу Државног савета све изгубљене године службе и поставио га за вишег учитеља вештина треће класе, а потом, када је изашао нови закон, добио је прву класу и титулу професора.²⁵⁵

У Београду је тада сликар Риста Вукановић имао малу сликарску школу. Предложио је Јовановићу и Марку Мурату да оснују Уметничко-занатску школу. Министар Љуба Стојановић, одредио

²⁵² Исто.

²⁵³ Исто.

²⁵⁴ Исто.

²⁵⁵ Исто.

је Јовановића за управника и доделио му 3.000 динара годишње помоћи за школу. Ђорђе је имао идеју да организују праву школу у рангу гимназије, да ученици морају да полажу малу матуру, да нађу професоре за теоријске предмете: анатомију, науку о стиловима, историју уметности и перспективу. Вукановићи су предлагали да се формирају засебна одељења за цртање, сликање и вајарство као и женско одељење. Радило се по предлогу Вукановића.

Друштво српских уметника Лада, Ђорђе Јовановић трећи слева седи, поред њега четврти слева седи Урош Предић

Услед несугласица и размимоилажења у ставовима, Вукановић је поднео оставку. Нови програм је дао врло добре резултате и ученици који су тада дипломирали, постали су одлични наставници и добри сликари и вајари.²⁵⁶

---

²⁵⁶ Исто.

Како наводи: „Доласком Петра на владу, универзитетска омладина је организовала пропаганду о братству Срба, Хрвата, Словенаца и Бугара. Ту пропаганду прихватили смо и ми уметници”. Прво су приредили једну изложбу 1904. године у Београду. Учесће Хрвата, Словенца и Бугара било је пропраћено са доста радова. Изложба је имала великог успеха, Влада је откупила доста радова, нарочито од гостију, а при крају изложбе уметници гости су били одликовани. Тада је предложено да се образује уметничко друштво од четири секције Лада.²⁵⁷

Према том програму прва изложба је била 1905. године у Загребу. Како Јовановић наводи: „Изложба је била још лепша него наша, јер Загреб је имао уметнички павиљон за такве сврхе”. Следећа изложба била је у Софији 1907. године. Тада су се десила разна размимоилажења. Далматинци су на челу са Мештровићем, образовали засебну групу у коју су ушла и два српска члана са још неколико Словенаца и Бугара. „Тражили су да добију засебно одељење, јер су они Југословени. После те бурне седмице измирили смо се и тако је Мештровић и његова група из Далмације пристала да у Хрватском одељењу излаже. Изложба је била врло добро посећена. То је била последња заједничка изложба, јер је дошла анексија Босне и Херцеговине”.²⁵⁸

Услед избијања Великог рата 1914, Јовановић је морао да напусти Србију. Како наводи: „Морадох и ја да оставим отаџбину не хотећи да останем у Београду и да будем швабин роб. Патње и муке наших нисам у стању да опишем и после три месеца потуцања кроз Црну Гору и Албанију стигох преко Италије у Париз”. У Паризу је сазнао да му је старији син Мирко студент Академије за архитектуру погинуо као добровољац у Страној легији. „Једина ми је утеха остала што је већ 1919. године у дворишту велике државне школе подигнут споменик изгнулим студентима, на коме је урезано и његово име”.²⁵⁹ Пре страдања Мирко се оженио са Елен Ферагис и добио сина Жоржа. Јовановић се противио том браку иако је и сам

²⁵⁷ Исто.

²⁵⁸ Исто.

²⁵⁹ Исто.

Фотографија Ђорђа Јовановића са синовима Мирком и Бранком и супругом из другог брака, Марго

био ожењен Францускињом. Противио се и што је Мирко примио француско држављанство. За време Великог рата под заставом Легије странаца, Мирко је убрзо погинуо, 26. септембра 1915. у Шампањи на Марни. Бранко је другачије испољавао своје национално осећање. Као српски војник прешао је пут од фронта на Дунаву до Албаније. Са деловима српске војске стигао је у Француску 1916. и поново се посветио универзитетским обавезама. Докторирао је 1918. на геологији и кренуо у петролејска истраживања у Тунису и Мароку. Ђорђева очекивања су према таквим професионалним опредељењима била другачије усмерена. Бранко је одбио повољне предлоге да дође за доцента у Београд. Регулисао је однос према

војсци нове југословенске државе и трајно се вратио у Мароко где је успешно развио научноистраживачку каријеру на пољу примењене геологије, али и већ раније испољеног сликарског дара. Из првог брака са Маргерит Бордаж имао је три сина.²⁶⁰

Јовановић је за време избеглиштва у Паризу израдио неколико радова: *Жриве раиша*, *Жриве домбардовања Београда*, студију за *Победника*, *Кајмакчалан*, *Сироче* и многе портрете, бисте, плакате као и медаљоне Августа Говена, Функ Брентана, госпође Берар и многих других.²⁶¹

После пораза немаца, била је приређена Југословенска уметничка изложба, за коју је посланство ангажовало Ђорђа Јовановића. Како наводи: „Морао сам се старати за сопствене раднике и набавку материјала, а по свршетку изложбе морао сам паковати, трчати по разним одељењима министарства војске, да добијем вагоне и одобрење за возове, па кад сам све то свршио морао сам 22 дана путујући од Париза до Београда, са транспортним возом, да се бринем да не би неки наш вагон залутао у другу неку државу, као и да у Љубљани и Загребу одвајам сандуке словенских и хрватских уметника а у Београду да се старам да сваки наш излагач добије своје радове”²⁶²

По повратку у Београд 1919, нашао је своју школу и атеље у јако лошем стању. „Ту је општина сместила старце и бабе. Зграда је била до крајности загађена да се није смело ући. Требало је месец дана да се зграда окрпи, окречи и опере. Моје ствари и доста радова, а нарочито моја и школска библиотека била је упропаштена. Од више хиљада фотографија разних уметничких дела што сам прикупљао више од 30 година по свим европским галеријама и музејима, нашао сам пет комада, а од скупочених уметничких издања нисам ништа нашао. Од школског намештаја ни трага ни гласа”²⁶³

После поправке зграде организовао је поново школски рад, али уз доста потешкоћа. У то време при Министарству просвете

²⁶⁰ М. Јовановић, *Ђока Јовановић...*, 13.

²⁶¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 196 Аутобиографија Ђорђа Јовановића.

²⁶² Исто.

²⁶³ Исто.

основано је Уметничко одељење на челу са Браниславом Нушићем и референтом Бранком Поповићем. У име овог одељења Поповић је на све могуће начине, покушавао да спречи рад Јовановићеве школе, па чак је било постављено и питање Јовановићевог пензионисања као и довођења других, подобнијих, уметника. Такође, тражио је од Министарства да се Јовановићу одузме израда надгробног споменика војводи Мишићу које му је Генералштаб поручио. Поповић је убрзо, због интрига смењен, а Јовановић је успео, да из ових непријатних околности изађе као званични вајар при Министарству грађевине. Како Јовановић наводи: „Све ове интриге, клевете и лажи од стране господина Поповића са знањем Бранислава Нушића, чињене су стога што сам ја постао редован члан Академије. Од Бранислава Петронијевића, још пре првог великог рата, дознао сам да сам по предлогу Стојана Новаковића и Симе Матавуља био кандидат за дописног члана Академије, али да сам пропао стога што су ме неки од академика познавали као кафанског човека, да сам бекрија и картарош и да јурим жене”. За редовног члана Академије изабран је 16. фебруара 1920. године, а проглашен 7. маја 1921. године. Тим поводом је у просторијама своје школе приредио изложбу од неколико радова, а посебно је тим поводом израдио монументалну статуу *Историју српске књижевности*.²⁶⁴

Прилог разноврсним доприносима Ђорђа Јовановића развоју српске скулптуре представљају и његова дела намењена фасадама београдских зграда. Она су каснила у Србији због архитектонско-урбанистичког размаха које је уследило почетком XX века, поготово после Првог светског рата. Тада су изграђене палате јавне и државне намене, као у свету већ усвојена кулиса за репрезентацију државе, грађанског друштва у успону, и индустријске револуције.²⁶⁵

Као чиновник Министарства грађевина, добио је атеље у сутерену нове, скупштинске зграде, где се увелико радило, на њеном довршавању. Био је један од чланова жирија за декорисање зграде и израдио четири рељефа: *Минерву*, *Перикла*, *Демосћена* и *Цезара*

²⁶⁴ Исто

²⁶⁵ М. Јовановић, *Ђока Јовановић...*, 57.

Фотографија Ђорђа Јовановића
током рада на статуи
Вука Стефановића Караџића

Свечано уручење било је предвиђено 7. јула 1933. године.

Јовановић у својој Аутобиографији наводи да од када је постао академик, израдио је следеће радове: споменике *Победник у Параћину*, *Вук Караџић* и *Војвода Вук* у Београду. На Београдском гробљу споменике: Стојану Новаковићу, Андри Николићу, Сими Матавуљу, Јовану Жујевићу, Војводи Мишићу, Лази Пачуу, Стојану Протићу и многим другим личностима. За Народну банку бисте: *Велику Србију*, *Марка Стојановића*, *Победника* и рељеф спомен-плочу изгнулим чиновницима Народне банке. За Друштво Светог Ђорђа монументалну бисту Николе Спасића.

а за Министарство три статуе: *Архијектуру*, *Инжињерство* и *Механику*.

Јовановић је пензионисан 1925, напунивши 65 година старости и 35 година службовања. Министарство грађевина му је тада поверило израду пет статуа, за украс Министарства финансија: *Србија* од бронзе на куполи, а на венцу испод куполе: *Финансије*, *Трговина*, *Индустрија* и *Занатство*.

Споменик Вуку Стефановићу Караџићу, Јовановић је израдио 1932. по наруџбини Српске књижевне задруге. Министарство спољних послова Републике Француске обавестило је 1933. Ђорђа Јовановића да је одликован Орденом Легије части које му додељује председник Републике Француске.

Брати и пријатељу,

Радујем се што ме увек чекаваше, да те
 као ститиона исправити музеј, ешто до сам
 предурео да се унакљу још до одржавања моје радње,
 као што сам објавио у једном од својих списа.
 Једно је и морао се одрати све, нарочито
 балку на јелов, да никадав мој рад не оиде у јисте.
 До кја моја деца шадеи, тим један добно
 могућности да се унакљуе.

- 1) Милан Ракић, диктор (нашајети поштом)
- 2) Бранко Јовановић, диктор (нашајети поштом)
- 3) Милорад Ја, диктор (за истамена ститиона
 брата Јовановића из Кошарца (Јовановић из
 ека за истамена, посли сам вом брине дог.)
- 4) Урош Прегит списар (нашајети, рефер (нашајети
 реферат од б. Јулијанској градој доштом),
 (нашајети од ека се налас на истамена ститиона
 и постоји коштаи и ју; кјер да буде и наш
 Урош Прегит.)
- 5) Милан Јовановић рефер (нашајети до ме Јовановића;
 наше славе вјске у ратника од 1912-1918;
 за истамена ститиона у Нар. Балку)
- * Српска 6) * Српска рефер за зграду овиурана рударских
 радника
- 7) Српска рефер (нашајети до Јовановића у Бору, за истамена ститиона)
- 8) Вук Караџић, рефер.
- 9) Јовановић рефер.
- 10) Јовановић рефер.
- 11) Јовановић рефер.
- 12) Јовановић рефер.

/.

Писмо Ђорђа Јовановића упућено Милекићу у вези са предајом уметничких дела Бачком музеју

13) В. Ботичелли - Узле - медаљон (малог одно. тумач)

14) Француска Бизник са Вердеа - медаљон

15) Француска Глорина, на Кристиану. Влакети.

С овим последњим трициклом, ја Вам
 достављам потпуно нову Корекцију - ако биде
 пријемно, ја ћу Вам још неке нове радове, који ће бити,
 Са мисама Јуна, а још сам много тражио - ја оде Вам
 још нешто вече - али и оде и не може бити
добри радови и ма не може бити са Вам
мало.

Корекције Јуна раде за јачавање и
изражавање, јавити Вам ма ма ма.

Ја оде Јуна оде оде - ако оде Вам оде
оде на оде оде оде, ја ја ја ја ја ја
ја ја ја ја ја ја ја ја ја ја ја ја
ја ја ја ја ја ја ја ја ја ја ја ја

Моје оде оде и оде оде оде

Београд

Јуна
Јуна
Јуна

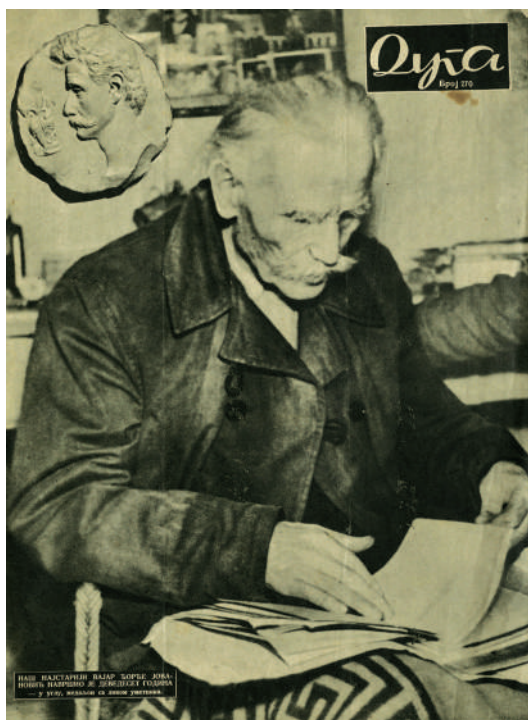
23 Јуна 1948.
 Београд.

За Коларчев универзитет бисту Илије Коларца; за Трговачку академију бисте: Браће Рајковића, а за Трговачку омладину статуу *Меркур* и бисте Николе Кике и његове жене. У Академији наука бисте: Јосифа Панчића, Владана Ђорђевића, Јована Жујевића, Богдана Гавриловића и Милана Ракића; рељефе: Стојана Новаковића, Андре Николића и Гиге Гершића; плакате: Симе Лозанића, Михајла Петровића, Слободана Јовановића, Јована Цвијића, Павла Поповића, Уроша Предића, Иве Војновића, Влаха Буковца и Августа Говена; Медаљоне: Богдана Поповића и Владимира Ђоровића и статуе Вука Караџића. Даље наводи да му је најглавније дело у уметничком стваралаштву монументална група *Наука и Уметности* коју је откупила Академија. Ову групу је израдио за време ропства под немачком окупацијом од 1941. до 1943. У Уметничком музеју статуе: *Најушићена*, од бронзе и *Огмор*, од мермера, студију женске главе од бронзе и *Мирис руже*, од мермера, као и рељеф *Срдија*, од мермера. У Војном музеју: *Победник*, оригинални модел споменика у Параћину, *Карађорђе* статуа од бронзе, бисте: *Краља Пејра I* и *Војводе Стеје Стејановића*, од фајанса: група *Кајмакчалан* од гипса и рељефи, модели са *Косовској споменика*, *Причешиће* и *Милош и Мураић*. У Министарству правде статуу: *Косачицу* од бронзе рађену 1914. године. У Министарству просвете: група од мермера *Жрџице домбардовања Београда*, бисте: *Победник* и *Сироче* обе од бронзе; рељефи: Вук Караџић, Стојан Новаковић, Доситеј Обрадовић и медаљони: Стојан Бошковић, Милан Кујунџић, Јован Ђорђевић и плакета Август Говен. Да је исто тако Музеју Матице српске поклонио око 60 радова, а Милекићевом Бачком музеју око 50 својих дела.²⁶⁶

Његова уметничка делатност како наводи је престала у јануару 1947. године, када је напунио 86 година. У то време Уметнички музеј је приређивао изложбу под називом *Сликарство и вајарство народа Југославије 19. и 20. века* и тим поводом у његов атеље дошли су Вељко Петровић академик и управник музеја и Кун Андрејевић графичар. Јовановић им је показао своје последње радове бисте

²⁶⁶ АВ, Ф. 444, а. ј. 196 Аутобиографија Ђорђа Јовановића.

Насловна страница часописа *Дуја*,
број 270 из 1951.

Војислава Илића, Милана Ракића, и статуе: Архимандрита Мелентија на Љубићу и Сунчање, који до тад нису били излагани. „Испочетка мени непознат господин се задржао на скици за споменик Вуку Караџићу, приђох му и рекох да ме та скица не репрезентира али да у Академији наука има статуа 1 метар висине од бронзе, која је за излагање”. Вељко Петровић у томе рече: „Чика Ђока има у музеју неколико својих радова, три од метра и два од бронзе који би се могли узети за изложбу”.²⁶⁷

„Отворила се изложба, због моје тешке боле-

сти нисам могао отићи на свечаност, али су к мени дошли неколико пријатеља, међу њима Урош Предић, који ме запиташе зашто нисам који рад изложио. Ја им на то испричам шта се догодило и додадох да сигурно они који су изложбу уређивали мисле да ја не припадам ни 19. ни 20. веку, а можда да моје радове није вредно излагати. Мене то није ни мало изненадило и врло мало ми је стало до тога што ултра експресионисти о мојој уметности мисле. Ја сам у великом свету излагао више од 25 година, био сам награђиван и увек врло симпатично критикован. Мој српски народ ме зна, цени и воли, као и ја њега, за кога сам радио и на то имам права да будем горд и задовољан”.²⁶⁸

²⁶⁷ Исто.

²⁶⁸ Исто.

Преписка Ђорђа Јовановића са др Јованом Милекићем највећим делом је вођена у периоду од тридесетих до педесетих година XX века. Из ње дознајемо да је постојало узајамно поштовање и привржено пријатељство као и превелика жеља др Јована Милекића да за Бачки музеј прикупи што више података и музеалија истакнутог вајара и академика. Ђорђе Јовановић у својим писмима најчешће сетно говори о свом већ тада нарушеном здравственом стању које га је спутавало у даљим уметничким остварењима.

Јовановић у преписци пише и о својим намерама да појединим институцијама планира да поклони своју уметничку заоставштину, а Милекићу, доставља списак својих радова које ће поклонити Бачком музеју.

Такође, из писама сазнајемо да је Управа Бачког музеја одлучила да једна дворана музеја добије назив Соба Ђорђа Јовановића, вајара и академика.²⁶⁹

У једном писму из 1949, пише Милекићу да се диви његовим тврдоглавим захтевима и сматра да је сасвим довољно што му је до тада за Музеј поклонио око 50 својих ствари, као и да мисли да до тада ни један југословенски а ни српски уметник није једном музеју толико радова поклонио и истиче да је Милекићев Музеј добио исто толико као и Матица српска. На Милекићеве даље молбе да му поклони још неке своје радове, а посебно *Науку* и *Уметност*, Јовановић му је одговорио: „Прећеро си брата мој! Зар ти толико можеш да уображаваш, да немам ја никога ко ме више од тебе воли и да нико не може толико да ме цени и поштује но само ти. Ја имам моју добру жену, коју да нисам имао ове последње три године био би давно под земљом. Ја се борим са смрћу још само због ње јер ми је овакав живот дозлогрдио. Ја имам брата с којим живим већ 87 година. Уображаваш ли ти да ме он мање воли? Па моји синовци, синовице, сестрићи, сестричине и њихова деца? Знаш ли ти да ја имам пријатеља с којима сам у најодличнијим односима и другарству, нпр. Уроша Предића више од 60 година. Мене на хиљаде Срба цени и поштује и без да ме познаје [...]. Знаш ли ти да што треба

---

²⁶⁹ АВ, Ф. 444, а. ј. 201 Писмо Ђорђа Јовановића од 18. октобра 1938.

кући, цркви се не даје [...]. А моја макета *Наука и Уметности* припада мојој жени”.²⁷⁰

Одређен, одсечен, у старости понекад и набусит, а добар, Јовановић је ишао целога живота усправне главе путем који је сам одабрао, честито и поносно, отвореног карактера, не желећи ником зла, а казујући у очи свакоме и добро и зло. Увек са критичким ставом, ретке уметничке и опште културе, јер је познавао сликарске галерије Француске, Шпаније, Италије, Холандије и Немачке, са колосалним памћењем, могао је до детаља да прича о нечему што је видео или доживео пре седамдесет година. У разговору би исправљао много млађе у датумима који су били ближи њима него њему. Остао је чврсте воље до последњег даха у 93 години савлађујући свој бол храбро, сматрајући да је одмор сасвим природан после тако дугог животног пута.²⁷¹

Дејан Бешлин

(Ада, 17. април 1897 – Лозница, 10. октобар 1968)

*Представљам се грађанине, нек' знаш да сам ја твој син!
Свесни ми вели ти јавим, да мој дух над тобом бди. За мене се није знало, сад нек се и ти зна. Само ме је ова земља мојла оваковој да ти да. Помојни ми да ти стварам дивна дела врлине. Дићи ће ме теби хвала у небеске висине.*²⁷²

Дејан Бешлин

Вајар Дејан Бешлин рођен је у Ади 17. априла 1897. године од оца Стевана и мајке Персиде рођене Дињашки. Дејанов отац био је родом из Аде док му је мајка рођена у Србобрану. Још од раног детињства, са три године научио је да чита и заволео књигу.

²⁷⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 201 Писмо Ђорђа Јовановића од 30. маја 1949.

²⁷¹ А. Шаулић, *Ђорђе Јовановић...*, 60–61.

²⁷² АВ, Ф. 444, а. ј. 55 Песма *Мојим Бачванима* вајара Дејана Бешлина, написана 1931.

Фотографија Дејана Бешлина

У основној школи као одличан цртач заволео је уметност и већ тада је био чврсто решен да ће се посветити уметности. У Тителу је још са дванаест година изучио декоративну уметност, а после приватно и четири разреда гимназије. Како је одлично радио и словорез у камену, од сопствене зараде успео је да се 1915/16. у Тријену упише у Уметничку школу, где је студирао вајарство под руководством Антонија Ченброна, директора школе, и у Прагу Швегерлову академију до 1917. године. Радио је уз многе вајаре, поучавао се, али је највише сам радио, својим схватањем и на свој начин.²⁷³ Дејан Бешлин је био ожењен, али не знамо име његове

---

²⁷³ АВ, Ф. 444, а. ј. 55 Аутобиографија вајара Дејана Бешлина писана у Новом Саду (10. јун 1960).

супруге. Са њом је имао кћер, која је студирала архитектуру у Београду. У каснијим годинама, 1933. био је разведен, а жена му је живела у Загребу.²⁷⁴

У периоду од 1931. до 1939. године Дејан Бешлин је израдио неколико споменика. Пет споменика краљу Петру I Карађорђевићу, у Хоргошу (1931), Сенти (1932), Старој Кањижи (1933), Потиском Светом Николи (Остојићево, 1933) и у свом родном месту Ади (1937). Споменик краљу Александру I Карађорђевићу, сину краља Петра I Карађорђевића био је подигнут у Турији (1936). Поред ових споменика Бешлин је урадио бисту Стевана Владимира Каћанског у Србобрану (1933), споменик палим Батајничанима у Батајници (1934), споменик краљу Петру II Карађорђевићу у Србобрану (1939).²⁷⁵

Сви наведени споменици уклоњени су са својих првобитних места, разбијени и уништени током Другог светског рата. Пронађена су само два: споменик краљу Александру I Карађорђевићу у Турији, који је некада стајао у центру села, пронађен је закопан у једној просторији тамошњег Ватрогасног дома и други палим Батајничанима у Батајници који су током Другог светског рата био срушили и поломили окупатори. Мештани су делове мермерног споменика сачували, а после рата дали мермерне остатке на реставрацију и поставили споменик у двориште Дома здравља близу места на коме је био откривен.²⁷⁶

Вајар Дејан Бешлин, је један од, али не и једини српски уметник који је стицајем околности и по злој судбини која је пратила његово дело – стваралачки пут, остао углавном, без свог уметничког дела.²⁷⁷

Током своје плодне вајарске активности Дејан Бешлин је урадио и већи број биста, попрсја, представника династије Карађорђевића,

²⁷⁴ АВ, Ф. 444, а. ј. 53 Писмо Дејана Бешлина упућено др Јовану Милекићу 14. јуна 1960.

²⁷⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 55 Аутобиографија; Угљеша Рајчевић, *Вајар Дејан Бешлин (1897–1968)*, Рад Музеја Војводине 52, Нови Сад 2010, 281.

²⁷⁶ У. Рајчевић, *Вајар Дејан Бешлин...*, 281

²⁷⁷ Исто, 291.

високих личности из света политике, историје, књижевности, па и својих савременика без обзира на њихов друштвени углед.²⁷⁸

Како наводи у својој аутобиографији, израдио је многе бисте и попрсја: Јована Вујића, Јована Ђорђевића, Павла Вујића, Косте Трифковића, Боргаснина, Тељроша, Тихомира Остојића, Ђуре Даничића, Бранка Радичевића, Светозара Милетића, Михаила Полит-Десанчића, Ђуре Јакшића, Јосипа Броза Тита, Бориса Кидрича, Николе Тесле. У Суботици *Шах њарџију*, а једној младој девојци целу фигуру у рељефу на гробу, као и многе бисте и рељефе по целој Бачкој и Србији. Исто тако, радио је портрете како приватно, тако и за многобројне установе, готово пуних педесет година.²⁷⁹

Од бројних попрсја која је Бешлин израдио, у Галерији Матице српске у Новом Саду чувају се само три: Мирослава Тирша, Косте Трифковића и Илије Бирчанина.²⁸⁰

У Новом Саду, у Градској библиотеци, у читаоници, налазе се бисте Светозара Милетића и Михаила Полит-Десанчића, а у Музеју Војводине попрсје др Тихомира Остојића. Такође, у Новом Саду у Градској библиотеци, читаоници, у Дунавској улици чувају се попрсја Светозара Милетића и Михаила Полит-Десанчића. Свих пет попрсја, Тиршово у мермеру, а остала четири у гипсу настала су у зрелој фази Бешлиновог вајарског опуса.²⁸¹

Када је реч о 11 шаховских фигура израђених у трешњином дрвету које Бешлин такође наводи у Аутобиографији и у писмима упућеним др Јовану Милекићу, наводимо да се чувају у Галерији Матице српске. Ове алегоријске фигуре настале су у временском раздобљу од 1925. до 1930. године.

Из Бешлинове Аутобиографије такође сазнајемо да је био велики љубитељ књига, да је читао научно-социолошка, уметничка, филозофска, педагошка и политичка дела, и да је и сам волео литерарно да се изражава. Милекићу наводи: „Радећи једно дивно

---

²⁷⁸ Исто, 290.

²⁷⁹ АВ, Ф. 444, а. ј. 55 Аутобиографија вајара Дејана Бешлина.

²⁸⁰ Р. Кулић, *Збирка вајарских...*, 37–38.

²⁸¹ У. Рајчевић, *Вајар Дејан Бешлин...*, 291.

дело у мермеру, лик Христов, запањено сам се и био усхићен те сам први пут мојим Бачванима писао стихове 1931. године”.²⁸²

Потом наводи да је био израдио једну лепу седећу, велику фигуру чика Јови Змају, која се у глини распала, јер није било гипса за одлив, а требала је да буде постављена у парку Покрајинске болнице. Бешлин је написао *Оду чика Јови* која је била предвиђена за подножје споменика.

У Аутобиографији даље наводи: „Драги мој пријатељу господине Јоване, имао бих Вам ја читаву књигу писати о мојим делима па ево написаћу вам једну Оду, једној великој платонској љубави, једно дубоко филозофско дело, које гласи лепом лику, једне и сада живе жене: О Нинфо...Каријатидо моја највећа! Са чежњом прожета пре десет лета за славу и спас моје племените душе. Тридесет лета љубећи жене разних племена, тражио сам душу сродну својој, али све варка, шљам и безнадежност беше. Мојом сировом снагом вајем у мрамору белом, у ониксу кипове и ликове лепих жена и љубим им пути, једнако као и жива бића што љубих. Са жудњом тражио сам у створеним ликовима из [нечитко] и глине, добру душу и срце, но одговора не могоше дати мртве ноте раја те скоро сваку наду изгубих. Већ помишљах, шта вреди хладне ликове вајати, када им не могу душу удахнути, те ћу тако целога века чезнути за живим кипом сличним племенитој жени. Али ево ...створи се дивно чудо!... лик Твој пронађох!...пред очима ми вазда лебди и говори: ту сам... ради...стварај... не губи наде; јер као у теби што су срце и душа, исти су и у мени. Премила Венеро!...Афродито моје душе!...имам права на твоје пути иако чезнем и за њима жалим у оквиру божанственог орнаманта, немој се мене ма само срцем и душом одрицати. Душу твоју племениту и добро срце који извиру из прекрасног ти лика, већ сам засадио у сред среде рајског врта”.²⁸³

С обзиром на то да је вајар Дејан Бешлин скоро заборављен у нашим културним и уметничким круговима, а широј јавности недовољно познат, овде доносимо у изворном облику његова писма упућена др Јовану Милекићу, и на тај начин укажемо на до сада

²⁸² АВ, Ф. 444, а. ј. 55 Аутобиографија вајара Дејана Бешлина.

²⁸³ Исто.

мање познате, или готове непознате појединости везане за живот и дело овог вајара.

Поштовани господине Директоре!

Синоћњи Ваш пријем био је кратак, а да сам Вам могао изложити још мојих неколико идеја, у случају ако бих радио код Вас у Суботици?

Имам врло лепих пројеката за остваривање неких јавних радова, на тргу и у парковима, који бих ми донели и лепу материјалну помоћ за омогућење остварења мојих идеалних радова, а поменуте јавне радове може врло лако остварити, јер имам врло једноставне и просте методе за то. Но будући да смо се тек упознали, те се надам да ако ми изађете у сусрет мојим скромним жељама постићи ћу много лепих резултата у корист нашој Бачкој култури на уметности, пак и стога Вас молим да ми мојој молби изађете у сусрет. Зато Вас молим још и писмено: јер сте сакупљач творевина нас Бачвана, помозите мене само за лично мољеном материјалном маленкошћу и са омогућењем да почнем код Вас на мојим радовима, а ја ћу с тиме доказати моралну и уметничку вредност моју мојим Бачванима.

Здрави Вас и поштује:

Дејан Бешлин
Вајар

Сента, 01.07.1933.

АВ, Ф. 444, а. ј. 44

Поштовани г. Директоре!

Ваше писмо од 05.07 месеца примио сам и у потпуности га разумео. Могу Вам рећи да за сада немам нити једну нарочиту ствар израђену за музеј, осим ако не бих дао ову сада израђену бисту краља Александра, коју сам израдио за пред Соколски дом, новозидану, ту у Суботици, и која ми је одобрена 26. прошлог месеца од стране Министарства просвете.

Ја сам ту бисту израдио у 2 и $\frac{1}{2}$ натприродној величини, дакле врло је лепа и монументална ствар, а израдио сам је на поклон, наравно разуме се да би они мени неку награду дали, јер када би такву ствар наручили, требало би ми најмање 60–80 хиљада динара. Пак сада мислим овако, пошто је још нисам улио у гипс, јер нисам имао те проклете паре, но стоји још у блату, то вас молим да ми по могућству, пошаљете 4–500 динара, да бисту улијем, у гипс и да је лепо пречистим, пак ћу је донети Вама и у случају ако би Соколско друштво хтело ту бисту имати у бронзи, Ви би наравно одобрили, јер гипсаном позитиву то неће начинити никакве руинације, који би могао остати и даље у музеју, или би се за музеј могла једна одлити у бронзу, који ливење мени јефтино раде, отприлике, али то може и касније 3–4000 динара. Биста је врло лепа, чак није тако верно ни један уметник до сада израдио, пак би био горд да она остане у музеју. Другу награду ја за ту свар не тражим од само горе поменуте своте за ливење у гипс, јер толико ми треба за то, а ја ето те паре немам и морам да је овако у блату сваки дан квасим.

Прекјуче сам примио и у Старој Кањижи споменик краљу Петру да радим, али и оданде нећу видети паре за 2–3 недеље и истину да Вам кажем немам дакле ни 1 динар, а ни хлеба, а то је зато јер не умем да се понизим и да просим. Пак и стога Вас молим ако ми, било како, можете послати барем 500 динара, ја би бисту одмах одлио и за најдаље 12 дана донео бих Вам је.

Сада, како вели она латинска: „Ко брзо даје, двоструко даје”, ако ми можете послати поменуте паре, добро је, а ако не и онда мора бити добро, јер ваљда још нећу умрети од глади.

Много Вас поштује и цени одани и искрени пријатељ Дејан Бешлин.

АВ, Ф. 444, а. ј. 45

Поштовани Др. Милекићу

Јуче сам дошао из Суботице и затекао допис од моје жене, да је била са Вама, те да желите да Вам се јавим тј. о мени података. Ускоро ћу Вам прибавити моје фотографије а и од мојих значајнијих радова, као и један два рада за Ваш музеј ћу припремити.

Веома ми је драго да је мој „шах” у животу, што доказује да сте у истини заштитник који уме ценити труд и творевину уметника. Хвала вам на тој пажњи.

Нови Сад, улица Дожа Ђерђа 9.

Искрено Вас здрави
Дејан Бешлин, вајар

Нови Сад, 17.06.1951.

АВ, Ф. 444, а. ј. 47

Драги Др Милекићу

Можда ћете бити изненађени, али обраћам се због недовршене „шах партије” трешњиног дрвета, коју сам Вам оставио још ваљда 1928–30 године, које су половина фигура (једних и других) биле завршене, а половина пасиране ваљда?

Да ли је то у животу? Ево зашто питам, од прошле године у 23 броју Службеног листа ФНРЈ изашла је Уредба о пензионисању уметника који нису били у неком радном односу, а имају права до V разреда пензије тј. основе од 14.800 динара. Али могу да имају до I разреда (основа 20.000) они уметници који имају јавних споменика, радова у музејима, надлештви-ма итд.

Ја имам 12 јавних споменика онда и сада и музејима сам поклонио у Сенти чика Јоцином и градској и црквеној општини укупно 5 биста, овде Матичином и Војвођанском музеју 4 бисте, читаоницама и још на више места, за које радове сам

добио сада ласкава признања – захвалнице, пак молим и Вас Др. Милекићу (ако је та шах партија у животу?) поласкајте ми и Ви са једном похвалницом на поклону, која може бити и са ранијим датумом, ја ћу Вам за то бити веома благодаран и гледаћу што скорије да додам мој неки рад, нека се музеј увеличава.

Очекујем да ми што пре пошаљете, те остајем
Ваш одани Дејан Бешлин, вајар.

Нови Сад, улица Ђирпанова 2.

(на коверти стоји печат да је писмо прослеђено из Новог Сада 25.03.1956)

АВ, Ф. 444, а. ј. 48

Драги Др. Милекићу

Примивши Ваше писмо и потврду за шах партију веома су ме обрадовали и у срце дирнули.

Крив сам уважени Мој, што нисам изашао у сусрет по мојим обећањима, али има томе великих разлога о којему Вам нећу овде писати, јер то је једна повест. Поздравите моју супругу, ни незнајући, ја сам са њоме разведен још 1953. године, 30. децембра. Питате тј. желите моје фотографије и дела, хоћу послаћу Вам или донети сада у истину јер, јер мени жена није све то рекла што Ви из писма желите. Да, диван је мој живот и један знаменити роман би се могао из њега описати и то поучан, те Вас зато молим будите још месец-два стрпљиви, нисам знао да желите штампати историју бачких знаменитих људи, а томе ја придајем велики значај, у чему ћу по могућству и сарађивати, те стога желим детаљно све припремити. Колико желим и хитам овај одговор да Вам стигне, немам ево ни за марку динара, али надокнадићу то. Само Вам могу још и ово рећи, данас сам однео молбу овде мојој општини Стари Град и навео све моје радове у музејима што имам у Вашем, Сенти, овде

у Матици српској и Војвођанском музеју и Београдском, те молио Одељење за социјално старање да ми привремено доделе месечну помоћ до пензионисања, које ћу по потреби вратити. Ето тако је моје материјално стање! Но не ропћем овим Вама, али желим да знате. Ево шта стоји између осталог у захвалници од Српске читаонице овде за поклоњене бисте Светозара Милетића и браниоца Полита Десанчића за време окупације 1943 године: „Израдили сте две бисте Светозара Милетића и Полита Десанчића и обадве поклонили нашој читаоници... пак ево и овом приликом ту захвалност изражавамо утолико, јер је у томе мутном времену, тај корак био смелост али подстрек на будност и слогу српског живља, те стога желимо нека Вам ово наше братско признање служи на корист и дику оваког племенитог геста”. Бисту Ђуре Даничића коју сам летос израдио и поклонио јер сада српска читаоница уједно и његово име носи, ево шта су углавном написали: Извршујемо са особитом радошћу захвалност на учињеном поклону. Међутим сте са своје стране, можда једини, најисправније схватили нашу искреност, те сте изнад многих, материјално одлично обезбеђених, узвратили и са своје стране дивним поклоном допринели да се вредност наше читаонице подигне. Те да би се овај ваш племенити гест овековечио Управа Вас ове читаонице извештава да Вас је уврстила за њеног вечито почасног члана. Пак ево и Војвођански музеј под бројем 246. од 06. марта 1956 године, шта каже између осталог: „Дарујући нашем музеју овај свој уметнички рад Ви сте дали пример свом разумевању културно-просветних задатака нашег Музеја, а исто тако сте пружили и пример осталим уметницима. Биста Др. Тихомира Остојића има поред своје уметничке вредности и документарни значај, јер у потпуности одговара маркантној физиономији овога истакнутог војвођанског научника и културно-просветног радника. Војвођански музеј прима Ваш дар са искреном захвалношћу”.

Ето само тек 2–3 стварчице, а колико их још имам, те одликовања из оне Југославије и диплому почасног грађанина итд., па зар се то не зове прави алтруизам, а не пијем, не

пушим и опет сам ево у потпуно, та зато сам баш и у хлебном стању.

С тога не замерите ми мој добри Др. Милекићу што нисам марку залепио, али желео сам на Ваше топло писмо да одговорим и понављам Вам неизмерно изгарајући желим да Вам припремим целокупна моја дела како су настала, те ток мог живота. Кроз стварање и моје дивне стихове, оде великанима и великој љубави, сетенсе, а ево када сам радио у Сенти студију једне Христове главе у мермеру, сећајући се добро лика Цезара Борције из једне биографије швајцарског научника посвећене једној грофици, па када сам тај рељефни лик већ углавном израдио (онако из сећања кроз визију сам то тесао) ја се запитах мојој моћи стварања и одмах на тој плочи написах стихове:

Мојим Бачванима

Представљам се грађанине
Нек знаш да сам ја Твој син!
Свест ми вели нек' Ти јавим
Да мој дух над Тобом бди!

За мене се није знало,
А сад нек' се и то зна;
Само ме је ова земља,
Мога оваквог да Ти да!

Подстрекуј ме да ти стварам
Дивна дела врлине;
Дићи ће ме – Теби хвала
У небеске висине!

Уз старање јест и згода
Да нађеш свог генија,
А у грудима мојим храбрим
Он бриљира – Теби сја!

Зато Ти ја све то велим
Нека обереш ти свој род;
Да не речеш, да је синак
Не би даво другом плод!

Ето Вам драги Др Милекићу, моја нада да ће човечанству бити боље, ако ми творци даднемо све могуће од нас, подстрекује ме и данас на лепа стварања и даље до свих својих моћи да делама, те ме, поновно Вас молим, извините што нисам могао да чекам и писмо са марком снабдем, које за мене не игра улогу. Доћи ћу првом могућом приликом к Вама и опширно ћемо се изразговарати.

Ваш одани Дејан Бешлин.
1957 год.

АВ, Ф. 444, а. ј. 49

Врло поштовани Др. Милекићу

Веома бих вам био захвалан ако бих се задужио за следећу неопходну услугу; потребно ми је 4–5 снимака у виду карата величине 4–5 тих главнијих шах фигура и то што хитније, јер тек сада подносим пријаву – молбу за пензионисање, пак треба да поднесем и снимке мојих радова које сам поклонио музејима. Од поклоњених радова Београдском, Сенђанском, Градском, чика Јоцином, те црквеној општини, потом овде музеју Матице и Војвођанском. Од свих тих радова имам снимке и захвалнице, али је Ваша најласкавија, но неопходни су ми и тих интересантних фигура снимци, јер су у дрвету. А по тим мојим делима поклоњеним, могу да будем одликован чак и до I разреда (иако ми припада 5 разред, основа 14.800 динара). С тога бих Вас молио да, ако ми хтеднете у сусрет изаћи, дакле да снимите по једног пијона, црнца и римљанина, потом краљеве, и ако једна од њих није довршена, те топове, црначки знак да представља лава иза грма – салонског дебла – дрвета и римског топа или краљицу

или од најинтересантнијих једну, већ сам заборавио идеје – представке појединих и да ми опишете висину свих фигура које ми пошаљете.

Молим Вас драги господине Милекићу учините ми ту услугу, јер знам да ће ми приказ тих радова много допринети да ми повећају пензију, нарочито када још прочитају Вашу захвалницу, а ја када будем обезбеђен са животном пензијом, направићу – израдити за Ваш музеј 2–3 рада, који ће бити достојни да стоје међу осталим делима у Вашем музеју.

Ако ми то не можете учинити молим Вас известите ме о томе да не чекам, пошто је све – сви списи и снимци су спремни, само још од Вас чекам, па ако их добијем, одмах да и њих опишем – идеју и да однесем лично тако да ћу одмах за месец – најдуже два месеца моћи примити и пензију, тада нећу гладовати, а пошто не пијем и не пушим, имаћу безбрижан живот, да могу да стварам моје давнашње а сада сазреле снове, пак нека стрне у нашим музејима. Сигуран сам и поносан на те моје идеје и знам да ћу их све остварити и поклонити нашим музејима, јер нисам материјалиста, имаћу пензију и не треба ми више.

Са овим Вам желим добро здравље и остајем у Новом Саду, 14. септембар 1957. год.

Ваш одани поштовалац
Дејан Бешлин, вајар
Улица Пере Попадића 34.

АВ, Ф. 444, а. ј. 50

Уважени Др. Милекићу

Прошле недеље сам Вас умолио у једном писму да ми снимите 4–5 фигура од моје шах партије у сврху пензионисања, пак Вас молим да ми на прикљученој дописници напишете само до две речи, хоћете ли ми послати, да чекам, јер иначе бих молбу послао и без тога.

Но веома бих волео ако би ми ту услугу учинили, знам да би и то појачало дејство за већу пензију.

Ваш одани Дејан Бешлин

Пере Поповића 34.

(на коверти стоји печат да је писмо прослеђено
из Новог Сада 19.09.1957)

Нови Сад, 10. јула 1960.

АВ, Ф. 444, а. ј. 51

Драги мој господине Милекићу

На Ваш позив и жељу да се доселим у Суботицу, те да ту живим, да променим амбијент, како то и Ви кажете, верујем да бих био ту виђенији можда, а и сам знам да бих имао и рада, јер ја портрете нарочито добро радим: нема ми такмаца у целој Југославији, не бојим се ни једног, али стан је велики проблем, а скуп је, који ја не могу плаћати, бар за почетак, волео бих бити уметник у Суботици бар макар за 5–6 година, а после у своје родно место да тамо будем уз моје претке.

Остаје Вам одан Дејан Бешлин

П. с. Посветио сам вам и једну своју фотографију
ето прикључено је.

АВ, Ф. 444, а. ј. 52

Драги господине Милекићу

Био сам у недељу у Суботици, али пошто је падала киша па како сам стигао у 8 часова и 20 минута, а чекао сам још читав сат да киша престане, пошто нисам понео кишобран, тек тада сам отишао право на гробље (католичко), видео у каквом је стању једна фигура младе жене од мермера, коју сам

радио 1943. године, потом се вратио у град и нашао фотографа. Отишли смо на гробље, снимили дело и док смо се вратили, имао сам још 1 ½ часа времена, које ми је било кратко да дођем до Вас и да се поразговарамо, јер сам био код брата од тетке на ручку Мајски Гавре, који станује у кући Ваше снахе, Првوماјска 38.

Него ево шта бих Вас умолио, сада када сам већ од дугог времена видео Суботицу поново, волео бих становати у Суботици, да променим мало амбијент, пак питам ево Вас, шта Ви на то кажете?

Мени би требала само једна собица за становање, а за рад бих ја имао места јер сам сам, без жене, она је са кћерком, тј. у Загребу живи, а кћерка студира већ пету годину и последњу архитектуру у Београду и биће самосталан „госа”. И ето желео бих озбиљно доћи ту да радим, а радим сада тек озбиљно, занимљива ми је пластика и мека која задивљује. Не пијем и не пушим, а знам када бих ту био, имао бих доста радова – биста да израдим, које бих добро пласирао и могао бих за годину дана зарадити лако и милион динара. Па пишите ми мој драги пријатељу, имате ли какав собичак, ја бих дошао, латио бих се посла, јер веома сам оран још и волим да радим, а „ко ради не боји се глади!” Пишите ми мој драги пријатељу шта Ви мислите о томе?

Нови Сад, 14.06.1960

Ваш искрени и одани,
Дејан Бешлин
Улица Пап Павла 24.

АВ, Ф. 444, а. ј. 53

Драги мој господине Милекићу

Примио сам Ваш допис од 31.05, али био сам у Београду, и тек сам синоћ стигао, пак вам ево одмах и одговарам; послаћу Вам кратку али сажету биографију и фотографију, онако како је истина и то ће бити Вама посвећено. Но како сам

заузет, то ћете имати најдуже до 10 овог месеца, а можда ћу доћи за другу недељу лично, о чему бих Вас ипак дан-два раније обавестио, те до тога времена остајем Ваш одани Дејан Бешлин.

Нови Сад, 03.06.1960.

АВ, Ф. 444, а. ј. 54

Поштовани Др. Милекићу

Давно се нисмо подсећали, па ево сада опет молим за једну обавест. Наиме желео бих да у недељу дођем, викендом да снимим неке важније фигуре од те шах партије и то опет ради приказа мога пензионисања. С тога вас пријатељски молим да ли могу у недељу доћи тј, јесте ли орни да ми истог дана дозволите да извршим снимак, јер тако ћу уштедети преко 300 динара, а то је за мене најжалост данас новац. Ако могу, изволите ми на прикљученој доставници одговорити и ја ћу јутарњим возом доћи тако да се и истог дана и вратим.

Много Вас здрави Ваш одани,
Дејан Бешлин, вајар
Пап Павла 24.
Нови Сад, 05.04.1960.

АВ, Ф. 444, а. ј. 57

Уважени мој господине Милекићу

Примио сам Ваш допис од 26.04.1960 као одговор на моје извињење у писму, што Вас нисам посетио, а у којем ми допису наводите и то да би можда мој брат могао наћи неку собу за мене и да ћете Ви са њиме о томе говорити. Он има простран стан и ја бих могао код њега, шта више чак би му

био и од користи, али знате како је, свој својега ретко разуме, а нарочито нас уметнике. Истина је она пословица, пољака песника Павла Риџикија: „Пре ћеш се помоћи од гуја и ја-крепа него до своје родбине”. Гавра је мојих година, његова мати и отац мој, рођени су брат и сестра. Он није хрђав, шта више веома је добар и предобар, али ни он мене не би разумео. Ја њега добро познајем. Ох да он мене само мало толико познаје, он би ме сам звао да дођем и пребивам са њиме. Ја бих у сваком погледу био њему од користи. Ја волим леп, племенит и сложен живот. Сваком да учиним све могуће, шта год жели, па и најдаљем туђину. Нисам пргав, господарим са собом у сваком погледу. Не пијем и не пушим. Не одајем се блуду, нити злу ма каквом. Хе, када би то мој брат разумео он би ме и сам звао. Ја њему о жељи мога доласка да живим у Суботици ништа нисам спомињао. Ето покушајте Ви мој драги пријатељу. Немојте му показати ово писмо, но реците му само да сам Вам писао и то и раније још, да желим живети у Суботици, да видите шта ће Вам рећи. Волео бих када би га могли, онако заобилазно наговорити, да би ме он могао примити, па ја бих се задовољио и у његовом предсобљу. Но не верујем у то. Али покушајте драги мој пријатељу, та Ви знате наше племените мисли и душе нас уметника.

Ево Вам прикључујем још копију једне понуде у француској коверти, да видите колико желим доћи ма и под условима да наставникујем, које би одузимало време мојим стварањима, али и под тим условима би дошао.

Молим Вас када ову понуду – концепт прочитате, баците је тј., залепите коверат вратите ми га поштом, тај концепт.

Покушајте нешто драги мој пријатељу код брата ми, можда и успе, али ако је то за Вас трудно, нипошто се немојте онда трудити.

Остајем Ваш одани поштовалац

До виђења

Дејан Бешлин

Нови Сад, 15. мај 1960.

АВ, Ф. 444, а. ј. 58

Драги мој господине Милекићу, примио сам Ваше писмо, као одговор на моје у којем сам Вам сугестије ради покушаја мога становања код брата ми Гавре. Веома сам сретан и захвалан провиђењу што у Вама имам тако оданог пријатеља, који ме разуме осећа! Моје мисли и племените тежње. Брат Гавра је по срцу добар као хлеб наш насушни, али он не зна шта је уметник – шта су његове дужности тј., да и његова култура сама од нас потиче, не може славити његове тековине и борбе, за које се сваки прави уметник бори. Зато Вас молим, када сте већ намерни да „дипломатским путем презмете кораке”, учините то уметнику онако не „нападно”, како сматрате да је боље, а изведите то са евентуалним претходним припремама, мислим тако да говорите о величини мога духа, о стварању, о мојим идејама, дакле и о користи да један озбиљан уметник много може допринети друштвеној средини у којој се налази, његовој култури и хуманости. Не спомињите никако да сам Вам писао да говорите са њиме. Него да смо још раније, пре 2–3 године о моме боравку са Вама дискутовали како би добро било да ја као бачки син живим у Суботици, а да сам Вам пре сада моје посете у Суботици наговестио како бих се радовао сада као зрео уметник (сада 17. априла сам навршио 63 године) да сам ту уз Вас и да бих ја у новој средини много допринео. Дакле тако да је то више Ваша идеја – заузетост да се ја у Суботици настаним. Те да сте ми писали у једном писму колико сте жалосни да немате ни једног [...] и као сетили сте се да ми је он рођак, а како знате да они имају простран стан, дошли сте на идеју да поразговарате са њима о томе. Тако некако мој добри пријатељу, можда би успели. А ако видите првим говором о мени да не би било згодно тј., да не би било ефекта, Ви оставите за другу и трећу згуду. Мислим да је ово добар предлог и начин. Но Ви ћете већ сами видети како ће се ствари развијати, па тако ћете се и опходити.

Пријатељу мој, понављам, сретан сам и осећам се као и дам ту већ тј., као да сте већ потпуно ви сами све то лично исходили па и ако Вам не успе, опет сам сретан, јер знам да сте

ми искрени и прави истински доброжелатељ и зато сам Вам одан и вечити веран пријатељ.

Нови сад, 18.05.1960
Улица Пап Павла 24.

Дејан Бешлин

АВ, Ф. 444, а. ј. 58

После рата, 1945. године, Дејан Бешлин је неко време живео у Лозници, где је и умро 10. октобра 1968. Сахрањен је на Лозничком градском гробљу. На гробној плочи, поред његовог имена и презимена, сачувано је, уклесано и нечитко, име особе која га је сахрањила, односно подигла плочу: Иђи (Ици) Јелена из Новог Сада.²⁸⁴

И како каже у Аутобиографији:

„А ево када будем онемоћао да радим, моћи ћу с
правом да певам:
Јер усамљен живећи пут свој налазим смели,
Ходах куд мисао слободна ме гони
И тако стварајући дела не клоних, с тога нарочите награде
за њих желим.
А у успомени остаћу своме роду:
Јер стварањем лепог будити сам знао,
У ово доба прославио сам слободу,
Славу за пале хероје сам звао!
Но та дела су и мој споменик – пун части
И коров на његовој стази никад не сме нићи,
Више од природе он ће се дићи,
И никад не сме пасти!”²⁸⁵

²⁸⁴ У. Рајчевић, *Вајар Дејан Бешлин...*, 282.

²⁸⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 55 Аутобиографија Дејана Бешлина.

Иванка (Ванча) Адамовић Дунђерски

(Србобран, 18. мај 1902 – Вашингтон, 1984)

Адамовићевој историји уметности није посветила велику пажњу, делом и због чињенице да је већи део живота провела у иностранству и да је престала да се бави стваралачким радом.²⁸⁶

Јелена Огњановић

Иванка Ванча Адамовић рођена Дунђерски, вајар и библиотекар, рођена је у Србобрану 18. маја 1902. године.²⁸⁷ Прво уметничко образовање је стекла у Бечкој музичкој и позоришној академији коју је похађала од зимског семестра 1912. до летњег семестра 1915. године на курсу клавира.²⁸⁸ У Бечу је такође похађала и курсеве вајања у приватним школама. У Новом Саду се усавршавала код брачног пара Карла и Злате Барањи, познатих вајара. Радила је претежно декоративну пластику. Била је удата за адвоката Александра Адамовића, сина градоначелника Новог Сада, Стевана Адамовића. Самостално је излагала у Суботици 1932. и Новом Саду 1933. године. По завршетку Другог светског рата са супругом Александром иселила се најпре у Париз, а затим у Вашингтон, где је напустивши вајарство, радила као библиотекар у Конгресној библиотеци. Преминула је у Вашингтону 1984. године.²⁸⁹

У Галерији Матице српске чувају се четири дела Ванче Адамовић: *Женски акти* (1930); *Седећи акти* (1930); *Девојка са цвећем* (1931) и *Женски акти с јадуком* (1932). Радила је у маниру сецесио-

---

²⁸⁶ Јелена Огњановић, *Перцејције жена по мери друштва?*, Нови Сад 2018, 19.

²⁸⁷ У малобројној литератури као година рођења Иванке Дунђерски наводи се и 1901. година. Током истраживања пронашли смо тачан датум рођења, 1902. година; Л. Сеги, *Сусудени са данашње...*, 229.

²⁸⁸ Л. Сеги, нав. дело, 229.

²⁸⁹ Лепосава Шелмић, *Адамовић Иванка Ванча*, Енциклопедија Новог Сада, св. 2, Нови Сад 1994, 326–327.

нистичке стилизације форме са наглашеним декоративним уопштавањем.²⁹⁰

У раду *Женски акти с јабуком* Иванке Адамовић као и у *Акту* Злате Барањи уочавају се принципи реалистичког приказивања женског тела, са сличним подтекстом. Једна у руци држи јабуку као симбол прародитељског греха, док друга положајем тела и распуштеном риђом косом реферише на прву жену. Иако формом конвенционалне, могуће је кроз тематску симболику читати да вајарке указују на узрок поимања жене у свести човека.²⁹¹

У Архиву Војводине, чувају се писма која је Иванка Адамовић писала др Јовану Милекићу. Настала су у периоду од 1932. до 1933. године и њихов садржај односи се на стваралачки рад вајарке, њено учешће на изложби примењених ликовних уметника у Суботици 1932, и организовања њене самосталне изложбе која је одржана у Новом Саду 1933. године.

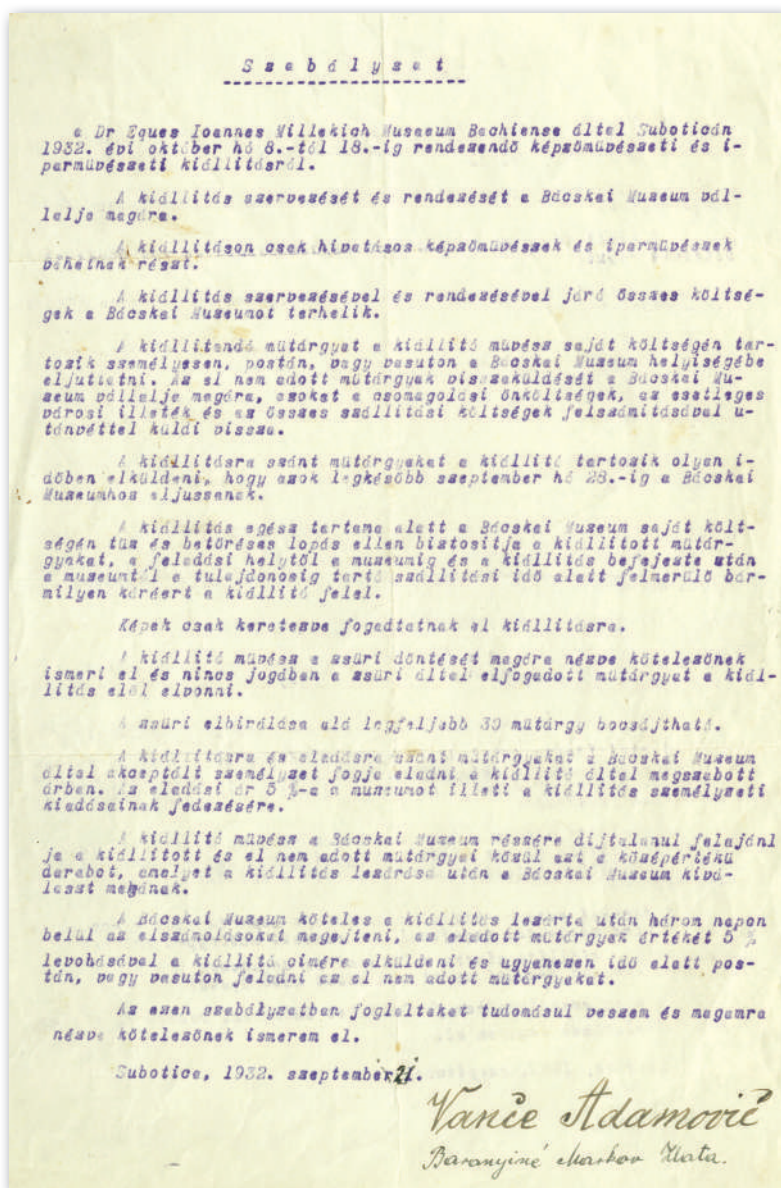
1. Maske	à	100 mit.
2. Kleine Torbe	•	35 •
3. Blumen vase	•	80 •
4. " " "	•	80 •
5. " " "	•	40 •
6. " " "	•	60 •
7. " " "	•	60 •
8. große braune Sektuvase		400 •
9. " " " " " " " "		300 •
10. Vase m. japan. Motiven		150 •
11. Kaleb		40 •
12. Kaktus Kopf		25 •
13. Blumen Schüssel		60 •
14. Tischgarnitur		200 •
15. Leuchter	à	30 •
16. Weinachtsmännchen	à	60 •
17. Weihnachtsengel	à	100 •
18. Vase		200 •
20. Kasse		500 •
21. Schmuckkasten	à	100 •
22. Dose		150 •
24. Zigarettenkaste		1000 •
25. Menhase u. Symffe		2000 •
26. Madonna		800 •
27. " " " " " " " "		1000 •
28. Grostecke		200 •
29. " " " " " " " "		200 •
31. Madonna m. d. Kind		250 •
32. Madelon m. Gule		500 •
33. Frauenkopf		150 •
34. Mädchen u. Kaktus		500 •
35. Frauenkütze		800 •
36. Frauenhaare		800 •
37. Frau m. Kopf		600 •

Ценовник вајарских радова
Ванче Адамовић Дунђерски

²⁹⁰ Збирка вајарских радова Галерије Матице српске, Иванка Ванча Адамовић Дунђерски, Нови Сад 2012, 24–25.

²⁹¹ Исто.

Правилник о одржавању изложбе у Суботици, од 8. до 18. 10. 1932. Организатор изложбе је Бачки музеј, а потписници Правилника су Ванча Адамовић и Злата Барањи (21. септембар 1932)

PRIPREDIVAČKI ODBOR
IZLOŽBE KERAMIČKE I SKULPTURNE RADOVE
gdje ADAMOVIĆ-DUNDJERSKY VANČA
NOVI SAD, Apolo-bioskop, prvi sprat.

Čast nam je ovime

g. _____

pozvati na gornju izložbu, koja se dne 20. decembra
1933 god. u Novom Sadu u zgradi Apolo-bioskopa, na
prvom spratu, otvara.

Pristup imaju samo pozvani. Izložba traje 8 dana.

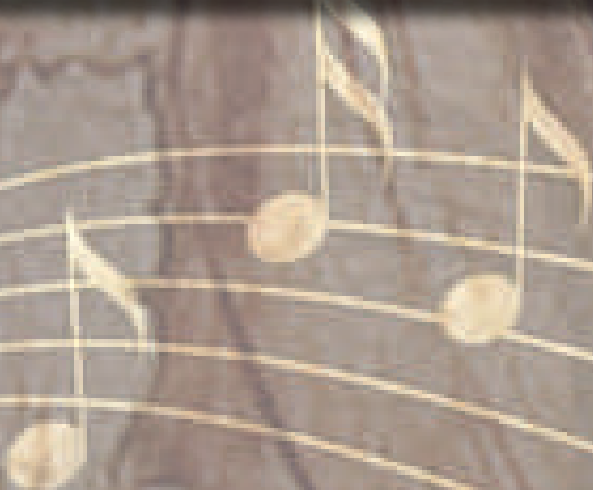

Госп. Др. Јожа Милекић

načelniku odbora prof. Dundjersky - dr. Jovan Milekić
Дрoице Јожа - Јелен Си се радовања
за посетитице које излазак и да
ли будите боја мултoрyа неја
ирански мyт - свeтyчeнa Сe
се и у Србaтyцa које мyтoгy
пpиpедити мe кa сeтe yтeмe
сeтвeрeнe пpокa мaјeтoр.
Кoдaк се зoвaтeтoа?! Вацe

Позивница за изложбу и писмо др Јовану Милекићу (1933)

Színház- Theater

II. МУЗИЧКА И СЦЕНСКА УМЕТНОСТ

МУЗИЧКА УМЕТНОСТ

Још у време словенских племена, а поготово у периоду стварања и трајања српске средњовековне државе, музика је имала значајно место и улогу. Више се неговала црквена музика (појање) византијског стила него световна, што је и разумљиво с обзиром на феудални карактер државног устројства и важност свештеничког staleжа. Највећи број зборника црквених песама *йсалѣикије* се и данас налази у манастиру Хиландару. Они садрже црквене песме посвећене Светом Сави, жупану Немањи (Светом Симеону), краљевима Милутину, Стевану Дечанском и кнезу Лазару.²⁹²

Ипак, постојали су и наговештаји световне музике. Наиме, за време српске средњовековне државе забележено је постојање различитих музичких инструмената, који се помињу како у званичним повељама, тако и на манастирским фрескама и погребним споменицима.²⁹³ Такође, у српским областима се помиње и музички професионализам, на истој основи као и у западним феудалним областима, при чему су ти путујући музиканти уједно били и забављачи, односно и глумци и музичари у исто време. Тако је и

---

²⁹² Већи део ових псалтикија је анониман, а само у неким се помињу као аутори или као преписивачи, до данас није у потпуности утврђено, монах Спиридон, јерођакон Јосиф; Stana Đurić Klajn, *Uvod u istoriju jugoslovenske muzike*, Beograd 1963, 6–7.

²⁹³ Између осталих фресака, у манастиру Дечани, насликана је и фреска *Рујање Христиа*, на којој су приказани музички инструменти: рог, добош и један гудачки инструмент. На надгробним споменицима из тог времена пронађених у Србији и Босни приказани су музички мотиви, а између осталих и коло као игра; S. Đurić Klajn, *nav. delo*, 6.

српски двор увек имао спремне музиканте „као што је то обичај благородних”.²⁹⁴

Док је музика имала истакнуту улогу у српској средњовековној држави, она је готово замрла у доба робовања под Турцима. Једини инструмент који се одржао од српске средњовековне музичке традиције биле су гусле а гуслари уједно били и песници и свирачи. Називали су их и зачињавци – они који су почињали или измишљали песме.²⁹⁵

Други музички жанрови се код Срба почињу развијати релативно касно, тек са временом аустријске власти у Јужној Угарској крајем XVIII и првој половини XIX века, када је нова грађанска класа која се рађала у српској средини, на будућем војвођанском простору, почела да ужива у музици европских токова. За српску музику то је било време обележено аматеризмом, али се кроз њега може препознати романтизам заснован на народном мелосу. Најбоље сведочанство тако исказаног националног буђења били су балови, који су се одржавали у готово свим српским срединама у Монархији.²⁹⁶ У њима су предњачили Нови Сад и Панчево. Балови су представљали „друштвена сабиралишта, где су се склапали одабрани”, како је сликовито приказао Јаков Игњатовић у својим *Мемоарима*.²⁹⁷ Они су уједно били добра прилика да се склопе познанства, а девојке да се упознају са младићима, потенцијалним младожењама.

Услед недостатка наменског простора за такве пригоде, балови су приређивани у већим српским кафанама широм Монархије. Тако су остајали упамћени балови у новосадским кафанама Код фазана, Бела лађа, Код камиле. У време поста на снази је била за-

²⁹⁴ Тако је у биографији српског краља Стефана Првовенчаног његов биограф Теодосије забележио „да је увек поред трпезе имао свирку тимпана и гусала”; S. Đurić Klajn, *nav. delo*, 6.

²⁹⁵ Петар Момировић, *Један средњовековни њорџре ђуслара*, Прилози проучавању народне поезије, Београд 1934, 168–170; Бошко Сувајџић, *Певач и културни идентитет*, Књижевност и култура, бр. 2, Београд 2010, 89–101.

²⁹⁶ С. Гавриловић, *Из историје...*, 245–249.

²⁹⁷ Ј. Игњатовић, *Мемоари...*, 55–60.

брана одржавања балова, али и „у месојеђе”, се није смело сваки дан свирати.²⁹⁸

На овим баловима извођене су српске композиције, пре свих Српско коло, које је било симбол народног јединства. Играње српских народних игара, наилазило је на искрено бодрење. На првом „торжественном балу”, одржаном у Новом Саду у августу 1844. године, играни су сремско, банатско, бачко, подунавско и србијанско коло Лепа Маца. Већ наредне године, штампа је забележила да су у Новом Саду била одржана четири бала на којима су се играла српска кола, док су најаве српских игара биле штампане на тробојним пантљикама у виду барјачића.²⁹⁹

Такође, певале су се изразито родољубиве народне песме *Ја сам млада Српкиња* и *Да сам Србин – српски син*. Поред овог народног мелоса уведено је и „хармоническо пјеније из нота”, односно хорско певање, које је први пут примењено у Панчеву 1838. године оснивањем Музикалног друштва заједно са колом музике (Српског црквеног певачког друштва). Оно је, поред певања виђенијих људи, омогућило да деца српског грађанства узраста 10 до 12 година „у публичном тога друштва концерту, на виолини, флаути, на радост својих родитеља и милог рода србског доста прилично себе чути дају”.³⁰⁰

На још виши ниво Друштво је подигао његов дугогодишњи хоровађа Никола Ђурковић. Оно је под његовим вођством изградило обиман репертоар црквене и световне музике. Тада су настале песме *Радо иде Србин у војнике*, *Устај, устај Србине*, *Носим здраву мишицу*. Ђурковић је 1844. године организовао, делимично са члановима Певачког друштва, и Дилетантско позоришно друштво у којем је био секретар, редитељ, композитор и певач.³⁰¹

²⁹⁸ В. Стајић, *Привреда Новој Сад 1748–1880*, Нови Сад 1941, 305; Маријана Кокановић, *Играчки репертоар на српским баловима у Хабзбуршкој монархији*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 41, Нови Сад 2009, 59–60.

²⁹⁹ М. Кокановић, *Играчки репертоар...*, 65.

³⁰⁰ С. Гавриловић, *Из историје...*, 245–249.

³⁰¹ Ђурковић је рођен 1812. у Трсту, а умро је 1876. у Осиеку. Не зна се тачно време и место његовог школовања. Појавио се у Београду, као учитељ појања

Српска музика је, такође, негована и у Араду, у кругу Саве Текелије где је он отворио за српску децу „Заведеније музикалног пјенија”, док су српски трговци и занатлије основали у граду и „Сербскиј грађански хор”. Осим грађанских у српским срединама су постојала црквена певачка друштва, која су, такође, били покретачи српског родољубља и очувања народне свести.³⁰²

У Будиму и Пешти, где су Срби поред духовне снаге имали и економске моћи, музика је још увек истрајавала у оквиру усменог предања, далеко од музичке писмености, Ипак, на специфичан начин она је била укључена у различите облике народног просвећивања, а живо је била присутна у свакодневном, религиозном и јавном животу свих слојева друштва изражених кроз: народно певање и свирку; традиционално црквено појање и грађанску музику извођену на забавама, баловима, беседама и у првим позоришним представама, које су садржавале многе музичке нумере.³⁰³

После револуционарних дешавања 1848/49. године, готово свака српска војвођанска средина је имала свој хор (световни, духовни), или другу врсту музичке трупе, већином аматерског типа. Они су најчешће наступали приликом добротворних свечаности, као уводничари, поред књижевника, песника и глумаца. Тако је 1862. године у часопису *Даница* забележено „да је србску беседу уредио одбор госпођа новосадских који је сакупљао прилоге за Црногорце и Херцеговце. Беседа је почела увертиром из опере *Илка* које су свирале на клавиру гђце Марта Радуловића и Катинка Кодина. Гђа

и хоровања у цркви (1840–1842). После две године је отишао у Панчево и преузео Прво певачко (црквено) друштво у српском народу, на чијем је челу остао наредних десет година (1842–1852). Како га није држало место, 1852. се запослио као чиновник Дунавског паробродског друштва, при чему је служиовао у Будимпешти, Солноку и Осијеку, где га је затекла смрт 1876. године; Милан Ђурчин: *Постанак првој српској певачкој друштва и сјалне позоришне дружине у Панчеву*, Бранково коло, бр. 13, Карловци 1907, 16–17; М. Томандл: *О Ђурковићевим световним и црквеним композицијама*, Споменица Српског певачког друштва 1838–1938, Панчево 1938, 53–80; С. Ђурић Клајн, *Uvod u istoriju...*, 21.

³⁰² С. Гавриловић, *Из историје...*, 245–249.

³⁰³ Даница Петровић, *Српски музичари у Будиму и Пешти у XIX и почетком XX века*, Из историје српско-мађарских културних веза, Нови Сад 2003, 213–214.

Софија Чакрина вешто и са чувством одсвирала је србске и славенске песме на клавиру, а гђа Катка Величковића са необичном виртуозношћу одсвирала је велики концерт од Хумела уз пратњу од више инструмената [...]. После беседе била је игранка, која је трајала до после поноћи”.³⁰⁴

Поред српских музичара који су стасавали у овим срединама, музичком успону су допринели и странци, посебно Јевреји и Чеси, који су били хоровање у српским певачким друштвима, свирали у оркестрима и предавали по школама. Међу првима, помињемо Јосифа Шлезингера, чешког Јевреја, рођеног у Сомбору, који је постао пиониром и зачетником грађанске музике у Кнежевини Србији. Он је својим преласком у Србију, двадесетих година XIX века, унео, нов, европски дух у тадашњу српску музику, до тада, претежно оријенталног правца. Уместо инструмената који су били типични за турске музичке саставе (зурле, гоч, тапан), Шлезингер је увео европске, грађанске, првобитно дувачке, а потом и гудачке инструменте.³⁰⁵

³⁰⁴ Учествовали су још и Коста Маринковић, који је на виолини одсвирео најлепше арије из опере *Циџанка*, Ђура Вукићевић је декламовао *Чешу* из *Смрти Сmail-аје Ченића* Ивана Мажуранића, док је Ђорђе Поповић (Даничар) певао, за ту прилику састављену песму *Црнојорац Црнојорки* Ђуре Јакшића и *Рањеник Лазе Костића*; *Даница*, лист за забаву и књижевност, бр. 23, Нови Сад 1862, 380.

³⁰⁵ Шлезингер, чешки Јеврејин, рођен је у Сомбору 1794. године. Своје почетно музичко образовање стекао је код свога оца Менахема који је био кантор ондашње Јеврејске општине. Одлазећи из Сомбора 1810, Шлезингер је свирао у властелинским оркестрима Средње Европе, при чему је упознао разне музичке инструменте и проширио своја знања из музичке теорије. Године 1819. био је у Новом Саду, где је постао капелник грађанске Гарде и ту радио пуних десет година, бавећи се дириговањем и компоновањем. Ту је саставио свој први музички аранжман за *Алйиску љасџирку*, прву српску мелодраму. Године 1829. Шлезингер је прешао у Шабац где је давао часове музике деци Милошевог брата Јеврема Обреновића, да би 1831. године на позив кнеза Милоша, отишао у Крагујевац, кнежеву престоницу. Тамо је био учитељ музике, оснивач и капелмајстор Књажевско-србске банде (музичког састава). Ова банда је свирала у Књажевско-српском театру Јоакима Вујића и театру Атанасија Николића, као и на државним свечаностима, парадама, баловима и на двору кнеза Милоша. При томе је сарађивао са Јоакимом Вујићем, Стеријом Поповићем и Атанасијем

Надаље је развоју српске музике допринео Милан Миловук, Србин из Пеште, син Јосифа Миловука, пештанског трговца и једног од оснивача Матице српске. За њега је Јаков Игњатовић, мемоариста и писац, између осталог, забележио „да је свирао лепо у виолину”. То је био само један од талената младог Миловука, који је постао чланом новооснованог Српског певачког друштва у Пешти 1838. године. Педесетих година XIX века Миловук се нашао у Београду, у Кнежевини Србији, где је 1853. основао Прво београдско певачко друштво, чији је и био хоровођа све до доласка једног другог Србина из Монархије, можда најзаслужнијег за даљи развој и процват српске музике уопште (духовне, грађанске), Будимца, Корнелија Станковића.³⁰⁶

Николићем, за чије позоришне комаде је компоновао или аранжирао сценску музику. Овим је Шлезингер започео жанр позоришних комада с певањем који ће постати најомиљенији позоришни род код Срба у XIX веку. Када је престоница премештена из Крагујевца у Београд, прешао је и Шлезингер. Овде је наставио музички рад, а повремено дириговао на концертима и у Николићевом позоришту, све до пензионисања 1864. године. Умро је у Београду 1870. године; S. Đurić Klajn, *Josif Šlezinger, začetnik srpskog muzičkog života u XIX veku*, *Akordi prošlosti*, Београд 1981, 220–226; Гордана Крајачић, *Јосиф Шлезингер и Књажевско-сербска данга*, Зборник за српски језик, књижевност, уметност, књ. 3, Крагујевац 2010, 63–70.

³⁰⁶ Милан Миловук је рођен у Пешти 1825. године, а умро у Београду 1883. Његов отац Јосиф Миловук, познати пештански трговац, осим што је био један од оснивача Матице српске (1826) у Пешти, био је и један од ретких издавача музикалија, при чему је издао 1829/30. две песме Аврама Бранковића (*Ошечесивена њесма* и *Пајриојска њесма*) за глас и клавир на славеносрпском и немачком језику. Његов син Милан је захваљујући и тој очевој црти, рано заволео музику и постао 1838. члан новооснованог Српског хора у Пешти. Милан је 1844. положио са успехом Музички конзерваторијум у Пешти. После тога, педесетих година, Милан је отишао у Београд и основао Прво београдско певачко друштво 1853. године и био његов дугогодишњи хоровођа. Издао је и прве музичке уџбенике у српској музици из теорије музике 1866. и 1876. године; Зорислава Васиљевић, *Миловук и Мокрањац – музички просветитељи без Којићара и Даничића*, Савременик, бр. 11, Београд 1986, 395–407; Д. Петровић, *Српски музичари у Будиму и Пешици у XIX и почетком XX века*, 217; Наташа Марјановић, *Пријодевање о музици и уметности у мемоарима Јакова Игњатовића*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 48, Нови Сад 2013, 40.

Станковић је рођен у српској четврти Будима – Табану, који је већ вековима био настањен Србима. Био је иницијатор народног стила у српској уметничкој музици, први професионални композитор и марљиви записивач народних мелодија. Он је био носилац романтичарског патриотског заноса у музици и један од највећих идејних твораца оживљавања народне уметности и њене примене у културно-политичкој борби српског народа за његово ослобођење и уједињење. На том путу, Станковићу су стајале не мале препреке, не само уметничке, него често и политичке, а најчешће здравствене природе.³⁰⁷ Град његовог школовања и каснијег успеха је био Беч – град Моцарта, Бетовена, Шуберта, али и уједно град свесловенских балова, као и град уточиште многих јужнословенских интелектуалаца.³⁰⁸ Његов успех је утолико био већи, јер су његову музику и објављене записе српског народног мелоса, користили у својим делима многи европски композитори, међу којима и Пол Гијом, Јохан Штраус, Николај Римски Корсаков, Петар Иљич Чајковски. Станковић је у потпуности био посвећен свом „србском роду” и озбиљно нарушеног здравља је са невероватном енергијом успевао да одговори на захтеве времена. Напросто је невероватно, да је у тако мало времена које му је било на располагању учинио толико много. Његове три књиге *Православној црквеној ђојања*, као и већи број збирки обрада народних песама, представљају и данас основу српске музике. Колико је Станковић био реформаторски расположен, а црквена јерархија Карловачке митрополије пуна неповерења према новинама, најбољи показатељ је један више пута навођени извор: „У великој сали [вероватно зграде старог Митрополијског двора] Корнелије је изјавио патријарху Рајачићу и архимандритима своју жељу да забележи српско православно црквено појање. Патријарх је питао архимандрите, шта они о томе мисле, нашто су они одговорили да не верују да се све што се пева може и записати. Корнелије онда извуче на зиду линијски систем, и један

³⁰⁷ Његово лоше здравствено стање га је спречавало да оде на жељени пут у Русију, којем је чак био наклоњен и аустроугарски конзул у Београду; С. Ђурић Клајн, *Музика и музичари*, Београд 1956, 29–31.

³⁰⁸ S. Đurić Klajn, *Kornelije Stanković nekad i sad*, Akordi prošlosti, 227–228.

архимандрит отпева онда једну песму коју Корнелије забележи. Затим Корнелије отпева исту песму како ју је записао, и сви су се сложили да је песма тачно записана”.³⁰⁹ Ово сведочи да је Станковић био наш први записивач музичке традиције, у пуном смислу речи, прави следбеник Вука Караџића, али у српској музици.³¹⁰ Његови концерти било световне, било духовне српске музике су били праћени и слављени у српском народу. Један од тих концерата је забележио и часопис *Даница* 1861. године: „Наш вештак Г. Корнелије Станковић даде 20. марта у по часа по подне у овдашњој музичкој дворани велики концерт наших црквених песама, његове три књиге а [...] Овим својим концертом осветлао је г. Станковић образ себи и нама у туђем свету, а и свему своме народу”.³¹¹

Од Срба са војвођанског простора, у погледу развоја музике у другој половини XIX века, вреди поменути Евгенија Стојановића, рођеног Будимца, блиског пријатеља и ученика Корнелија Станковића, чије је аматерско бављење музиком посебно обрађено у овој књизи. Напомињемо да се цела породица Стојановић бавила музиком и српској музици дала изузетан допринос.³¹²

³⁰⁹ Д. Петровић, *Српски музичари...*, 218; Иста, *Црквена музика у сабраним делима Корнелија Станковића*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 52, Нови Сад 2015, 162.

³¹⁰ Корнелије Станковић се родио у Будиму 1831. године. У истом граду је и умро са свега 34 године, покошен туберкулозом. Музичке студије је започео у Пешти, а наставио 1850. у Бечу, студирајући поред клавира и теорију музике. Национални и панславистички кругови у Бечу, у које су залазили и Вук Стефановић Караџић и Бранко Радичевић, су имали пресудан утицај на Станковића и његово бављење националном музиком, народним мелосом, као и сакупљањем музичке баштине српског народа. Станковић је своје умеће доказивао низом концерата одржаних у Бечу, али и Будиму, Новом Саду, Београду. Настао се у Београду 1863. и постао хоровођа Београдског певачког друштва, које је усмерио правцем музичког национализма. Скрхан болешћу умро је 1865. у Будиму не остваривши сан о путу у Русију; V. Peričić, *Muzički stvaraoци u Srbiji*, Београд 1969, 516–517; Роксанда Пејовић, *Корнелије Станковић као записивач народних мелодија, композитор и извођач*, Зборник Корнелије Станковић и његово доба Београд 1985, 171–180; Драгослав Девић, *Записи народних мелодија Корнелија Станковића*, Зборник Корнелије Станковић и његово доба, 181–185.

³¹¹ *Даница*, лист за забаву и књижевност, бр. 11, Нови Сад 1861, 170.

³¹² У Збирци др Јована Милекића налази се документарни материјал о Евгенију Стојановићу, који је обрађен као посебан део у овој књизи.

Српска музика знатне заслуге за свој даљи напредак дугује, пре свега, једном Словенцу, великом свесловенском и српском патриоти Даворину (Мартину) Јенку. Он је приватно учио музику у Љубљани и Трсту, где се школовао. У Бечу – престоници Монархије, али и свесловенском културном и политичком центру, Јенко је ступио у редове Словеначке омладине, која је, такође, у себи гајила идеје панславизма. Јенко је постао члан Словеначког певачког друштва у Бечу, за које је компоновао своје прве хорове надахнуте романтичарско-родољубивим стилем. Најпознатија хорска песма Јенковог ангажмана у Бечу била је *Најреј засијава славе*, која је уједно постала и словеначка химна. Јенко је 1863. године напустио Беч и отишао за хороваођу Панчевачког певачког друштва, при чему се он врло брзо сродио са српском средином и музиком. Недуго затим, Јенко је отишао у Београд где је постављен за хороваођу Београдског певачког друштва после смрти Корнелија Станковића, компоњујући велики број хорских композиција. Јенко је потом постављен за капелана Народног позоришта у Београду, при чему је за домаће националне драме исписао музику у народном духу. Једна од њих је била и драма *Маркова сабља* од Јована Ђорђевића, на чије стихове *Боже њравде* је Јенко написао музику, која је била, а и данас, поново јесте, српска химна. Он је попунио празнину која је настала прераном смрћу Корнелија Станковића, а најбоље сведочење о Јенковом значају је забележио први музички часопис у српском народу *Гудало*, године 1888, речима: „Корнелије основа прву српску певачку дружину и на велику срећу нашу, нађе нам се поред њега сада дична старина Даворин Јенко. Корнелије поче, а Јенко настави тако стручно, вешто и сретно, да данас смемо смело рећи – буди њему хвала – да је новој глазби српској положен нов, али поуздан темељ”³¹³.

³¹³ Рођен је у Дворју код Крања 1835, а умро у Љубљани 1914. године. Учио је Гимназију у Љубљани, потом у Трсту, све време похађајући приватно часове музике. Уписао је права у Бечу, која није завршио посветивши се музичком позиву као хороваођа Словеначког певачког друштва. За њега је Јенко компоновао своје прве хорске композиције *Побрајимја*, *Сирунама*, а пре свега хорску песму *Најреј засијава славе* на стихове словеначког песника Симона Јенка. Ова

Захваљујући раду и залагању Корнелија Станковића и Даворина Јенка, угледајући се на њих, у српску музику су крајем XIX и почетком XX века, улазили, на велика врата Јосиф Маринковић и Стеван Мокрањац.

Јосиф Маринковић, Банаћанин, је био прави представник романтизма у српској музици. Дириговао је своје прве композиције и хорове још као ђак сомборске Гимназије, 1873. године на школској приредби, при чему су настале композиције *Смеша српских народних њесама* и *Уштајте*. Своје музичке студије је завршио у Прагу осамдесетих година XIX века, да би после тога прешао у Београд и постао диригент и хоровођа Београдског певачког друштва. У Београду је створио готово цео свој стваралачки опус, који је залазио до треће деценије XX века. Као и други наши музичари с краја романтизма стварао је претежно хорска дела, будући да су многобројна певачка друштва, која се тада развијају, захтевала овакав вид композиција. Маринковић је за разлику од других у оваквим делима био изразито оригиналан и хармонски разрађен. Одлично је познавао вокалну технику, чиме су његове хорске композиције биле пуне звучности са течним мелодијским током. Иако се увек наметало поређење и повлачила паралела између Маринковића и Мокрањца, Маринковић је за разлику од Мокрањца имао много више оригиналних, сопствених композиција, што, наравно, ни у којој мери не умањује значај Стевана Мокрањца и његову изван-

песма је постала и словеначка званична химна. Не завршивши права, Јенко је отишао 1863. године из Беча у Панчево и постао хоровођа Панчевачког певачког друштва. За Друштво је компоновао низ хорских песама на стихове српских песника као што су: *Садља моја димскијо*, *Што ћућиш Србине њужни*. После неколико година (1863) отишао је у Београд, у коме је постао хоровођа Београдског певачког друштва, а касније капелан Народног позоришта. Писао је музику за сценске романтичне, националне драме, при чему се издвајају *Сеоба Србаља* Ђуре Јакшића, *Придислав* и *Божана* Драгутина Илића и *Маркова садља* Јована Ђорђевића. Управо у оквиру стихова драме *Маркова садља*, стихова *Боже љравде*, Јенко је написао музику, која је постала српска химна. Активно је радио у Позоришту до 1902. године када је пензионисан. Повукао се, после тога, из јавног живота и 1910. се вратио у Љубљану, у којој умире 1914. године; *Гудало*, часопис за унапређење гласбе, бр. 1, Велика Кикинда 1886, 2; S. Đurić Klajn, *Uvod u istoriju...*, 24–26; V. Peričić, *nav. delo*, 142–143.

редну уметничку обраду народног фолклора. Његова *Кола* стварана на тексту Бранка Радичевића се могу посматрати и као једна врста Мокрањчевих руковети. Маринковићеви хорови у пратњи клавира, као и песме за вокал и клавир су била његова најбоља остварења: *Задовољна река*, *Пошочара*, *Кишица је љала*, *Шано душо*, *Шано Сјојанке*. Маринковић се овим својим остварењима може сматрати и зачетником српске соло песме. Колико је музика била у његовој души најбоље сведочи почетак његовог поздравног говора 1907. године при његовом избору за члана Српске краљевске академије: „Самоучки сам свирао у сваки инструмент који би ми до руку долазио. Тако, свирао сам тамбуру, гитару, хармонику и клавир. Неки пут до свирам а ни сам не знам шта и кад би ме упитали шта свирам, ја бих одговорио, па тако ми дошло”.³¹⁴

³¹⁴ Маринковић је рођен у Враћеву покрај Новог Бечеја 1851, а умро је у Београду 1931. године. Школовао се у Враћеву, Петроварадину и у Учитељској школи у Сомбору, где су настале и његове прве композиције. Од 1873. до 1881. студирао је, с прекидима, музику на Оргуљашкој школи у Прагу, а касније се усавршавао у Бечу (1886/87). После завршених студија у Прагу постао је диригент Београдског певачког друштва, које је водио до 1886, а по повратку из Беча био је диригент Академског певачког друштва Обилић (1889–1900) и истовремено хорова Радничког певачког друштва, Српско-јеврејског певачког друштва и других. У истом периоду, радио је и као наставник музике у београдској Богословији и Учитељској школи, а најдуже у Другој мушкој гимназији: од 1901. до 1924. Изабран је 1907. за дописног члана Српске краљевске академије. Компонувао је скоро искључиво вокалну и вокално-инструменталну музику: једнаест кола (по облику сплетови народних песама) за мушки и мешовити хор, од којих се нарочито истичу хорови писани на текстове родољубиве поезије – *Народни збор*, *Јуначки њоклич*, *Српски орао*, *Химна Балкана*, *Косовска химна*, *Ајојеоа Вуку* и друге, затим хорове с клавирском пратњом – *Задовољна река*, *На Велики њешак*, *Под ланцима*, *За уједињење*, *Канџаиша Досишеју Обрадовићу*, композиције за хор и оркестар – *Славија* и *Српска њесма*, велик број соло песама са клавиром, као: *Из града у град*, *Кажми ми, кажми*, *Пошок жубори*, *Молишва*, У свом стваралачком раду он није запоставио ни најмлађе, те је компоновао и велики број дечјих песама и хорова; из његовог пера потичу ведре и полетне, још и данас популарне песме – *Ми смо деца весела*, *Ђаци добре воље*, *Ох, њролеће*; Петар Бингулац, *О Јосифу Маринковићу, њрилози за једну биографију*, Годишњак музеја града Београда, књ. 1, Београд 1954, 255–278; S. Đurić Klajn, *Uvod u istoriju...*, 30–31; Ана Стефановић, *Соло њесма Јосифа Маринковића*, Историја и мистерија музике, Београд 2006, 563–577.

Маринковићев савременик, нешто млађи, Стеван Мокрањац је преваходно био везан за даљи развој музике у Кнежевини/Краљевини Србији. Линија његовог живота и стваралаштва се огледа паралелно са развојем и успоном грађанске класе у Србији, а такође и великим превирањима која су обележила политичку и културну сцену Србије од друге половине XIX века до Првог светског рата. Отуда се у Мокрањчевом како уметничком, тако и у друштвеном раду огледају сва основна стремљења српског друштвеног живота тога времена. Уколико у најкраћем сагледамо основно обележје Мокрањчевог стваралаштва, увиђамо да је кроз њега везано логано изумирање романтизма у српској музици и постепено рађање реализма. У Мокрањчевом стваралаштву била су јасно видљива два правца: један коме припадају његове оригиналне композиције и други, који обухвата обраде народних песама. При томе на прво место долазе његове *Руковети*, чији је посебан квалитет у томе што је Мокрањац умео да уочи хармонске и психолошке особености народних мелодија и да их адекватно изрази у уметничком делу. Такође, у погледу форме је постигао изузетан склад, иако су Руковети, свака понаособ састављене од разнородних песама. Мокрањац је у њима обухватио преко 90 народних мелодија са различитих територија на којима је живео српски народ (Кнежевине Србије, Македоније, Косова и Метохије, Босне и Херцеговине). Као оригинални композитор Мокрањац се највише истакао у црквеној музици, а његове композиције *Ојело*, *Њестѝ свјатѝ*, *Тебе Боја хвалим*, су представљале право освежење и нови полет српске духовне музике.³¹⁵

³¹⁵ Стеван Стојановић Мокрањац је рођен 1856. године у Неготину. Завршио је Гимназију у Зајечару и уписао се на природно-математички одсек Велике школе. Још као гимназијалац био је члан Првог београдског певачког друштва. Уз помоћ Певачког друштва 1879. године је отишао на музичке студије на Конзерваторијум, у Минхену, где је завршио три године студија и због расправе са директором Конзерваторија изгубио државну стипендију. принуђен је био да прекине студије и врати се у Београд. Године 1884. постао је хоровођа Певачког друштва Корнелије Станковић. Ускоро је наставио школовање на музичким конзерваторијима у Риму и Лајпцигу, захваљујући новој државној стипендији. Године 1887. постао је диригент Првог београдског певачког друштва, а исте године је почео да ради и као наставник музике у Првој београдској гимназији,

У даљем неговању и напредовању српске музике на војвођанском простору издвајамо рано преминулог, ванредно талентованог, до данашњих дана, недовољно истраженог Банаћанина Аксентија Максимовића. Он је, још као ђак Карловачке гимназије 1863. дириговао гимназијским хором, који је, између осталог, изводио и његову песму *Где је Српска Војводина*, компоновану на стихове песника Стевана Владислава Каћанског. Ова песма је постала једна од најпопуларнијих у српском народу у Јужној Угарској. Осим тога, највећи допринос развоју српске музике Аксентијевић је дао у погледу вокалне музике, у којој се надовезивао на Корнелија Станковића.³¹⁶

а повремено и у Првој нишкој гимназији, а од 1901, и као предавач појања у Богословији. Заједно са музичарима Станиславом Биничким и Цветком Манојловићем био је оснивач Српске музичке школе у Београду 1899, која данас носи његово име. Године 1906. изабран је за дописног члана Српске краљевске академије. Прселио се непосредно пред Први светски рат, у Скопље, где умире у јесен 1914; S. Đurić Klajn, *Uvod u istoriju...*, 31–33; V. Perić, *Muzički...*, 303–325; Бојан Хоџић Косорић, *Стеван Симојановић Мокрањац*, Чачак 2017, 15–42.

³¹⁶ Рођен је у Долову 1844, умро у Прагу са навршених 28 година 1873. У родном месту је похађао српску и немачку основну школу, у Панчеву нижу, а у Карловцима три виша разреда Гимназије. Још као ђак бавио се компоновањем, дириговањем и сликарством. За свесловенску прославу 1000. годишњице Ђирила и Методија (1863) дириговао је гимназијским хором у Карловцима. Међу припремљеним песмама налазила се и његова композиција за патриотску песму за мушки хор *Где је Српска Војводина*, на речи песме коју је Стеван Владислав Каћански, објавио у *Даници* (1861). Она је поред песама *Устјај, устјај Србине*, *Радо иде Србин у војнике*, *Оро кличе са висине*, постала најпопуларнија химна свог времена, коју су прихватили сви слојеви српског народа, посебно на војвођанском простору. Примљен је 1865. на место капелника у Српском народном позоришту у Новом Саду, где је радио и као учитељ певања. Показао је велики таленат и зрелост у свом раду. Такође, компоновао је музику за седамнаест позоришних комада, а многе његове композиције извођене су и на концертима соло певача. Његов највећи допринос је у развоју вокалне музике, која се надовезује на рад Корнелија Станковића. Све своје композиције је урадио у народном духу. Писао је уџбенике за учење музике, међу којима и први уџбеник за хоровање на српском језику. Поред свега бавио се и сликарством, при чему је још као ђак Карловачке гимназије, насликао слику *Удистиво књаза Михаила*. Умро је од туберкулозе 1873. на студијама оргуља у Прагу; S. Đurić Klajn, *Uvod u istoriju...*, 33; Марија Адамов, *Програм из музичке прошлости*, Позориште, год. 69, бр. 1/7, Нови Сад 2001/02, 19.

У погледу клавијатурне музике неизоставно је име лекара, пијанисте и композитора Јована Пачуа, који је за клавир сачинио низ композиција, највише састављених од српских народних песама и српских грађанских мелодија, при чему се издвајају, *Бранково коло*, *Прај је ово милој срџиња*, *Без шебе граја*. За Пачуа можемо још напоменути да је, уз студије медицине у Прагу, упоредо слушао и учио часове клавира код чувеног чешког и свеславенског композитора и клавијатуристе Беджиха Сметане. Између осталог забележено је, да је клавијатуриста Јован Пачу свирао на отварању Прве омладинске скупштине у Новом Саду 1866. године, на којој је проглашена Уједињена омладина српска.³¹⁷

Треба се сетити и помало заборављеног композитора и хоровађе Панчевачког певачког друштва Димитрија Топаловића, који је искључиво био везан за панчевачку средину. Он је као вокално оријентисани романтичарски музичар остварио неколико одличних соло песама *О њој ледај*, *Пућник*, *Пружи ми њехар*.³¹⁸

³¹⁷ Рођен је у Александрову покрај Суботице 1847, а умро 1902. у Загребу. Још за време школовања у Суботици истакао се као надарен пијаниста, па је већ 1863. године свирао на јавном концерту. Паралелно са студијама медицине у Прагу (коју је прво студирао у Пешти) учио је клавир код Беджиха Сметане. Године 1866. наступио је на Првој омладинској скупштини одржаној у Новом Саду, на којој је проглашена Уједињена омладина српска. Уз лекарски позив свирао је поводом различитих српских свечаности и у Бечу, Будимпешти, али и Кијеву, у коме је био први српски пијаниста у царској Русији. Такође, је свирао је и у Београду, Осијеку, Кикинди, Панчеву, Вршцу. Најпознатија дела су му: *Бранково коло*, настало поводом преноса костију Бранка Радичевића из Беча на Стражилово, 1883, *Прај је ово милој Срџиња*, *Без шебе граја*. Сарађивао је у више часописа и дневних листова као што су *Даница*, *Јавор*, *Засјава*; *Засјава*, бр. 56, Нови Сад 1866, 3; S. Đurić Klajn, *Uvod u istoriju...*, 33; Зоран Вељановић, *Др Јован Пачу (1847–1902)*, Нови Сад 2003, 14–37.

³¹⁸ Димитрије (Мита) Топаловић је рођен у Панчеву 1849. године, а умро је у истом граду 1912. Музичко школовање је започео у Бечу, а студије оргуља завршио у Прагу, као питомац панчевачке Православне црквене општине. У листу *Панчевац* је 1872. године дао оглас за давање приватних часова клавира и виолине, а годину дана касније (1873) је добио понуду за привременог хоровађу Српског православног певачког друштва у Панчеву. Привремена понуда је, ускоро, постала стална, и на позицији хоровађе се задржао 36 година. У том периоду су била извођена дела од 80 познатих композитора, првенствено

На прелазу векова у српској војвођанској средини издвојио се Исидор Бајић, не толико по вредности и нивоу својих композиција колико по свестраној активности, која је била посвећена процвату музичке културе у Новом Саду, што му је несумњиво донело велику популарност, коју и данас међу Србима, посебно у Новом Саду, ужива. Плодни расадник музичке културе представљала је поред Панчевачког певачког друштва и Српска велика православна гимназија у Новом Саду, која је марљиво и стрпљиво неговала музичке правце у својим програмима. Од њеног дугогодишњег директора Васе Пушибрка, преко сталног рада на музици њеног професора Јована Грчића, који је најзаслужнији што су многи њени ђаци изабрали баш музички позив за свој животни, између осталих и Исидор Бајић, као ђак ове гимназије. Један од Грчићевих омиљених коментара се тицао Српства и музике: „Нећу рећи ништа ново, ако напоменем, да Србин, где год да је, воли песму, била весела, била тужна, те да с њом, што кажу, и леже и устаје”.³¹⁹ Бајић је од професора Грчића не само наследио љубав према музици, него и неуморну радљивост и истрајност, што му је омогућило да постигне изузетно много на различитим музичким пољима, за само тридесет и седам година живота. Занемаривши уписане правне науке у Пешти, кришом је уписао и Музичку академију, коју је завршио у најкраћем могућем року (1900). Још у Пешти је организовао хор српских студената чији је био поносни диригент. После завршених студија Бајић се вратио у Нови Сад и постао професор музике у Гимназији, на месту професора Грчића. Развио је вишеструку делатност на многим пољима: основао је *Српски музички лист*, који је у то време био једини музички часопис у српским крајевима. Такође, покренуо је нотну едицију под именом *Српска музичка библиотека* у којој је објавио велики број композиција савремених

домаћих, али и тадашњих савременика (Исидор Бајић, Даворин Јенко, Петар Чајковски...). Једно време је радио и као учитељ у Вишој српској девојачкој школи у Панчеву; S. Đurić Klajn, *Uvod u istoriju...*, 33.

³¹⁹ J. Стевановић, *Исидор Бајић, културни мисионар и музички просветилац*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 53, Нови Сад 2015, 177–179.

српских аутора. Бајић је основао и Музичку школу у Новом Саду, која данас са поносом носи његово име. Компонувао је веома много у различитим музичким жанровима, од опере до сплетова за тамбурашке оркестре. Његове композиције писане у народном духу су постале толико популарне у српском народу на војвођанском простору, да их људи веома често доживљавају као народне. Од њих издвајамо и данас актуелне *По љрадини месечина сија*, *Зрачак вири*, *Јесен сџиже дуњо моја*. Најзначајније његово дело је опера *Кнез Иво од Семдерије*, која је комбинација фолклорне, народне и оригиналне српске музике.³²⁰

Готово упоредо са Бајићем на српској музичкој сцени се појавио Станислав Бинички, који је, први, у српску музику, пре Исидора Бајића, унео оперу и подигао вокалне композиције на још виши ниво. Бинички је развио веома плодну делатност и заузео видно место на српској музичкој сцени, не само као композитор него и

³²⁰ Рођен је у Кули 1878, а умро у Новом Саду, са само тридесет и седам година, 1915. године. Велику српску православну гимназију је завршио у Новом Саду, отишао на студије права у Пешту, које је занемарио и кришом се уписао Музичку академију. Од 1901. до своје смрти 1915. године је радио у Великој српској православној гимназији у Новом Саду као учитељ певања и појања, диригент ученичких хорова, гудачког и тамбурашког оркестра, хора Невен и као организатор Светосавских беседа. Помагао је даровитим ученицима у њиховим првим композиторским корацима. Као резултат Бајићевог педагошког рада настао је *Пројекат за љромену учења љојања и љевања у Великој српској љправославној љимназији* (1912). Основао је Музичку школу у Новом Саду 1909, као прву сталну музичку школу на тлу Војводине. У скоро свим периодичним часописима и дневној штампи тога времена (*Бранково коло*, *Летњојис Мајџице српске*, *Засџава*, *Слоја*) објављивао је текстове из области музике и музичке педагогије (певање као педагошко средство и корист његова, Како треба учити музику у Препарандији и Богословији, Наше црквено појање и друге). Покренуо је нотну едицију *Српска музичка бидлиоџека* и часопис *Српски музички лист* (у историји српског издаваштва, хронолошки трећи музички лист у Срба). Написао је и објавио два уџбеника: *Клавир и учење клавира* (1901) и *Теорија љправилној нојној љевања* (1904). Записивао је народне и српске црквене мелодије и користио их у својим композицијама за клавир, хорским делима, комадима са певањем. Најзначајније дело му је опера у народном духу *Кнез Иво од Семдерије*; С. Ђурић Клајн, *Музика и музичари*, Београд 1956, 127–133; Д. Петровић, *Бајић Исидор*, СБР, књ. 1, 352–354; Ј. Стевановић, *Исидор Бајић...*, 177–189.

као симфонијски и оперски диригент. На текст Бранислава Нушића *На уранку*, Бинички је компоновао прву српску оперу 1903. године. Бинички је, између осталог, највише допринео развоју војне музике, при чему је био дугогодишњи капелан Војног оркестра, који је захваљујући њему 1904. године прерастао у Музику краљеве гарде. Са њима је Бинички, врло често, у току летњих месеци свирао на тзв. Блер концертима, у башти кафане Коларац или на Смутековцу.³²¹ У време Првог светског рата, као војни капелник, повлачио се заједно са српском војском, прешао Албанију, стигао на Крф, одакле је, прво у Солуну, а потом у Француској, заједно са још неколицином српских музичара, приредио велику концертну турнеју. Такође, једна од најпознатијих песама Биничког је био парадни марш, *Марш на Дрину*, која је била, једна од највише извођених и најпознатијих песама у Србији у двадесетом веку. У својим операма, соло песамама, оркестарским композицијама користио је, углавном, српске и македонске фолклорне мотиве.³²²

³²¹ Првим Законом о устројству војске у Кнежевини Србији, који је донесен 1839. године, није, у потпуности било регулисано место војног капелана (вође бандиста, капел мајстора). Његово место је поближе регулисано законима о војсци из 1841. у којима се, између осталог, бележи и „Капел мајстер (капелан) је наставник бандиста у струци музикалној и дужан је бандисте музикалном искуству прилежно обучавати, музикалну библиотеку и инструменте добро чувати”. S. Đurić Klajn, *Akordi prošlosti*, 137, 149.

³²² Бинички је рођен 1872. у селу Јасика код Крушевца. Прва музичка знања стекао је од Стевана Мокрањца и Јосифа Маринковића, певајући у хору Обилић. За време студија на Филозофском факултету у Београду основао је Академско музичко друштво. После једногодишњег рада у Гимназији у Лесковцу отишао је у Минхен, где је, између 1895. и 1899. године, студирао композицију и соло певање. Након завршених студија, вратио се у Београд, где је учествовао у развоју музичке и педагошке делатности. Постао је војни капелан и оснивао је први симфонијски Београдски војни оркестар, а 1904. и Музику краљеве гарде којом диригује до 1920. године. Заједно са Мокрањцем и Костом Манојловићем основао је Српску музичку школу. Био је хоровођа многих певачких друштава и диригент Народног позоришта, у коме је 1920. године основао одељење Опере, чији је био први диригент и директор. Од 1924. посвећује се компоновању, познат је и по томе што је за своје композиције користио фолклорне мотиве. Његово најпознатије дело је, прва у српској музици, опера *На уранку*, опера у једном чину из 1903, на текст Бранислава Нушића, која се сматра првом српском

Као што су Мокрањац и Маринковић у XIX веку одредили права српској музици, тако су од првих деценија XX века, најзаслужнији за даљи развој српске музике били: Будимац Петар Стојановић, Бачванин Петар Коњовић и Београђани Милоје Милојевић и Стеван Христић. Са њиховом делатношћу српска музика је ухватила корак са европским музичким правцима. Ова четири ствараоца су унела новину и свежину у српску музику и поставили више критеријуме у њеној примени и оцењивању њених естетских вредности.³²³

Најстарији међу њима, рођени Будимац Петар Стојановић је прве музичке кораке изучио од оца, музичког аматера, а изузетно плодног и занимљивог, Евгенија Стојановића, чији је музички опус приказан као посебан одељак у овој књизи. За разлику од оца, Петар Стојановић, је остао забележен у српској музици, при чему је остварио стваралачки опус, можда један од најобимнијих, у српској музици. Иако је компоновао опере и оперете, од којих су неке извођене са великим успехом у Бечу и Пешти, главно тежиште његовог стварања, као и најоригиналнији резултати, постигнути су на пољу инструменталне музике, камерне и симфонијске. Његова главна преокупација је била мелодија, којој се он сав предавао, готово у романтичарском заносу. Његове песме *Сава* и *Смрти јунака* одишу великим богатством инструменталног израза. Његова виртуозност је највише долазила до изражаја у концертима писаним за инструмент и оркестар, при чему се посебно издвојио, *Дуили концерти за клавир и виолину*, у коме је Стојановић употребио чак и елементе дез стила. За њега напослетку можемо рећи да никада није упорно следио тзв. национални смер у музици, није се никада ближе сродно са фолклором као мотивом, али га је, ипак, прерађеног, готово

опером са елементима народне музике. Аутор је већег броја композиција за војне дувачке оркестре: увертире *Из мој завичаја*, циклуса народних песама у обради *На Лијару*, циклуса *Песме из Јужне Србије и Мијајтовке*, војних маршева *На Дрину* и *Парадни марш*; S. Đurić Klajn, *Uvod u istoriju...*, 34–35; Маријана Дујовић, *Свјанислав Бинички и његово гоба*, Београд 2017, 27–53; Гордана Крајачић, *Марш на Дрину Свјанислава Биничкој*, Уметношћу до истине – Срби и Велики рат, Београд 2017, 88–92.

³²³ S. Đurić Klajn, *Uvod u istoriju...*, 36.

непрепознатљивог, користио у својим делима, чиме му припада посебно место у развоју српске музике.³²⁴

Петар Коњовић је, за разлику од Стојановића, неговао музички национализам XIX века, који је продубио и оплеменио модерним музичким формама. Рођен у Чуругу он као да је од детињства упијао у себе српско родољубље којим се то бачко село одликовало још од бурних дана револуционарне 1848. године. Градови у којима се школовао и растао као српски родољубиви музичар, утиснули су, сваки на свој начин, печат на идеолошко и уметничко формирање овог дечака и младића, пре свих, два српска слободна краљевска града, Новог Сада, у коме је Велика српска православна гимназија била надалеко чувена по свом неговању српске музике, потом Сомбора, у коме је Учитељска школа имала завидну музичко-просветитељску улогу. У Сомбору су се изводиле и прве композиције Коњовића као аутора, који се у њима препознавао под псеудонимом П. К. Божински, а тим именом је потписивао своје композиције све до Првог светског рата. У истом граду је и започео делатност хороваће, изводећи поред Мокрањчевих, као и других српских аутора и своје композиције. Како је сам, у више наврата, признао на њега је пресудно утицало гостовање Српског народног позоришта у Сомбору 1900. године, на

³²⁴ Петар Стојановић је рођен у Будиму 1877, а умро је у Београду 1957. године. Захваљујући оцу Евгенију Стојановићу, музичком аматеру, Петар је заволео музику и после завршене Гимназије у Пешти, уписао се на Конзерваторијум у истом граду, на смер виолине (1895/96). Потом је отишао у Беч, где студирао на Бечком конзерваторијуму композицију и виолину (1896–1904). Још тада, почетком XX века, био је веома успешан као композитор, а његова дела доживела су извођења у Бечу, Пешти, Прагу. После Првог светског рата настанио се у Београду, где се посветио и музичкој педагогији, при чему је издао неколико уџбеника из те области. Ипак, највише је дао на различитим пољима музике, уводећи у класичне и романтичарске форме многе новине, па чак и џез. Од 1925. до 1937. био је директор музичке школе Станковић у Београду, а потом редовни професор виолине на новооснованој Музичкој академији (1937). Од 1945. посветио се највише компоновању, све до смрти 1957. године; S. Đurić Klajn, *Akordi...*, 255–257; V. Peričić, *Muzički stvaraoци u Srbiji*, 520–538; Д. Петровић, *Српски музичари...*, Из историје српско-мађарских веза, Нови Сад–Будимпешта 2003, 219.

коме је изведена опера Карла Марије фон Вебера *Вилењак*, која је била један од пресудних чинилаца за његов стваралачки дух. После слушања те опере, сам је, прелиставајући Веберову партитуру опере, створио своју прву, до данас, непревазиђену оперу *Женидба Милошева (Женидба Милоша Обилића)*, према тексту песника и писца Драгутина Илића. О њој је Вељко Петровић записао: „Када је млади Коњовић, чупав и намргођен као што пристоји младим Титанима, дириговао своју литургију, у којој је било вероватно и вагнеровских и дебисијевских призвука, омладина, другови извођачи или остали, галерија и клака, били су одушевљени и славодобитни. Старији су, разуме се, махали главом, а чувени церемонијалац и парадош, прота Купусаревић је из олтра довикнуо: ово није опера”. Његов одлазак у Праг 1904. године је осим даљег музичког усавршавања у Коњовића унео и велику љубав према позоришту, коју је, потом, испољавао не само кроз музичко-сценске опусе писане за „даске које живот значе”, него и кроз многобројне студије и чланке који су се тицали проблема театра. Последњих година пред Први светски рат Коњовић је боравио у Земуну, као наставник музике и хорова, а у исто време био и повремено наставник у Мокрањчевој српској Музичкој школи у Београду, у слободној Србији, што је, такође, оставило веома упечатљив утисак на његово даље стваралаштво. Први светски рат је дочекао у Сомбору, у коме је стварао велики број духовних композиција, међу којима је и чувени псалм *На рекама вавилонским*. Његов одлазак у Загреб 1917. године је значио излазак из анонимности, односно П. К. Божинског је заменио Петар Коњовић, који је у том граду, доживео своју пуну афирмацију. Од тада, о Коњовићу се говорило као о музичару који је из чистих, изворних, народних мотива изграђивао своје национално, српско, музичко дело. Готово цео међуратни период Коњовић је промовисао српску музику у различитим срединама у којима је боравио, пре свега, у Загребу, Сијеку, Сплиту, као и у Новом Саду, бивајући управник позоришта у тим градовима. Последња етапа његовог веома плодног стваралаштва, пре свега, на пољу изворне, српске музике, је била везана за Београд, где је постао 1939. један од про-

фесора на Музичкој академији, потом њен ректор, као и оснивач и први управник Музиколошког института Српске академије наука и уметности, чији је редовни члан постао 1949. године. Коњовић је био и песник, позоришни уметник, теоретичар, педагог, музички писац, али је најпознатији као композитор изворне музике код Срба. Његово обимно уметничко стваралаштво је до данашњих дана остало непревазиђено на пољу српске музике.³²⁵

³²⁵ Рођен је у Чуругу у Бачкој 1883, а умро у Београду 1970. године. Гимназију је похађао, прво, у Новом Саду, да би, завршивши четврти разред, прешао у српску Учитељску школу у Сомбору, где је написао своју прву, према многим критичарима, непревазиђену оперу *Женидба Милошева* 1903. године. Потом је отишао у Праг 1904, на наставак студија. Две године потом, ангажован је као хоровађа и наставник у Земуну, да би касније предавао у Српској музичкој школи у Београду, све до Првог светског рата, када се вратио у Сомбор. Ту прерађује своју прву оперу, која, тако измењена, праизведбу доживљава у Загребу, али због ратне цензуре, као *Вилин вео*. После дужности инспектора за музику у Министарству просвете (1921) постаје директор Опере у Загребу (до 1926), да би након тога био управник позоришта у Осиеку, па у Сплиту и Новом Саду. Године 1933. се вратио у Загреб где остаје до 1939. када је постављен за професора Музичке академије у Београду, а касније постаје и ректор. После Другог светског рата, 1946. је изабран у звање редовног члана Српске академије наука и уметности (САНУ), на челу чијег се Музиколошког института налазио од 1948. до 1954. године. Извор Коњовићеве инспирације се налазио у фолклору, а своје естетске принципе је изнео у својим студијама и текстовима. Задојен у младости вокалном музиком, годинама везан уз сцену, Коњовић као стваралац је најчешће посезао за вокалним или вокално-инструменталним делима, у којима је постигао и своја најбоља остварења. На подручју инструменталне музике, Коњовић није пружио много дела, али се међу њима истичу *Симфонија у c-moll* из 1907, *Јагрански кајричо* за виолину и оркестар (1933), симфонијска поема *Макар Чугра* (према М. Горком, 1944), два гудачка квартета (d-moll и f-moll) и као најзначајније дело *Симфонијски триптихон Кошијана*, састављен из инструменталних делова његове истоимене опере: интерлудија између I и II чина (Собина), прелудиј V слике (*Кешићенова јора*) и балетских нумера (*Велика чочечка иџра*). Поред бројних хорова и соло песама, Коњовић је написао и пет опера: оперски првенац *Женидба Милошева* (*Вилин вео*), затим *Кнез од Зејте*, *Кошијана*, комична опера *Сељаци* и последња опера *Отаџбина*; S. Ђурић Клајн, *Akordi...*, 261–264; Катарина Томашевић, *Прилози за библиографију – Пејтар Коњовић (1883–1970)*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 44, Нови Сад 2011, 155–160; Милутин Тасић, *Велики српски композицијори*, Београд 2017, 143–149.

У даљем развоју музичке уметности у српском народу, помињемо и Београђанина Милоја Милојевића, чија је делатност оставила трага на пољу композиције, музичке естетике, критике, педагогије, као и свестраном активном учешћу у свеукупној организацији и ширењу музичке културе у Срба. Милојевић је био увелико повезан и са Србима – пречанима, јер је на војвођанском простору, у Српској великој православној гимназији у Новом Саду, слушао музику и у њој активно учествовао, на часовима код професора и композитора Исидора Бајића, који је на њега оставио снажан утицај. По завршеној матури у новосадској Гимназији, Милојевић је уписао Српску музичку школу (Академију) у Београду, где је код Стевана Мокрањца студирао основе композиције. Упоредо са Академијом студирао је и на Филозофском факултету у Београду, слушајући германистику, књижевност и филозофију. Наставивши студије музике у Минхену, доживео је снажне утиске слушајући, по први пут, дела Рихарда Штрауса, што ће оставити трага у његовом музичком опусу. Из тог првог, минхенског периода потекле су његове познате соло песме *Нимфа*, *Јајан*, *Јесења елегија*, као и песма за мешовити хор *Слушња*, у којој се Милојевић показао као изразити мајстор полифоније. Вративши се у Србију, био је, као и многи школовани младићи, мобилисан за Први, потом и Други балкански рат. Учествовао је и у Првом светском рату, где је са штабом Врховне команде прешао Албанију, стигао на Крф, а потом као члан Министарства просвете Краљевине Србије упућен у Француску, у Културни одбор Краљевине. У Ници, Паризу, Монте Карлу наступао је на концертима српске музике, као композитор и као члан оркестра, а у Паризу је одржао и једно, изузетно важно и посећено, јавно предавање о српској музици. Овај боравак у Француској можемо сматрати другом етапом Милојевићевог стваралаштва, у којој су композиције и соло песме надахнуте импресионизмом, који је, тада, на свом врхунцу у Француској. Он се огледа у Милојевићевим композицијама заједничког наслова *Четири комада*, као и у два свескама соло песама компонованих на стихове француских песника. Такође, у Француској, Милојевић је објавио неколико свезака са народним српским мелодијама, које су рађене у новим

музичким правцима, а опет остале веома сличне оригиналу (*У мојој земљи, Песме за ѿлас и клавир, Српске народне мелодије*). Из овог периода је и *Лејенда о Јефимији*, писана за виолончело и клавир, а инспирисана истоименом песмом Милана Ракића. Повратком у Београд, после Првог светског рата, почела је трећа фаза његовог музичког стваралаштва, која је трајала до његове смрти 1946. године. У овом периоду је највише стварао соло песме за различите инструменте, и у том жанру га можемо сматрати до сада најбољим и најизразитијим српским композитором. При томе, издвајамо *Народне мелодије из јужне Србије, Пред величанственом њироде*, као фолклорну и интимну лирику која га је највише заокупљала. У овом периоду, је имао пресудан утицај на његово даље стваралаштво, боравак у Прагу двадесетих година XX века, када је Милојевић осим доктората из музикологије, понео и прашки експресионизам и усмерио се, у потпуности, према новим музичким правцима, као што су: *Пир илузије*, писан према стиховима Мирослава Крлеже, *Сонајта* за виолину и клавир, као и хорска хумореска за децу *Муха и комараи*, која је постала једна од најпопуларнијих хорских хумористичких песама, паралелна са Мокрањчевом *Козаром*. Милојевић се поред композиторског рада бавио и музикологијом, при чему је посебну пажњу посветио музици Беджиха Сметане. Био је, при томе, и један од најбољих музичких српских критичара чије је оштро перо готово сваке недеље било активно у *Полицији* и *Српском књижевном ѿласнику*.³²⁶

³²⁶ Милојевић је рођен у Београду 1886, а умро 1946. такође у Београду. Виолину је почео приватно да учи још од своје пете године. Изненадна очева смрт преокренула је живот породице. Промењене материјалне прилике приморале су његову мајку да с децом пређе у Нови Сад где је живот био повољнији. Милоје је тако уписао и завршио Српску велику православну гимназију, која је била надалеко чувена и по својој музичкој делатности, при чему је значајне подстицаје у музичком развоју Милоје добио од композитора Исидора Бајића, свога гимназијског наставника музике. На Филозофском факултету у Београду студирао је три семестра (од јесени 1904. до пролећа 1906): германистику (Милош Тривунац), упоредну књижевност (Богдан Поповић), српски језик и књижевност (Александар Белић, Павле Поповић, Јован Скерлић) и филозофију (Бранислав Петронијевић). Истовремено је, као и касније, а до 1907, био ученик Српске музичке школе. Тамо је код Стевана Мокрањца учио музичкотеоријске дисциплине

и композицију, а код Цветка Манојловића клавир. На музичким студијама у Минхену провео је пет семестара (од летњег семестра академске 1907/8. до летњег семестра 1909/10). На Филозофском факултету Минхенског универзитета студирао је музикологију, књижевност и филозофске дисциплине упоредо на минхенској Музичкој академији студирао је композицију, клавир и дириговање са свирањем партитура. Године 1910. завршио је студије на Музичкој академији у Минхену. Од 1. IX 1910. до 1. III 1911. служио је војни рок у Краљевини Србији у Ђачком ескадрону. Још док је био у војсци постављен је за учитеља певања пете класе у Четвртој београдској гимназији. Исте године, почео је да предаје у Српској музичкој школи. Године 1912. основао је Камерно удружење наставника Српске музичке школе. Тиме је отпочело редовније неговање камерне музике у Београду. У јесен 1912. избио је Први балкански рат и он је мобилисан као водник у Дунавском дивизијском коњичком пуку. По избијању Првог светског рата додељен је (све до 1917) штабу Врховне команде. Са српском војском прешао је Албанију. Године 1917. стављен је на располагање Министарству просвете Краљевине Србије и упућен у Париз, у Културни одбор. У Француској је боравио од 1917. до половине 1919. Све време рата бавио се компоновањем; у Ници, Монте Карлу, Лиону, Паризу, наступао је на концертима српске музике (као клавирски сарадник), а у Паризу је одржао јавно предавање о савременој српској музици. Године 1919. вратио се у Београд и развио изузетно богату музичку делатност композитора, музиколога, музичког критичара, фолклористе, музичког педагога, диригента и организатора музичког живота. Најпре се вратио на своје наставничко место у Гимназији и Музичкој школи. Паралелно је, од 1920. до почетка 1922, био диригент Академског певачког друштва „Обилић”. У јесен 1922. изабран је за асистента за историју музике на Филозофском факултету у Београду. Убрзо се окренуо довршетку музичких студија. На Карловом универзитету у Прагу докторирао је из музикологије 1925. Вративши се у Београд, деловао је, до 1939, као доцент и ванредни професор историје музике на Филозофском факултету. Паралелно је, и све до 1946, био професор, а од 1943. до 1945. и директор Музичке школе у Београду. Године 1939. прешао је за редовног професора композиције и теоријских дисциплина на Музичкој академији у Београду. За време Другог светског рата био је (1941) ухапшен. Приликом тешког америчког бомбардовања Београда, о Ускрсу 1944, његова кућа у Немањиној 16 тешко је демолирана, а Милојевић повређен. Орунулог здравља, од фебруара 1945. није био у стању да држи наставу у Музичкој академији. Зато је после ослобођења био формално додељен Музичконаучном институту Музичке академије, којим је руководила музиколог и пијанисткиња Стана Ђурић Клајн. Умро је у јуну 1946. у Београду; Петар Коњовић, *Милоје Милојевић, композитор и музички писац*, Београд 1954; Гаврило Ковијанић, *Нејознајни подаци о животоу и раду Милоја Милојевића у изнансџиву 1916–1918. године*. Годишњак града Београда, књ. XV, Београд 1968, 295–300; V. Perićić, *Muzički stvaraoци и Srbiji*, 282–296; Александар Васић, *Српска музичка џериодика међурајиној доба и џишање националној сџила*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 47, Нови Сад 2012, 65–77.

Напоследку, српска музика до средине двадесетог века не би била комплетна ако се, макар, у кратким цртама, не би поменуо Стеван Христић, који је своје најбоље музичке композиције створио у оквиру сценске музике. Он је био истакнути представник позноромантичарске стилске оријентације у српској музици, у првој половини XX века. Својом свеукупном делатношћу је био најистакнутији композитор у Србији свога доба. Прва музичка знања је стекао у Српској музичкој школи у Београду, да би потом студије наставио у Лајпцигу уписавши композицију и диригентски курс. После краћег рада у Српској музичкој школи боравио је у Риму, Москви и Паризу. Пред Први светски рат вратио се у Београд и започео диригентску активност у Народном позоришту и педагошку делатност у Српској музичкој школи и Богословији. Између два светска рата дао је допринос развоју музичког живота Београда као један од оснивача и први шеф и диригент Београдске филхармоније, диригент Београдске опере, као један од оснивача и првих наставника Музичке академије у Београду. Први пут се појавио као позоришни композитор 1907. године у Београду, када је написао музику за народни комад *Чучук Сџана*, Милорада Петровића. Христићев музички језик, од тада, је одликовала мелодијска инвенција, колоритна оркестрација, позноромантичарска и делимично импресионистичка хармонија, јасноћа и прегледност формалне структуре. По својој примарно романтичарској оријентацији он се делимично разликовао од друге двојице својих савременика Коњовића и Милојевића, у чијим делима је било више радикалних захвата у музици. Христић је био ближи мокрањчевским коренима, те је његов опус представљао мост од романтичарских основа ка модерним струјањима. Његово, до данас, у музичком погледу, непревазиђено дело је први српски балет *Охридска лејенда*.³²⁷

³²⁷ Стеван Христић је рођен у Београду 1885, а умро је, у родном граду, 1958. године. Осим балета *Охридска лејенда*, сценску музику је стварао на стихове Алексе Шантића *Сунце*, на Шекспирове *Хамлеја* и *Зимску дајку*, Иве Војновића *Лазарево васкрсење*. Умногome је био пратилац Мокрањчевог, националноромантичарског музичког правца; S. Đurić Klajn, *Uvod u istoriju...*, 39–40; V. Perićić, *Muzički stvaraoci u Srbiji*, 123; Димитрије Стефановић, *Животи и дело Стивана Христића*, Београд 1991, 17–32.

У оквиру Збирке др Јована Милекића сачуван је документарни материјал који кроз живот и рад музичких стваралаца сведочи о развоју и неговању српске грађанске музике на територији данашње Војводине, од средине XIX до средине XX века. Богатство документарног материјала огледа се и у сачуваним оригиналним нотним записима, позивницама и плакатима за концерте, као и животописима данас готово заборављених уметника.

Евгеније Стојановић

(Нови Сад, 1837 – Беч, 1904)

Ношен романџичарским српским родољубљем, самоучким најором усїео је да сїекне љолика знања из музике да је моїао сложїтїи у хармнију и сїавїтїи у ноше многе српске и црногорске најеве и љо коју црквену љесму. Ма колико дилеџантїски и изворно комїоновао, колико у духу љлаводунавских љирочетїврїтинских мелодија, љолико и инсїришући се српским народним моїивима.³²⁸

Стана Ђурић Клајн

Евгеније Стојановић, композитор-аматер рођен је у Новом Саду 1837. године. Потиче из породице која је пореклом била из Метохије. Родитељи су му били музички образовани, отац и мајка Немица често су свирали у четири руке. Евгеније је у Новом Саду учио клавир код Александра Морфидиса-Нисиса.³²⁹

После шегртовања у Темишвару и Трсту, основао је самосталну трговачку радњу у Будиму где се упознао са Корнелијем Станковићем с којим је постао близак пријатељ, а и његов ученик. Као и већина његових савременика није се потпуно посветио несигурној професији музичара, али је ту своју вокацију и таленат неговао током живота, као музичар аматер.³³⁰ Био је ожењен Новосађанком,

---

³²⁸ S. Đurić Klajn, *Akordi...*, 255.

³²⁹ Д. Петровић, *Српски музичари...*, 219.

³³⁰ Исто.

Фотографија Евгенија Стојановића

Констанцијом Стерио, са којом је у кући често музицирао. По сећању деце, родитељи су у четири руке свирали Бетовена, Хајдна, Шуберта.³³¹ Још као млад шегрт написао је либрето за оперу у два чина *Нова Србија* која је настала на основу српских народних песама. Водио је хор у српској православној цркви у Будиму, потом Будимпешти, а писао је клавирске минијатуре, хорске обраде родољубивих, лирских и црквених песама, пригодне нумере за породична слава. За хор у Будиму прилагодио је црквено појање – две литургије у D и A дуру, *Царју небесни*, посебне песме на ускршњој Литургији и низ појединачних песама.³³²

Евгеније Стојановић је 1862. издао четворку *Цетињка*, књигу мелодија за клавир, састављену од најлепших народних песама, а приход од продаје је наменио Црногорцима.³³³

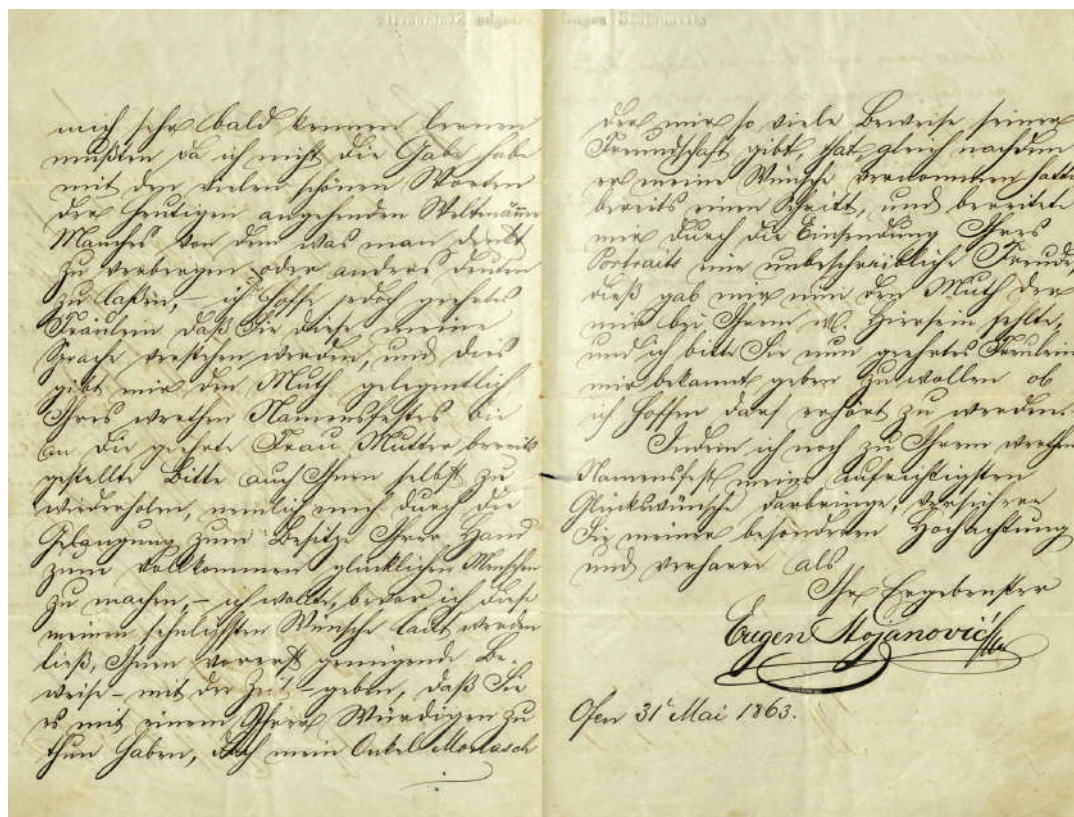
На текст Јована Јовановића Змаја написао је химну Сави Текелији за мешовити и мушки четворогласни збор која је редовно извођена на прославама у Текелијануму. Оригинални нотни запис *Химне Текелијанске* чува се у Архиву Војводине у Збирци др Јована Милекића, а копија у Архиву Музиколошког института САНУ.

³³¹ Исто.

³³² Д. Петровић, *Српски музичари...*, 219.

³³³ Даница, лист за забаву и књижевност, бр. 27, Нови Сад 1862, 444.

Писмо Евгенија Стојановића упућено будућој супрузи
Констанцији Стерио, 31. маја 1863.

Стојановићева деца су такође била привржена музици. Кћи³³⁴ Станка се највише старала о очевој рукописној заоставштини. Била је удата за Чеду Димитријевића.³³⁵

³³⁴ Писмо је др Јовану Милекићу поклонила кћи Евгенија Стојановића, Станка Димитријевић, рођена Стојановић, 21. априла 1941.

³³⁵ Димитријевић је био стипендиста Задужбине Наума и Јелене Бозда, којом је руководила Пештанска црквена општина. Временом је постао веома успешан трговац у Пешти. Касније је и сам основао легат, као и Трговачко и занатлијско певачко друштво Слога у Пешти. Димитријевић се после Првог светског рата настанио у Земуну где је 1935. објавио *Расадник*, серију од 65 грамофонских

Химна Текелијанска коју је компоновао Евгеније Стојановић
на текст Јована Јовановића Змаја

Евгенијев син Петар, рођен је у Будиму 1877. године. Студирао је виолину код чувеног професора Нубау-ја на Конзерваторијуму у Пешти (1895/96), а потом композицију у Бечу (1896–1904). На Конзерваторијуму у Бечу је стекао три дипломе: за виолину, општу композицију и драмску композицију. Са запаженим успехом одржавао је концерте у многим градовима Централне Европе, а преваходно у Пешти, Бечу и Прагу. Значајан успех је постигао и као

плоча са 160 песама традиционалног српског црквеног појања у извођењу Лазара Ларе; Д. Петровић, *Српски музичари...*, 219.

композитор, посебно од времена када је чувени виолиниста Јан Кубелик на свој стални репертоар ставио његов други виолински концерт.³³⁶

Евгеније Стојановић, родољубиви аматер, несумњиво је својим компоновањем оставио трага у развоју српске музичке уметности друге половине XIX века. Преминуо је у Бечу 27. јануара 1904. године.³³⁷

Породична фотографија Стојановића

³³⁶ Д. Петровић, *Српски музичари...*, 219.

³³⁷ Д. Петровић у свом раду *Српски музичари...*, наводи да је Евгеније Стојановић преминуо на дан Светог Саве 1903. У Збирци др Јована Милекића чува се умрлица Е. Стојановића у којој је наведен као датум смрти, 27. јануар 1904; Д. Петровић, *Српски музичари...*, 219; АВ, Ф. 444, а. ј. 643.

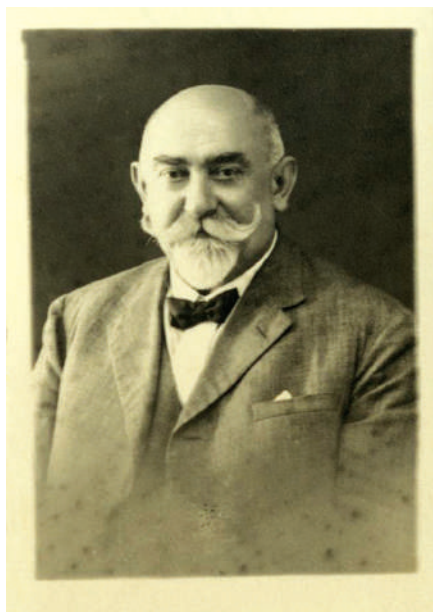

Чеда Димитријевић

(Сомбор, 21. октобар 1866 – Београд ? после 1943)

Срдовало се увек и свагда у добром расположењу и у іраницама ірисијојности како је доликовало друштву у коме су се крећали уледни Срди ірађани. Овако најојен срјским іправославним духом, као ірави іправославац из љубави ірема вери и цркви основао је у сїаријим іодинама Расадник срјскої іправославної црквеної іојања на ірамофонским ілочама.³³⁸

Чеда Димитријевић

Фотографија Чеди Димитријевића

Чеда Димитријевић рођен је у Сомбору 21. октобра 1866, од родитеља Васе и Софије, рођене Стефановић. Основну школу је завршио у родном Сомбору, а после тога су га родитељи дали у трговину. Изучио је галантеријско мануфактурну струку у Сомбору код познатог трговца Косте Косанића.³³⁹ Као трговачки помоћник служио је у Новом Саду, Сегедину, Бечу и Будимпешти. У Будимпешти, прво као помоћник, а после једно време као трговачки агент на пештанској пијаци. Након тога је убрзо постао и трговачки путник и после смрти свога послодавца, шефа Макса Смолке преузео је са своја

³³⁸ АВ, Ф. 444, а. ј. 174 Аутобиографија Чеди Димитријевића.

³³⁹ Исто.

два друга његову радњу, која је била трговина на велико „ангро-мануфактурна” Шварц-Хорвиц и Димитријевић. Налазила се у улици Ержебет број 16 у Будимпешти.³⁴⁰

За време боравка у Бечу, Чеда је апсолвирао знамениту вечерњу трговачку школу Пацелт, а доцније је у Будимпешти похађао Вечерњу стручну трговачку школу за омладину. Оба течаја завршио је с одличним успехом.³⁴¹ Као примерног младића изабрала га је Српска црквена општина пештанска за питомца Наума и Јелене Бозда.³⁴² Са Станком Стојановић, свршеном учитељицом, наставницом Учитељске школе у Будимпешти, кћерком угледног пештанског велетрговца и композитора аматера Евгенија Стојановића склопио је брак 27. новембра 1894. године. Имали су три сина и четири кћерке.³⁴³

У Будимпешти је основао трговачко и занатлијско певачко друштво Слога,³⁴⁴ а затим је од великог броја питомаца Наума и Јелене Бозда основао Заједницу Боздиних питомаца у сврху узајамног и братског помагања.³⁴⁵

³⁴⁰ Исто.

³⁴¹ Наум Бозда, трговац, добротвор (Балашафармат, 1784 – Пешта, 1853). Отац Михајло и мајка Александра, пореклом из Македоније, били су насељени у богатој Православној црквеној општини Балашафармату, живом трговачком месту у Мађарској у којем су поред Срба живели и Грци и Цинцари, тако да се порекло Боздиних везује за једну од ове две етничке заједнице. Наум је имао два брата и три сестре. Стекавши приличан иметак трговином сољу, као велетрговац постаје 1815. добротвор новооснованог Народног школског фонда. Преселио се 1818. у Пешту и постао закупник понтонског моста на Дунаву све док није саграђен мост између Будима и Пеште. Купио је кућу преко пута Текелијанума и постао имућан велетрговац. Био је пештански изабрани грађанин, активни члан Матице српске и њен приложник. Благајник Матице српске постао је 1838. Женио се два пута, други пут Јеленом, кћерком Јована Белановића, сентандрејског сенатора. Пошто нису имали деце основали су Задужбину Наума и Јелене Бозда за потпору Срба занатлија, да отворе радњу у Пешти и завршних медицинара да започну приватну праксу. Фондацијом је руководила Српска црквена општина у Пешти; П. В. Крестић, *Бозда Наум*, СБР, књ. 1, 674; АВ, Ф. 444, а. ј. 174, Аутобиографија Чеде Димитријевића.

³⁴² АВ, Ф. 444, а. ј. 174 Аутобиографија Чеде Димитријевића.

³⁴³ Исто.

³⁴⁴ Д. Петровић, *Српски музичари...*, 219.

³⁴⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 174 Аутобиографија Чеде Димитријевића (мај 1943).

Породица Чедe Димитријевића, прва половина XX века

Димитријевић се после Првог светског рата настанио у Земуну где је тридесетих година из љубави према вери и цркви решио да објави *Расадник српскої православної црквеної појања на грамофонским плочама*. Употреба *Расадника* била је дозвољена одлуком Светог архијерејског синода Српске православне цркве под бројем 9914/3114 од 26/13. децембра 1933, где је наведено „да је дозвољено да се грамофонске плоче могу употребити као помоћно средство за изучавање црквеног појања у школи и народу”.³⁴⁹

Димитријевић наводи: „Све до ослобођења, дужност црквених појаца у селима и градовима обављали су учитељи, који су уствари били живи расадници нашег црквеног појања. Редови тих живих

³⁴⁶ Исто.

³⁴⁷ Исто.

³⁴⁸ Исто.

³⁴⁹ АВ, Ф. 444, а. ј. 173 *Расадник српског православног црквеног појања*.

расадника обнављали су се сваке године новим снагама из појединих учитељских школа. Данас црквено појање није обавезан предмет у овим школама, те тако добри појци полако нестају, јер се њихови редови више не попуњавају. Да би се црквено појање обновило и распрострањило широм српства налазимо да су за ту сврху најподесније грамофонске плоче и грамофонски апарати, који ће служити као помоћно средство за изучавање црквеног појања”³⁵⁰

Фотографија Чедe Димитријевића (први ред, последњи десно) у Рогашкој Слатини када је „Грчка црква пропевала”, а Димитријевић био једини појац, 1925.

Серију од 65 грамофонских плоча са 160 песама традиционалног српског црквеног појања у извођењу Лазара К. Ларе, учитеља из Земуна, одличног зналца црквеног појања који је као ђак сомборске Учитељске школе учио код некадашњег професора појања

---

³⁵⁰ Исто.

Радивоја Бикара, а чији је професор појања био далеко чувени Герасим Петровић, објавио је 1935. године.³⁵¹

Димитријевић наводи: „Ово је једно велико неоцењиво дело. Кроз овај Расадник ће се сачувати за вечита времена српско црквено појање и то правилно појање које је признато од Светог архијерејског синода, и као такво може се употребљавати као помоћно средство за учење црквеног појања. Разне ове песме постојале су и на папиру у нотама, дакле мртво слово, а ово је пак на грамофонској плочи жива реч и песма па сваки ко има имало слуха може да научи појање”.³⁵²

Наводи и следеће: „Сматрајући сваку црквену песму молитвом коју у сваком случају треба прочитати или отпојати композитори а у овом случају преустројитељи наших црквених песама као Мокрањац, Остојић, Бољарић преудесише неке црквене песме и саобразише их данашњим потребама. Полазећи с гледишта да се мелодија има да прилагођава молитви а не обрнуто у Расаднику је очувана њихова суштина уз извесне промене малог броја црквених песама”.³⁵³

О *Расаднику* Димитријевић још истиче: „Што је азбука за читање, то су нотни знаци за песму. Према томе и црквене песме се најлакше и најтачније могу присвојити са нотних знакова. Али пошто велика већина наше православне браће није вична читању нота Расадник је тај недостатак надокнадио преношењем црквених песама на грамофонске плоче, па је тако омогућио учење црквеног појања и свима онима који нису нотални, а имају љубави и смисла за црквену песму”.³⁵⁴

Гласник Српске православне патријаршије је у свом броју 5 и 6 од 14/27. фебруара 1934. дао веома позитивно мишљење о Расаднику и његовим грамофонским плочама. Наведено је „Свештенике и све пријатеље цркве и лепог црквеног појања можемо обавестити да су се појавиле у продаји специјалне грамофонске плоче са свим

³⁵¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 174 Аутобиографија Чедо Димитријевића.

³⁵² Исто.

³⁵³ АВ, Ф. 444, а. ј. 173 Расадник српског православног црквеног појања.

³⁵⁴ Исто.

СПИСАК РАСАДНИКОВИХ ПЛОЧА

1	I Литург. јект. — I део: од Аџија до Вел. Господ новину.	22	I Војник: Волоси версаци, гл. 5.	44	I Јутрење: На рјескама вавилонских, I део.
	II Литург. јект. — II део: од Оија и Сина до Аџија вел.		II Ускршњи пост: Војска блгодат, гл. 4.		II Јутрење: На рјескама вавилонских, II део.
	I Литург. јект. — III део: од Тебе појед до Видећех смрт.	23	I Војник: Веселасја Јерусалима, гл. 4. I део.	45	I Јутрење: Тропари васкрси, I део.
2	II Литург. јект. — IV део: од Аџија до изволазца до Спаси Христа.		II Војник: Веселасја Јерусалима, гл. 4. II део.	45	II Јутрење: Тропари васкрси, II део.
	I Литург. Сл. и н. Благослова душе — мало.	24	I Богојављење: Глас Господен, гл. 8.	46	I Литург.: Сл. и н. Благослова душе, велико.
	Са. и н. Једнородни Душе.		II Богојављење: Ко гласе војујућаго, гл. 8.	46	II Литург.: Молитвама, велико.
3	II Литург.: Сједиј Боже — мало.				II Литург.: Сједи Боже, велико.
	Дестина јект. — 4 гл. мало.	25	I Са. Сава: Сједи србски просвјетитеља, гл. 3. I део.	47	I Литург.: Спаси нас, велико.
	I Литург.: Милостива: Спаси нас — мало. Придите во- кљониса — мало. Јелци.		II Са. Сава: Сједи србски просвјетитеља, гл. 3. II део.	47	II Јутрење: Господи помози, молимо I пут.
4	II Литург.: Крсту Твојему, гл. 2.	26	I Са. Сава: Сједи србски просвјетитеља, гл. 3. III део.	48	I Литург.: Господи помози, молимо II пут.
	Представство християн, гл. 6.		II Са. Сава: Сједи србски просвјетитеља, гл. 3. IV део.	48	II Јутрење: Иже херуџини I гл., I део.
5	I Литург.: Иже херуџини — по Ставокиви I део.		I Са. Сава, Сјед.: Добродетелј деланијем — велико, 4 гл. I део.	49	I Литург.: Днес на Синајстјеј горје, I део.
	II Литург.: Иже херуџини — по Ставокиви II део.	27	II Са. Сава, Сјед.: Добродетелј деланијем — велико, 4 гл. II део.	49	II Јутрење: Днес на Синајстјеј горје, II део.
	I Литург.: Оно срда њојего.		I Са. Сава, Прч.: Радусја архјерејев доброће, гл. 3, I део.	50	I Литург.: Днес на Синајстјеј горје, III део.
6	II Литург.: Да всршнџа, гл. 5. Благослова Господа, гл. 8. Трџо Хрстиво, мало.	28	II Са. Сава, Прч.: Радусја архјерејев доброће, гл. 3, II део.	50	II Литург.: Господи кто обетајет.
	I Са. Андреј провалаи. Тропар: Јаво нисовано. Кондас: Мужества твоиангитого.		I Ускр. пост: Поклоњџа, гл. 8. На спасенија, гл. 8. Дас јес достојније, гл. 8.	51	I Литург. префеоса: Иње сила, I део.
6а	II Са. Сава, Хмија: Усклнимо (са новия текстом).	29	II Ускр. пост: Множества содејаниа, гл. 6. Не отврати, гл. 6.	51	II Јутрење префеоса: Иње сила, II део.
	I Вечерње: Богородице Дјеве, гл. 4. Унованије, гл. 7. Вогити обованија, гл. 7.		I Цвети: Днес благодат, гл. 6. Спогрешсја, гл. 4.	52	I Литург. префеоса: Вуксте, I део.
7	II Са. Сава, Хмија: Усклнимо.	30	II Цвети: Премде шеста днџ, гл. 3.	52	II Јутрење префеоса: Вуксте, II део.
	Са. Сава, тропар: Пути вонодјаниаго, гл. 3.		I Архјерејско: Господи помози 3 пута. Сједи Боже.	53	I Литург. Василјева: Сјед, велико.
	I Са. Никола, тропар: Правило вјери, гл. 4.	31	II 5 Нед. Ускр. поста: Радусја нејесто. Алауја. В. Чет.: Вечери твојџа тајанија, гл. 6. Сава долготери.	53	II Јутрење Василјева: Тебе појед, велико.
8	II Са. Никола, кондак: В зирџе сјате, гл. 3.		I Вел. Четвртк: Једн саван, гл. 8.	54	I Литург. Василјева: Аџиј мало и велико. Небојављениа, гл. 4.
	I Војник, тропар: Рождество Твоје, гл. 4.	32	II Вел. Субота: Мирношесја земља, гл. 2.	54	II Јутрење Василјева: Аџиј. О тебје радуетсја, гл. 8.
	Војник, кондак: Днес днес, гл. 3.		I Вел. Петак: Дуџија аџиостива, гл. 2. Радусја рвн жоја, гл. 4.	55	I Вел. Субота: Да молчи, гл. 8. I део.
9	II При реалну кољача и велчају: Сједи јект. гл. 7. Сава Тебе Хрсте Боже, гл. 9. Исаја леку, гл. 5.		II Вел. Петак: Днес арчиан тја, гл. 2.	56	II Вел. Субота: Да молчи, гл. 8. II део.
	I Богојављење, тропар: Во Јордану, гл. 1.	33	I Вел. Петак: На древе авџиачи, гл. 2. Плоују уоуџ.	57	I Литург. архјер.: Цар небесни, велико, гл. 8. I део.
10	II Са. Јован, тропар: Намјат правдејаго, гл. 1. Ванбара, мало.		I Вел. Петак: О оно бевасконије, гл. 6.	57	II Јутрење архјер.: Цар небесни, велико, гл. 8. II део.
	I Крстовдан, тропар: Спаси Господи, гл. 1.	34	I Вел. Петак: Тебе војудучагосја, гл. 5. I део.	58	I Литург. архјер.: Цар небесни, велико, гл. 8. III део.
	II Са. Јован, кондак: Воисеја ја врет, гл. 4.		II Вел. Петак: Тебе одџудучагосја, гл. 5. II део.	58	II Јутрење архјер.: Цар небесни, велико, гл. 8. IV део.
11	II Цвети, тропар: Опште воскресение, гл. 1.	35	I Ускр.: Да воскресит Бог, гл. 5.	59	I Литург. архјер.: Господи сака. Том десопти.
	Са. Ђорђе, тропар: Јаво зљениа, гл. 4.		II Ускр.: Јаво нечајет днџ, гл. 3.	59	II Јутрење архјер.: Многџа лета архјер. Исповнати. Достои. Аџиос.
	I Ускр. тропар: Хрстосе васкресе мало.	36	II Ускр.: Тако да ногабуџт грџениа, гл. 3.	60	I Војник: Ирмос, велики, гл. 1. I део.
	Ускр. кондак: Воскресије Твоје.		II Ускр.: Сеј дав језоже сотвори Господ, гл. 5.	60	II Војник: Ирмос, велики, гл. 1. II део.
12	II Ускр. ирмос: Ангел воодјани и Сјетџеја, мало, гл. 1.	37	I Ускр.: Воскресенија днџ, гл. 5.	61	I Богојављење: Ирмос, велики, гл. 2. I део.
	I Ускр. Навој: Предвраншџа, гл. 4.		II Ускр.: Хрстосе воскрес — велико. Аџе и во гроб, гл. 8.	61	II Богојављење: Ирмос, велики, гл. 2. II део.
	Ускр. Промет: Сјј днџ, гл. 8.	38	I Духови: Придите лудџи, гл. 8. I део.	62	I Ускр.: Ирмос, велики, гл. 1. I део.
13	II Спасовдан, тропар: Воисеја јект, гл. 4.		II Духови: Придите лудџи, гл. 8. II део.	62	II Ускр.: Ирмос, велики, гл. 1. II део.
	Духови, тропар: Благосивни јект, гл. 8.	39	I Духови: Преславнија днџ, гл. 4.	63	I Спасовдан: Ирмос, велики, гл. 5. I део.
	I Вечерње: Сјете таџа I део.		II Духови: Дух сјатни бје, гл. 4.	63	II Спасовдан: Ирмос, велики, гл. 5. II део.
	II Вечерње: Сјете таџа II део.	40	I Вел. Госп.: Богоначалнија мџовенија 1—4 гласа. I део.	64	I Духови: Ирмос, велики, гл. 4. I део.
14	I Са. Арх. Михаило, тропар: Небесни коњстан, гл. 4.		II Вел. Госп.: Богоначалнија мџовенија 5—8 гласа. II део.	64	II Духови: Ирмос, велики, гл. 4. II део.
	О благодарену, тропар: Благодарни суџи, гл. 4.	41	I Јутрење: Хаалте џија Господње, I део.	65	I Духови: Цару небесни, велико, гл. 6.
	Преображење, кондак: На тебје преобранџа јеси.		II Јутрење: Хаалте џија Господње, II део.		
	I Крстовдан: Днес неправославни, гл. 8. I д.	42	I Јутрење: Хаалте џија Господње, III део.		
16	II Крстовдан: Днес неправославни, гл. 8. II д.		II Јутрење: Хаалте џија Господње, IV део.		
	Ветојављење: Днес вод, гл. 8.	43			
17	I Са. Никола: Радусја сјатпенија главо, гл. 3.				
	II Са. Никола: Челојече бојни, велико, гл. 6.				
18	I Са. Никола: Величајет тја — велико.				
	II Војник: Величајет тја — велико.				
19	I Војник: Придите воардџеја, гл. 2.				
	II Војник: Црство твоје, гл. 2.				
	Тџио родџи јект, гл. 6.				
20	I Војник: Чте Тебе архјереј, гл. 2.				
	Војска јект, гл. 6.				
	II Војник: Ангусту деланучаститишчу, гл. 2.				
	Посјетија не јект.				
21	I Војник: Небо и земља, гл. 1. I део.				
	II Војник: Небо и земља, гл. 1. II део.				
	Госпину Исусу, гл. 2.				

M

Расадник српског православног црквеног појања са списком плоча

нашим црквеним песмама. Ту имамо: литургију, стихире, тропаре, кондаке, херувимске песме, ирмосе, причастне итд. Појање је у погледу правилности апсолутно беспрекорно. Доиста је ретко уживање и данас чути исто умилно црквено певање како се некада певало и орило по нашем равном Срему. Уредништво са своје стране топло препоручује ову новину, с тим да се плоче могу употребљавати по домовима и школама. Свештеници и учитељи, који би децу желели научити правилном појању појединих тропара, одговарања на литургији и разних ирмоса, треба само да набаве плоче и без да сами певају имају у рукама сигурно средство за лепу, разговетну и апсолутно поуздану обуку у црквеном појању”.³⁵⁵

Чеда Димитријевић је за време свог боравка у Земуну био и политички активан. Био је члан Одбора месне организације Народне радикалне странке. У Збирци др Јована Милекића чува се „Отворено писмо”, писано 1925. које је Димитријевић упутио председнику месне организације Народне радикалне странке, Жики Јовановићу Порцији, а чија је садржина у вези са оптужбом др Владимира Николића, начелника Града Земуна, на рачун радикалских посланика у Земуну.³⁵⁶

Димитријевић је у местима у којима је боравио био члан разних установа и организација: у Будимпешти, члан Црквене општине, Трговачког и занатског певачког друштва. У Земуну, Трговачког удружења, Црквеног савета, Занатлијског певачког друштва, Женске задруге, Соколског друштва, друштва Добра воља, Наша крила и у Београду Ватрогасног друштва, Удружења трговачких агената, као и удружења разних струка.³⁵⁷

Из његове Аутобиографије достављене др Јовану Милекићу дознајемо да је био велики љубитељ путовања авионом. Кад год би се указала потреба за брзо обављање његових трговачких послова

³⁵⁵ Исто.

³⁵⁶ АВ, Ф. 444, а. ј. 172 „Отворено писмо” Чеди Димитријевића упућено председнику месне организације Народне радикалне странке Жики Јовановићу Порцији, 1925. године.

³⁵⁷ АВ, Ф. 444, а. ј. 174 Аутобиографија Чеди Димитријевића.

увек је путовао авионом, па је био чувен као авионски ветеран, тако да је од кад се успоставио ваздушни саобраћај у Југославији, летео 180 пута, и имао 360 сати летења у ваздуху, па је тако у својој 77 години живота носио и то поносно, свој лични, а и југословенски рекорд у броју часова летења. Друштво за ваздушни саобраћај Аеропут, прво југословенско акционарско предузеће за цивилни ваздушни саобраћај му је стога дало повластице за вожњу.³⁵⁸ Након бурног и интересантног живота у Сомбору, Пешти, Бечу и Земуну живео је у срцу Београда на Теразијама број 1. где је активно деловао.³⁵⁹

Иако по својој вокацији није припадао кругу личности које су обележиле нашу музичку сцену између два рата, Чеду Димитријевића смо ипак уврстили у ову публикацију, јер смо сматрали да је његов допринос у неговању традиције српског православног црквеног појања био несумњиво значајан у даљем развоју музичке уметности.

Цветко Манојловић

(Суботица, 24. април 1869 – Суботица, 19. децембар 1939)

*Цветко Манојловић, је своје темељно музичко знање стиче-
но у Лајпцију и Берлину свестрано преносио и на своје ђаке.
Није се често истицао као концертант, али је зашто владао
проблемима клавирске педагогике и располагао веома истин-
чаним музичким укусом.*³⁶⁰

Стана Ђурић Клајн

Цветко Манојловић, професор музике, друштвени радник и хоровађа, од оца Ђуре и мајке Марије Миме рођене Радић, рођен је у Суботици 24. априла 1869. У родном граду стекао је основно

---

³⁵⁸ Исто.

³⁵⁹ Исто.

³⁶⁰ S. Đurić Klajn, *Akordi...*, 105–106.

Фотографија Цветка Манојловића
са студија у Грацу

образовање и завршио пет разреда Гимназије, а потом у Грацу Трговачку академију.³⁶¹ Затим је четири године студирао одсек за клавир на Конзерваторијуму у Лајпцигу и три и по године провео на усавршавању код професора Едварда Ширнера у Берлину, студирајући музичку теорију, а инструментацију код професора Макса Бруха. Пола године био је асистент код професора Ширнера. У Берлину је упознао Стевана Мокрањца и на његов наговор дошао у Београд.³⁶²

Манојловић је заједно са Стеваном Биничким и Мокрањцем 1899. учествовао у оснивању Српске музичке школе. Осим што је био први наставник клавира, у школи је водио секретарске и благајничке послове. Био

је професор клавира Стевану Христићу и Милоју Милојевићу.³⁶³

Избор професора новоосноване школе био је несумњиво добар, јер су то били млади људи, пуни полета и воље за рад. Стеван Мокрањац је имао 44 године и већ стечену славу не само као композитор него и као даровити хоровођа који је пренео уметност хорског певања негованог у Београдском певачком друштву, широм југословенских крајева и значајних европских центара. Још млађи је био Цветко Манојловић, који је тада имао 30 година и који је своје темељно музичко знање стечено у Лајпцигу и Берлину свестрано пренио и на своје ђаке. Није се често истицао као концертмајстор,

³⁶¹ З. Вељановић, *Манојловић Цвешко*, СБР, књ. 5, 849.

³⁶² Исто.

³⁶³ S. Đurić Klajn, *Akordi...*, 37.

Фотографија Цветка Манојловића из ђачких дана (стоји први слева)

али је зато владао проблемима клавирске педагогије и располагао веома истанчаним музичким укусом. Трећи, Станислав Бинички којем је било 27 година се тада управо вратио са музичких студија у Минхену, где је већ био запажен и као соло певач на концертима и као творац својих првих хорских композиција.³⁶⁴

Седиште школе је тада било у Бранковој улици број 21. У првој години рада школа је имала 48 ученика, а поред Мокрањца (теорија), Биничког (теорија, соло певање) Цветка Манојловића (клавир), као професор је радио и Чех Јован Ружичка, ђак Јозефа Хелмесбер-

³⁶⁴ Исто, 105–106.

Повеља о отпусту из војске Цветка Манојловића
после дванаест година службе, 1910.

гера и бивши концертмајстор опере у Будимпешти. У наредној школској 1901/02. години поред Цветка Манојловића клавир је предавала и Нина Шаповић.³⁶⁵

Професори су те школске године били веома активни на извођачком пољу. Цветко Манојловић је тада показао своју музичку виртуелност и добио веома лепе похвале београдске публике.³⁶⁶

Школа се 1911/12. одвојила од Београдског певачког друштва.

³⁶⁵ Исто, 106–107.

³⁶⁶ Исто, 107.

Пошто је Мокрањац почео све чешће да побољева, тражена му је замена на директорској дужности. Било је предложено да се позове Цветко Манојловић, који је напустио школу због болести своје мајке и отишао у родни град Суботицу. Али пошто се он није одазвао том позиву изабран је за вршиоца дужности Петар Кристић.³⁶⁷ У временском периоду од 1903. до 1908, Манојловић је био наставник клавира кнезу Павлу, кнегињи Јелени и краљевићу Александру. По одлуци Аустроугарског посланства одмах је након анексије Босне и Херцеговине (1908) морао да напусти Србију, односно Београд.³⁶⁸

Вратио се у Суботицу и настанио у кући коју је наследио од оца. Током новембра и децембра 1918. са рођацима породице Манојловић учествовао је у организовању и стварању Буњевачко-српског народног одбора и Народне страже. Током октобра и новембра 1918. одржао је више тајних састанака у кућама истакнутих Срба и Буњеваца на којима је учествовао. За свега пет дана организовали су Велики народни збор на којем је изгласано оснивање Буњевачко-српског народног одбора као израз народне воље суботичких Срба и Буњеваца.³⁶⁹

Манојловић је преузео место директора Музичке школе у Суботици у новембру 1919. и њоме управљао непуне две деценије. Успео је да подигне ниво музичке педагогије у Суботици обезбедивши стручан и високообразовни наставнички кадар и на тај начин удвостручио број ђака, посебно на клавирском одсеку. Писао је текстове из области музике и објављивао их у *Српском књижевном гласнику* (1902–1905), *Музичком гласнику* (1922), *Музици* (1928) и *Књижевном северу* (1928).³⁷⁰ Као значајна личност Манојловић је учествовао организаторски и финансијски у раду српских друштава: Српског певачког друштва, где је у више наврата био хоровађа; Српске читаонице и Добротворне задруге Српкиња.³⁷¹

³⁶⁷ Исто, 116–117.

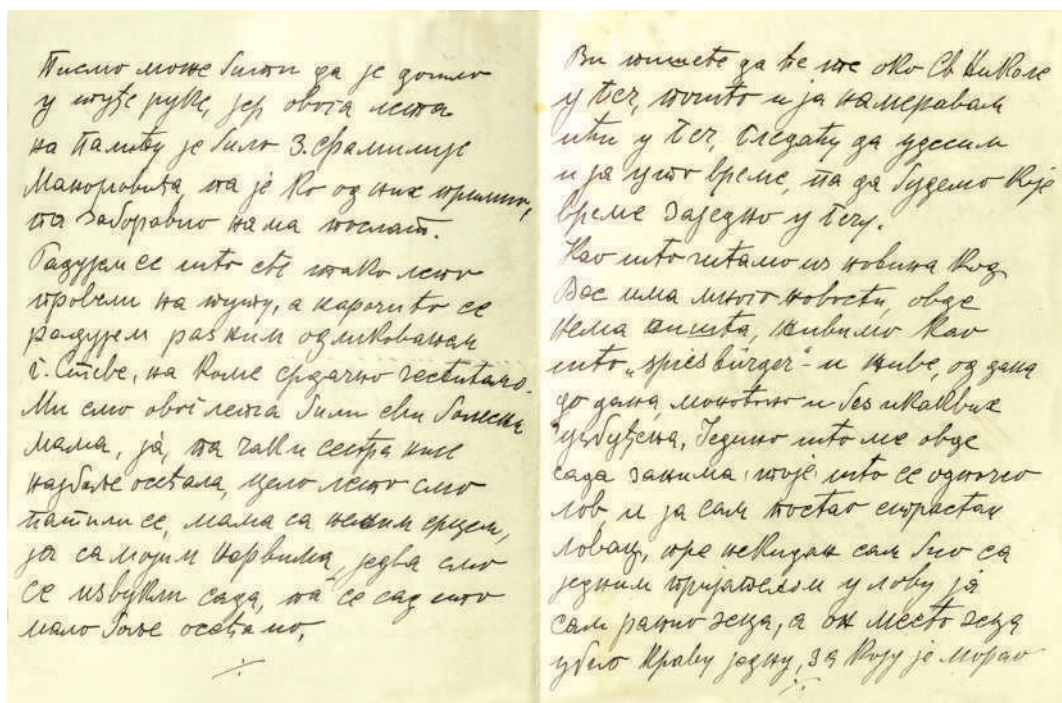
³⁶⁸ З. Вељановић, *Манојловић Цвейко*, СБР, књ. 5, 849.

³⁶⁹ Исто.

³⁷⁰ Исто.

³⁷¹ Исто.

Писмо Цветка Манојловића, Марији Мици Мокрањац, 1910.

У Збирци др Јована Милекића архивску грађу о Цветку Манојловићу чине: две повеље: прва је, Повеља о одликовању Цветка Манојловића, наставника Музичке школе, Орденом Светог Саве петог реда, Његовог величанства Александра I Обреновића, краља Србије (1903). и друга свечано украшена Повеља о отпусту из војске Цветка Манојловића, после дванаест година војне службе (1910); потом изводи из текућег рачуна Рад д. д. у Руми и закупнички уговор Суботичке српске штедионице д. д. (1906) са потписом Цветка Манојловића; изводи из фунтовнице о имовини Цветка Манојловића; преписка са братом Владиславом коју чини 11 писама насталих у периоду од 1902. до 1908; преписка са Маријом Мицом Мокрањац рођеном Предић, супругом композитора Стевана Мокрањаца, личне и породичне фотографије и умрлица.

Преписку са Маријом Мицом Мокрањац чини шест писма насталих у периоду од 1908. до 1912. године и њихова садржина се односи на породичне прилике, путовања у Беч и Загреб, као и жељи Цветка Манојловића да пређе из родне Суботице у Београд.

Цветко Манојловић био је у браку са Идом Миклош и нису имали деце.³⁷² Овај врсни педагог са истанчаним укусом дао је велики допринос у развоју музичког живот два града Београда и Суботице крајем XIX и почетком XX века.

Мирко Магарашевић

(Суботица, 12. септембар 1878 – Нови Сад, 18. децембар 1958)

*У јединству са мношћем миле: Од срца сће – срцу говори-
ле. Задовољна – једно желим само, за јединство и животи да
дамо.*³⁷³

Мирко Магарашевић

Мирко Магарашевић учитељ и композитор рођен је 12. септембра 1878. године у Суботици. Отац Атанасије био је трговац. Нижу Гимназију је завршио у родном месту, где је још као ђак свирао на виолини, а мађарску Учитељску школу у Баји 1898. Учитељевао је у Горњем Ковиљу од 1899. до 1926. с тим што је Први светски рат провео у руском заробљеништву. Био је члан Учитељског мировинског фонда.³⁷⁴

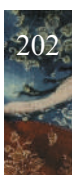
Био је први народни учитељ, не само што се истицао као педагог, већ је помагао и сељацима, преносећи им знања из пољопривреде. Имао је у селу своје тамбурашко друштво. Из Ковиља је прешао у Нови Сад 1928. и до рата био наставник у Грађевинској

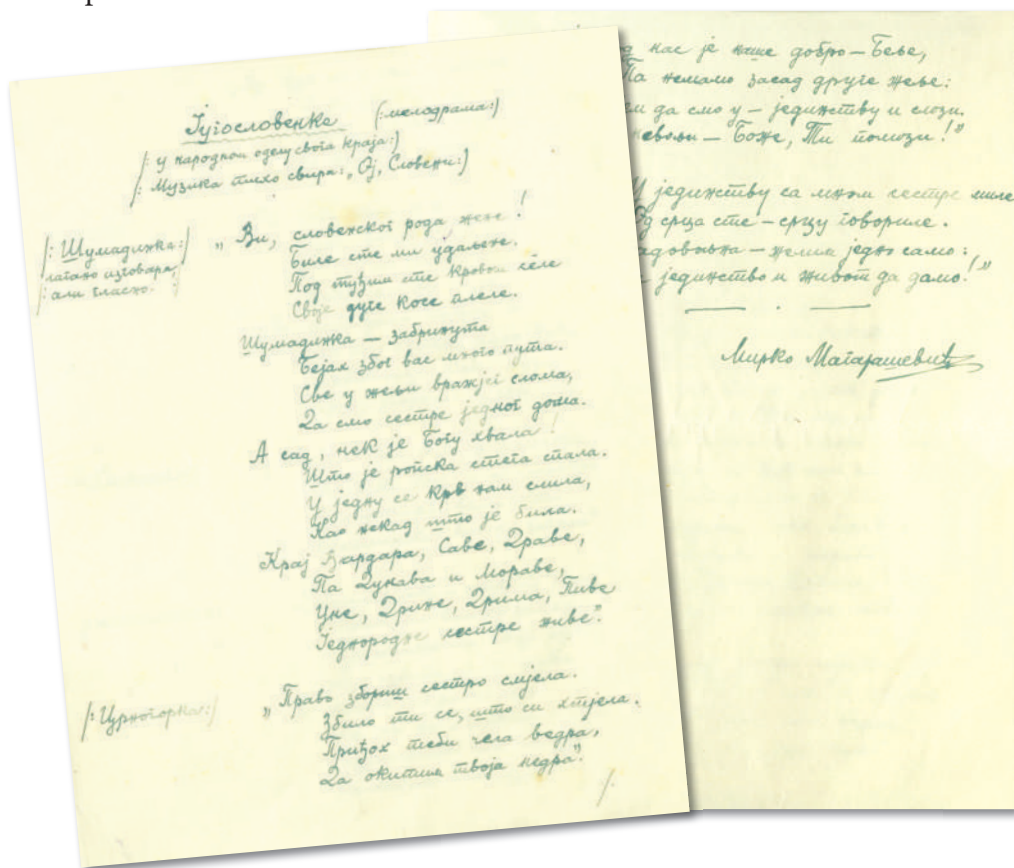
³⁷² Исто.

³⁷³ АВ, Ф. 444, а. ј. 284 Мелодрама *Јујословенке* Мирка Магарашевића.

³⁷⁴ Редакција (главни ур. Душан Попов), *Магарашевић Мирко*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 13, Нови Сад 1999, 169; Бошко Брзић, *Магарашевић Мирко*, СБР, књ. 5, 729.

школи. Једно време је као хоровођа водио новосадски гимназијски хор.³⁷⁵

Мелодрама Јуџословенке Мирка Магарашевића

Писао је песме за децу. Његова књига *Песме за забавишћа и основну школу* која у првом делу садржи пригодне декламације, а у другом ноте на стихове више песника била је објављена 1934. године. Објавио је и једну практичну књигу: *Важнија ујушћива у џословном дојисивању* 1924. године.³⁷⁶

³⁷⁵ Исто.

³⁷⁶ Исто.

Магарашевић се бавио и компоновањем. Његова Литургија била је извођена 1943. у Саборној цркви у Новом Саду. Компоновао је и *Милеџа-марш* за виолину и клавир.³⁷⁷

Имао је четворо деце: три сина Милету, Мирослава Бату (1908) капетана прве класе краљевске војске који је после рата остао у емиграцији, и најмлађег Мирка (1912–1994) дентисту у Новом Саду, који се бавио и протетиком. Кћи Меланија (1907–1987) била је уда-та за Миодрага Павловића у Књажевцу.³⁷⁸

У Архиву Војводине, у Збирци др Јована Милекића чувају се два дела Мирка Магарашевића: Рукопис мелодраме *Јуџословенке* и Позоришни комад *Марица* с темом из народног живота са певањем, написан 1941. у Новом Саду.

Стеван Шијачки

(Стари Футог, 12. децембар 1885 – Београд, 30. децембар 1956)

У мајке је ћерка била, ко дан леџа, ко цвећу чедна, ња заволе момче једно – била једном ружа једна. Ал' њо момче лејџир беше и њу љезре срца ледена, друјој моми руку даде – била једном ружа једна. У цркву се сватџи крећу разлеже се џесма медна, а са цркве звоно јеца – била једном ружа једна.

Стеван Шијачки, соло песма *Била једном ружа једна*

Стеван Шијачки³⁷⁹ хоровођа и композитор од оца Милана и мај-ке Марије рођене Јевремић³⁸⁰ рођен је у Старом Футогу 12. децембра

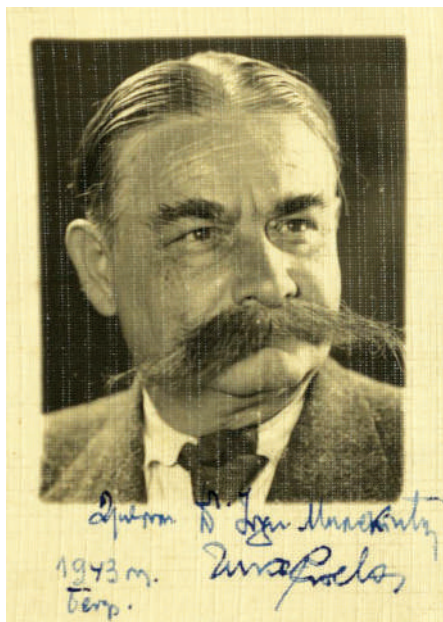
³⁷⁷ Исто.

³⁷⁸ Редакција (главни ур. Душан Попов), *Магарашевић Мирко*, Енциклопедија Новог Сада, књига 13, Нови Сад 1999, 169.

³⁷⁹ У Енциклопедији Новог Сада, књ. 30, Нови Сад 2009, 490, као датум смрти наведен је 2. јануар 1957, у АВ, у Ф. 444, а. ј. 690 чува се умрлица Стевана Шијачког где је наведен 30. децембар 1956. као датум смрти.

³⁸⁰ Илија Петровић, *Шијачки Душан*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 30, Нови Сад 2009, 490.

1885. Био је ђак Српске музичке школе у Београду и заједно са Анђелићем један од пионира на пољу ширења музике међу радницима.³⁸¹ Био је наставник музике и хорова у многим местима Србије и Македоније. У својим, претежно вокалним композицијама, међу којима се истичу Кратовске песме, директан је следбеник Мокрањца. Наставник музике и зборовођа у Београду, Загребу, Љубљани, Скопљу и другим градовима, био је међу првим диригентима радничких певачких друштава Абрашевић и Јединство у Београду.³⁸²

Фотографија Стевана Шијачког

Компоновао је само вокална дела, већином са народним мотивима. Од његових соло песама популарност је стекла *Била једном ружа једна, Нека сунца и Ноћна шајна*, а међу хорским циклус *Крајњовске њесме*. Познате су и његове хармонизације борбених песама.³⁸³

У Македонији, у Гостивару, постојало је певачко друштво под његовим именом основано 1927. године. Радило је прво под називом Војвода Мицко. Збор је имао педесетак певача. Друштво је престало да делује 1941. године. На репертоару су била највише дела југословенских композитора.³⁸⁴

У Збирци др Јована Милекића чува се архивска грађа о Стевану Шијачком који је са Милекићем био у сродству. Чине је: плакати

³⁸¹ Исто.

³⁸² Roksanda Pejović, *Šijački Stevan*, Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 8, Zagreb 1971, 246; И. Петровић, *Шијачки Душан*, 490.

³⁸³ Исто.

³⁸⁴ Исто.

за концерте, чланска карта Гостиварског певачког друштва Шијачки, композиције за мешовити хор, преписка са др Јованом Милекићем, умрлица и фотографија Стевана Шијачког.

1. Чезња

5-VII-1922. год.
Скопље

Andantino cantabile

Ког спре-тан је-ла, на спр-ту др; Ког је-лен се-м спре-м др-ту

rit.

Piu mosso

до-бу м
до-бу м спре-ног зе-лен др
до-бу м спре-ног зе-лен др

a tempo

спре-ног зе-лен др до-бу м спре-ног зе-лен др; до-бу м спре-ног зе-лен др
до-бу м спре-ног

- 1 -

Композиција Чезња Стевана Шијачког настала у Скопљу 1922.

Од плаката Гостиварског певачког друштва чувају се два: први је са вокалног концерта одржаног у сали Соколског дома 31. маја 1936. а други са вокалног концерта одржаног 15. октобра 1938. у част подизања дома културе у Гостивару.³⁸⁵

У Збирци се чувају и плакати Народног позоришта у Скопљу, *Краљ Александар*, где је Шијачки учествовао као композитор музике. Реч је о пет плаката: први за комедију у стиховима у три чина под називом *Романтичне душе*, одржане 10. маја 1924. коју је писао Едмон Ростан, превео Сима Пандуровић, музику написао Стеван Шијачки, а режирао Јосиф Срдановић; други плакат за комад у 4 чина са певањем *Наџазио човек*, одржан 27. априла и 16. маја 1937. који је написао Василије Илић, музику компоновао Стеван Шијачки, а режирао Јосиф Срдановић; трћи плакат за комад *Рејоња* – ратни доживљаји у седам слика са певањем и игром одржан 8. маја 1937. који је написао Драган Тодосић, режирао Јосиф Срдановић, музику компоновао Стеван Шијачки, а дириговао Вацлав Мали; четврти плакат за комад из јужносрбијанског живота у 4 чина са певањем *Новац је удисиво* одржан 27. децембра 1938. и пети плакат за драму јужносрбијанског живота у 4 чина са певањем *Печалбари* одржану 29. марта 1940. коју је написао Антоније Пановић, режирао Јосиф Срдановић, а музику компоновао Стеван Шијачки.³⁸⁶

Од композиција за мешовити хор Стевана Шијачког чувају се: *Чезња*, *Горо моја*, *На њрелу*, *Мојо* Певачког друштва Шијачки, *Ноћ*, *Мојо* српског певачког друштва *Мокрањац*, *Мојо* Српског певачког савеза у Америци, Литургија, као и композиције по народним мелодијама: *Крајњовске њесме*, *С јужносрбијанских њоља* и *На вилајету*. Стеван их је послао др Јовану Милекићу из Београда 1943. године.³⁸⁷

У Збирци се чува и десет доставница за писма које је Стеван Шијачки упутио свом рођаку др Јовану Милекићу у периоду од 1947. до 1955. године. Тематски се односе на породичне прилике,

³⁸⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 686 Плакати Гостиварског певачког друштва Шијачки.

³⁸⁶ АВ, Ф. 444, а. ј. 687 Плакати Народног позоришта у Скопљу, *Краљ Александар*.

³⁸⁷ АВ, Ф. 444 а. ј. 688 Композиције Стевна Шијачког за мешовити хор.

честитке за новогодишње и ускршње празнике, доставнице за писма са путовања по Корчули и Перасту и рођенданске честитке.³⁸⁸

Композитор Стеван Шијачки преминуо је у Београду у 71. години живота, дајући свој допринос у неговању српске народне традиције у музичкој уметности прве половине XX века.

Миленко Пауновић

(Шајкаш, 29. новембар 1889 – Београд, 1. октобар 1924)

*Нека ти свети нагоднади све оно што ти је узео и нека ти подели сва задовољства. Али једно, што ти је нај свети узео и што ти више никада не може да врати то је љубав!*³⁸⁹

Миленко Пауновић

Миленко Пауновић композитор и драмски писац, од оца Живојина и мајке Даринке рођене Радуловић, рођен је у Сентивану (Шајкаш) 29. новембра 1889. Завршио је осам разреда Гимназије и положио испит зрелости у новосадској Великој српској православној гимназији (1900–1908). У првом разреду Гимназије учио је виолину код војног капелника Чермака.³⁹⁰ Од другог разреда наставник му је био Исидор Бајић, велики ентузијаста, који је у новосадској Гимназији предавао музику, водио хор, оркестар и тамбурашки збор. Пауновић је од самог почетка био музички активан, имао је леп глас, најпре сопран који се касније развио у изразити тенор, певао је у хору и мањим вокалним саставима, свирао најпре тамбуру, а потом виолину.³⁹¹ Почео је да пише песме и компонује

³⁸⁸ АВ, Ф. 444 а. ј. 689 Доставнице за примљене честитке које је Стеван Шијачки, упутио др Јовану Милекићу.

³⁸⁹ АВ, Ф. 444, а. ј. 539 Програм симфонијског концерта оркестра Музике краљеве гарде одржаног у дворани Коларчеве задужбине, 11. априла 1940.

³⁹⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 525, 533 Биографски подаци Миленка Пауновића које је доставио сестри Јелени Пауновић, удатој Суботић.

³⁹¹ Биљана Милановић, *Значај и улога јрејиске у освећљавању личности и стваралаштва Миленка Пауновића*, Музикологија, број 2, Београд 2002, 27–55.

Фотографије Миленка Пауновића од најранијег детињства, до угледног композитора и војног капелника Краљеве гарде

још у четвртој разреду Гимназије. Из гимназијског периода издваја се композиција *Увео њуиољак* с пратњом клавира. Као матурант са својим колегама приредио је два-три концерта.³⁹²

Пауновић је био студент завршне године виолине на Конзерваторијуму у Прагу у периоду од маја 1908. до 1909. Исте године, напушта Праг и одлази на Конзерваторијум у Лајпциг (1909–1911) где је учио композицију код професора Макса Регера, пратећи и предавања професора Хуга Римана на Универзитету у истом граду. Музичке студије је завршио 1911. и био проглашен „учитељем композиције”.³⁹³

Den Schülern und Schülerinnen ist es untersagt, eigenmächtige Veränderungen auf diesen Stundenplänen vorzunehmen.

Herr Paunović

Theorie der Musik	Freie Komposition. Instrumentationstheorie. Partiturspiel. Dirigierübung.	Klavierspiel.	Orgelspiel.	Solo-Gesang.
<i>Herr Knobl</i> Montag } 12-1 Donnerstag }	<i>Herr Professor</i> <i>H. Reger</i> Montag } 9-12 Donnerstag }	<i>Herr Professor</i> <i>Richmeyer</i> Montag } 3-4 Donnerstag }		
Violinspiel.	Violoncellenspiel.	Allgemeine Übungen in Solovorträgen (Vortragende).	Chor-Gesang.	<i>Stappenberg</i>
		(in Saal) Freitags 6-8.	Herr Prof. Dr. P. Klengel Montags 6-7 in No. 27.	<i>Domatka</i> 11-12
		Vorträge über Musikgeschichte, Literatur und Ästhetik.	Unterricht in der italienischen Sprache.	<i>Christy</i>
		Herr Prof. Dr. A. Seidl Mittwochs 5-7 in Saal.		

Распоред часова на Конзерваторијуму у Лајпцигу
(1909–1911)

³⁹² АВ, Ф. 444, а. ј. 528 Животопис Јелене Пауновић Суботић (18. јун 1950).

³⁹³ АВ, Ф. 444, а. ј. 525, 533; Л. Сеги, *Сѣуденни...*, 373.

По повратку у родну Бачку започео је ангажман као капелник Народног позоришта у Новом Саду и Митровици (Сремској), а након тога прелази у Србију.³⁹⁴

За наставника музике и певања постављен је крајем децембра 1913. у Мушкој учитељској школи у Јагодини (децембар 1913; 1918–1920). Миленко је положио државни испит у октобру 1920. године. У децембру исте године, поднео је оставку на звање наставника вештине у Јагодини, 2. децембра 1920.³⁹⁵

Саме почетке Пауновићевог рада прекида Први светски рат, када се повлачи као војник преко Албаније и Солуна у Француску, при чему му пропада већина до тада написаних дела. У животопису породице Пауновић који је писала Миленкова сестра Јелена Пауновић Суботић пијанисткиња и професор Музичке школе Станковић дати су Миленкови описи преласка српске војске преко Албаније: „Шта ја све нисам преживео: Кад смо прелазили Албанију, па их било који су секли обућу да могу да одвоје од ноге. Следиле се ноге за ципелу, а неки сели да се одморе, заспали и више се нису ни пробудили. Жене остављале своју децу по путевима, нису могле да их носе. Касније сам чула од једног познатог Брациног пријатеља у Новом Саду, како је Браца једном, ноћу ушао у кућу једног Арнаутина. Зима је била страшна: Арнаутин га пусти у кућу, која је пре личила на шупу. На земљи је била велика гомила скруњеног кукуруза и Браца и Арнаутин су седели замишљени у полумрачној шупи и гледали кукуруз. Арнаут запита брата, да ли је гладан. Браца климне главом да јесте. Арнаут му рече: Ете, па ји! Главом на кукуруз и настави 'Проклети Срби'. Браци пођу сузе на очи. Арнаут га погледа и да поправи рекне му: Нису сви, иди лези”.³⁹⁶

Такође, Јелена у животопису описује Миленково тешко здравствено стање на Крфу услед епидемије тифуса: „Како је лежао на

³⁹⁴ V. Peričić, *Muzički stvaraoци...*, 375.

³⁹⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 534 Уверење о постављењу Миленка Ж. Пауновића за учитеља Мушке учитељске школе у Јагодини (бр. 842 од 12. октобара 1915); Уверење о положеном државном испиту (Министарство просвете Краљевине СХС, Одељење за основну наставу, ОН. бр. 36332 од 9. октобра 1920).

³⁹⁶ АВ, Ф. 444, а. ј. 528 Животопис Јелене Пауновић Суботић (18. јун 1950).

Крфу у дворцу Ахилеону, од трбушног тифуса, владала је војском права епидемија. Кад год је погледао око себе кад би био при свести, увек би видео друга лица... Сташа Бињички је исто био у Солуну, те познајући Брацу и његов велики таленат музички, замоли француске лекаре да уложе труда колико год могу, да се овај човек спасе. Недељама ништа јео није само по кашикицу коњака му сипали у уста. Стално је био у агонији, а кроз главу му се чуо стално неки мотив од неколико тонова. Кад је дошао себи и почео да се опоравља, приметио је да је потпуно глув. То му је најстрашније било. Морао је бити оперисан иза оба уха. Опет је морао лежати и опет ти исти мотиви у глави. Кад му је опет боље било помоћу свог посилног, ухвати га под руку и оде у капелу, да проба на оргуљама тај мотив који му цело време иде кроз главу и приметио је да му се слух враћа. Проба тај мотив на оргуљама и већ га назва *Мојшв судбине*. Реши са тим мотивом да почне своју симфонију и почиње и обрађује и кроз најживља места симфоније где на неким местима тера у раскалашност тонова, одједном затрешти тај мотив судбине као нека страшна опомена а музика као да се преплашила, стишала се, чисто се осети и музика уме да плаши”.³⁹⁷

После опоравка на Крфу, као и многи други српски уметници боравио је најпре у Солуну, а потом у Француској где је такође активно учествовао у културном животу Срба у избеглиштву. О томе сведочи и његово учешће на концерту „Оркестра Краљеве гарде” Станислава Биничког, одржаном у Солуну 7. септембра 1917. године.

По завршетку Првог светског рата, Пауновић се враћа на дужност у Јагодину где борави до краја 1920, а 7. фебруара 1921. прелазу у Београд где бива постављен за капелника Краљеве гарде.³⁹⁸

У Животопису о Миленковом преласку из Јагодине у Београд Јелена је написала: „Касније добије позив Браца од опет једног свог пријатеља и колеге Николе Стефановића да ће му да му изради, да буде намештен у Београду код Краљеве гарде а уједно у Министарству војске и морнарице, да би требало да дође у Београд.

³⁹⁷ Исто.

³⁹⁸ Исто.

PROGRAMME

PREMIERE PARTIE	DEUXIEME PARTIE
<p>«Maritana» (Ouverture) De WALACE ORCHESTRE</p> <p>2. Juive (Priese) De HALEWY M. G. LOULOUHAS accompagné par m. Kauffmann</p> <p>3. a.) Papillon b.) Un reve d'amour De E. GREG M. TH. KAUFFMANN</p> <p>4. Hejre Kati De J. HUBAY M. BENTZ—PIEDELEU accompagné par l'Orchestre</p> <p>5. Don-Carlo (Or) De M. G. LOULOUHAS</p> <p>6. Le Eid (Airs de): a. Aragonaise b. Catalane c. Navarraise ORCHESTRE</p>	<p>1. Ghero-Dimos De CARRERI Γέρου-Δημιός M. LOULOUHAS accompagné par l'Orchestre</p> <p>2. Fantaisie de Concert de RIMSKY KORSAKOW M. BENTZ—PIEDELEU accompagné par l'Orchestre</p> <p>3. a) Berceuse De CHOPIN b) Caprice De SEARLATTI M. THEO KAUFFMANN</p> <p>4. a) Tchenguitch Aga (Introduction de PAOUNOVITCH de OURBAN)</p> <p>de ROSSINI Orchestre</p>

GRAND CONCERT

donné dans la salle du Cinema **PALACE**
le Vendredi 24 Août 1917 à 9 1/2 m. p. précises
par **Mr**

LOULOUHA

du Conservatoire de Milan
BASSE DE L'OPERA GRECQUE
AVEC LE GRACIEUX CONCOURS DE M. M.

THEO. KAUFFMAN
Professeur aux Conservatoires Royaux de Bruxelles et de Salonique
BENTZ-PIEDELEU
Premier Prix de Violon du Conservatoire de Paris
et de l'Orchestre
de la Garde ROYALE SERBE
Sous la Direction du Commandant **Mr BINITERKI**

P. S. LES BILLETS SONT EN VENTE :
— à la Librairie Nil-on (Rue Voutzelos)
à l'Hôtel Splendit (Avenue Nikis)
et au guichet du Cinema.

Une partie de Recettes sera donné au Profit des Sinistres

Les billets sont en vente à la Tour Blanche et au Cinema

Музички програм за концерт у Солуну 1917.

Исти Н. Стефановић је био војни капелник прве класе у Панчеву. Браца оде у Београд, да се јави и тамо се састане са академским сликарем Војом Трифуновићем. Ту су једно вече лумповали и Воја узне велико платно. Те портретише Брацу. За неколико дана дође Браца кући, и донесе свој портрет. Рекли му у Београду да ће му о свему јавити поштом за наступање службе... Браца се морао опет вратити у Јагодину, и оданде ће да пређе на дужност у Београд”.

Пауновић је радио и на месту референта при Министарству војске и залагао се за побољшање материјалног статуса војних музичара. Такође кратко време је радио као наставник хармоније, контрапункта и композиције у Музичкој школи Станковић. Његови ученици били су Миленко Живковић и Станојло Рајичић којима је улио велику љубав према музици.³⁹⁹

Миленко Пауновић и Драгутин Покорни водили су Оркестар гарде при Народном позоришту у Београду када је Станислав Бинички преузео дужност директора. Њиховом делокругу рада припали су елитни, репрезентативни симфонијски концерти, док су остале званичне, парадне или забављачке испуњавали остали београдски војни оркестри којима су управљали В. Рандел, Ј. Петрик и Ј. Фридл. Још задуго, пошто је већ била основана Београдска филхармонија, оркестар Гарде је паралелно са њом изводио симфонијске концерте и на тај начин стварао одређен профил музичког живота града.⁴⁰⁰

За венчање краља Александра и румунске принцезе Марије капелник војне музике Миленко Пауновић компоновао је 1922. свечани свадбени марш који је посветио краљевском пару. У животопису Јелена је навела: „Браца је послао своју композицију приликом венчања краља и краљице, сви музичари и војни капелани су добили наређење да саставе неки марш. Браца је исто написао и његово приме и назову га 'Свадбени марш његовог величанства краља Александра и краљице Марије' [...]”. Саставио је за оркестар и одмах прерадио за клавир... Свадбени марш се свирао на симфонијском концерту у Сарајеву. Буран аплауз. Нашао издавача”.⁴⁰¹

³⁹⁹ С. Ђурић Клајн, *Музика и музичари*, Београд 1956; Иста, *Akordi...*, 282.

⁴⁰⁰ S. Đurić Klajn, *Akordi...*, 153.

⁴⁰¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 528 Животопис Јелене Пауновић Суботић (18. јун 1950).

Пауновић је одликован Орденом Светог Саве IV степена 8. јула 1922. и Орденом Румунске круне V степена 29. септембра 1922.⁴⁰²

Повеља о додели Албанске споменице капелнику III класе Миленку Ж. Пауновићу за верност отаџбини, коју је доделио краљ Александар I 1921.

⁴⁰² Исто.

Упоредо се бавио композиторским и књижевним радом, али је један део његових дела уништен током Првог светског рата. У писму упућеном сестри Јелени наводи: „ Драга Јелена! Шаљем ти ово, само напомени, да ми је ваљда више него два пута толико пропало за време рата у Јагодини, где су ми све ствари упропаштене. Све су остале ствари рађене после рата. Остале предратне Бог да прости! И то, није их упропастио непријатељ него моја бивша некултурна газдарица која је са мојим композицијама и са драмама потпаљивала ватру. Можеш том господину да испричаш и овај занимљив догађај: Кад сам се вратио у Јагодину са Солунског фронта, прво ми је било да запитам где су моја дела. Баба се снебивала прво, затим ми рече како је мислила да се нећу жив вратити па је потпаљивала ватру. А баш ако се и вратиш, помислих рече баба па ти си поваздан и ноћ само писао и писао, па је баба мислила како ћеш опет то да напишеш. Можеш мислити како је мени било тада. Па ипак сам се на све то само насмејао”.⁴⁰³

Најзначајнија остварења Миленка Пауновића су две музичке драме *Дивна трагедија* (1912) и *Ченџи-аја* (1923) као и две *Јујословенске симфоније* (1914–1920; 1924). Од клавирских композиција сачувани су рани комади (*Прелудијум*, *Усјај дико*, *Фује* и *Мој чаргаче*), Албум клавирских песама и недовршена *Свиџа*. Оставио је и неколико оркестарских комада компонованих 1909–1911. (*Серепада*, *Романса*, *Уверџира*, *Смрт мајке Јујовића*) и једну четвороставачну симфонијску свиту из 1921. године. Написао је многа пригодна дела која су допринела професионализацији у компоновању војне музике.⁴⁰⁴

Музичка и књижевна дела Миленка Пауновића вишеструко су повезана истим кругом тема и филозофских преокупација. Писао је музичке драме на основу сопствених драмских текстова. Од самог почетка био је инспирисан идејним композиционим аспектима Вагнерове музике, што се може уочити у његовим драмама, музичким драмама, али и раним оркестарским комадима и

⁴⁰³ АВ, Ф. 444, а. ј. 533 Писмо (копија) Миленка Пауновића упућено сестри Јелени Пауновић.

⁴⁰⁴ V. Peričić, *Muzički stvaraoци...*, 375.

симфонијама. У свом музичком стваралаштву био је наклоњен позноромантичарској традицији немачког кова, обраћајући се са елементима истог, али млађег модернистичког наслеђа. У своја дела укључује и стваралачку комуникацију с елементима српског музичког фолклора.⁴⁰⁵

Пауновићеве музичке драме и симфоније означавају нагли професионални и квалитативни скок у односу на дотадашњу композиторску праксу у српској музици.⁴⁰⁶

Обе Пауновићеве симфоније у свом наслову носе идеју југословенства, и означавају актуелну конструкцију националног идентитета у контексту новоформиране тадашње државе.⁴⁰⁷

Југословенска симфонија компонована 1914. како је сам Миленко једном пригодном рекао, настала је под утицајем песника Ђуре Јакшића и његове песме *На Лињару*. То је до рата био један од најлепших српских шумских перивоја у којим се Ђура Јакшић често уморан шетао и склањао од света који га није разумевао. „Како је и моја судбина била једнака, ја сам такође много пута лутао по овим самотним и мирним путевима куда је Јакшић ходао, а с истим болом у души. Ту је настао први и други део (ноћне визије) моје симфоније. У оба дела сви су мотиви оригинални. Трећи део је нека врста апотеозе и утехе самом себи, да ће коначно престати моја проклета судбина и да ће зацело и мени једаред да сине сунце”.⁴⁰⁸

У предговору Програма за симфонијски концерт оркестра Музике краљеве гарде одржаног у Коларчевој задужбини 1940, наведено је: „Југословенска симфонија Миленка Пауновића је настала управо пред почетак светског рата, па стога тим више мора да

⁴⁰⁵ Биљана Милановић, *Уметности Миленка Пауновића од идентификације са Вајнеровим достигнућима до социјалне уметничке израза, Вајнеров сис,* Зборник Опера и драма данас, Нови Сад 2006, 137–146.

⁴⁰⁶ Б. Милановић, *Контекстуелизација раној модернизму у српској музици на примеру два остварења из 1912. године,* Музикологија, 6, Београд 2006, 251–266.

⁴⁰⁷ Б. Милановић, *Миленко Пауновић и српска музичка традиција* у: Т. Марковић (ур.) *Јосиф Маринковић (1851–1931),* Нови Бечеј: Раднички дом Јован Веселинов Жарко, 85–96.

⁴⁰⁸ АВ, Ф. 444, а. ј. 539 Програм симфонијског концерта оркестра Музике краљеве гарде одржаног у Коларчевој задужбини, 11. априла 1940.

задиви смелост, техничка дозрелост и концепција коју је овде показао један млади и видовити таленат. Иако по својој спољашњој форми више слободна фантазија у епској проширености, ова прва наша југословенска симфонија позитивна је творевина на подручју наше нове симфонијске музике.⁴⁰⁹

Прва јавна мишљења о Пауновићевим остварењима уследила су тек по композиторовом пресељењу у Београд. Музички критичар Милоје Милојевић је у једном од својих написа 1921. кратко прокоментарисао музичку драму *Божанска њраједија*: после готово једнодеценијског постојања, ово остварење је и даље деловало као „апсолутни врхунац компликације модерне технике”. Милојевић је проценио да је композитор „био сувише млад да би му тако компликовано дело испало потпуно за руком и закључио како је ово дело зато ипак доказ један од најизразитијих које имамо, да је српска модерна музика на путу којим иду представници музике културних народа”. Пауновићев револт био је изазван даљим речима у истом тексту о модерној српској музици, којима Милојевић прелази на коментар о вокалним делима Косте Манојловића и оцелу да је овај други аутор „изразитији, сталоженији, дубљи и националнији”. Сматрајући овакво поређење за нестручно, неодговорно, па тиме и депласирано, Пауновић га доживљава као личну увреду која постаје повод његових не само бурних, оштрих и крајње циничних реакција на водећег идеолога српске музичке критике и морално стање у београдским музичким круговима, већ и крајње негативског става према целокупној музичкој јавности.⁴¹⁰

Пауновићев одговор на увредљиву критику Милоја Милојевића чува се у Збирци др Јована Милекића (у рукопису) и у Архиву Музиколошког института САНУ у Београду (прекуцан) под насловом *Генију Милоју Милојевићу, критичару за варош Београд и околину који гласи:*

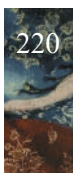
„У часопису *Нова светлост* бр. 11 ове године неки Ин-когнитије писао је оцену Великог духовног концерта и ту је назвао и извођаче и композиторе све једним именом: опелом

⁴⁰⁹ Исто.

⁴¹⁰ Б. Милановић, *Контекстуализација раној...*, 251–266.

сваке уметности, додајући још да је од свега најбоље изведена реклама. Г. Милојевић вели да има добар нос и да је намирисао како тај Инкогнитије није нико други, него баш ја. Има вели у тој критици и таквих ствари, које само прави музичар може да зна и да напише. Чудим се господину Милојевићу. Бар као вршилац дужности референта, не би требало тако да ми ласка. Зар не зна Г. Референт да сам ја један од најнеспремнијих српских музичара. Архива му бар стоји на располагању. Чуди ме тај преокрет тим пре, што ја ничим нисам дао повода, да тако о мени мења своје мишљење. Мало ми је стало до тога шта ће о мојој уметности судити и нижи од мене. Даље: Г. Милојевић се распричао и свугде се јада, како сам га ја ујео за срце, док је он тако лепо писао о мени у Просветном Гласнику. Може Г. Милојевић сматрати оно писање и као похвално за мене, али се не судим тако и ја. Напротив оно је увреда за мене, па ма како то било чудно Г. Милојевићу. Или је он мислио да ће ме моћи купити за свега једну сакату и конфузну критику своју. Ево шта стоји онде: Пауновић је дао и једну мистичну музичку трагедију, којој је композитор био и песник...Оно је један од најизразитијих доказа које имамо да је српска модерна музика на путу којим иду представници модерне музике у културних народа. Он је сувише млад да би тако компоновао дело потпуно му испало за руком. И одмах затим прелази на Г. Манојловића: Изразитији, сталоженији, дубљи и националнији од њега. Коста Манојловић је компоновао неколико мелодија, сетних, романтичарских итд. Г. Милојевић може имати о свакоме своје мишљење, али нек не уздиже другога преко мојих леђа. Уосталом ту своју оцену или како је сам назива скицу могао је само штампати у том листу, где му се морало примити већ по званичној дужности. Сваки ко прочита ту скицу видеће сву надувану музичку неписменост и неспрему, коју је одржавала само реклама и самохвалисање. Јер заиста само неспреман музичар може да лупета толико и да упоређује једну музичку драму са неколико црквених песмица. Мислим да ту не треба даље коментара. Не мислим да приговарам овим нешто Г. Манојловићу. На против сваки има права да изабере себи друштво. Да Г. Манојловић није имао тог свог

тутора, данас би можда био капелник у Опери нашој. Г. Милојевић га је својом искреном критиком толико изобличио да га је прљепои, музички саранио. Већ је наступило то, да се смеју ономе кога Г. Милојевић хвали. Даље: Г. Милојевић се чуди да сам ја против њих, кад сам се као клин забио међу њих. Не разумем то њих и изјављујем да се негде досад нисам заклинчио, а најмање између њих нити би ми то и поласкало. Ја сам потпуно самосталан у својој уметности, како једној тако у другој. Не трпим туторе нити сколастике. Не треба ми туђа школа, имам сопствену. Не лутам у уметности, јер сам нашао себе. Остављам тај посао Г. Милојевићу, који кад у себи не може ништа да нађе за своју уметност, мора да лупа за сваком фата-морганом. У осталом смешно је од Г. Милојевића што је и писао о мени. Ја сам потпуно непознат музичар а поготово за Београд и још горе ничим се нисам захуктао, да бих постао 'чувен и славан.' Да се рекламирам то не умем, нити сам о себи да пишем критике, а озбиљним радом, чини ми се код нас нико није славан. Такав је дух времена. Поред тога, моје композиције су у нашој Краљевини нигде никад нису изводиле, и онда на што она саката хвала. Лично због мене ако је писана, ја је не треба. Није ми стало до тога. Ако је пак писана, зато да би преко мене Г. Милојевић другог уздизао, онда је бога ми рђаве лествице изабрао. Г. Милојевић још спомиње и то пред мојим ученицима како ми је добра чинио, а ја му тако враћам. Изјављујем да никад нисам никаква добра од њега искусио, изузев што су ме баш због њега нагазили преко новина и поштено изгрдили. Тако ми је и требало. Ако пак господин Милојевић чини добра због интереса, или мисли да може куповати људе за своје сакате критике, онда бих му препоручио да купи какву год било. Моралку и да нађе онде како се називају људи такве врсте. Лично пак мени је Г. Милојевић рекао због Инкогнитуса да је часно и поштено, да кад човек нешто напише, да се и потпише. Изгледа ми да је он у љутњи својој превидео да је и Инкогнитус већ један потпис. У осталом сасвим је споредна ствар ко пише, већ шта се пише. Хвала Богу, човечанство је преболело болести ауторитета. Г. Милојевић се требао родити

у средњем веку. Што се тиче самог начина писања Инкогнитусовог као и оном што је он изнео онде, ако је било чега и нетачног, па Г. Милојевић бар пише по новинама. Верујем да је Инкогнитус морао пореметити памет свима тим пре што се усудио да каже истину. Види се да је још млад и неук! – зато тек не могу али ја одговорити, и то само зато што Г. Милојевић има добар нос. Уметност га је почела да оставља, а за накнаду је добио добар нос. Нек је са срећом! Ипак мислим да се Г. Милојевић није пружио дуже на што му је покривач, ни Инкогнитије не би имао ништа против њега. Г. Милојевић би се требао да сети. Каткад те пословице и тада му се не би могло догодити, да му људи утерују памет у главу на начин истина сумњиве врсноности али не и сумњиве убедљивости. Тада му се не би могло догодити, да поред доброг носа чиме се поноси добије и добре батине и тако је сад цело музичко друштво компромитовано и услед музичара и иначе доста слаб, сад поготово поста за поруку”⁴¹¹

Када је реч о Пауновићевом књижевни опусу, чини га седам драма *Шајкаши*, 1908; *Дивна трагедија*, 1910; *Приморци*, 1911; *Ђаволова трагедија*, 1912; *Модел*, 1917; *Ченџић-аја*, 1918; *Двори Срђе Злојојлеђе*, 1919, приповетке *Др Врач*, као и песме и изреке.⁴¹²

У Архиву Војводине, у Збирци др Јована Милекића чувају се два књижевна дела Миленка Пауновића: приповетка *Др Врач*,⁴¹³ откуцана писањом машином, коју је сестра Јелена Пауновић доставила Милекићу и драма у 5 чинова *Двори Срђе Злојојлеђе* писана у Шајкашком Светом Ивану (Шајкашу), од 1. марта до 8. априла 1919, посвећена сестри Јелени Пауновић Суботић. Била је предата најпре Народном позоришту у Сарајеву 1931, а потом Народном позоришту у Београду 1935. године.⁴¹⁴

⁴¹¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 532 Одговор Миленка Пауновића на увредљиву критику Милоја Милојевића.

⁴¹² Б. Милановић, *Пауновићева драма Ченџић-аја и однос према изворима*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 30–31, Нови Сад 2004, 81–82.

⁴¹³ АВ, Ф. 444, а. ј. 541.

⁴¹⁴ АВ, Ф. 444, а. ј. 542.

Несхваћен и запостављен, Миленко Пауновић је преминуо 1. октобра 1924. године у својој 35 години живота. Различите су тврдње узрока његове изненадне смрти. У Животопису породице Пауновић, Јелена наводи: „Стигла су кола. Одмах уђе у наш стан доктор Бирчанин. Стане код кревета, погледа га и одмах рече па он је отрован. Викне га, Г. Пауновићу. Он се не одазива. Окрене се мени и рече. Како сте могли оставити тог човека овако да пропадне? Ми би му дали контра отрова. То је штета за таквог човека. Зашто сте пустили да дође до тога? Срце да ми пукне и још те речи добијем [...]. Сви капелници су добили наређење да дођу на погреб, и то из целе Југославије. Капела је била препуна народа и војске и краљеве гарде. Пратња је била огромна, сав саобраћај је био заустављен. Преносе Миленка Пауновића, будућа круна уметности. Трамвај стоји у Краља Милана, питају се чији је овај велики погреб. Неко је рекао М. Пауновић. Изненађени су неки истрчали из трамваја да се придруже пратњи и заслужно да испрате овог ретког човека. Нема нам више Браце, музика га испратила, топови испалили и све се заврши. Мене су позвали у Двор да свирам није ми било ни до чега, али сам морала ићи. Концерт у Двору са две тачке, морала сам да се појавим. То вече ме је Његово [величанство] краљ запиткивао о Браци и много му је жао било за Брацом [...]. Сви војни капелани у целој Југославији су одржали концерте, да би Браци подигли споменик а чист приход од 20 и неколико хиљада су мојој мами дали да се у први мах снађемо. Добрим друговима и колегама који су знали шта су изгубили у нашем Браци, смо се ја и мама преко новина захвалиле. Заслужили су и овим путем да се назову другари Миленка Пауновића”.⁴¹⁵

Композитор Станојло Рајичић био је ученик Музичке школе Станковић а један од професора му је био Миленко Пауновић. У својим сећањима *Из музичкој свейи* Рајичић наводи: „Миленко је био веома симпатичан и драг човек, талентован и школован композитор, али да се још онда жалио да међу музичарима Краљеве гарде има непријатеље”. Даље наводи: „Пауновић је себи одузео

⁴¹⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 528 Животопис Јелене Пауновић Суботић (18. јуна 1950).

живот у 35 години, вероватно у тренутку нервног растројства, мада је његова сестра тврдила како је обдукција показала да је умро од кафе у коју му је неко намерно ставио арсеник!“. Рајичић такође додаје да „не види разлог да би Миленко Пауновић као капелник војне музике имао прилике да се некоме у тој мери замери, да би због тога платио главом“.⁴¹⁶

„Композитор и драмски писац Миленко Пауновић је стварао изоловано, слабо је комуницирао са својим колегама и био је по страни од уметничких кругова. За његова живота, као и касније, о њему је мало писано, а дела су му веома ретко извођена. Разлоге томе не треба тражити у његовом мање израженом таленту или недовољном музичком образовању, јер је Пауновић био један од најобразованијих српских композитора с почетка 20. века и уметник са изразитим стваралачким потенцијалима. Узроци његове незапажености су спој различитих околности које су обележиле његов рад. Ако изузмемо доба школовања и студија, свој кратак животни век провео је делом на Солунском фронту, делом у малим, културно и уметнички оскудним, провинцијалним срединама, а само непуне четири године пред смрт у Београду. Све је то, уз специфичну психичку конституцију и интровертност која га је спречавала да оствари чвршћу комуникацију са својом средином, негативно утицало на његову уметничку каријеру. И за живота и касније незаслужено је остао на периферији српског музичког стваралаштва“.⁴¹⁷

⁴¹⁶ Станојло Рајичић, *Из музичкој свејиа*, Летопис Матице српске, књига 423, свеска 6, Нови Сад 1979, 1139–1140.

⁴¹⁷ Б. Милановић, *Значај и улоја љрејиске у освејљавању личностии и сйваралашйива Миленка Пауновића*, Музикологија, бр. 2, Београд 2002, 27–55.

Јелена Пауновић

(Шајкаш, 31 мај. 1894 – ? после 1980)

*Када Лела свира Листа, уместо ње је права чиста. Ал бих
слушо њеној Баха, до последњеј своја даха.*⁴¹⁸

Озрен Суботић

Фотографија Јелене Пауновић

Јелена Пауновић, од оца Живојина и мајке Даринке, рођене Радуловић, рођена је 31. маја 1894. године у Шајкашу. Била је пијанисткиња и професор музике. Рођена сестра композитора Миленка Пауновића и супруга књижевника Озрена Суботића.⁴¹⁹ Живот и рад ове веома талентоване и високо образоване пијанисткиње мало је познат широј научној и стручној јавности. У Архиву Војводине, у Збирци др Јована Милекића чува се архивска грађа коју је Јелена доставила др Милекићу, а која представља драгоцен извор за проучавање музичке уметности између два рата. Библиографске податке Јелена је достављала на више различитих места. Стручна јавност је из Јеленине преписке и Живо-

⁴¹⁸ АВ, Ф. 444, а. ј. 529 Животопис Јелене Пауновић о животу са мужем Озреном Суботићем, књижевником, сином Јована и Савке Суботић.

⁴¹⁹ АВ, Ф. 444, а. ј. 525 Биографски подаци које је Јелена Пауновић, удата Суботић, доставила др Јовану Милекићу.

тописа користила као изворе, податке о њеном брату, композитору Миленку Пауновићу. У Животопису, Јелена је највише података исписала о животу и раду Миленка Пауновића и свог супруга књижевника Озрена Суботића. Описујући њихове животе Јелена је исписивала и странице о себи, при том не наводећи прецизне датуме, али и на основу написаних, у могућности смо да бар делимично дамо приказ њене личности која свакако завређује нашу пажњу и тако је отргнемо од заборава прошлости.

Фотографија Јелене Пауновић из детињства,
са браћом Миленком и Раством

Учитељи Живојин Пауновић (Ботош, 20. 12. 1849 – Нови Сад, 21. 3. 1920) и Даринка рођена Радуловић (Томашевци, 26. 3. 1860 – Београд, 18. 11. 1941) живели су и радили у Сентивану (Шајкашу) и имали су шесторо деце. Најстарије дете био је Миленко (29. 11. 1889 – 1. 10. 1924), потом се родио Гојко (22. 8. 1891 – 1893). Јелена се родила као треће дете 31. маја 1894. После Јелене родило се још троје деце која су прерано умрла. Растислав (27. 4. 1896 – 19. 3. 1902), Мирослава (18. 2. 1899 – 21. 11. 1899) и Аница (24. 4. 1901, истог дана умрла).⁴²⁰

Јелена у Животопису наводи: „Као мало дете свирку сам воле-ла много. Где чујем да нешто засвира већ сам тамо трчала. До наше куће је имао стан један старији нежењен учитељ. Он је био једини сретан човек који је имао гласовир у целом селу. Увек после школе би седао за гласовир и свирао нешто, највише предвече, а мој мали али добар слух би то увек чуо и на прстима би отрчала до зида, прислонила целу главу на зид и сва бих се предала слушању или бих помислила у себи, кад ја научим да свирам, али ја бих цео дан ударала на њему, чак и ноћу бих се пробудила па бих свирала”. Први инструмент који је добила од оца била је хармоника коју је брзо научила да свира.⁴²¹

Основно образовање је стекла у родном Шајкашу, а потом одлази у Нови Сад где похађа Вишу девојачку школу коју завршава у периоду када је Миленко био на Конзерваторијуму у Лајпцигу (1909–1911). Од самог почетка, клавир и ноте су јој биле главна преокупација. Своје школовање Јелена описује: „Разреде у школи нисам учила никако. Нисам никада била мирна, те ми мозак свугде био само код мене не. Ноте, где сам могла какву да нађем и скупим сам преписивала себи, чак и на часовима. Осетила сам да од мене ништа друго неће бити, него увек вежбати и патити”. Током похађања Више девојачке школе највише је ценила рад професора и управитеља Мите Ђорђевића.⁴²² Потом се вратила у Сентиван,

⁴²⁰ Исто.

⁴²¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 528 Животопис породице Пауновић, писала је Јелена, и доставила др Јовану Милекићу, 18. јуна 1950.

⁴²² Мита Ђорђевић (1862–1950) био је наставник, народни посланик и писац. Основну школу и нижу Гимназију завршио је у Новом Саду, а Учитељску школу

одакле је путовала два пута недељно у Нови Сад у Бајићеву музичку школу. Међутим, ту се није много задржала и своје даље музичко образовање стицала је код једног учитеља основних школа у Тителу, који је свирао виолину, а његова супруга клавир. Код њих се музички усавршавала око две године и како наводи, заједно са њима одржала је два концерта у Тителу.⁴²³

Јелена не наводи тачну годину студија у Пешти, али каже да је тамо боравила у време када је Миленко био професор у Јагодинској школи (децембар 1913; 1918–1920). „Већ сам себе видела на Конзерваторијуму и већ као свршену уметницу и на концертима и у страним земљама, глас, слава, све ми се то у мозгу мешало и врило [...]. Код мене је било увек да ја никад нисам пустила својим осећајима на вољу, увек сам владала разумом, а осећаје сам чувала само за свирку [...]”⁴²⁴

Приликом пријема на Конзерваторијум свирала је тако да је касније осталим ђацима била за пример. Добила је програм, била је на шестој години и остале су јој још три године да дипломира.⁴²⁵

Током Првог светског рата Јелена је проживљавала драматичне породичне моменте. За брата Миленка дуго нису знали да ли је жив а отац Живојин је пред крај рата избегао стрељање. Јелена наводи: „Ту ноћ кад су му јавили сељаци за стрељање, он је преко оgrade онако стар и болестан прескакивао и прелазео и у једној кући га приме на таван. Три дана у окруњеном кукурузу је лежао, после три дана у поноћ крене за Горњи Ковиљ – манастир, стигне

у Сомбору. Радио је као учитељ најпре у Кулпину, а потом у Србобрану. Потом је добио привремено намештење у Вишој девојачкој школи у Новом Саду. Саставио је *Читанку за српске девојачке школе у Угарској* (1897). Од 1905–1927. био је управник Више девојачке школе у Новом Саду, наследивши на том положају Аркадија Варађанина. Успео је да обезбеди уредан рад школе и за време Првог светског рата. Бавио се и политиком. До Првог светског рата његово политичко ангажовање било је превасходно усмерено на одбрану интереса и права наставног кадра; Биљана Шимуновић Бешлин, *Ђорђевић Миша*, СБР, књ. 3, 574.

⁴²³ АВ, Ф. 444, а. ј. 528 Животопис породице Пауновић, писала је Јелена и доставила др Јовану Милекићу 18. јуна 1950.

⁴²⁴ Исто.

⁴²⁵ Исто.

жив и види у цркви осветљено. Уђе у цркву, види српску војску, служба се служи. Клекне на сред цркве и горко почне плакати. После исприча све и рано ујутро, киша лије, као из кабла, тата улази са српском војском у село наше и он иде напред сав ороноу на зебао и покисао”.⁴²⁶

По доласку у Праг пошто је апсолвирала на пештанском Конзерваторијуму, морала је да полаже последњу годину и прошири програм. Полагала је са редовним ученицима апсолвентски испит. Наводи: „Тек сада у Прагу сам почела да осећам шта је права уметност [...] Испит сам положила и била примљена на *Maјster Schůle* [...] Почела сам да радим Мајсторску школу. Морали смо одржавати своје самосталне концерте [...] Кућу у Сентивану, коју ми је тата купио, кад се одвојио од маме, ја пишем Браци, да продају и њему ће бити лакше, мени и онако не треба, јер хоћу да учим и харфу [...] Харфу сам учила са великом вољом. Последња година клавира и то мајсторска класа и сад још харфа, стање је било заиста страшно а огромна воља за све [...]”.⁴²⁷

У Животопису, Јелена даје податке о музичкој сцени у Прагу: „Постоје две велике филхармоније, једна је Чешка а друга Шакова. Чешка филхармонија је увек скоро сваке године однела прве награде по турнејама у иностранству, а друга Шакова није пуно заостајала од ове прве, само нису имали таквих успеха колико чешка филхармонија. У овој другој је свирао концерт мајстор на виолончелу *Franz Verka*. Са њиме сам се упознала овако: Било је примање нових професора на Прашком конзерваторијуму, и било их је више њих. Мени су их одредили да их пратим на клавиру при полагању тзв. професорских испита. Тако је почело наше познанство и имали смо неколико заједничких успешних концерата. После једног заједничког концерта, који је спадао у један од тих три тзв. апсолвентски (један са апсолвентима конзерваторије, други потпуно сама, трећи са неким уметником заједнички и напослетку пред највећим уметницима без публике и ичије присутности, за диплому) мени се преда огроман венац од ловора”.

---

⁴²⁶ Исто.

⁴²⁷ Исто.

Фотографија приликом завршетка студија у Прагу 1923.

Јелена је завршила Конзерваторијум у Прагу 29. маја 1923. а потом се вратила у Сентиван „[...] Цело село је било напољу или нас пратило или дошло да нас гледа. Исто тако је био дочекан и Браца када је завршио и дошао кући. Нас Сентиванчани вољу и ми њих волимо и волели смо [...]”⁴²⁸

Јелена је живела у Београду од 1924. године заједно са братом Миленком у улици Хаџи Продановој 13. У потрази за послом и концертним наступима написала је писмо уредништву *Застава* у Новом Саду. Јелена наводи: „Дознам да је главни уредник неки Озрен Суботић. Написала сам подуже писмо и да би волела да се појавим мало међу мојим народом. Одмах сам добила одговор да дођем и да се јавим у редакцију. Почела сам чешће долазити у Нови Сад због концерата а Суботић је о мени писао праве славопојке [...]”⁴²⁹ Исте године, Јелена је ступила на дужност професора у Музичкој школи Станковић али и доживела велики емотивни губитак изненадном смрћу брата Миленка Пауновића изразито талентованог младог композитора.

Јелена је у Животопису исписала и странице о животу са својим супругом, књижевником Озреном Суботићем који је у време њиховог познанства био главни уредник часописа *Застава*. Озрен је од Јелене био старији 21 годину. Њихов први сусрет одиграо се у просторијама редакције која је била смештена у Вишој девојачкој школи коју је Јелена некада похађала. Јелена се присећа да је на часовима књижевности коју јој је предавао професор и управитељ школе Мита Ђорђевић пуно слушала о српским књижевницима, а поготово о Јовану Суботићу. Како наводи: „[...] Да ми је онда неко рекао удаћеш се за његовог сина, верујем да би ми се цео разред смејао, јер ми не би веровали [...]”⁴³⁰

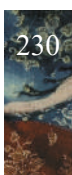
Озрен се преселио из Новог Сада у Београд 1926, где је уз помоћ свог братанца Вање, сина Војислава Суботића познатог хирурга, шефа болнице и оснивача Медицинског факултета, добио наме-

---

⁴²⁸ Исто.

⁴²⁹ Исто.

⁴³⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 529 Животопис Јелене Пауновић о животу са супругом Озреном Суботићем (15. март 1954).

штење у Министарству саобраћаја. Са Јеленом је ступио у брак 28. јула 1930. године.⁴³¹

Живот и борбу за опстанак у току Другог светског рата до ослобођења, Јелена је описала овако: „Почео је рат, бомбардовање Београда, пребегли смо у Томашевац, а сутрадан је пао мост између Београда и Панчева [...]. Кафана је била пуна Шваба и само се чуо „Хајл Хитлер”. После месец дана нашли смо кола и кренули до Панчева. Када смо дошли у стан немачки војници су били у њему. Браћине оригиналне композиције биле су расуте по поду у предсобљу, а они су газили својим блатњавим чизмама по њима. Два месеца су седели у стану а ми смо били код маме. Убрзо потом мајка је умрла”.⁴³²

Једно време боравили су у селу Вишњица. Пред само ослобођење вратили су се у Београд, али пошто још није било безбедно морали су се опет склањати. Јелена наводи да су „отишли у Главну пошту где је било Недићево склониште које је било пуно. Тамо су били једанаест дана. За воду су жртвовали живот, лешеве су били свуда по улицама. До поште је било ослобођено, а даље према вароши хотел Москва, Кнез Михаилова, Калемегдан све је то било и даље под Немцима”.⁴³³

После рата, Озрена су примили у Председништво владе „пошто је одлично знао да води документарну архиву.” Радио је све до 1946. када је почео је да побољева, те су га пензионисали. Јелена наводи „Тек након неколико месеци добио је 1.200 динара, а уз помоћ Јаше Продановића, доделе му 3.000 дин”.⁴³⁴

Брак Јелене и Озрена био је испреплитан љубављу, али и књижевниковом посесивном љубомором. Јелена наводи у Животопису да је одбила позив да буде предавач у Музичкој школи у Смедереву, због Озреновог негодовања.

Из Музичке школе Станковић Јелена је добила премештај у Министарство за културу и науку. Ту је била годину дана. Министарство

⁴³¹ Исто.

⁴³² Исто.

⁴³³ Исто.

⁴³⁴ Исто.

је хтело да је премести у Пословницу за ауторска права, али како каже „због Озренове љубоморе” није премештена.

Током тешке Озренове болести Јелена се много бринула и старала о њему. Озрен је преминуо 12. маја 1951.⁴³⁵

Књижевник је написао неколико песама које је посветио Јелени. Навешћемо једну од њих:

Фотографија Јелене Пауновић
средином XX века

Најлепши одмор

Глава моја кад почива
на твом крилу – поглед твој
Невољу ми сваку блажи,
Сладостан је одмор мој!
У погледу твоме блиста
Племенитог срца сјај:
Сит сам лажи овог света,
Погледом ми одмор дај.⁴³⁶

Из преписке са др Јованом Милекићем, дознајемо да је Јелена 1952, добила дозволу боравка на годину дана у Загребу и да је потом планирала да оде у Грац, а после у Праг или Француску и да зато интензивно учи француски и енглески језик.⁴³⁷ Архивску грађу о Јелени Пауновић, која се чува у Збирци др Јована Милекића чине: преписка са др Јованом Милекићем (40 писама)

⁴³⁵ Исто.

⁴³⁶ Исто.

⁴³⁷ АВ, Ф. 444, а. ј. 526 Писмо Јелене Пауновић Суботић, упућено др Јовану Милекићу 8. маја 1952.

настајала у периоду од 1949. до 1956; Животопис породице Пауновић (Београд, 18. јун 1950), три свеске; Животопис о животу са мужем Озреном Суботићем (15. март 1954), две свеске и личне фотографије.

Живот Јелене Пауновић, пијанисткиње која је завршила два конзерваторијума обележили су болни, емотивни моменти још од раног детињства узроковани тешким породичним сукобима родитеља, прераном смрћу брата Миленка, ратне околности и брак са посесивним Озреном Суботићем. Њена сећања преточена у Животопис, иако понекад непотпуна, представљају драгоцен извор у проучавању живота и рада личности које су обележиле нашу уметничку сцену између два рата.

Александар Гавански

(Стари Бечеј, 18. март 1901 – Београд, 13. јануар 1972)

Драги мој Јоцо,

Нећеш се љутиићи шћо ти тек сада шаљем своју крајњу биографију. Да је одвећма иројекло толико времена разлој је тај шћо нерадо дајем иодајке о себи, али како данас живимо у ери када се од човека сваки час итражи биографија од рођења, иредомислио сам се, иа сам створио одлуку, а шћо је не бих дао и моме Јоци. Ећо на тај начин си дошао до ње.⁴³⁸

Александар Гавански

Александар Гавански, музичар и адвокат рођен је у Старом Бечеју 18. марта 1901. године. Пореклом је из војвођанске грађанске породице. Отац Милош био је дугогодишњи општински бележник у Старом Бечеју, а мајка Емилија важила је као одлична

⁴³⁸ АВ, Ф. 444, а. ј. 129 Биографија Александра Гаванског, Београд (28. април 1948).

Фотографија Александра Гаванског

пијанисткиња. Гимназију је завршио у Суботици 1920. године, а права у Суботици и у Загребу. Од 1928. бавио се адвокатуром.⁴³⁹

Још у раном детињству показао је велику наклоност према музици. Изврсно је свирао тамбуру и клавир. Био је одличан корепетитор.⁴⁴⁰ Већ као гимназијалац учествовао је на концертима као пијаниста и као такав завршио Музичку школу у Суботици код професора и директора школе Цветка Манојловића. У осмом разреду Гимназије (1919–1920) оснива ђачки хор, који је годину дана стално појао Мокрањчеву Литургију у суботичкој православној цркви. Већ

после годину дана постао је диригент Српске певачке дружине Граничар (основане 1864) све до 1929, а после тога је био диригент Студијског хора.⁴⁴¹ У Суботици је био секретар Удружења резервних официра и старешина у Соколу.⁴⁴²

⁴³⁹ Исто.

⁴⁴⁰ Д. Петровић, М. Гавански, *Александар Гавански*, СБР, књ. 2, 559.

⁴⁴¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 129 Биографија Александра Гаванског, Београд (28. април 1948).

⁴⁴² Д. Петровић, М. Гавански, *Александар Гавански*, СБР, књ. 2, 559.

Председник: Цвекта Манојловић, помоћник: Криво
Змић Милош, сави директор: Милош Милош, Суботица.
Лопата: А. Дрелендорф, Таверна, дига, Цвекта.
(за цвекта)

Ученици Музичке школе у Суботици (Александар Гавански седи поред професора Цветка Манојловића, први сдесна)

Водио је успешно самосталну адвокатску канцеларију у Суботици (1928–1941), а потом је са породицом 1941. избегао у Београд, где је водио самосталну адвокатску канцеларију до 1949, када је њено седиште премештено у Пећ, а он се тада заувек одрекао адвокатуре. Био је ожењен Љубицом рођеном Васић, правницом која је у младости добро свирала клавир и певала. Имали су сина Милоша.⁴⁴³

⁴⁴³ Исто.

После рата, дириговао је хором Народног фронта у Земуну, потом је у Београду 1945, постао диригент хора Радио Београда 2, где је провео скоро две године. Такође, дириговао је првом поставком хора Мадригалисти у Београду и био оснивач и први диригент Катедралног октета Саборне цркве у Београду. Постао је хоровођа хора Музичког друштва Станковић 1947. године. Дириговао је хором Првог београдског певачког друштва у Београду (1948–1953), а у Музичкој школи Станковић предавао је дириговање и свирање хорских партитура и водио школски хор (1949–1968).⁴⁴⁴

Писао је православну црквену музику, али је углавном хармонизовао световне и црквене напеве. Већина његових дела налази се у нототеци Првог београдског певачког друштва, али (за сада) непописана.⁴⁴⁵

Гавански се бавио и композиторским радом. Привлачили су га мотиви широких војвођанских, а нарочито бачких равница. Попут Мокрањца саставио је три сплета песама из Војводине под насловом *Шалајке* за мешовити хор. Такође, компоновао је и оригиналну композицију *Син цара Јована* за мешовити хор, изведену у Суботици у 1927, приликом откривања споменика цару Јовану Ненаду у Суботици.⁴⁴⁶

Гавански је и аутор *Ојела*, *Великој славославља*, за мушки хор, *Молебана* и *Јекѿенија* за мушки хор и *Оче наш* за соло бас и мушки хор.⁴⁴⁷

Александар Гавански преминуо је у својој 71. години живота у Београду 13. јануара 1972. године.⁴⁴⁸

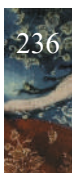
⁴⁴⁴ Исто, 539–540; АВ, Ф. 444, а. ј. 129 Биографија Александра Гаванског, Београд (28. април 1948).

⁴⁴⁵ Д. Петровић, М. Гавански, *Александар Гавански*, СБР, књ. 2, 560.

⁴⁴⁶ АВ, Ф. 444, а. ј. 129 Биографија Александра Гаванског, Београд (28. април 1948).

⁴⁴⁷ Д. Петровић, М. Гавански, *Александар Гавански*, СБР, књ. 2, 560.

⁴⁴⁸ Исто.

Шалајке I

Andante moderato D. Табанки (1923.)

Наши калугарици и наши кнези до-ди-ли су за-по-веси

да се баг-ка рек-ви-ри

коко а коко рит...

ра коко рит. реф-до нема ми-ра ша-лај

Оригинални нотни запис Шалајке (1923), поклоњен др Јовану Милекићу за Бачки музеј 1934.

Милан Димитријевић

(Суботица, 28. јун 1908 – ? после 1937)

Фотографија Милана Димитријевића професора Државне музичке школе у Београду

Милан Димитријевић рођен је 28. јуна 1908. године у Суботици. Прво музичко образовање добио је у градској Музичкој школи у Суботици. На Музичкој академији у Пешти учио је три године виолину. Завршио је студије у Прагу на Високој школи музике у виолинској класи Јарослава Коцкана 1929. године. У субвенционисаној Државној музичкој школи у Београду постављен је 1931. за наставника виолине. Истовремено, био је постављен за соло виолинисту београдске Радио станице. Као први концертмајстор био је члан Београдске филхармоније (1935–1937). За професора виолине у Државној музичкој школи при Музичкој академији у Београду, био је постављен 1937. године.⁴⁴⁹

⁴⁴⁹ АВ, Ф. 444, а. ј. 154 Биографија Милана Димитријевића.

Александар Андрејевић

(Суботица, 3. септембар 1921 – Немачка, 2006)

Драги мој чика Јоцо,

Врло радо се одазивам Вашој жељи и ево одмах вам шаљем моју биографију и једну слику. Врло сам Вам захвалан на вашој идеји да и мене унесете у ваше дело 'О знамениитим Бачванима'. Оно што сам могао одмах да вам пошаљем, шаљем Вам. Треба крајем маја да ми изађе једна композиција 'Не причај ми дајку'. Кад изађе послаћу.⁴⁵⁰

Александар Саша Андрејевић

Фотографија
Александра Андрејевића

Александар Саша Андрејевић композитор и лекара рођен је 3. септембра 1921. године у Суботици од оца др Андре Андрејевића и мајке Смиљке рођене Гавански. Основну школу је завршио у Централној основној школи у Суботици. Први разред Гимназије у Новом Врбасу, а други разред у Суботици. Од трећег до осмог разреда Гимназије школовао се у Београду, у Дому краља Александра I на Дедињу. Кроз целу основну школу показао је одличан успех, док је Гимназију редовно разред по разред завршавао са врло добрим успехом.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 11 Писмо са биографским подацима Александра Андрејевића, композитора и лекара, упућено др Јовану Милекићу 10. маја 1946. из Крагујевца.

⁴⁵¹ Исто.

Студије на Медицинском факултету започео је у јесен 1939, и до априла 1941. завршио четири семестра. Због ратних збивања је изгубио четири године студија, које је наставио 1945. У лето 1946. завршавао је трећу годину медицине.⁴⁵²

У погледу музичког, уметничког живота почео је да учи клавир код госпође Никифоровић у Суботици. По доласку у Београд, наставник му је био чувени Миховил Логар, а затим професор Ђорђе Стојков. Први пут је почео са учењем клавира у својој десетој години.⁴⁵³

После изласка из гимназијске клупе, бавио се мање музиком, због велике запослености на медицинским студијама. Ипак, за време кратког слободног времена стизао је да помало ради и вежба.⁴⁵⁴

После капитулације у априлу 1941, почео је поново да се бави музиком, јер му је слободно време дозвољавало да се више усавршава на овом уметничком пољу. Ступио је у Музичку школу Станковић, где је показао опет леп успех. Хармонију и контрапункт је учио код професора Тихомира Мирића.⁴⁵⁵

Са својим композиторским радом почео је у октобру 1941. године. Тада је написао *Баладу у ње-молу за клавир*. У новембру исте године, написао је и другу *Баладу у де-молу*, која углавном показује мотиве, са драматичним тренуцима из доба мрачне, непријатељске окупације.⁴⁵⁶

Наредне, 1942. године, писао је ведре шлагере, за омладину, да би како наводи „мало уздигао и развеселио младеж, да заборави своје свакидашње бриге и муке из доба непријатеља”. Шлагере које је писао 1943. постигли су огроман успех у целој Југославији. Један од њих је шлагер *Многио нежних речи* који је штампан у марту 1944. године.⁴⁵⁷

---

⁴⁵² Исто.

⁴⁵³ Исто.

⁴⁵⁴ Исто.

⁴⁵⁵ Исто.

⁴⁵⁶ Исто.

⁴⁵⁷ Исто.

Од осталих чувени су шлагери лагани фокс *Не ѝричај ми дајку*, који је изашао у мају 1946. из штампе. Затим карактеристичан весео фокс из 1944. године *У сваком срцу сунце сја* и *Збој Вас*.⁴⁵⁸

Од композиција класичног стила Андрејевић је написао две *Меланхолију* и *Мали валицер*. Такође, писао је и бурлеске, а једна од њих је *Жонілер*.⁴⁵⁹

Крајем четрдесетих година XX века због велике запослености на Медицинском факултету мање се бавио музиком и композицијом, бавио се само модерном и забавном музиком, коју је често тумачио преко Београдске радио станице 1946. године.⁴⁶⁰

Александар Андрејевић оженио се Јеленом, рођеном Петровић, 3. марта 1946. године.⁴⁶¹

Као лекар живео је и радио у Крагујевцу од 1954. године. Био је врло познат и вољен међу својим пацијентима како „Здравствене станице 2” у Палилули, тако и међу пацијентима школског узраста.⁴⁶²

После завршеног специјалистичког испита на дечијој клиници „Др В. Чиплић” у Београду, радио је са пацијентима у дечијој болници у Крагујевцу.⁴⁶³

Александар Андрејевић је од 1974. живео у СР Немачкој, где је и преминуо 2005. године.

Кћи Александра Андрејевића, др Мирјана Андрејевић Кри⁴⁶⁴ у септембру 2014. године, поклонила је библиотеци Медицинског факултета у Крагујевцу личну библиотеку др Александра Андрејевића, специјалисте педијатра.⁴⁶⁵

⁴⁵⁸ Исто.

⁴⁵⁹ Исто.

⁴⁶⁰ Исто.

⁴⁶¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 12 Писмо са биографским допунама Александра Андрејевића, упућено др Јовану Милекићу 16. маја 1946. из Крагујевца.

⁴⁶² <http://www.prestigemmm.com/legat>, приступљено 10. јула 2019.

⁴⁶³ Исто.

⁴⁶⁴ Председник организације „Pro Human” и председник Друштва српских лекара и стоматолога у Немачкој. (<http://www.prestigemmm.com/legat>, приступљено 10. јула 2019).

⁴⁶⁵ Исто.

СЦЕНСКА УМЕТНОСТ

Можда је најбоље и најлепше дефинисао значај позоришне уметности за свеукупни културни, друштвени и политички живот и развој српског народа, приликом обележавања стогодишњице оснивања Српског народног позоришта 1961, Вељко Петровић, један од његових највећих познавалаца, културних посленика, писац, књижевни и ликовни критичар, академик Вељко Петровић. „Шта све човек временом не заборави! А то Позориште, његове представе и његове глумце неће заборавити никада, до смрти, ко је у некадашњој Војводини рођен, а одрастао био у српској кући”.⁴⁶⁶

Према наводима Миховила Томандла „Степен образовања једног народа можемо утврдити према културним добрима које је он стекао у току извесног историјског раздобља или кроз цео историјски период свога опстанка. Та добра представљају области у којима је духовна и материјална култура оставила своје трагове. Својим добрима култура оплемењује и појединца и цео народ, доводи га до духовног и осећајног усавршавања и покреће људску делатност у свим правцима живота. У овај низ културних добара спада и позориште. Оно је огледало живота једног народа у културном, односно уметничком смислу”.

Позориште је једна од најстаријих културних установа, које се, ипак, у српском народу јавило релативно касно, у знацима, тек у XVIII веку. Ова прва појава позоришне уметности код Срба је била везана за делатност руског учитеља Емануила Козачинског и његов

---

⁴⁶⁶ М. Томандл, *Српско позориште...*, 7.

боравак у Карловцима, где је био један од предавача у Латинској школи, првом расаднику писмености и учености у српском народу. Козачински је својим боравком у Карловцима 1735/36. године, између осталих професорских дужности, написао и школску драму *Смрт цару Уроша V*, написану на славеносрпском језику, која је уз учешће ђака карловачке Латинске школе била свечано одиграна о празнику Успенија Богородице 1736. године. Овај повој српске позоришне уметности је, ускоро, био угашен одласком Козачинског из Карловаца и смрћу карловачког митрополита Вићентија (Јовановића). Ускоро су ратне прилике потиснуле, за неколико деценија, ово брижљиво старање о школском образовању српске омладине, у које је, између осталог, спадала и позоришна уметност. Тек на крају XVIII века, када културна настојања угарских (војвођанских) Срба постану опет шира и полетнија, оснивањем Карловачке гимназије и Богословије, српски народ ће, поново, упознавати позоришну уметност.⁴⁶⁷

Она ће се развијати у оквирима српске световне драмске књижевности, која ће бити играна кроз школска позоришта и путујуће дилетантске позоришне дружине у првој половини XIX века.

Почетак српске световне драмске уметности везујемо за Емануила Јанковића, који је добар период свог кратког живота провео у иностранству и имао прилике да код других напредних народа упозна позоришну уметност и да покуша да нешто од ње пренесе у свој завичај. Јанковић је стекао нарочите заслуге

⁴⁶⁷ Иако је одиграна на славеносрпском, а не на народном језику, драма *Смрт цара Уроша V*, руског учитеља Емануила Козачинског се може сматрати почетком извођења позоришних представа у свеукупном Српству. Козачински је овим чином створио нови облик практичне наставе, изводећи из школских клупа своје ученике и са њима створио малу позоришну лабораторију, која је, за оно време, постигла изузетно велики успех; Радослав Грујић, *Српске школе (1716. до 1739. г.) – први културни историјски српског народа*, Карловци 1908, 132–150; Коста Петровић, *Историја Српске православне велике гимназије карловачке*, Нови Сад 1951, 15–20; М. Томандл, *Српско позориште...*, 10–14; Алојз Ујес, *Позоришна култура на јилу Бачке 1716–1918*, Бачка кроз векове, Београд 2014, 362.

као преводилац страних позоришних дела, од којих је прво, 1787. године, била комедија *Терјовци* преведена с италијанског познатог драматурга Карла Голдонија, која је наишла на добар одзив код српске публике.⁴⁶⁸ Два друга његова превода из 1789. године *Зао отац и неваљао син* од Франца Ксавера Штарка и *Блајородни син* од Јохана Јакоба Енгела су, такође, игране, као школске представе, што се може сматрати почетком позоришне српске уметности.⁴⁶⁹

После Јанковића један од најранијих српских преводилаца драмских дела био је Доситеј Обрадовић, који је 1795. превео комедију *Дамон* немачког писца Готхолда Ефраима Лесинга, која је, такође, била играна у школским представама код Срба у Монархији. У свом предговору о преводу ове драме Доситеј је укратко упознао своје читаоце (српски народ) са значењем комедије. „Она је игра, која садржи нешто весело и шаљиво, у којој нема жалосног и свирепог догађаја, у којој се радња главног јунака увек завршава успешно и срећно”. Емануил Јанковић и Доситеј Обрадовић су били једини српски писци с краја XVIII века, који су, иако у најкраћим цртама, истакли значај и корист позоришта као васпитног средства за општи напредак друштва. Од ових скромних почетака до подизања сопственог храма у част богиње Талије прошло је, у српском народу, још много времена, више од пола века.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Рођен је у Новом Саду 1758, а умро од туберкулозе у Суботици 1791. године. Био је писац, преводилац, штампар. Уписао је и студије медицине на универзитету у Халеу, које није завршио. Држао је у Новом Саду књижару у којој је имао многа позната дела на француском и немачком језику, а покушао је и оснивање сопствене штампарије 1790. године, за коју није добио дозволу; Исидора Поповић, *Јанковић Емануил*, СБР, књ. 4, 284.

⁴⁶⁹ Колико је српски народ био у заблуди у погледу позоришне уметности, а посебно комедије, најбоље сведочи Јанковићево објашњење својим сународницима у уводу комедије *Терјовци*, у коме он негира заблуду „да су комедије не само младости но и старим људима шкодне, и да су их измислили Немци како би могли да изварају новац од људи”; М. Томандл, *Српско позориште ...*, 24–26; А. Ујес, нав. дело, 367.

⁴⁷⁰ М. Томандл, *Српско позориште ...*, 27.

Прави „отац српског театра” према српској књижевној историји је био Јоаким Вујић, родом из Баје, који је себе за живота називао „славеносербским списатељем и литератором”.⁴⁷¹ Он је 1813.

⁴⁷¹ Јоаким Вујић (Баја, 1772 – Београд, 1847) се школовао у Баји, Новом Саду, Калачи, Острогону и Пожуну, у коме је изучио правне науке и редовно посећивао позоришне представе. Полазећи из Пожуна на своја путовања по српским срединама записао је: „Обиђем све моје премиле стазе, по којима сам се проходао, читао и моје школске материје учио, најпосле пољубим и све, а наипаче моја премила дрвеса са сузама оросим, грлећи и љубећи и, под којима сам седио и различне општеполезне књиге читао.” Прво веће путовање је уследило 1801, када је посетио Трст. У њему је учио стране језике и убрзо написао *Француску граматику* коју је издао у Будиму 1805. У Трсту је упознао Викентија Ракића, писца и преводиоца драмских дела на српски језик, јеромонаха Саву Поповића и велетрговца Антонија Квекића. Вујић је путовао по Италији, и према његовим записима ступио је на брод као писар. При томе је посетио Малу Азију, Цариград (Истанбул), Крим, Солун. Намеравајући да се настани у слободној, устаничкој Србији, прво је отишао за Земун, у коме је остао као учитељ од 1806. до 1809. године, при чему је био осумњичен да је у револуционарној вези с Доситијем Обрадовићем, који је прешао у Београд код Карађорђа, те је пола године био у истражном затвору. При томе је урадио превод Дефоевог *Робинсона* и још једне књижице. Вратио се у Пешту и оженио 1810, где је објавио свој роман *Алексис и Нагина*, а такође и моралну приповетку *Робинсон млађи*. Вујић је учествовао и у припремама представе Иштвана Балого *Црни Ђорђе или Заузеће Београда од Турака*, која је била изведена на мађарском језику са српским песмама у септембру 1812. године у пештанском Мађарском театру. Одушевљена публика је са овацијама испратила ову представу. У августу 1813. Вујић је од цара Франца I добио признање за свој културни и просветни рад, које му је уручено у пештанској Градској управи. Такође, у августу 1813. године, на позорници Мађарског театра, Јоаким Вујић је приредио прву световну, грађанску позоришну представу на српском језику: *Крешћалица (Der Parago)* од популарног немачког писца Августа Коцебуа. Прву вест о овој представи пренеле су *Новине сербске из царскџујинске града Вијене* Димитрија Давидовића. После тога следиле су представе у Баји, Сегедину, Новом Саду, Земуну, Темишвару, Панчеву, Араду. У јесен 1823. Вујић је први пут боравио у Србији, о чему је оставио своје записе, које је штампао 1828. У Будиму као *Пушештвије њо Србији*, а непосредно пре тога је већ било штампано његово дело *Ново земљеписаније*. Дане очајања, због пропалог брака, провео је у банатском манастиру Бездину где је 1831/32. написао своју аутобиографију. Вратио се у Србију 1834. на позив кнеза Милоша, који га је поставио за директора новооснованог Књажевско-србског театра у кнежевој престоници Крагујевцу. Прве представе одржане су у време заседања Сретењске скупштине у фебруару 1835. године, када су приказани Вујићеви комади уз музику коју је компоновао Јожеф

године у Сентандреји основао прву српску позоришну дружину састављену од ђака из српске Препарандије и са њима, у току лета, одиграо прву представу на српском језику, *Крешићалицу*, у згради Мађарског позоришта у Пешти.⁴⁷² За Вујићеву славу била је пресудна једна друга представа *Георгије Пејровић вожд Србскиј (Црни Ђорђе)*, коју је написао на мађарском Иштван Балог, а Вујић је, први пут, извео на српском језику, у Сегедину 1815. године. Са овом представом Вујић је обишао многе градове у Угарској и први пут се представио публици и у слободном краљевском граду Новом Саду, чиме је ова средина упознала позориште на српском језику.⁴⁷³ Приказивање *Црној Ђорђа* и величање српске славе је забринуло власти у Угарској, које су у октобру 1815. забраниле даље играње ове драме с образложењем да се не смеју приказивати драме ни штампати књиге које говоре о „побуни Србијанаца”. После тога, Вујић се више налазио на путовањима по српским срединама у Угарској, да би, 1823. године, први пут посетио и Кнежевину Србију и упознао кнеза Милоша. Са ових путовања настала су два изузетно вредна дела: *Землеописаније*, и *Пућешествије њо Србији*, која је великом свотом новца наградио лично кнез Милош. С обзиром на посебан однос

Шлезингер. Абдикацијом кнеза Милоша 1838. и Вујић је морао да напусти Србију. Путовао је по Молдавији, био у Одеси, да би у Београду 1845. објавио путопис *Пућешествије њо Унџарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму*. Последње године свога живота Јоаким Вујић је провео у Београду, где је и умро у новембра 1847. године; Божидар Ковачек, *Вујић Јоаким*, СБР, књ. 2, 358–360.

⁴⁷² *Крешићалица* је драма немачког писца Августа Коцебуа коју је Вујић написао према немачком оригиналу. Како он сам наводи разликује се од оригинала: „само утолико, што је радњу из једне немачке трговачке вароши пренео у Трст, што је леди Амелију Бредфорд прекрстио у Пелагију Жеравићку, млетачку Српкињу, а Георга Вестерланда у Јоакима из Баје”. Представа је била одлично посећена и приход од ње је износио 610 форинти и 87 крајцара, па је Вујић ову поприличну суму новца поделио на три једнака дела, при чему је трећину дао сиромашним српским ђацима који су учествовали у представи, трећину је дао Мађарском позоришном друштву, а последњу трећину је дао сентандрејској Препарандији; М. Томандл, *Српско њозоришће ...*, 41; С. Гавриловић, *Из историје...*, 246.

⁴⁷³ Вујић је представу још називао *Карађорђево оџијаџије Београда од Турака*. Она је, прво играна два пута у Сегедину, а потом и у Новом Саду; М. Томандл, *Српско њозоришће ...*, 58–59.

са кнезом, Вујић је 1835. постављен за директора Књажеско-србског театра у Крагујевцу, што је био први храм богиње Талије у васколиком српском народу. Осим *Крешићалице*, највише су играле Вујићеве представе *Пројасић Србије у време Светиої Књаза Лазара* и *Обнова Србије од Светиої Књаза Милоша*. Уживајући у представама кнез је пушио чибук и пио кафу, а нарочито је волео комаде с певањем.⁴⁷⁴

Како је ово позориште било везано само за личну наклоност кнеза Милоша, погоршање политичких прилика у Србији је већ следеће 1836. угасило његов даљи рад, а Вујић се преко Земуна, Панчева, Раковца, поново 1838. нашао у Новом Саду, у коме је са новосадском дилетантском дружином Макасима Брежовског изводио своје представе. Ово је био и последњи пут Вујићевог бављења позориштем, јер је после одласка из Новог Сада крајем 1838. Вујић опет кренуо на низ путовања, од Београда до Русије, при томе издавши књигу о тим новим, за Србе, привлачним срединама. С обзиром на промењену политичку ситуацију у Србији и долазак Александра Карађорђевића, сина Карађорђа на власт, Вујић је 1845. коначно штампао у Земуну превод на српски чувене Балогове драме *Црни Ђорђе*, чиме је она сачувана као прва извођена драма написана на српском језику.⁴⁷⁵

После почетног деловања Јоакима Вујића почеле су, на војвођанском простору, да се полако и бојажљиво појављују дилетантске дружине које су отпочеле с неговањем позоришне уметности. Оне су у својим представама користиле прво Вујићеве преведене посрбљене комаде а доцније драме Јована Стерије Поповића и преведена дела страних писаца. Од таквих дружина прва која је до данашњих дана била забележена је поникла у Новом Саду 1823. године под вођством богослова Ђоке Дуза. На жалост, до данас, нам је остао

⁴⁷⁴ Наравно, представа која је највише допринела Вујићевој слави *Црни Ђорђе* није, на жалост, играна у Србији, с обзиром на суревњивост кнеза Милоша према Карађорђу. Позориште је посећивао кнез Милош са својом породицом и са виђенијим Крагујевчанима, већином чиновницима. Кнез Милош и породица су седели на столицама, док су остали седели на клупама или стајали; М. Томандл, *Српско позориште ...*, 41–55; С. Гавриловић, *Из историје...*, 246.

⁴⁷⁵ М. Томандл, *Српско позориште...*, 59.

непознат репертоар ове дружине и просторија у којима је деловала. После Дузе остало је забележено да је 1825. године, такође у Новом Саду, деловала дилетантска позоришна дружина Нићифора Атанацковића, која је била састављена од ђака четвртог разреда новосадске Гимназије. Сви њени чланови су били мушкарци, који су по потреби, морали да играју и женске улоге. Како је ова дружина ишла на гостовања у Земун, Панчево, Вршац, Балу Цркву, можемо је сматрати првим путујућим српским позориштем.⁴⁷⁶

Такође, исте године (1825), појавила се у Новом Саду дилетантска дружина под вођством Атанасија Николића, наставника цртања у новосадској графичкој школи, која је по својој активности и плодној позоришној делатности заузела видно, ако не и водеће место у оквирима дилетантских дружина као претечи правог позоришта у српском народу. Прву представу *Зао оџац и неваљао син*, у преводу Емануила Јанковића, Николић је приредио септембра 1826. године, а у октобру исте године Николићева дружина је приредила драму Стефана Стефановића *Смрт Уроша Пеџаја, њоследњеј цара српској*,⁴⁷⁷ при чему је Николић играо Марка Краљевића. У овој представи су први пут, у српском народу, женске улоге играле жене. О њима је *Србски летопис* (Летопис Матице српске), као једини часопис, а тада и једина новина на српском језику забележио следеће: „И едно и друго трипут је повторавано и свагда је театар тако пун био, да више људства у себе сместити није могао. А то је јавно доказатељство да су зрители и сочиненијем и представленијем задовољни били”.⁴⁷⁸ Ово дилетантско

⁴⁷⁶ Исто, 84.

⁴⁷⁷ Осим Стефановића на драми су радили његово школски другови: Јован Рајић Млађи, каснији преводилац немачких дела, као и Лазар Лазаревић, потоњи новосадски професор и књижевник. Ипак, највећи део драме је био Стефановићев. Стефановић је рођен 1805. у Новом Саду, а умро 1827. са само 22 године, такође у Новом Саду. Осим Велике српске православне гимназије у Новом Саду завршио је и филозофију у Пешти, као и права у Јегри и Пешти. Поред драме о Цару Урошу написао је неколико ода у првим бројевима Летописа; М. Томандл, *Српско њозоришће...*, 86.

⁴⁷⁸ *Летопис србски*, књ 2, св. 4, Будим 1826, 152–153; М. Томандл, *Српско њозоришће...*, 86.

позориште је деловало непуне две године, да би, потом, накратко дошло до неколико година паузе при стварању дилетантских позоришних дружина.

Можда највећа (најважнија) позоришна трупа Летеће дилетантско позориште је била, такође, основана у Новом Саду 1837. године, на челу са Максимом Брежовским. Пошто су одушевљавали својим комадима Новосађане (*Паденије српској царствија, Ромео и Јулија, Кир Јања, Пријатељи и лејла Гркиња*) започели су гостовања у Земуну и Панчеву, да би од маја 1840. до октобра 1841. године провели у Загребу. Како су били прво позориште које је изводило родољубиве историјске комаде, као и дела великог писца и комедиографа Јована Стерије Поповића на народном језику, били су одушевљено примљени од *Илираца* у Загребу, као и у целој Хрватској. После Загреба позориште се упутило у Кнежевину Србију, у Београд, у коме су давали представе наредних пет месеци (до пролећа 1842). С обзиром на то да се променила политичка ситуација у Кнежевини (Вучићева буна, смена династије) позориште се вратило за Нови Сад, али и ускоро престало са радом.⁴⁷⁹

У Новом Саду је, такође, деловала од 1844. до 1845. године још једна позоришна дружина Константина Поповића Комороша, који је својим преводима и прерадама обогатио српску драмску књижевност.⁴⁸⁰

Поред Новог Сада дилетантске позоришне дружине су деловале и у другим српским местима војвођанског простора, у Новом Бечеју (1830), Кикинди (1833–1834) и четрдесетих година у Вршцу, Великом Бечкереку и Сомбору. Свака од ових дружина је успела да у својој средини пробуди љубав према позоришту и „народном књижеству”, као и да изазове дубока национална осећања.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ Максим Брежовски који је био најважнији члан путујуће дружине је средином 1842. постао учитељ у Деспот Сент Ивану (Деспотову). Није се више бавио позориштем. Постао је и свештеник у истом месту, где је и умро 1890. године; М. Томандл, *Српско позориште...*, 94–109; С. Гавриловић, *Из историје...*, 246–247.

⁴⁸⁰ М. Томандл, *Српско позориште...*, 109–112.

⁴⁸¹ С. Гавриловић, *Из историје...*, 247–248.

У овом кратком осврту историје и настанка Српског позоришта за чији су развој најзаслужнији Срби из Монархије, односно Јужне Угарске, вредно је спомена и дилетантско позориште основано у Панчеву 1838. године (обновљено 1842), коме је највећи печат дао учитељ певања, Тршћанин Никола Ђурковић. Ово позориште је приказивало позоришне комаде забавног, али и нарочито патриотског жанра: *Смерт Уроша Пећина*, *Милош Обилић*, *Бајазит*. Својим деловањем они су увелико били брана германизацији која се надвила над Војном границом – колевком српског народа у Монархији.⁴⁸²

После револуционарних дешавања 1848/49. године наступило је доба Баховог апсолутизма, које је једнако погађало све народе у Монархији. Иако је српски народ наизглед добио своју територију, посебну круновину у Монархији, Војводство Србију и Тамишки Банат, она није ништа била у повлашћенијој и бољој позицији од других делова Царства.⁴⁸³ У погледу културних делатности, у које се, пре свих, убрајало позориште, био је прописан 1850. године строги закон за целу Монархију, који је представљао један од најригорознијих закона о култури у Европи тога доба. Зато и не чуди готово потпуно замирање културног живота, а пре свега изражено одсуство позоришних трупа, које су за приказивање представа морале имати више одобрења царских и магистратских власти.⁴⁸⁴

У тако измењеним околностима покушало је да делује Друштво српског позоришта, које је основано 1850. у Сомбору, у чијем раду је учешће узео и Јован Ђорђевић.⁴⁸⁵ Већ 1851. године Друштво није

⁴⁸² Исто, 248.

⁴⁸³ Војводство Србија и Тамишки Банат је створено као посебна круновина Аустријског царства у октобру 1849. године и трајала је до децембра 1860. Била је српска само по имену са немачким језиком као званичним, са седиштем у Темишвару, без делова Војне границе. У њој су Срби били чак у мањини; З. Стевановић, *Војводство Србија*..., 16–97; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у...*, 455–480; Д. Микавица, *Српска Војводина*, 129–151.

⁴⁸⁴ А. Ујес, нав. дело, 393–394.

⁴⁸⁵ Јован Ђорђевић је, осим, као угледан професор Српске православне велике гимназије у Новом Саду, у којој је боравио и радио од 1853. до 1857, остао упамћен у српском народу и као секретар Матице српске, оснивач Српског

могло да настави рад, али је остало забележено да су сомборски аматери, дилетанти, извели девет драмских представа на српском језику, а да је при том „сала била увек пуна, а овацијама није било краја”⁴⁸⁶.

Колико је Јован Ђорђевић размишљао о стварању Српског националног театра, као и о српским драмским писцима који би писали о српском народном животу и његовој историји, су његове речи о значају драмског дела: „Драме нам дајте – нове, изворне драме! Та сваки вам догађај из старе, нове и најновије повеснице довољно материје даје какве ни Шекспир није имао када је бесмртна своја дела писао! Ено вам златна и крвава времена Немањића, ено вам сјајно бледа епоха српски деспота, ено вам јуначког гнезда Црне Горе, ено вам тужна епоха србског сужањства и турског зулума, ено вам Црног Ђорђа и Мишарског Поља, ено вам србско-мађарског рата и србобрански бедема! Пишите драме, тако вам бога! У својственост народног живота, у оно вечито и неисцрпно врело народне поезије и драматургије јошт нико није ни дирнуо; – у сниске колибе и густе гајеве наше простоте јошт нико ни завирио није да, по примеру туђинаца, наше праве врлине покупи и

народног позоришта у Новом Саду, писац текста ондашње и данашње српске химне *Боже љравде*, министар у влади Краљевине Србије, ујак Стевана Сремца. Рођен је у Сенти 1826, а умро у Београду 1900. Као професор у Гимназији у Новом Саду предавао је латински језик, историју и географију и факултативно француски језик. Морао је да напусти Гимназију, чак привремено и Нови Сад 1857. због сукоба са Јованом Хаџићем (Милошем Светићем), који га је сматрао човеком Ђорђа Натопшевића. Повратком у Нови Сад, после неколико година боравка у Пешти и рада око Матице српске, основао је Српско народно позориште 1861. и био његов управитељ. Седамдесетих година XIX века отишао је у Србију где се поново посветио професорском послу, прво у Шапцу, а потом у Београду, да би 1893. постао и министар просвете у либералној Влади Краљевине Србије; Б. Ковачек, *Ђорђевић Јован*, СБР, књ. 3, 551–553; В. Гавриловић, *Једно писмо дирекћора Српске љравославне велике гимназије у Новом Саду ља-љријарху Рајачићу 1857. године*, Зборник Војвођански простор у контексту европске историје, Нови Сад 2012, 271–278.

⁴⁸⁶ П. Марјановић, *Оснивање и рад Српској народној љозоришћу у Новом Саду (1861–1914)*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 45, Нови Сад 2011, 24.

обелодани, да свет с правим српским мишљењем, осећањем, говором и делом упозна. Пишите србске, праве србске позоришне игре, тако вам бога!⁴⁸⁷

У исто време од 1850. до 1851. године постојало је Друштво српских добровољаца у Суботици које је давало дилетантске представе. Међу студентима који се помињу у његовом раду, истакнуту улогу је имао Антоније Хаџић, будући председник Матице српске и директор Српског народног позоришта.⁴⁸⁸ Услед цензуре и најригорознијих закона Срби нису имали готово никакве позоришне трупе. Тек 1857. начињен је покушај стварања једне нове позоришне дружине Јована Кнежевића⁴⁸⁹, која је давала представе у Новом Бечеју и околини. После неколико представа Земаљска управа у Темишвару је забранила њен даљи рад.⁴⁹⁰

Културни живот у Монархији се почео враћати са престанком Баховог апсолутизма 1860. године, када су и Срби, поново, почели да оснивају нове позоришне трупе.

У тим новим временима прво је обновила рад Кнежевићева дружина 1860. године, која је током летњих месеци давала представе у Великој Кикинди, Српском Чанаду, Старој Кањижи. Играна су готово сва Стеријина дела *Ајдуци*, *Милош Обилић*, *Свјетислав* и *Милева*, *Покондирена њиква*, *Лаж* и *џаралажа*, као и *Пријатељи*

⁴⁸⁷ Исто, 24–25.

⁴⁸⁸ М. Томандл, *Српско позориште...*, 121.

⁴⁸⁹ Јован Кнежевић је рођен 1818. У Новом Бечеју, где је и умро 1864. године. Уписао се у сомборску Препарандију коју услед сиромаштва није успео да заврши. Путујући по Угарској, са дилетантским трупима, завршио је шесторазредну Латинску гимназију у Кечкмету. Био члан више позоришних трупа од четрдесетих година XIX века, док 1860. није основао сопствену трупу Српско театрално друштво, са којом је у децембру, гостовао у Новом Саду, у коме није било представа на српском језику пуних петнаест година. Добивши од критике све похвале, њихов наступ су подстакли Јована Ђорђевића и Светозара Милегића, као и идеју за оснивања сталног српског позоришта, што је и учињено 1861. године, а чланови Кнежевићеве трупе постали први српски професионални глумци. Кнежевић, већ нарушеног здравља није постао глумац новооснованог Српског народног позоришта; Зоран Милосављевић, *Кнежевић Јован*, СБР, књ. 5, 91–92.

⁴⁹⁰ М. Томандл, *Српско позориште...*, 123.

Лазара Лазаревића. У зиму, децембра 1860. Кнежевић је са дружином одржао више представа у Новом Саду, што је био увод, уз стално залагање и агитацију Јована Ђорђевића, за коначно оснивање сталног српског позоришта.⁴⁹¹

Напослетку, помињемо и активност аматерске позоришне дружине Драговољачко позоришно друштво, основане у Будиму почетком 1861. године. На њеном челу се опет, као раније у Суботици, нашао Антоније Хаџић, који је тада већ био најистакнутија фигура код Срба у Пешти и Будиму. Дружина је деловала и давала представе у кући познатог српског трговца из Табана (српски део Будима) Јосифа Станковића. Колико је позоришна уметност већ ухватила корена у српском народу сведочи и то што су девојке из угледних српских трговачких будимских породица сада биле спремне да глуме у позоришним представама, чиме су се умногоме смањиле предрасуде које су у српском народу постојале у односу на морал жена које су наступале на позорници.⁴⁹²

Коначно, после низа молби упућених угарским властима и спремности српске средине града Новог Сада, заједничког залагања његовог градоначелника Светозара Милетића и његовог побратима и саборца Јована Ђорђевића, на седници Позоришног одбора Српске читаонице у Новом Саду одржане 16/28. јула 1861. године основано је прво српско стално професионално позориште Српско народно позориште.⁴⁹³ Том приликом, најзаслужнији за рађање српске Талије, Светозар Милетић, Јован Ђорђевић, Јован Јовановић

---

⁴⁹¹ П. Марјановић, *Оснивање и рад...*, 28.

⁴⁹² Дружина је извела укупно девет представа, међу којима су најзаступљенија била дела Јована Стерије Поповића. Осам представа је одиграно у Будиму, у Станковићевој кући, а девета представа је изведена у августу 1861. у Новом Саду на прослави стогодишњице рођења Саве Текелије, при чему су чланови Друштва испраћени овацијама; Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, Нови Сад 1964, 100–107; П. Марјановић, *Оснивање и рад...*, 25–26.

⁴⁹³ С обзиром на важност Српског народног позоришта као прве професионалне установе код српског народа на тлу Монархије, говоримо највише о његовом развоју, јер су друга позоришта на војвођанском простору била без сталне глумачке поставе (суботичко), или отворена знатно касније, сомборско (1882); митровачко, кикиндско и панчевачко, иако са дугом традицијом глумачких друштава, тек после Другог светског рата.

(Змај) и Стеван Брановачки су истакли: „Стално народно позориште основати значи не само позоришно зданије од солидног материјала подићи, него значи: позоришну вештину у нашем народу подићи, њен опстанак и развитак стално утврдити и на свагда обезбедити; народној драми, а с њоме и народној књижевности нов полет дати; школу и семениште установити за оне рода нашег синове и кћери, који се у овој племенитој вештини посветити желе: позоришту струку трудом и искуством вешти, изображени и одушевљени мужеве на онај степен висине и савршенства извести, са кога ће нам позориште за цео народ постати школом морала, узором и образцем доброг укуса, носиоцем просвета и изображености, будилником народне свести, чуваром народног духа и језика, огледалом сјајне и тужне прошлости и блавестником сретније будућности наше”.⁴⁹⁴

Прве представе Српског народног позоришта биле су изведене, већ два дана касније, 23. јула 1861. године. Биле су то две представе *Пријатељи Лазе Лазаревића* и *Мушки мейод и женска мајсторија*, мађарског писца Лајоша Кевера, који је превео на српски, Ђура Вукићевић. Овај датум се данас сматра као почетак професионалног позоришног живота код Срба.⁴⁹⁵

Пошто Српско народно позориште није било државна установа, постављало се питање легалног дефинисања његовог рада. Зато је 1862. створено Друштво за Српско народно позориште, коју су аустријске власти (сам цар Франц Јозеф) признале тек 1865. године. Тек после овог признања омогућен је у потпуности рад Позоришта, о коме се старало Друштво, преузевши ингеренције од Српске читаонице. Члан Друштва, поред тадашњих угледних људи, могао је да постане сваки појединац који уплати 50 форинти и свако правно лице које уплати 100 форинти. Друштво је имало свој Управни одбор на челу са начелником и два одсека: Позоришни, који је водио бригу о глумачкој дружини, репертоару и другим стручним питањима, и Економски, који је обезбеђивао материјална средства за

⁴⁹⁴ Милош Хаџић, *Почетак*, Зборник Магице српске за сценске уметности и музику, бр. 45, Нови Сад 2011, 22.

⁴⁹⁵ П. Марјановић, *Оснивање и рад...*, 31.

рад Позоришта. Скупштину Друштва чинили су сви чланови појединци и представници чланова правних лица, а састајали су се једном годишње. Месни позоришни одбори били су у целој Војводини и имали су задатак да организују рад Позоришта у својим местима приликом гостовања. Први управник био је Јован Ђорђевић, а после његовог одласка у Београд 1867. дугогодишњи управник је био Антоније Хаџић, правник, драматург, редитељ, секретар и потоњи председник Матице српске.⁴⁹⁶ Српско народно позориште је основано са деветоро глумаца, већином из бивше Кнежевићеве позоришне дружине: Димитрије Ружић, Димитрије Марковић Кикинђанин, Никола Недељковић, Коста Хаџић, Михаило Гаврило-

⁴⁹⁶ Антоније – Тона Хаџић је рођен у Суботици 1831. године. Почео је средњу школу у Суботици а довршио у Пешти у којој је потом завршио и Правни факултет. Изабран је 1859. године за секретара Матице српске. Уређивао је *Лейхойис Матхице српске* од 1859. до 1869. године, а потом лист *Позориштие* од 1872. до 1876. године. Активно је учествовао у омладинском покрету и био истакнути члан Уједињене омладине српске, као и уредник њеног листа *Млада Србадија*, у периоду 1869–1872. Када је угарска влада за вршачку скупштину 1871. наредила да чланови Омладине могу бити само угарски Срби, тада је Хаџић узалуд покушавао да различитим молбама увери власти да такво друштво не може да буде толико ограничено. Имао је посебне заслуге за развој Српског народног позоришта у Новом Саду, чији је био дугогодишњи управник. Својим свесрдним залагањем, кроз текстове у различитим часописима, као и директним деловањем је будио код гледалаца родољубље и љубав према позоришту. Од 1872. уређивао је и *Зборник њозоришних дела*, као орган управе Српског народног позоришта. Постао је редовни члан Српског ученог друштва у Београду 1869. на Одсеку за филологију и филозофију, а када се Друштво претворило у Српску краљевску академију, постао је њезин академик 1892. године. Пуне 52 године је стајао уз Матицу српску и живео за њу. О његовој скромности и раду за опште добро народа најбоље сведочи његов текст којим се опростио од Уредништва матичиног *Лейхойиса* 1896. с речима: „Што сам радио, радио сам целом свету на видику, увек као веран син народа свога који је свагда и свугде савесно вршио дужност своју”. Антоније Хаџић је пуних 36 година (од 1859. до 1895) био секретар Матице српске, а од 1896. до 1911. године био је њен председник. Умро је у вихору Првог светског рата у Новом Саду 1916; Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 100 – 101; Радивој Врховац: *А. Хаџић. Летопис Матице српске*, књ. 318, св. 2, Нови Сад 1928, 278–281, Лазар Чурчић: *Антоније – Тона Хаџић: секретар и председник Матхице српске*, Рад Матице српске, бр. 21, Нови Сад 1984, 69–79; М. Томандл, *Српско њозориштие...*, књ. 2, Панчево 2005 (репринт), passim.

вић, Михаило Рац(ковић), Младен Цвејић, Стеван Чекић и Драгиња Поповић (касније Ружић), а сутрадан, 17. јула, су примљени и: Љубица Поповић, Милица Грунчић и Никола Зорић. У многим местима бивше Српске Војводине звона су свечано најављивала долазак глумачке трупе Српског народног позоришта. Глумци су довожени у најлепшим кочијама уз градску музику и присуство највиђенијих људи тога места, а људи су се утркивали, сматрајући то највећом чашћу, ко ће да угости и прими на спавање глумце из трупе. Једна од карактеристика Српског народног позоришта, које је играло представе на српском језику, су били плакати, који су штампани на четири језика: српском, немачком, мађарском и румунском, што је био, свакако, куриозитет у европским, ако не и у светским оквирима тога доба.⁴⁹⁷

Током рада у Аустро-Угарској (1861–1914), Позориште се није финансирао из државне касе, него личним прилозима, а његов плодан рад, у том периоду, је најбољи сведок љубави и националног поноса Срба према свом позоришту. Колико је била изражена национално-културна мисија Српског народног позоришта, показатељ је и податак да је оно одиграло 2/3 својих представа изван матичног града (Новог Сада) и то у готово свим српским срединама Аустро-Угарске (Темишвар, Баја, Сегедин, Вуковар, Славонски Брод, Градишка, Загреб, Мостар, Сарајево, Тузла, Бања Лука, Панчево, Велика Кикинда, Вршац, Суботица, Сомбор, Земун, Митровица). Оно је осим српског, у многим градовима имало и јужнословенски карактер. Осим градова у Монархији, Позориште је, много пута, боравило у Кнежевини/Краљевини Србији,⁴⁹⁸ а највише у Београду, у коме је 1868. године, доласком Јована Ђорђевића, основано Народно позориште, као друго професионално позориште у српском народу.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ П. Марјановић, *Оснивање и рад...*, 34–35.

⁴⁹⁸ Исто, 36.

⁴⁹⁹ После више покушаја, који датирају још од 1842, да се у Београду оснује стално професионално позориште, оно је основано 1868. године, да би већ, наредне, 1869. била сазидана и наменска зграда. Прва представа *Ђурађ Бранковић* је одиграна у новембру 1868. у привременом смештају новооснованог Позоришта у кафани Код енглеске краљице. Осим тога, представе су игране и у магацину Царинарнице, у салама хотела Театар, у Кнежевој пивари, као и у

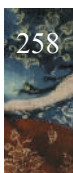
Такође, у Београду је 1870. године била основана и Прва глумачка школа. Школу су водили Јован Ђорђевић и Алекса Бачвански, који је на позорницу београдског Позоришта пренео систем рада великих европских позоришта Беча и Пеште.⁵⁰⁰ Главни предмет, глуму, предавао је Александар Бачвански, француску и немачку књижевност и историју Јован Ђорђевић, српски језик и књижевност Јован Бошковић, основе музике са певањем капелник Драгутин Реш, јахање Јосиф Херман Дукман и мачевање капетан Миоковић. Глумци школе звали су се питомци и били су подељени на старије и млађе. У групу старијих били су издвојени млади глумци и глумице Народног позоришта који су привремено били ангажовани као почетници, за сасвим мале улоге, епизоде и статирање.⁵⁰¹

Полазник ове прве Глумачке школе у српском народу је, између осталих, био и Пера Добриновић – доајен Српског народног

кафани Код круне. За оснивање професионалног позоришта у Кнежевини најзаслужнији су били глумци Српског народног позоришта у Новом Саду, који су гостовали у Београду више дана у зиму 1867/68. Тада је одушевљен, присуствујући представама Српског народног позоришта, кнез Михаило саопштио историјску одлуку: „Сазидаћу ја вама театар за себе па ћете бити сасвим задовољни”. Сам кнез Михаило није дочекао почетак радова на наменској згради Позоришта (убијен је крајем маја 1868. у Кошутњаку), али је прву представу, већ у јануару 1869. свечано, у новој згради, гледао млади кнез Милан. Представа која је тада играна *Посмртина слава кнеза Михаила, слика из народној живоји*, је и својим називом показала колико је покојни кнез својим делом задужио српску културу. Александар Радовановић, *Прејед историје народној позоришћу у Београду*, Београд 1994, 187–192; Петар Волк, *Позоришни животи у Србији 1835–1944*, Београд 1992, passim.

⁵⁰⁰ Јован Ђорђевић је својим преласком из Новог Сада у Београд 1868. године повео са собом део глумачког ансамбла Српског народног позоришта, који су уз њега као управитеља постали професионални глумци новооснованог Народног позоришта у Београду. Ђорђевић је у децембру исте године отворио привремену Глумачку школу, коју су они похађали, слушајући курсеве глуме. Међутим, права Глумачка школа са наставницима, је отворена у Београду 1870. године. Њу су, између осталих, похађали и Пера Добриновић, касније један од највећих српских глумаца друге половине XIX и почетка XX века, као и Мара Гргурова, млађа сестра чувене глумице „српске Саре Бернар”, Милке Гргурове; Pavao Cindrić, *Hrvatski i srpski teatar*, Zagreb 1960, 178–179.

⁵⁰¹ Luka Dotlić, *Aleksandar Bačvanski i njegovo doba*, Pozorište, sveska 6, Tuzla 1968, 714–715.

позоришта у Новом Саду, који је на сцени „у свим улогама давао оно што је највеће у глумачкој вештини – дубоку човечанску садржину”.⁵⁰² Изузетно ценећи и истражујући почетке српског театра, о Добриновићу је несумњиво најлепши суд изговорио Милош Црњански: „Био је широко и развучено огледало Месеца што се смеје свему на Земљи”.⁵⁰³

Највише успеха код гледалаца у оба позоришта (Српском и Народном) су имале драме са мотивима из српске, националне, историје. Срби су волели да гледају како Милош пробада Мурата, или како цар Лазар гради своју задужбину Раваницу, како краљевић Марко у двобоју побеђује и убија страшног Арапина, све те сцене „су изазивале тронуту радост на сцени и громогласно ликованье у гледалишту”.⁵⁰⁴ Таква поставка националних драмских дела је била

⁵⁰² Пера Добриновић је рођен 1853. у Београду, а умро је у Новом Саду 1923. године. Напустио је берберски занат, којим се бавио и његов отац Јован и уписао Глумачку школу отворену 1870. године на наговор свога друга, такође берберског калфе, каснијег глумца Тоше Јовановића. Предавао му је, између осталог и Јован Ђорђевић, професор, правник, каснији министар правде, заслужан за оснивање Српског народног позоришта у Новом Саду, као и Народног позоришта у Београду, а такође, један од предавача је био и Јован Бошковић, истакнути филолог и каснији ректор Велике школе у Београду. Ђорђевић је, тада, био управитељ Народног позоришта и после завршене Глумачке школе, крајем 1870. примио Добриновића за члана Народног позоришта. Остао је у Београду, у Народном позоришту, са мањим паузама, до 1873. када је на позив управитеља Српског народног позоришта Антонија Хаџића прешао у Нови Сад, где је остао до 1912. године, када се вратио у Београд, настављајући да игра опет у Народном позоришту до избијања Првог светског рата. У рату се повлачио са војском и народом, при томе играјући представе, у Скопљу, Солуну, Ници. У Народном позориште у Београду се вратио 1919. Када му је у Новом Саду, у децембру 1923. организовано обележавање 50-годишњице бављења глумом и 70 година живота. Добриновић је издахнуо у гардероби, неколико тренутака пре изласка на сцену. Приређен му је величанствен испраћај, а његови посмртни остаци сахрањени су у Београду. Био је један од најуспешнијих српских глумаца друге половине XIX и прве половине XX века; Тодор Манојловић, *Пера Добриновић*, *Летопис Матице српске*, књ. 367, Нови Сад 1951, св. 1, 39–55; св. 2, 145–155; П. Марјановић, *Добриновић Пера*, СБР, књ. 3, 308–310.

⁵⁰³ Мирослав Радоњић, каталог изложбе *Порфирејши глумаца Српској народној позоришћу*, Нови Сад 1990, 7.

⁵⁰⁴ Т. Манојловић, *Полијичка улога старог новосадског народног позоришћа*, Нови Сад 1961, 56–57; П. Марјановић, *Оснивање и рад...*, 36–37.

усклађена са ставом српске, грађанске публике, која је васпитавана „на чврстим начелима патријархалне заједнице и тек овлаш била окрзнута неким струјањима наступајућег идејног, културног и моралног консолидовања правога грађанског друштва”.⁵⁰⁵

Осим комада са тематиком српске националне историје, успеха су имали и комади из народног (српског) живота са певањем и играњем, чија је тематика обично била на селу, са љубављу између младића и девојака, свађе њихових родитеља, уз обилато коришћење фолклорних и обичајних мотива, са једноставним заплетом и готово обавезним срећним завршетком, при чему тријумфују праведни представници патријархалног морала.⁵⁰⁶

Извођена су дела готово свих српских драмских уметника, која су имала историјско-национални жанр, као што су: *Ајдуци*, *Сан Краљевића Марка*, *Смрт Стефана Дечанског*, *Милош Обилић* Јована Стерије Поповића; *Зидане Раванице*, *Краљевић Марко* и *Арајин* Атанасија Николића; *Херцег Владислав*, *Немања*, *Звонимир* Јована Суботића; *Сеоба Србаља*, *Јелисавета*, *Сјаноје Главиш* Ђуре Јакшића; *Максим Црнојевић*, *Пера Сејединац* Лазе Костића. На репертоару од комедија најзаступљенији је био, наравно, као и данас непревазиђени, Јован Стерија Поповић са комадима: *Покондирена њивка*, *Кир Јања*, *Београд некад и сад*, *Женидба* и *удадба*. Затим, Бранислав Нушић, са својим комадима које је написао до 1914. године: *Народни посланик*, *Сумњиво лице*, *Пројекција*. Од других комедиографа издвајале су се комедије Косте Трифковића *Десет њивних њара* и *драмолепа*, *Саћурица* и *шудара* и *Шокица* Илије Округлића Сремца, као и *Пој Ђира* и *Пој Сира* Стевана Сремца.⁵⁰⁷

Од светских драмских писаца најзаступљенији је био Шекспир са *Краљем Лиром*, *Отелом*, *Млећачким њероцем* и *Хамлетом*, Шилер са *Маријом Сјуарт*, *Разбојницима* и *Силејком* и *љубави*,

⁵⁰⁵ П. Марјановић, *Комедије и народни комади XIX века*, Београд 1987, 5.

⁵⁰⁶ Таква дела су одговарала људима са села, који су тек почели масовније да насељавају градске средине и да формирају српску грађанску класу у успону; П. Марјановић, *Комедије и ...*, 5–6.

⁵⁰⁷ П. Марјановић, *Оснивање и рад...*, 37–38.

као и Ибзен са *Нором*, *Походом на север*, *Женом с мора* и Гогољ са *Ревизором* и *Женидбом*.⁵⁰⁸

Од свих српских драмских писаца чије су представе игране у Позоришту издвајамо, двојицу личности са војвођанског простора, чије су драме и комедије, уз Нушића, највише игране у српском позоришту, Јована Стерију Поповића (1806–1856)⁵⁰⁹ и Косту Трифковића.⁵¹⁰

Стеријин књижевни рад врло је разноврстан. Огледао се у свим областима тадашње књижевности, био је романописац, комедиограф, трагичар, песник, критичар, школски писац, а бавио се, као и већина тадашњих књижевника, и филолошким питањима. У почетку близак идејама Вука Караџића, касније се приклонио конзервативној струји и последњу књигу објавио црквеном ћирилицом. У његовом делу дошли су до изражаја сви стилски правци и тенденције те хетерогене епохе: сентиментализам, класицизам, предромантизам, а у својим најбољим комедијама у потпуности се приближио реализму. Та разноврсност испољила се већ на почетку његовог рада, када, још млад, од двадесетих до тридесетих година

⁵⁰⁸ Осим поменутих највећих светских драмских писаца Позориште је изводило дела данас мање значајних писаца Чикија Гергеља, Густава Мозера; П. Марјановић, *Оснивање и рад...*, 39.

⁵⁰⁹ Рођен је у Вршцу од оца Грка и мајке Српкиње. У Гимназији је добио солидно класично образовање и истакао се у прављењу стихова према античким образцима. По завршетку правних студија (1830) радио је у Вршцу најпре као наставник латинског језика, а затим као адвокат. Кад је основан Лицеј у Крагујевцу, позван је да буде професор. У Србији је живео од 1840. до 1848, радио је најпре као професор природног права на Лицеју, а затим као начелник у Министарству просвете. Одиграо је значајну улогу у организовању просвете и културе у младој Кнежевини, учествовао у оснивању Друштва српске словесности, Народног музеја и Позоришта, писао школске уџбенике. Незадовољан приликама у којима је радио, напустио је службу (1848) и вратио се у Вршац, где је, живећи повучено, разочаран и болестан, остао до смрти; Драган Николић, *Јован Стерија Поповић*, Зборник радова Правног факултета, Ниш 2006, 1–5.

⁵¹⁰ Коста Трифковић је рођен у Новом Саду 1843. године. После завршене основне школе и Српске велике православне гимназије, завршио је поморску школу у Ријеци. Једно време је био и морнар, на више бродова. Такође, завршио је и права и постао прво општински чиновник, а доцније адвокат у Новом Саду, где је живео до смрти 1875. године; Ј. Деретић, нав. дело, 79–80.

XIX века, објављује једно за другим, спев посвећен Бугарској, трагедије *Свешислав и Милева*, *Милош Обилић* и *Наход Симеон*, као и роман *Бој на Косову* или *Милан Тојилица и Зораида*. Најзначајније подручје Стеријиног књижевног рада била је драма. Писао је упоредо историјске трагедије „жалосна позорја”, како их је сам називао, и комедије „весела позорја”.⁵¹¹

Историјске драме, иако бројем и обимом надмашују његов комедиографски рад, мање су значајне од комедије. Теме је узимао из српске, бугарске, македонске и албанске историје средњег века; а грађу је, такође, налазио у Рајићевој *Историји* и у народним песмама. Од ове врсте драма нарочито се издвајају *Смрти Стефана Дечанског*, *Владислав и Лахан*. У своје време, Стеријина „жалосна позорја” била су врло популарна због своје историјске садржине и родољубиве тенденције.

Иако су у критици тог доба боље прошла „жалосна” од „веселих позорја”, Стерији је од почетка било јасно да му комедија највише одговара. Након што је објавио своју прву комедију *Лажа и њаралажа*, он је писао Вуку Караџићу: „Дакле после дугог тумарања и кривудања једва на правац изиђох, а надам се да нећу с овог пута сврнути”. Стеријин комедиографски рад може се поделити на три периода. Тридесетих година XIX века у Вршцу је написао своје најбоље комедије: *Лажа и њаралажа*, *Тврдица* или *Кир Јања*, *Покондирена њиква*. Четрдесетих година, за време боравка у Београду, он је за потребе театра написао краће шаљиве комаде и лакрдије које су извођене, али нису биле објављене за пишчева живота. Ипак, последњих година живота, опет у Вршцу, он се поново вратио озбиљној комедији, унесећи у њу горчину разочараног човека: *Београд некад и сад* и *Родољубици* (која је објављена постхумно).⁵¹²

Стерија је схватао комедију као људски лек, при томе често говорећи: „Моје је лечити род”. Причајући о позоришту знао је да каже: „Театар је школа где се људи уче”. Иако се наслањао на велику комедиографску традицију, поготово француску (Молијер) Стерија је

⁵¹¹ Ј. Деретић, нав. дело, 60–62.

⁵¹² Исто.

умногоме одступао од класичне комедије, нарочито у завршним чиновима, јер код њега готово да није било срећног завршетка.⁵¹³

Као моралиста, Стерија се није бавио општељудским пороцима него искључиво конкретним појавама свог доба и своје средине, при чему је његова комедија била непосредно друштвено ангажована. Она је изобличавала погрешно васпитање, помодарство, снобизам и друге мане нашег малограђанског света.⁵¹⁴

Иако је књижевни рад започео стиховима, Стерија се као песник исказао у пуној мери тек у последњим годинама свог живота, када је објавио збирку *Даворје*, као и више песама у листовима и часописима. Према наводима Јована Деретића „Његова поезија је рефлексивна, дидактична, интелектуална. Она садржи суморна размишљања болесна и разочарана човека који се повукао из јавног живота. Стерија је певао о пролазности, бесмислу, ништавилу, свуда видевши пустош, уништење, смрт. Уопште, одаје се утисак да Стерија у својим песмама делује као човек који је залутао у време које није његово, односно да су му песме представљале последњи али аутентични глас једнога минулог доба”.⁵¹⁵

На прелазу између књижевних праваца романтизма и реализма, јавио се комедиограф Коста Трифковић. Опробавши се у књижевности, почетком седамдесетих година XIX века, објавио је више комедија, с темама из новосадског грађанског живота (*Ческииџам*, *Школски надзорник*, *Љубавно џисмо*, *Француско-џруски рай*, *Издирачица*). Трифковић је по овим комедијама, које су радо игране у свим српским срединама, остао и највише упамћен. Према Деретићевим наводима „Његове комедије су лаке, лепршаве, интригантне, са живим, динамичним дијалозима и ситуацијама из свакодневног живота. Оне су уз то вешто компоноване, сценичне,

⁵¹³ Његов *Тврдица* не добија свој новац натраг, он бива изигран и преварен не би ли тим начином схватио да је тврдичење мана која највише шкоди њему самом. И друге настране личности лече се сличним методом. Јелицу из *Лаже и џаралаже* присиљавају да се одрекне читања романа, Фему из *Покондирене џикве* на превару одбијају од њеног „ноблеса” и франкоманије; Ј. Деретић, нав. дело, 61.

⁵¹⁴ Ј. Деретић, нав. дело, 61–62.

⁵¹⁵ Исто.

забавне, непретенциозне, пуне лаког и пријатног хумора”. Оне су превођене и на стране језике, а неке се од њих се и данас одржавају на сцени. Уз Стерију и Нушића, Трифковић је био најзначајнији српски комедиограф.⁵¹⁶

Српско народно позориште је у раздобљу од 1861. до 1914. одиграло преко десет хиљада представа (10.242), при чему је само хиљаду петсто представа играно у Новом Саду, а осам хиљада седамсто четрдесет и две игране су у другим градовима. При томе, Позориште је највише гостовало у Панчеву 26 пута и одиграло 955 представа; у Земуну 24 пута са 536 представа; Вршцу 23 пута са 884 представе; Кикинди, такође 23 пута, са 665 представа; Сомбору 21 пут са 864 представе; Митровици (Сремској) 19 пута – 488 представа; Суботици 16 пута са 402 представе.⁵¹⁷ У осталим српским срединама и већим центрима Аустро-Угарске, Позориште је долазило знатно мање и одиграло три хиљаде деветсто четрдесет и осам представа. Позориште је у овом свом првом, аустроугарском периоду, радило у изузетно тешким условима, посебно до 1895. када је, први пут, добило своју зграду на поклон од великог родољуба, велепоседника Лазара Дунђерског. До тада је Позориште своје представе у затвореном простору приказивало прво у дворани новосадске кафане Код сунца, која је могла да прими близу 300 посетилаца, а потом у сали хотела Царица Јелисавета, да би у летње доба наступали на отвореном, у арени кафане Код зеленог венца.⁵¹⁸

Овај аустроугарски период рада Позоришта обележили су, сваки на свој начин, његови управници: оснивач Јован Ђорђевић до 1868, његов наследник Антоније Хаџић, који је водио Позориште до 1879, затим је привремени управитељ постао Димитрије Ружић до 1892, а потом га поново преузима Антоније Хаџић, а пред крај XIX века, опет, Димитрије Ружић. У периоду од 1904. до половине 1906. управник је био Бранислав Нушић, потом велики глумац Пера Добриновић до 1911. године, а онда све до Првог светског рата Жарко Савић. По избијању Првог светског рата по изричитом

⁵¹⁶ Исто, 79–80.

⁵¹⁷ П. Марјановић, *Оснивање и рад...*, 36.

⁵¹⁸ Исто, 39–40.

наређењу мађарских власти забрањен је рад Позоришта, које је обављало мисионарску и културну делатност и чувало индивидуалност и националну својственост српског народа на војвођанском простору.⁵¹⁹

У српску позоришну уметност су, до Првог светског рата, у потпуности ушли утицаји европске модерне драме, од новог реализма до симболизма. Ипак, у свему је задржана и одређена резерва, односно без обзира на преузимање неких идеја и угледање на Европу, српска сценска уметност, а тиме и на војвођанском простору, је износила, пре свега, актуелне друштвене проблеме свога доба и времена, а стари драмски облици (фолклорни комади са певањем и играњем, историјске драме) доживљавају потпуну трансформацију и нови почетак.⁵²⁰

После Првог светског рата Српско народно позориште је радило у потпуно новим политичким и друштвеним условима, односно војвођанске области су се нашле у саставу нове државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У веома тешким условима, без државне помоћи Друштво за Српско народно позориште је обновило рад Позоришта, а његов управник и председник Друштва постао је др Ђура Трифковић. Први глумачки ансамбл углавном се састојао од предратних чланова, али се током овог периода често мењао јер је позоришни живот у Војводини био богат, па су поједини глумци мењали позоришта и поново се враћали. Прва представа *Хеј, Словени* Ристе Одавића одржана је у сали Дунђерсковог позоришта у јануару 1919. године. Пре представе, свечаност отварања Позоришта почела је пригодном песмом *Пролог* Анице Савић.⁵²¹

На скупштини Друштва за СНП 23. децембра 1919. већина чланова се изјаснила за подржављење Позоришта, те оно постаје државно, у децембру 1919. и то под именом Новосадско српско народно позориште и као такво функционише до краја 1921. године. У сезони 1920/21. основана је Оперета и нешто касније Опера. У духу југословенства, крајем 1921. из свих државних установа су

⁵¹⁹ М. Томандл, *Српско позориште...*, 7–130.

⁵²⁰ Јосип Лешић, *Драма на почетку XX века*, Београд 1987, 6–7.

⁵²¹ М. Томандл, *Српско позориште...*, 7–130.

избрисане из назива њихове националне одреднице, па самим тим и Српско народно позориште постаје Народно позориште. После пожара у којем је изгорела зграда Дунђерсковог позориште (јануар 1928), Народно позориште је остало без зграде. Убрзо је и држава смањила субвенције и у марту 1928, спојила Народно позориште у Новом Саду са Народним казалиштем у Осијеку у један театар под именом Новосадско-осјечко позориште са седиштем у Осијеку и као такво Позориште је радило до 1934. године.⁵²²

Међутим, Друштво за СНП је било незадовољно одлуком што се Српско народно позориште изгубило у државној реорганизацији и сматрало је да је тиме изгубило своју културну, просветну и националну мисију. Друштво за СНП је у новембру 1921. основало путујућу трупу под именом Друштво за Српско народно позориште – Позоришна дружина Јован Ђорђевић и та се трупа у новембру 1921. спојила са Покрајинским банатским позориштем Стерија у Вршцу, дајући представе по Војводини, али, услед бојкота, никада у Новом Саду. Ова путујућа трупа је у фебруару 1924. добила свој нови (стари) назив Српско народно позориште, која је под тим именом давала представе све до августа 1937. године. Како би решила позоришно питање у Војводини, Банска управа је 1934. укинула ионако малу субвенцију Новосадско-осјечком позоришту и знатна материјална средства доделила Народном позоришту у Београду да организује Секцију београдског Народног позоришта за Дунавску бановину која ће давати представе у Новом Саду и местима у Војводини. Ова секција је, иако уз велику државну помоћ радила само 1934/35. годину. Следеће (1936) године, основано је Народно позориште Дунавске бановине кнеза намесника Павла са седиштем у Новом Саду, што је био повратак сталног позоришта у Нови Сад. Овом позоришту се у августу 1937. прикључила трупа Српског народног позоришта, што је многе навело на размишљање да је сукоб изглађен и да ће се пронаћи компромисно решење, које би културно

⁵²² Татјана Поповић, *Мојћности за стварања (иј. стварање) сценских уметности између два светска рата у Војводини*, Социолошки аспект педагогије и извођаштва у сценским уметностима, Београд 2015, 264–281; www.snpr.org.rs/?page_id=238&lang=lat, приступљено 29. маја 2019.

и глумачки, поново, вратило новосадску средину на мапу југословенских збивања. Ипак, сарадња између ове две секције, позоришне трупе, је трајала непуне две године, и у јануару 1939. године, Друштво за Српско народно позориште је прекинуло уговор, да би трупа Српског народног позоришта са својим Друштвом наставила самосталан рад до избијања Другог светског рата у Краљевини Југославији, када је прекинуло даљи рад. Између два рата најзаступљенија на репертоару Позоришта је била оперета, која је како су многи ондашњи критичари приметили „да се тиме више штетује опери а нарочито на драми, коју публика услед оперете почиње да пренебрегава”.⁵²³ Суштина ипак није била у томе, у Новом Саду је било довољно публике и за оперу и оперету, а свакако за драму, али су била врло оскудна државна финансијска средства, глумци подељени у више трупа, а њихов смештај више него оскудан. Можемо слободно рећи да је међуратни период био најнеповољније раздобље у историји Српског народног позоришта. Оно није успело да достигне уметнички ниво предратног, али је успело да одржи своју мисију по местима Војводине ширећи просветитељску, културну и националну мисао.⁵²⁴

После рата, Српско народно позориште је добило статус државне установе. Прва представа одиграна у марту 1945, била је *Најезга* Леонида Леонова, која је играна уз тутањ топова који се чуо са Сремског фронта. Драмски ансамбл чинили су глумци предратног Народног позоришта Дунавске бановине који су окупацију провели у Новом Саду, глумци трупе предратног Српског народног позоришта, неколико глумаца који су дошли из Београда и неколико талентованих аматера. Од децембра 1944. до децембра 1951. Позориште је радило под именом Војвођанско народно позориште. Првобитно су представе игране у згради Мађарске римокатоличке читаонице у порти католичке цркве, а у лето 1945. отворена је Летња позорница у самој порти. Зграда Дома културе (бивши Соколски дом, данас Позориште младих) Позоришту је

⁵²³ Мирко Хаднађев, *Под окриљем сиволећа*, Српско народно позориште у Новом Саду. Споменица 1861–1961, Нови Сад 1961, 452–456.

⁵²⁴ Исто.

уступљена 1947. године. Ту зграду Позориште је користило све до усељења у своју садашњу велелепну зграду у марту 1981. године. Српско народно позориште основало је 1947. Оперу, а 1950. године и Балет. У првих неколико година после ослобођења били су преовлађујући комади совјетских и чешких писаца (Горки, Чапек, Чехов, Еошов), а осим Новог Сада представе су игране широм Југославије, при чему су биле и обавезне посете омладинским радним акцијама (Зеница, пруга Шамац–Сарајево...) Од средине педесетих, Позориште се окреће и западним драмским писцима, при чему је, поново, преовладавао Шекспир, а осим тога, опет су обрађивани и домаћи писци, пре свих Јован Стерија Поповић, чији ће комади представљати окосницу репертоара Српског народног позоришта.⁵²⁵ За петнаест година после ослобођења, у периоду 1945. до 1960. одиграно је 166 драмских комада, представа на годишњем нивоу, док је у периоду од 1947. до 1960. године, за тринаест година изведено 46 опера и за 10 година (1950–1960) изведено је 19 балета на годишњем нивоу, што је, поготово, ако се погледају као потпуно нове дисциплине, опера и балет био један веома завидан резултат.⁵²⁶ Ношено Стеријом, Позориште је 1955. године покренуло највећу глумачку манифестацију у југословенским оквирима, која и данас, са успехом, траје – Стеријино позорје, на коме су славу стекли многи наши послератни глумци.⁵²⁷

У Збирци др Јована Милекића похрањен је документарни материјал чији се садржај односи на живот и рад двоје глумаца са војвођанског простора, готово потпуно заборављене Маре Ђорђевић Гргуруве, рођене сестре чувене српске трагеткиње Милке Алексић Гргуруве и Стојана Јовановића, глумца Српског народног позоришта у Новом Саду. Документарни материјал чине аутобиографски подаци, личне, породичне и фотографије са позоришних представа, као и позоришни плакати.

⁵²⁵ Стеван Станић, *Штампа и Српско народно позориште у периоду од 1945. до 1961. године*, Српско народно позориште у Новом Саду, Споменница 1861–1961, 461–477.

⁵²⁶ www.snp.org.rs/?page_id=238&lang=lat, приступљено 29. маја 2019.

⁵²⁷ www.snp.org.rs/?page_id=238&lang=lat, приступљено 29. маја 2019.

Мара Гргурова Ђорђевић

(Сомбор, ? – ?)

*Била је даровитија, осећајно тојила, складна и у изразу и у повору.*⁵²⁸

Боривоје С. Стојковић

Фотографија Маре Ђорђевић Гргурове, 1875. године

⁵²⁸ Боривоје С. Стојковић, *Историја српској позоришња од средњеј века до модерној доба (драма и опере)*, књ. II, Београд 2013, 96–97.

Глумица Марија, Мара Гргурова Ђорђевић од оца Стевана и мајке Софије, рођена је средином XIX века у имућној трговачкој породици Гргуров из Сомбора.⁵²⁹ Била је млађа сестра Милке Гргурове Алексић,⁵³⁰ трагеткиње Српског народног позоришта у

⁵²⁹ Светлана Е. Томић, *Хронологија живота и рада Милке Алексић Гргурове (1840–1924)*, Београд 2014, 176–187.

⁵³⁰ Милка Гргурова Алексић, глумица, приповедач и преводилац, рођена је у Сомбору 14. фебруара 1840. године. Основну школу и три разреда Женског завода завршила је у Сомбору, учећи између осталог наизуст народну поезију, лирику оновремних песника, а пре свега Јована Суботића. Упоређо је свирала клавири и учила немачки језик. Када је њен отац Сава Гргуров нагло осиромашео и затворио трговину, удао ју је 1856. за добродостојећег карловачког трговца Матића. Из дома Чивут-Маркових, како је Матићима био надимак вратила се после непуне две године на родитељски салаш у Лалићу са кћерком Евицом. У раду сомборске дилетантске дружине учествовала је 1862, пратила гостовања Српског народног позоришта, а у стану свог тече Стевана Брановачког у Новом Саду 1864. упознала је начелника Друштва за српско народно позориште, Јована Ђорђевића. Крајем маја 1864. постала је члан Српског народног позоришта Јована Ђорђевића, а у јулу исте године у Винковцима као Љубица у *Мерими* Матије Бана, започела блиставу глумачку каријеру. У Српском народном позоришту остала је до краја септембра 1868. када је са Јованом Ђорђевићем и још десеторо колега прешла у тек основано Народно позориште у Београду. Ту је остала до пензионисања на сопствени захтев због болести грла 1902. године. Од београдске публике опростила се у априлу 1902. улогом Маркизе Антоанете де Помпадур у трагедији *Нарцис* А. Е. Брахфогла. После тога, наступала је још пет пута у представама аматерских позоришта и на добротворним приредбама. У току своје дугогодишње каријере одиграла је око 400 улога, међу којима су и ликови десет Шекспирових јунакиња, што је чини посебном драмском уметницом. Самоука, али најобразованија глумица свога времена љубав према литератури исказала је преводима драмских дела и оригиналним приповеткама, на што ју је подстицао њен други, рано преминули муж Константин Алексић. За потребе Народног позоришта у Београду превела је са немачког језика комедију *Лек за нервозне љосје* Пола Хенриона и са француског драму *Марија Манџини* Адолфа д'Енерија и Фердинанда Дијега. Са писменом пишчевом дозволом објавила је и превод двеју приповедака, *Маркизина мајка* и *Ујак и нећак* Едмонда Абуа под заједничким насловом *Париски бракови*. Прву своју оригиналну приповетку, Гргурова је штампала у листу *Домаћица* 1894. године. У многим листовима, часописима, зборницима и споменицама објављивала је приповетке, аутобиографску прозу, путописне прилоге и некрологе. Гргурова је одликована Орденом Белог орла V реда, Светог Саве III реда, Даниловим крстом IV степена, а као болничарка у Српско-турском рату 1876–1877, Крстом

Новом Саду и Народног позоришта у Београду. Када је Позоришни одбор у Београду 1868. године почео активности на организовању рада Народног позоришта и за кратко време саставио позоришно друштво указала се потреба за ангажовањем младих, талентованих глумаца. Одбор је позајмио две петине чланова из новосадског Народног позоришта који су стигли у Београд крајем септембра 1868. године. Већ почетком октобра, Народно позориште у Београду је имало своје комплетно представљачко особље које је предводио Јован Ђорђевић. У првој позоришној дружини било је мало новајлија. Међу новим члановима били су Мара Гргурова и Пера Добриновић. Ђорђевићева дружина која је представљала сталну позоришну трупу, почела је да ради до завршетка позоришне зграде, у преуређеној дворани кафане Код енглеске краљице где су се и раније одигравале позоришне представе.

Јован Ђорђевић је већ 1. децембра 1868. отворио привремену позоришну школу, коју су морали да похађају сви глумци. Међутим, то није била права школа него курс предавања из позоришне уметности. Прва стална Глумачка школа основана је у Београду почетком 1870. и трајала је осам месеци. Међу првим ученицима те школе била је и Мара Гргурова заједно са Пером Добриновићем, Петром Јовановићем, Николом Бркићем, Димитријем Дукићем и Костом Ђорђевићем.⁵³¹ У јесен 1870. одржана је пред члановима позоришног одбора прва испитна представа питомаца Глумачке школе – *Карло XII на осирву Рујану* Џемса Робинсона Планшеа. Критика је запазила да већина питомаца није пуно напредовала у савладавању глумачких вештина, изузимајући Мару Гргурову и Перу Добриновића, за које се сматрало да ће бити изванредни глумци.⁵³² На самим почецима глумачке каријере, Мара је имала несебичну подршку

милосрђа. Умрла је потпуно заборављена 25. марта 1924. у Београду. Сахрањена је уз чинодејствовање патријарха, личног изасланика краља Александра, колега глумаца и књижевника; М. Радоњић, *Гргурова-Алексић Милка*, СБР, књ. 2, 792; П. В. Крестић, *Пречани – знаменити Бачвани*, Бачка кроз векове, Београд 2014, 478.

⁵³¹ P. Cindrić, *Hrvarski i srpski tetar*, Zagreb 1960, 176–177.

⁵³² L. Dotlić, *Aleksa Bačvanski i njegovo doba*, Pozorište, br. 6, Tuzla 1968, 714–715.

старије сестре Милке Гргурове са којом се сели у Београд 1868, када је Милка постала чланица београдског Народног позоришта. Милка се ангажовала и код управника Јована Ђорђевића, за пријем млађе сестре у чланство, подучавала је глуми и 1869, пише молбу Позоришном одбору за финансијску помоћ ради њиховог усавршавања глуме у Бургтеатру, у Бечу.⁵³³

О Мари Гргуровој је писано „да је била осредња глумица, а на сцени помало сентиментална, с даром за конзервативне и наивне улоге” како је истакла критика поводом њене интерпретације лика Лејди Нотингем у Лаубеовој трагедији *Гроф Ескес* која је била приказана недељу дана пре премијере Шекспировог *Млејачкој трговца* у новембру 1869. године.⁵³⁴ Када се појавила у улози Џесике, рецензент Милан Јовановић Морски је писао „да је у њојзи одиста дар за глумицу”, док су други били мишљења „да њена интерпретација Џесике и поред очевидне воље, дара и глумачке вештине није сасвим задовољила”.⁵³⁵ На основу малобројних података које је изнела позоришна критика о њеној игри, била је даровита, осећајно топла, складна и у изразу и у говору. Њено уметничко развијање није било ни правилно ни поступно, јер се већ 1871. удала за Војина Ђорђевића и неколико година није играла. Доцније, после смрти мужа 1875, играла је на сцени у Народном позоришту, као гошћа, од 1876. до 1890. године.⁵³⁶

Сестре Милка и Мара Гргуров играле су заједно на сцени у улогама Регане и Корделије у Шекспировом *Краљу Лиру* који је београдској публици премијерно приказан 24. септембра 1875. године.⁵³⁷

После Мариног тумачења улоге удовице Чолићке у Трифковићевом комаду *Мило за грађо*, изведеном 1887. београдски издавач је писао у *Позоришњу* „да су њен пријатан глас, њена природна

⁵³³ С. Е. Томић, *Хронологија живојта...*, 176–187.

⁵³⁴ Dušan Mihailović, *Mletački trgovac na beogradskoj sceni*, Pozorište, br. 3, Tuzla 1968, 353.

⁵³⁵ Исто.

⁵³⁶ Б. С. Стојковић, *Историја српској позоришња...*, 96–97.

⁵³⁷ D. Mihailović, *Šekspir i srpska drama u XIX veku*, Beograd 1984, 113.

кћи Геронтова (*Силом млекар*, Молијер), Марица (*Краљева сеја*, М. Јовановића), Катица (*Кир Јања*, Стерија), Видосава (*Херцеџ Владислав*, Ј. Суботића). Затим, Роза Мишон (*Животи једне љумице*, Т. Баријера, 1877); Мартина (*Дон Цезар од Базана*, Диманоара – Д' Енерија, 1887), Дора Кинелова (*Нарцис*), Ружица (*Цијанин*, Сиглигети-

Фотографија Маре Ђорђевић Гргурове са унуцима Јелицом и Ђорђем

ја – 1886/87). На гостовањима у Народном позоришту у Београду од 1879. до 1890. играла је Хермансу (*Добросрећница*, Бирх – Пфајферове), Марију (*Младоси Досићеја Обрадовића*, Коста Трифковића), Поликсену (*Природа и уметноси*, А. Албинија – све у септембру 1879), и касније Еболијеву (*Дон Карлос*, Шилер), Ану (*Немања*, М. Цветића – 1887), Анријету (*Јава у сну*, Баријера и Жема), Албертину (*Ни око шииа*, Анри Мелека) и *Офелију* (*Хамлет*, Шекспир – 15. фебруара 1890).⁵⁴⁰

У Збирци др Јована Милекића чува се документарни материјал о Мари Ђорђевић Гргуровој који је Милекићу доставила Марина кћи Софија. Састоји се из личних и породичних фотографија и позоришног плаката из 1870. године.

⁵⁴⁰ Исто.

Стојан Јовановић

(Мошорин, 23. април 1900 – Нови Сад, 20. септембар 1986)

*У њуми је сјајао емоционалносћ са озбиљном сцудуознашћу и психолошком анализом и показивао разноврсне изражајне сцособносћи.*⁵⁴¹

Владимир Јовановић

Стојан Јовановић, глумац, оперски певач, тенор рођен је у Мошорину 23. априла 1900. До своје осме године био је у родном месту, а после тога када су му родитељи добили премештај, прелази у Ђурђево, где наставља школовање. У Новом Саду учио је средњу школу.⁵⁴²

Своју глумачку каријеру започео је 1919. у путујућој групи позоришта Мише Милошевића у Ковиљу а 1920. прешао је у позоришну дружину Љубе Вукомановића. У разним позоришним трупима био је до 1922. када је ангажован у Новосадском народном позоришту (1922–1926, 1944–1970). Потом одлази у Загреб и уписује се у тамошњу Државну глумачку школу и Музичку академију, које је обе дипломирао и након тога био ангажован у Загребачком народном позоришту (1928–1931). У Загребу је учио глуму код Бранка Гавеле и Тита Строција у Државној Музичкој

Фотографија Стојана Јовановића

⁵⁴¹ В. Јовановић, *Јовановић Стојан*, СБР, књ. 4, 638.

⁵⁴² АВ, Ф. 444, а. ј. 210 Аутобиографија Стојана Јовановића.

Фотографија Стојана Јовановића
у комаду *Сеоски лол*

школи и певање код професора Рајзнера у Средњој музичкој школи (1927–1931). Осјечко позориште које је у то време водио Петар Коњовић, наш познати композитор и један од најбољих позоришних стручњака га је ангажовало 1931. У Осијеку остаје до 1936. а потом постаје глумац Народног позоришта у Бањалуци 1936/1937 и Сарајеву 1938/1939. Вратио се у Нови Сад и био ангажован као глумац Народног позоришта Дунавске бановине (1937/38, 39, 40) где је остао до 1940. године. Потом одлази у Београд, где је постао члан Хумористичког позоришта Кишобранци 1940/41. и Уметничког позоришта 1941/42.⁵⁴³

Као певач и глумац високих квалитета у младости је са запаженим успехом наступао у операма и комадима с певањем, а у зрелијим годинама у домаћим и страним драмским делима, од класике до савремених аутора и у комедијама претежно војвођанских класика.⁵⁴⁴ Најбоље улоге које је одиграо су: улога Ненада Бајића у *Силми*; имотског кадије у *Хасанџиници* и кнеза Мишкина у *Идиоџу*, а у комадима са певањем где је носио главне певачке роле имао је огромног успеха у улози Милића у *Ђигу* и Стеве Драгића у *Сеоској лол*.⁵⁴⁵

Низ година је са успехом певао оперету у Осијеку, Загребу, Новом Саду, Сарајеву и Сплиту.⁵⁴⁶

⁵⁴³ АВ, Ф. 444, а. ј. 210 Аутобиографија Стојана Јовановића; В. Јовановић, *Јовановић Стојан*, СБР, књ. 4, 638.

⁵⁴⁴ В. Јовановић, *Јовановић Стојан*, СБР, књ. 4, 638.

⁵⁴⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 210 Аутобиографија Стојана Јовановића.

⁵⁴⁶ Исто.

III. КЊИЖЕСТВО И ЛЕПА КЊИЖЕВНОСТ

Појам књижество се употребљавао у XIX веку код српског народа са обе стране Саве и Дунава, као универзални појам за подизање опште културне свести народа, подразумевајући, пре свега, књижевност, али и друге области јавног деловања у култури, које би служиле „на ползу србском роду”. На почетку XX века овим појмом се у својим радовима служио Јован Скерлић, књижество је до тога доба бивало већ полако заборављано, а универзалност стварања и подизања општих културних норми у српском народу, постајало ствар прошлости. Од књижевства су се развиле многе специфичне научне, друштвено-хуманистичке дисциплине, као што су: књижевност, историја, новинарство итд. Стога смо покушали да прикажемо кратак преглед његовог развоја у општој форми завршавајући га, по нашем мишљењу, најзначајнијим представницима Срба у тадашњој Јужној Угарској, песницима Јованом Јовановићем Змајем, Ђуром Јакшићем и Лазом Костићем. У периоду до почетка XX века, описали смо пре свега културну, али и у кратким цртама политичку ситуацију тога доба код Срба у Монархији, која је била пратилац ових збивања. Такође, хронолошки смо покушали да пратимо развој културно-забавних (књижевствених) и политичких часописа до прве деценије XX века на данашњој територији Војводине, докле се, према нашем мишљењу, може говорити о књижеству као појму. Поред тога, покушали смо да испратимо развој књижевности на овом простору, јер је она била у почетној фази готово идентична, а почетком XX века и најближа књижеству.

Оснивањем Матице српске у Пешти 1826. године српски народ је добио своје просветно-образовно књижевно друштво, које је, уз подршку српских трговаца, обновило издавање првог српског књижевно-научног часописа *Србској лейхойиса*, који је запао у финансијске потешкоће. Рад Матице на ширим основама (ширењу књижевства), уздизању опште културне свести српског народа је преузео на себе, пре свих, тада млади новосадски правник, велики каснији добротвор и мецена Јован Хаџић. Он је израдио и *Основ* Матице Србске (Устав), позивајући се на дозволу цара Франца I из 1812. године, којом је дозвољено „да се у народу српском, ради његова просвећивања, оснује фонд за штампање и корисно распродавање књига”. Хаџић је приликом израде Матичиног устава напоменуо и следеће: „Повод к заведенију овога Дружства – речено је тамо – јест једина љубав и ревност и обштем у благу; а намјереније јест распрострањеније Књижевства народа Србског”. Циљ Друштва (Матице) је дакле ширење књижевности и просвете, у коме би оно „као једно тјело, које равним и једним јединим духом за ползу и славу народну дише”.⁵⁴⁷

Недуго затим, у Темишвару је 1828. године Димитрије Тирол, велики поклоник и пријатељ Вука Стефановића Караџића, основао слично књижевно друштво под називом Содружество љубитеља Србског Књижевства, које, нажалост, није дуго радило, само до 1831. године, када је Тирол прешао у Србију. Њега је Тирол основао позивајући се на исту царску привилегију из 1812. године, према којој је и Хаџић основао Матицу.⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ Ж. Милисавац, *Матица српска...*, 27–31.

⁵⁴⁸ Оснивање овог друштва је пропраћено следећим речима: „Радујте се Србљи, и нараштају српски, јер умилни глас преслатке надежде премудрошћом светог Престола Србљем проговара, и сјајна звезда Даница дивно нам над Српским Оризонтом осјавајући, тамне Облаке разгоњавајући, и благодетне зраке своје на Српско Просвештеније испуштајући, радост и оглашавање с тим предвозвештава, што не само Србска Матица, која нам је довољни плод труда показала, и полезну Српску Културу Књижевну знатно разројила, проницава нам и у Темишвару, тако једно друштво под именом Содружество Љубитеља Србског књижевства”; Ж. Милисавац, нав. дело, 40–41; Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Димитрије П. Тирол: живој и дело*, Темишвар 2007, 1–224.

У исто време, двадесетих година XIX века, осниване су српске ђачке дружине, које су, осим књижевног, у својим програмима имале шири културни, а у многим случајевима и политички карактер. Прва таква дружина је створена од српских ђака (студената) у Грацу 1826. године, с циљем културног (књижественог) уздицања српског народа, као и прокламовањем његовог народног језика. Овој српској ђачкој дружини је припадао и Људевит Гај, који се тада упознао са српским народним језиком и писмом, што је, несумњиво, утицало на њега да тридесетих година утемељи рад у Илирском покрету у хрватском народу и борбу за народни језик.⁵⁴⁹

До средине четрдесетих година XIX века основано је више српских ђачких дружина, које су прокламовале велике „књижевствене циљеве” о подизању националне свести српског народа, али су, услед незавидне финансијске ситуације, дружине гашене, а из њих излазила једна, нова, у националном духу васпитана генерација, која је, ускоро, осмислила и деловала с обе стране Саве и Дунава.⁵⁵⁰

Свако од ових српских друштава је осим пропагирања националне идеје било ношено идејом панславизма, а велике вође словачког, тада свесловенског препорода, Људевит Штур у Пожуну и Јан Колар у Пешти, били су њихови највећи узор. Ношени том

⁵⁴⁹ Српска влада је имала као основну покретачку идеју панславизам и, посебно, јединство Срба и Хрвата, односно стварање једног јужнословенског простора. Првобитни назив Друштва је био *Илирски клуб*, што довољно говори о његовој усмерености; Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 3–5; В. Гавриловић, *Српска влада у Грацу*, Настава и историја, Нови Сад 2003, 61–67.

⁵⁵⁰ Тако је у Сегедину од 1835. до 1837. године основана српска ђачка дружина *Младо јединеније*, којој је покретач био Јован Суботић. Наредно српско ђачко друштво је, такође, основано у Сегедину, 1843. године, с називом *Друштво учећи се Србаља*, чији је рад, с прекидима, трајао до почетка Револуције 1848. године. Можда једно од најутицајнијих српских ђачких дружина је било *Србско ђачко друштво Слобода*, које је почетком четрдесетих година основано у Пожуну (Братислави), на чијем се Лицеју образовао велики део српских студената. Међу њима и Светозар Милетић, који је 1844. стигао у Пожун на студије права, укључио се у рад Друштва и постао његов најважнији члан. Друштво је издавало свој лист *Соко*, у којем је Милетић издао своје прве песме и политичке замисли; Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 4–7

идејом, српски ђаци у Пожуну, Пешти, Модри су се 1847. ујединили у једну целовиту ђачку организацију Младеж српска и издали први (и једини) број часописа *Славјанка*, који је одисао духом панславизма, у коме је млади Свеслав (Светозар) Милетић певао: „У груди ми ватра горе, за Славјански живот нов, од Урала па до Татра, од Ладога изнад Скадра, Нек ми с’ зато чује зов: Ој, Славјани браћо драга, Куцнуо је и наш час, Млађана је наша снага, Веже л’ само љубав нас”.⁵⁵¹

Революционарни догађаји из 1848/49. године су завршени неуспехом, а реакција бечког двора је наметнула цензорске и друге стеге и спречила даље развијање националног и књижевног покрета код српске омладине. Иако је овај покрет кратко трајао, његово поље рада било донекле ограничено, он је био од ванредног значаја за даљи књижевствени (национално-просветни) свеукупни српски развитак. Градови у којима се школовала и стасавала српска омладина (Грац, Беч, Пожун, Пешта) су шездесетих година замењене једним новим, свесрпским културним и политичким центром – Новим Садам, у коме ће својим деловањем, српски омладинци, пре свих, Светозар Милетић и Јован Ђорђевић, подићи нове нараштаје и омогућити даљи развој књижевне, просветне и културне делатности кроз развитак Народне српске слободоумне странке, каснијих радикала и либерала, часописа *Застава* и *Браник*, као и књиговезница (књижара) угледних Новосађана, у којима су се сакупљали поборници различитих идеја, који су, све до краја XIX века, одређивали свеукупни национално-просветни и културни правац српског народа.

Први корак који је наговестио значај Новог Сада као будућег српског књижевног центра је било покретање часописа *Војвођанка*, који је уређивао Милорад Медаковић, брат познатог војвођанског штампара и великог поборника слободарског духа и српске националне идеје, Данила Медаковића. *Војвођанка* је почела да излази у Земуну 1851. године. У њеном првом броју огласио се стихо-

⁵⁵¹ Осим Милетића у *Славјанки* су своје песме издали, пре свих, Павле Поповић Шапчанин и Јован Ђорђевић; Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 13–15.

вима Александар Андрић, Србин са војвођанског простора.⁵⁵² Стихови у потпуности осликавају тужну слику у којима се после Револуције и под стегама апсолутизма нашло српско друштво: „У књижевству Војвођанка, Јесте саморанка, Без подпоре и без неге, Поред разне стеге, Хоће л’ србском роду моћи, Бити од помоћи”.⁵⁵³

Нажалост, *Војвођанка* се, после неколико бројева угасила, али је њоме потврђен претходни и наговештен будући рад двојице браће Медаковић,⁵⁵⁴ који ће, у Новом Саду, све више, кроз издавање

⁵⁵² Александар Андрић је рођен у Добановцима у Срему 1816, а умро је у Букурешту 1876. године. Служио је као царски официр четрдесетих година XIX века у Госпићу, Шопрону, Ковачици, Панчеву, Чуругу. Још као активан официр почео је да се бави писањем песама и приказа, као и издавачким послом, уређујући календар *Зимзелен* 1846–1848. године. После Револуције 1848, у Темишвару је 1852. у сопственој штампарији покренуо часопис за забаву и науку, *Свейовиг*, у коме су му сарадници били: Јован Стерија Поповић, Димитрије Тирол, Вук Стефановић Караџић, Ђорђе Рајковић. Крајем 1852. *Свейовиг* је Андрић преместио у Беч, изгубивши при томе многе сараднике. Као панслависта и велики Србин био је под сталним присмотром аустријских власти и више пута је био кажњаван новчано, осуђиван, хапшен и затваран. Ономогућен да ради у Аустрији побегао је у Србију. У Београду 1868–1870. године. С обзиром на то да је више нагињао Карађорђевићима, био му је ономогућен рад и у Србији, те је отишао у Букурешт, где је издавао лист *Freier Orient*, као и лист *Jyio-slaviја*, као лист за политичко и умно уједињење Југословена. Био је члан Друштва српске словесности, као и члан Књижевног одељења Матице српске; В. Крестић, *Андрић Александар*, СБР, књ. 1, 174–175.

⁵⁵³ Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 54–55.

⁵⁵⁴ Тројица браћа Медаковић, Данило, Милорад и Исак, су рођени двадесетих година XIX века у Грачацу у Лици. Најмлађи Исак, бавио се трговином, а старији Данило и средњи Милорад су постали публицисти, новинари, издавачи, а њихова делатност је највише била везана за Нови Сад и Темишвар. При томе је, Милорад, у почетку, педесетих година, у Новом Саду, издавао лист *Војвођанка*, а потом у Темишвару лист *Јужна њчела*, да би на позив књаза Данила Петровића отишао за Црну Гору, где је учествовао у различитим дипломатским мисијама и био одликован највишим црногорским признањем Златом Обилића. С друге стране, највише се издаваштвом бавио први и најстарији брат Данило, који је још у време Револуције 1848/49. издавао у Земуну, либерални лист *Найредак*. У Новом Саду је педесетих година (1852) покренуо чувени политички лист *Српски дневник*, са научно, забавним додатком *Седмица*; Више о браћи Мрдаковић: В. Крестић, *Медаковић Данило, Милорад, Исак*, СБР, књ. 6, 344–345; 346–347.

различитих часописа јачати српску националну идеју, која ће средином шездесетих година XIX века доживети свој врхунац.⁵⁵⁵

У погледу „књижевства и народне ползе” средином 1852. у Новом Саду се појавио књижевни додатак под називом *Седмица*, која је излазила у оквиру политичког листа *Србски дневник*. Њу је, као и *Дневник*, уређивао, највише, Данило Медаковић, који ју је, с обзиром на повећан обим послова, 1854. године препустио посебном књижевном одбору у коме су били, већ тада, познати, српски књижевници, али и културни прегаоци – Ђорђе Поповић Даничар, Јулије Радишић, Јован Ђорђевић и Ђорђе Натошевић. *Седмица* је око себе окупила „све што је имало гласа у ондашњем српском књижевству, како старе величине, тако и младе снаге”. Сарадници су били: Јован Стерија Поповић, Јоаким Новић Оточани, Јован Илић, као и Јован Јовановић Змај, Стеван Владислав Каћански и Ђура Јакшић. *Седмица* је била не само књижевни, него прави забавно-поучни лист, који је извештавао о свим културним, па и политичким догађајима ондашње Српство у Монархији, а осим тога, овај лист је испуњавао свој задатак да код својих сународника пробуди свесловенско осећање. Такође, у *Седмици* су биле превођене (посрбљиване) немачке романтичке приче а у њој је, први пут, преведен и Сервантесов *Дон Кихот*, са шпанског језика. Ако је икада постојао лист изнад свога доба, како наводи Скерлић „то је била Седмица а сва објективна поезија и сува и предикаторска дидак-

⁵⁵⁵ Узалуд се уредништво *Војвођанке* трудило и стекло сарадњу свих угледних српских писаца тога доба: Његоша, Јована Стерије Поповића, Јована Илића, Николе Боројевића. Претплата на њу је била слаба, а и власти су, због њених јасно изражених националних циљева, тежиле да овај лист униште. Ускоро је забрањена на територији Српске Војводине и Тамишког Баната, па се могла растурати само у Војној граници, у којој Срби нису били довољно припремљени за њене више циљеве. Такође, и Кнежевина Србија је, карактеришући браћу Медаковић као велике поборнике свргнуте династије Обреновић, а у време управе уставобранитеља и кнеза Александра Карађорђевића, затворила своја врата за дистрибуцију часописа. Како наводи Јован Скерлић: „То је био рани пролетњи цвет, који је сувише рано пробио кроза снег, и који је угнуо под оштрим мразом.” Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 54–55; Л. Белап, *Српска штиам-ја у Војводини за време Баховој айсолуџизма*, Зборник за друштвене науке, бр. 23, Нови Сад 1959, 96–108; В. Крестић, *Историја српске...*, 94–95.

тика, сав наивни сентиментализам, налази се у њој, поред првих производа младе школе”.⁵⁵⁶

Нови полет у свеобухватности културног уздицања српског народа је уследио почетком шездесетих година XIX века, када се осетила, с једне стране, династичка промена у Кнежевини Србији, односно поновни долазак династије Обреновић (Милоша и Михаила) и веће залагање за националну и културну политику. С друге стране, увођење уставности у Хабзбуршкој монархији, односно пад Баховог апсолутизма, су дали нове могућности за обнављање и продужавање раније започетог рада српских ђачких дружина. Први покушај у том правцу су учинили српски пештански ђаци, који су 1861. основали ђачко друштво Преодница, на чијем се челу нашао млади песник Јован Јовановић (Змај), који је, тада, живео у Пешти и био један од надзорника у Текелијануму.⁵⁵⁷ Она је својим радом и залагањем за опште културно уздицање народа надахнуо друге српске ђаке, пре свих, оне у Бечу, који су 1863. године основали друго ђачко друштво Зора, које би служило „на ползу” сваком Србину. Име Зора је изабрано зато што она долази после Преоднице „Јер зора природе води са собом бели дан и јарко сунце”. Како је о њој говорио њен председник Милан Јовановић, касније познати путописац и књижевни критичар: „Зора слоге развила се међу нами, а и зора наших умотвора данас сутра ће, а можда који час међу нама оживети”. Друштво Зора се није ограничило само на књижевна питања и заједничку претплату на српске часописе, него је поставила себи задатак да снажно буди српску националну свест и да културно уздигне српску омладину и цео народ.⁵⁵⁸

Та два ђачка друштва (Преодница и Зора) су постала средишта живог омладинског рада у политици и књижевности, те

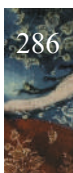
⁵⁵⁶ Оно што је *Сегмица* чинила за Србе у Монархији, на пољу културе и просвећивања нације, у Кнежевини Србији су то чинили часописи *Родољубац* и *Шумадинка*. Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 56–62.

⁵⁵⁷ Осим Јована Јовановића Змаја, као чланове Преоднице наводимо: Илију Вучетића, Косту Руварца, Мишу Димитријевића, Лазу Костића; Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 81–82.

⁵⁵⁸ Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 79.

се, природно, помислило и на једну заједничку организацију. На основу тога по угледу на немачки Тугендбунд и на италијанску Младу Италију основана је, у августу 1866. године, у Новом Саду као савез Младога Српства, од шеснаест ђачких дружина и организација, Уједињена омладина српска, чији су главни предводници били Светозар Милетић, Илија Вучетић, Владан Ђорђевић и Владимир Јовановић.

Она је основана са циљем да буди народни дух и да шири српску књижевност. У њу су ушли не само ђаци него и интелектуалци, трговци, занатлије. Она је тада била не само савез ђачких дружина него и певачких, учитељских, трговачких и занатлијских. Покрет је захватио нарочито крајеве данашње Војводине, а делимично и Кнежевине Србије. На војвођанском простору, он се окренуо у правцу једног националног и антиклерикалног покрета, док је у Србији, где је због мање повољних политичких прилика, добио карактер једног либералног, антиапсолутистичког покрета. Доцније, око 1870. године, покрет се, у много мањем обиму, проширио и на Хрватску, Далмацију, а посебно на Црну Гору. Ипак, услед разлика у самом покрету, неслагања са званичном политиком кнеза Михаила и његових наследника у Србији, подозрења пештанске (мађарске) владе, Уједињена омладина српска је 1872. године била угушена. Иако је њен рад трајао релативно кратко, њен значај за Србе, био је огроман. Она је отпочела рад као савез ђачких друштва, потом је постала организација целог млађег нараштаја ради културно-националних циљева, најзад је постала национално-политичка странка, која је стала на чело целог српског народа. Она је била први покрет који је захватио цео српски народ, у коме се упоредно и споразумно радило и у Кнежевини Србији и на територији данашње Војводине. Први пут је једно српско поколење у целини у целини ушло у јавни живот, како у културном, тако и у политичком погледу. Сви који су у српској јавности и књижевности вредели, у политици, књижевности и науци, прошли су кроз школу Уједињене омладине српске. Ако се ни изблиза није остварило све оно што је Уједињена омладина српска желела и маштала, оставила је ипак несумњиве резултате: цела једна национално-либерална иде-

ологија, либералне странке и на војвођанском простору и у Кнежевини Србији, романтичарски национализам и занос, у књижевности је дала велики број писаца, међу којима је било неколико, првога реда. Главно гесло Омладине била је: „Просветом до слободе и Све на основу истине, а с помоћу науке”.⁵⁵⁹

Из омладинског покрета, под Милетићевим вођством, изишла је и прва странка у оквирима српског народа Српска народна слободоумна странка, која је основана 1869. године. Она је постала главна институција и својеврстан симбол националног окупљања

⁵⁵⁹ Уједињена омладина српска је започела интензиван рад у свим правцима. Предавањима, издавањем часописа, књига, алманаха, она је радила на националном васпитању српског народа. Године њеног рада биле су доба буђења европских нација и стварања националних држава, пре свих уједињења Италије и Немачке. С друге стране, то је било доба устанака и националног буђења српског народа: устанка Луке Вукаловића (1861), бомбардовања Београда (1862), предаје на управу градова у Кнежевини Србији (1867). У таквој атмосфери мислило се да је куцнуо „извесни час” српског ослобођења и уједињења, прекоравана је спорост и опрезност Србије, обожавана је Црна Гора као Српска Спарта. Одржаване су скупштине сваке године: оснивачка – 1866. у Новом Саду, 1867. у Београду, 1868. у Великој Кикинди, 1869. у Великом Бечкереку, 1870. у Новом Саду и 1871. у Вршцу. То је било доба полета, заноса, наде и вере у победу. Али успех није одговарао великим очекивањима. Пре свега, Омладина, која је означавала једну општу, прилично магловиту тежњу за националним и човечанским напретком, обухватила је људе различитих идеја, чак и супротних политичких праваца. Било је у њој старијих људи, васпитаних у славјанском духу, који нису сагледавали даље од поетскога панславизма; било је млаких либерала, који су тражили скромну уставност и рад на српској култури; било је идеолошких демократа, који су сневали једну балканску републику као саставни део велике демократске републике Сједињених Држава Европских; било је, најзад, и социјалиста, који су сматрали да је политичка и национална слобода само услов рада на економском ослобођењу радних маса, да је уједињење и ослобођење Српства само један колут на ланцу других слобода. За тако постављене велике задатке није било довољно снаге, рад је био сведен на речи, на почетке и покушаје. Од четврте Скупштине у Великој Кикинди, 1869, Омладина је издавала и свој лист *Млада Србадија*, који је излазио до 1872. године. Када су поред ових унутрашњих разлика у Уједињеној омладини српској, са подозрењем на њу гледале и српске, а нарочито мађарске (пештанске) власти, она је 1872. напослетку угашена; Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 91–105; Н. Петровић, *Историјско место, улога и значај Уједињене омладине*, Зборник Уједињена омладина српска, Нови Сад 1968, 11–35; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у...*, 55–81.

и борбе за очување српског идентитета у Монархији. Пуних петнаест година она је представљала незаобилазан фактор у конципирању и конкретизовању српске политике унутар Аустро-Угарске. Милетић је у том периоду био не само вођа странке, већ и свенародни трибун Срба у Монархији.⁵⁶⁰

Матица српска као главно српско просветно-образовно књижевно друштво је до средине шездесетих година XIX века, била смештена у Пешти и у том периоду је имала своје успоне и падове. Први период рада Матице, од оснивања до забране рада 1835. године, био је обележен јачањем новчаног фонда за одржање *Леттојиса*, као и језичком и књижевном борбом Јована Хаџића са Вуковим следбеницима. Други период, од обнове рада Матице 1837. до Револуције 1848. године, обележио је успехе оснивањем Текелијанума и других значајних задужбина у Матичином поседу, да би трећи период, после Револуције до пресељења Матице у Нови Сад био мучан и тежак, услед неповерења мађарских власти и сталне присмотре њеног рада, до занемаривања књижевних питања и препуштања *Леттојиса* његовим уредницима. За њу је, у том периоду, говорено „да као какав Цинцар, с већим благом већма штеди и што старија, то згрченија бива”. Прилике су се промениле набоље доласком (пресељењем) Матице српске у Нови Сад 1864. године.⁵⁶¹

Долазак Матице у Нови Сад био је оглашен пуцањем прангија и свечаним службама у српским православним новосадским црквама. То је био велики национални догађај и изузетан успех Срба у Угарској.⁵⁶² У Матици је, потом, оформљено књижевно одељење, које је одредило задатке *Леттојиса* „да прати духовни развитак и све важније појаве, како на пољу књижевноме, тако и општенородноме, у име Срба и осталих Словена”. Како је *Леттојис* требало да има општи и научно-књижевни карактер код српског народа, под

⁵⁶⁰ Исто, 70.

⁵⁶¹ Ж. Милисавац, нав. дело, 87–89.

⁵⁶² На лађи српског трговца Јована Форовића, коју је он бесплатно понудио Матици, пренесена је сва њена имовина: 16 сандука књига Матичине библиотеке, сав магацин Матичиних издања. Такође, у имовинским папирима и обвезницама Матица је била имућно друштво са скоро 44.000 форинти у новцу и више стотина хиљада форинти у различитим фондовима и задужбинама; Ж. Милисавац, нав. дело, 90.

утицајем Светозара Милетића, покренута је 1865. нова публикација, књижевно-забавни лист за ширу публику, под називом *Матица*, који је излазио до 1870. године под уредништвом Антонија (Тоне) Хаџића. До 1866. године, до оснивања Уједињене омладине српске, у Матици се осећао утицај старије генерације, не само у погледу језика, него и у књижевним укусима, тако да млади песници српског романтизма, иако су били сарадници Матичиних публикација, нису, још увек, имали пресудан утицај у самој Матици.⁵⁶³ Од 1866. почео је да јача нагло утицај либерала окупљених око Светозара Милетића, а млади песници романтичари, културни прегаоци, педагози, правници, заговорници српске националне идеје и општег образовања и културног и научног уздицања српског народа су дошли до пуне афирмације, а и сама Матица је, поново кренула напред, обједињујући те нове идеје и правце српског народа.⁵⁶⁴

Осим *Лейојиса*, који је постао, поново, један од главних књижевних и научних часописа српског народа, у пуној мери, до изражаја је дошло и издаваштво Матице и српских, националних штампарија. Тако је Матица 1865. године штампала књигу зачетника педагогије у српском народу Ђорђа Натошевића *Зашто наш народ у Аустрији њројага*, која је била прави показатељ врлина и мана српског народа, који је, и до данашњих дана, у многим погледима остао готово исти. Натошевић је пребацивао и својим претходницима и савременицима „што се кољу око јерова и јата, док беда и сиромаштво у народу влада свуда”. Даље је наводио: „Ми пропадамо морално и материјално, и нестаје нас, што се нерађамо и што се одрађамо. Морално пропадамо свуда: на дому, у цркви и у општини, сви само гледају да своје страсти задовоље”.⁵⁶⁵

⁵⁶³ Тако је 1864. године Јован Суботић неповољно оценио драму Лазе Костића *Максим Црнојевић*. Такође, 1866. Јоксим Новић Оточанин је изрекао негативан суд о Змајевој балади *Три хајдука*, анонимно.

⁵⁶⁴ Матица је била у потпуности у рукама милетићеваца и представљала је културни центар једног националног и политички експанзивног друштва. Милетић је као вођа овог политичког, националног и културног покрета настојао да се држи по страни, не укључујући се јавно у Матичине одборе; Ж. Милисавец, нав. дело, 94–95.

⁵⁶⁵ Даље у свом тексту Натошевић, између осталог, бележи: „Крађа, продаја и отимање и у општини и у цркви [...]. Иза таквог рада може ли друго следовати

Мађарске власти су средином седамдесетих година XIX века почеле да врше притисак на немађарске народе унутар Угарске и по сваку цену да појачавају мађаризацију, чиме су биле угрожене национално-културне и образовне институције немађарских народа, а тај притисак је осетила и Матица српска.⁵⁶⁶ Власти су 1875. издале наређење да се Матица српска поново пресели у Пешту са образложењем да је удаљена од културних и научних центара, те се свела на провинцијално друштво и да „је њоме почела управљати књижевно неизобразена светина”, те не ради оно зашто је основана. Борба против оваквих ставова мађарске владе је у потпуности исцрпла Матицу српску, а умногоме и васколико Српство, па је од почетка осамдесетих година, Нови Сад, као културно-политички центар Срба, све више уступао примат, слободном, чисто српском, Београду, а Матица и друге установе српског народа у Монархији, доживљавале су тешка времена, али су ипак остале и опстале на тлу Монархије, односно Угарске.⁵⁶⁷

него крајна разузданост млађих, како у породици, тако у општини и у цркви. Нити ко пази ни мари шта млађи чине, нити им ко добра примера даје; те онако излазе све гори и гори [...]. Немац дође го голцат, па голим шакама, али радом и штедњом, дигне за кратко време лепшу кућу, запати бољу стоку, и храни се боље и одева се боље, и изроди гомилу деце, и васпита и научи их боље, и свакоме стече, и свакога начини газдом; а наш, ком је још од деде пуна кућа остала, и који би ваљао до данас триред више да има, не уме ни ово да сачува, него пропада, јер свуд расипа, нигде рачуна не води [...]. Како нам стоје женидбе и рађање. Научник се не ожени јер тражи гомилу новца, а овога је ретко. Ако се која богата и нађе, та неће за њега гола да пође; њојзи и њезинима је сваки најшугавији странац пречи [...]. Врло је ретка данас у нас, коју мати научи држати кућу, мужа, децу, него је овладало голо господство, те је рад срамота. Ако која ради, она се крије да је нико не види. Али облачење па празно зијање и вијање по глави облака, то је понос и дика, ово зна свака.”; Ђ. Натошевић, *Зашто наш народ...*, Нови Сад 1865, passim.

⁵⁶⁶ Министар унутрашњих дела Угарске, Калман Тиса, је био један од главних спроводилаца мађаризације. Он је, тако, једним потезом пера укинуо Матицу словачку у Сент Мартину и наредио да се Матица српска поново пресели у Пешту; Ж. Милисавац, нав. дело, 104.

⁵⁶⁷ Напослетку, после силних представки угарској влади, па и самом цару, Матица српска је остала у Новом Саду, али је царском одлуком 1877. од ње одузет Текелијанум и предат на државну управу. Матица је преживела ове своје најтеже тренутке од оснивања, али је остала уплашена и повучена. Ипак,

Надаље, за књижество (општу ползу) српског народа, особито на данашњој територији Војводине, велику улогу су имале новине и листови, који су подстицали национално-политичку, друштвену, културно-просветну и књижевну мисију. Представљали су израз духовних струја које су се јављале у српском друштву. Један од родоначелника српског новинарства, Димитрије Фрушић, је препознао важност штампаних новина и листова за српски народ, рекавши да су они били „прво, најлакше, најисходније средство за побудити к читању књига, размишљању и напретку у цивилизацији и литератури”.

Када је Нови Сад од шездесетих до осамдесетих година XIX века био културно-политичко средиште васколиког српства, у њему је, у једном моменту, излазило 136 листова, часописа и новина на српском језику, 20 на мађарском, 13 на немачком, четири на словачком и два на бугарском језику.⁵⁶⁸

У овом периоду, условно речено, политички листови (новине) су били уједно и носиоци опште културних дешавања, која су била сва усмерена на опште народну добробит. Ту ипак, понајпре, моћну полугу политичке борбе, какву су представљале новине, покушавале су да контролишу све политичке странке и њоме да утичу на придобијање јавног мњења. Либерално грађанство је у том погледу ишло испред конзервативно-клерикалних кругова и у покретању листова, било политичких или хумористично-сатиричних, показивало више иницијативе. Највећи утицај међу Србима на тлу Двојне монархије имали су листови *Застава* и *Браник*.

Они су били прва права страначка гласила у српској штампи у Угарској, уређивана по средњоевропском узору, усмерена на остваривање одређеног политичког програма. *Заставу* је основао Светозар Милетић и преко ње повео одлучну борбу за политичка и

почетком XX века, уласком нових снага, на челу са професором Велике православне новосадске гимназије, Тихомиром Остојићем, који је извршио реформу и реорганизацију целокупне Матице, она је опет постала респектабилна установа српског народа пред Први светски рат; Ж. Милисавац, нав. дело, 104–105; 124–128.

⁵⁶⁸ Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 77.

економска права српског народа. Она је излазила од фебруара 1866. године, у 1.200 примерака, а имала је преко 1.000 претплатника. Расцеп у Милетићевој Народној странци, почетком осамдесетих година је довео је до стварања две странке, Српске народне радикалне странке и Српске народне либералне странке, при чему су, *Заставу* преузели радикали под вођством Јаше Томића, почетком 1885. године. На то су либерали, као потпуно супротна странка, покренули други водећи српски лист – *Браник*, у октобру 1885. године. Власник и издавач тог листа био је водећи либерал Миша Димитријевић, који је ушао у беспопштедну борбу са радикалима, посебно са Јашом Томићем, што је довело до потпуног исцрпљивања две водеће странке, при чему је трагедија (убиство Мише Димитријевића) 1890, коју је проузроковао Јаша Томић, била готово неизбежна. Иако је после тога *Браник* преузео други водећи, много умеренији либерал, Михаило Полит-Десанчић, остале су непремостиве разлике између ова два листа, а опште изнуривање српског друштва, како на политичкој, тако и на културној сцени настављено све до избијања Првог светског рата 1914. године и забране свих српских институција, установа, организација, листова и часописа у Аустро-Угарској. Антагонизам, можемо слободно рећи и мржња ова два тора и њихових листова је била огромна, тако да се нико није обзирао на покушаје добронамерног Јована Јовановића Змаја који је, више пута говорио и писао „Сад имамо *Браник*, а имамо и *Заставу*. Ко нам може забранити да стојимо са заставом на бранику”.

Тако се *Застава* последњи пут појавила у Двојној монархији последњег јулског дана 1914. да би после рата, у новој држави (Краљевини СХС), била обновљена 1919. и излазила до априла 1929. године. Такође, био је обустављен и *Браник*, чији је последњи број изашао првих дана августа 1914. године, али, за разлику од *Заставе*, у новој држави није обновљен.⁵⁶⁹

Осим низа политичких листова од којих су *Застава* и *Браник*, не само били најдуговечнији, него и имали највећи утицај на српско

⁵⁶⁹ В. Крестић, *Историја српске...*, 181–194; 281–288.

јавно мњење у Монархији, на војвођанском простору до почетка Првог светског рата и слома Двојне монархије издавано је и више културно-просветних листова од којих вреди истаћи осим већ поменуте: *Седмице*, још и *Даницу*, *Родољуб* и *Бранково коло*.⁵⁷⁰

Даница, која је излазила у Новом Саду један дужи временски период (1860–1872) је представљала лист веома високог нивоа. Њу је покренуо и уређивао, као и, делимично *Седмицу*, Ђорђе Поповић, који је захваљујући овом часопису добио трајни надимак Даничар. *Даница* је окупила готово стотину српских писаца, културних посленика, међу којима издвајамо: Јакова Игњатовића, Ђуру Јакшића, Јована Јовановића Змаја, Лазу Костића, Љубомира Ненадовића, Ђорђа Натошевића. Одиграла је значајну улогу у буђењу националне свести и жеље за уједињењем територијално разједињеног Српства. Она је била први часопис који је излазио Вуковом ортографијом и писмом. Њен уредник, Ђорђе Поповић је више пута наглашавао да се *Даница* издаје „да би је нарочито Српкиње могле читати, јер наше девојке немају прилике потхрањивати свој ум народним књижевним производима, те тако падају у руке извиканим, јаловим, али тек свуда познатим француским и другим туђим романима – производима голе спекулације и неприродних осећања и одношења”. При том је нагласио да ће *Даница* доносити забавне ствари „на свом лепом матерњем језику”.⁵⁷¹

Вредан је помена лист *Родољуб* – недељни лист за народну просвету, привреду и забаву, који се појавио у Сомбору почетком 1880. године. Лист се највише бавио школским питањима, учитељским и свештеничким позивом и положајем занатлија. Давао је поуке о васпитању деце, упућивао народ да буде штедљив, доносио савете из земљорадње, воћарства и сточарства. Посебну пажњу *Родољуб* је посвећивао узроцима економског пропадања Срба у Монархији,

⁵⁷⁰ Ова четири часописа су оставила најдубљи траг у српском културном – књижевном кругу у Монархији, посебно на војвођанском простору; Биљана Ристић, *Француска књижевност у српским новинама и часописима до 1941. године*, докторска дисертација, одбрањена 2016. на Филозофском факултету у Новом Саду, 36–47.

⁵⁷¹ Исто, 37–38.

народним обичајима, а редовно је објављивао песме, приповетке, фељтоне и биографије познатијих личности света. Престао је са излагањем услед финансијских потешкоћа 1883. године.⁵⁷²

Седмица је била први забавни, књижевно-културни лист, *Даница* први лист на модерном, Вуковом, српском језику, а најдугувечнији и најпознатији часопис код Срба у Монархији, особито на војвођанском простору, је био *Бранково коло* – лист за забаву, поуку и књижевност, који је излазило у Карловцима у периоду од 1895. до 1914. године. За двадесетак година излагања, лист је окупљао књижевнике и културне посленике из свих крајева Монархије, насељених Србима, али и у Краљевини Србији.

Власник и главни уредник био је Паја Марковић Адамов, који га је уређивао до своје смрти 1905. године. Лист је штампан у Српској манастирској штампарији у Карловцима. Био је конципиран тако да су најпре објављиване песме (изворне, па онда преведене), романи, приповетке, чланци, расправе, оцене, белешке из живота књижевника, како српских, тако и светских. Затим су следила поглавља из области Уметности (сликарства, вајарства), историје, српског језика, природних наука. У посебном делу, наслова *Ковчежић* објављивана су: стара писма, књижевни прикази, као и историјске белешке о уметности и култури уопште.⁵⁷³

Из реда књижевних делатника (песника, писаца, професора, издавача, новинара, политичара) у овом национално-романтичарском периоду код Срба на војвођанском простору, до Првог светског рата, издвајамо песнике, који су својим културним и политичким деловањем, имали, можда највећи утицај на целокупна друштвено – политичка кретања у српском народу – Јована Јовановића Змаја, Ђуру Јакшића и Лазу Костића.

Јован Јовановић Змај (Нови Сад, 1833 – Каменица, 1904) је према речима Јована Скерлића био „расипник који је свој велики песнички таленат расковао у ситан новац и обилато га трошио на

⁵⁷² Као богат, разноврстан и занимљив, *Родољуб* је, према мишљењу многих новинара и историчара, био један од најбољих неполитичких листова код Срба у Монархији; В. Крестић, *Историја српске...*, 255–256.

⁵⁷³ Б. Ристић, нав. дело, 45–47.

дневне потребе свог народа”. Овим описом Змаја као великог борца за народ, правог културног посленика, описао је и Милош Црњански у своја три есеја о Змају, речима: „Да су наши песници друге половине XIX века своје биће морали стопити са свакидашњицом своје околине, потребама свога друштва, идеалима свога времена, са људима свог народа, не би ли тако расули свој занос на све стране, распарчавши своју душу у безброј комада, место врхунаца својих заноса, угледали бар површину око себе оплемењену, жељну вишег и лепшег, поетичног и небеског”.⁵⁷⁴ Змај је био песник, лекар, уредник различитих часописа, односно неко ко је своју јавну и политичко-публицистичку делатност као и идеолошко-страначка опредељења исказивао поетским и књижевним стваралаштвом, као и непосредним политичким деловањем. Политичке песме и сатире писао је у функцији остварења националних и демократских идеала, као и тежњи ка целовитом националном ослобођењу српског народа. Његовој упорној поетској и политичкој критици и осуди био је највише изложен режим који је у Хабзбуршкој монархији одржавао централизацију, а потом и мађаризацију. Змај није показивао нарочито разумевање за династију Обреновић у Србији, иако је од краља Милана, за своје стваралаштво добијао значајну материјалну помоћ.⁵⁷⁵

Посебну наклоност показивао је према идеји српско-хрватске солидарности, верујући да је могуће заједничко политичко деловање, са циљем шире јужнословенске еманципације. Своје политичке ставове Змај је дефинисао у оквиру Српске народне слободомне странке Светозара Милетића, чији је био искрени присталица, пријатељ и најближи сарадник.⁵⁷⁶

⁵⁷⁴ Ј. Скерлић, *Студије*, Нови Сад – Београд 1971, 159; Милош Црњански, *Есеји и чланци*, књ. I, Београд 1999, 77; Горана Раичевић, *Шта је велики њесник*, Зборник радова Јован Јовановић Змај, Нови Сад 2012, 114.

⁵⁷⁵ Змај је очекивао да српска Влада првенствено води рачуна о демократском уређењу Србије и српским националним интересима, на тај начин, што ће повести ослободилачки рат против Турске; М. Клеут, Д. Микавица, *Јовановић Јован, Змај*, СБР, књ. 4, 519–522.

⁵⁷⁶ После Милетићеве болести и распада странке на радикално и либерално крило, веровао је у помирење и поновну заједничку делатност, да би се касније

Уређивао је многе листове, које је, понајвише испуњавао својим прилозима, при чему, посебно издвајамо, сатирични лист *Змај* (1864–1871), по коме је и добио надимак и у њему објавио своје познате сатиричне, почетничке песме: *Јуџуџунска јухахаха*, *Видовдан*, *Слободна шџамџа*.⁵⁷⁷ Повлашћено место у српској књижевности заслужио је својом лириком, пре свега, до данас непревазиђеним песмама за децу. Према мишљењу и рачуну наших књижевних критичара чика Јова Змај је објавио 4.152 песме са укупно 79.748 стихова, чиме је понео ласкаву титулу најплоднијег српског песника.⁵⁷⁸ Змај „је био за пола века еолова харфа целог српског народа, певао што је осећало неколико наших нараштаја и постао морални историк целог једног великог периода нашега народног живота... најобилнији и најуниверзалнији песник српски”.⁵⁷⁹

Ђура Јакшић је био најизразитији романтик међу песницима омладинског доба, многостран по својој уметничкој обдарености. Његово сликарско умеће је већ споменуто у овој монографији, а осим тога Јакшић је препознатљив и као песник, приповедач и драмски писац. Од домаћих песника на њега је утицао годину дана млађи Змај, с којим је друговао у Бечу почетком педесетих година. У Јакшићевом песничком формирању значајну улогу имало је ње-

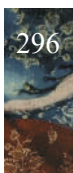

приклонио вођи радикалног крила Јаши Томићу и као члан Томићеве Српске народне радикалне странке био посланик на српским народно-црквеним саборима 1885. и 1902. године; М. Клеут, Д. Микавица, *Јовановић Јован, Змај*, СБР, књ. 4, 519–522.

⁵⁷⁷ Змај је прво покренуо са Ђорђем Рајковићем сатирични лист *Комарац* (1861–1869), затим уређивао књижевни лист *Јавор* (1862–1863), у коме су сарађивали Лаза Костић, Ђура Јакшић, Јаков Игњатовић. *Јавор* је поново заживео из његовог пера 1874. године. Своје најбоље сатиричне песме је објавио у следећем свом листу *Змај* (1864–1871), по коме је и добио свој надимак. Потом су се ређали забавно-хумористички, сатирични листови и календари: *Жижа* (1871–1874), *Жижан* 1876. и *Посџиљон*, чији су бројеви сачувани од 1875. до 1881. године. Затим је уследило издавање сатирично-политичког листа *Сџармали* (1878–1889) и напослетку дечји лист *Невен* (1880–1904), који и данас излази у његов спомен; М. Клеут, Д. Микавица, *Јовановић Јован, Змај*, СБР, књ. 4, 519–522.

⁵⁷⁸ Д. Микавица, *Јовановић Јован, Змај*, СБР, књ. 4, 519–522.

⁵⁷⁹ Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 372–383; В. Стајић, *Јован Јовановић Змај*, Нови Сад 1933, 150–151.

гово бављење сликарством. Према наводима Јована Деретића: „Између његових песама и слика постоје не само мотивске него и дубље стилске сродности. Оштри, рембрантовски контрасти светла и таме, колористика која се остварује густином епитета и метафора су неке од особине Јакшићеве поезије којима се она приближује његовим сликарским платнима и које га истовремено издвајају међу другим песницима тог доба и чине специфичном појавом у српском песништву XIX века”. Лирика је обимом најмањи, али по вредности најзначајнији део његова рада, којој ћемо, на овом месту, посветити и највећу пажњу. Она је тесно повезана с његовом судбином и приликама у којима је живео. Дубоко лично незадовољство животом спојено је у његовим песмама с типично романтичарским конфликтном између снажне, изузетне индивидуалности и средине која је окружује. Од пркоса и претње израженог у песмама: *Ја сам сџена, На колена, Ђушџиџе, ђушџиџе, Пагајџе браћо, Јевройи, Калуђери*, код Јакшића су постојали и туга, очајање, потреба за људском топлином, љубављу и лепотом, чежња за миром и спокојством у крилу природе, односно мекша, више лирска осећања. Ово су, према суду многих и најбоље Ђурине песме: *Мила, На ноћнишћу, Небо моје, Пошок жубори, Кроз њоноћ*.⁵⁸⁰

Како Деретић наводи: „Ноћ и још чешће поноћ, тренутак код ишчезавања, сви гласови живота, када из дубоке тишине допиру знаци тајанствених и претећих кретања – то је типична јакшићевска атмосфера. Јакшић је песник ноћи, поноћни песник, као што је Бранко песник дана и светлости. Стена, камен, као облик крајње непомичности али истовремено симбол одбране и пркоса, јесте један од основних елемената Јакшићеве имагинације. Он се јавља као метафора става, личног и националног, при чему се издваја песма *Ошџџина*. Јакшићева лирика извире из оштрих конфликтних ситуација, она је сва у драматичном грчу и патетици, што је Јакшића међу свим романтичарским песницима учинило најподобнијим за драму”. Он је написао три трагедије у стиху, *Сеоду Срдаља, Јелисавџу и Сџаноја Главаша*, од којих је прва у

⁵⁸⁰ Ј. Деретић, нав. дело, 75.

епском, а друге две у лирском, интонираном десетерцу. Његов приповедачки рад, иако обимом премашује поезију, по вредности је знатно заостајао за њом и имао је претежно историјски значај (*Син сегаоа Гамзе, Неверна Тијана, Сироша Банаћанка, Српско чобанче*).⁵⁸¹

Лаза Костић (Ковиљ, 1841 – Беч, 1910) правник, књижевник, је својим свестраним деловањем за опште добро и културу српског народа представљао правог прераоца у култури и просвети. Створио је изузетно дело као лирски и драмски песник, есејиста, позоришни и књижевни критичар, естетичар, преводилац, новинар. Костић је, пре свега, обогатио српску романтичарску поезију преплетом мисли и маште, при чему је успео да изгради потпуну хармонију стиха у незаборавним песмама *Међ јавом и међ сном* и *Santa Maria della Salute*. Заједно са Ђуром Јакшићем био је творац српске романтичарске трагедије, при чему је његово дело *Максим Црнојевић*, повезало народну песму и романтичарске мотиве, као и Шекспира и грчке трагичаре. Он је уздигао једноставну радњу народне песме у сложен сплет трагедије. Такође, посебно место заузимају његове естетичке, филозофске и књижевнокритичке расправе, наступајући као непомирљиви противник утилитарне естетике и тенденциозне књижевности, при чему издвајамо његова дела *Осно ва лепоше у свећу с особийим обзиром на српске народне њесме* и *Основно начело: критички увод у оишију филозофију*. Имајући посебно чуло за форму дела, за реч и целину, што се најбоље приказивало кроз његова тумачења српских народних песама, уводећи, при томе, тумачење, до тада, готово заборављеног женског лика (*О јунацима и женама, Женске љаве српских народних њесама*). Овакав вид тумачења српских народних песама му је донео и јавну славу при предавању на немачком језику у бечком научном клубу 1877. године с темом *О женским карактерима у српској народној њезији*. Увек је полазио од начела да се сва уметност, па и „песништво своди на две дијаметрално супротне ускосне силе, на овапућивање мисли и на овамишљавање пути; слога тих двеју сила зове се форма,

⁵⁸¹ Ј. Деретић, нав. дело, 76; Д. Иванић, М. Радић, *Јакшић Ђура*, СБР, књ. 4, 236–239.

облик”, као и да је свака појава тим савршенија, што се „обилатије у њој показује начело укрштаја”.⁵⁸²

Костић је, такође, био политички ангажован још од студентских дана и његове активности у раду српског академског друштва Преодница, потом његове делатности у Уједињеној омладини српској, припадности и активном деловању у Српској народној слободомној странци Светозара Милетића, ангажован у различитим видовима сарадње са србијанским либералима и Јованом Ристићем. Костићево лично и непосредно посредништво је убрзало и омогућило међусобно повезивање двају српских Кнежевина (Србије и Црне Горе) и њихов заједнички улазак у рат против Отоманског царства. Његова истрајност у борби за национална права српског народа у Угарској најбоље су се манифестовала током његовог учешћа у раду Угарског сабора и црквено-народних сабора у Карловцима. Био је чврсто национално-либерално опредељен, што је потврдило и његово ангажовање у листовима изразито либералне и национално-револуционарне оријентације, као и чланци и предавања у којима је величао вредности српске културе и захтеве и оправданост српске политике, када се она ослањала на демократска и модерна европска начела.⁵⁸³

Костић се почетком XX века разочарао у своје либералне идеале и приближио конзервативно-клерикалним струјама српског народа у Угарској. Такође, разочарење је доживео и у оцени своје поезије од круга око *Српског књижевног гласника*⁵⁸⁴ у Београду, који су

⁵⁸² Д. Иванић, *Костић Лаза*, СБР, књ. 5, 276–280.

⁵⁸³ Д. Микавица, *Лаза Костић – њолиничка биографија*, Нови Сад 2011, 392–395.

⁵⁸⁴ *Српски књижевни гласник*, лист за књижевност, науку и уметност – прва серија, покренут је 1901. године. Прва серија је излазила до 1914. У почетку је уредник часописа био Богдан Поповић, професор Велике школе, који је био уредник до 1904. године. У наредном периоду, 1905. и 1906. године уредници су били Павле Поповић и Јован Скерлић, а од 1907. до 1914. уредник је био Јован Скерлић, а власник Богдан Поповић. Овај лист је био веома значајан у изграђивању односа српске књижевности према страним књижевностима, а нарочито према француским књижевним појавама. Према Јовану Скерлићу, *Српски књижевни гласник* је био први модеран српски књижевни часопис, западњачки по својим књижевним узорима и схватањима, али националан по својим непосредним смеровима

уређивали Јован Скерлић и Богдан Поповић, при чему је, посебно, Скерлић оставио, са данашње тачке гледишта, прилично неумесне забелешке о њему.⁵⁸⁵ Услед политичких разлика, уследио је немио разлаз Змаја и Костића, који је Лазу удаљио од готово свих политичких и културних збивања код Срба на територији Угарске.⁵⁸⁶

У свему, Костићев свестран стваралачки допринос остварењу национално-револуционарних планова, на идејном и политичко-публицистичком пољу, показао се у дужем временском континуитету као изузетно драгоцен и умногоме ненадокнадив.⁵⁸⁷

Представници српске културе и уметности су већ крајем XIX века, као и у европској култури уопште, бивали све више представници и носиоци различитих културно-друштвених научних дисциплина: књижевности, права, историје, публицистике, новинарства, док је свестраност у јавном културном и политичком деловању све више, губило на снази. У том смислу, можемо слободно рећи да после Јована Јовановића Змаја, Ђуре Јакшића и Лазе Костића, српски народ на војвођанском простору, није више имао толико свестраних културних јавних стваралаца. Наравно, то не значи да је културно стваралаштво било угашено на данашњој територији Војводине, него је свако у својој области допринео даљем развоју српског народа на тој територији.

и књижевном роду. Све што је модерна и просвећена Србија на духовном плану тада очекивала и тражила, могла је да нађе у овом „европском часопису који је унео европска мерила.” „Гласниковци”, како су их називали у њиховом времену, нису представљали почетак европеизације српске културе, већ су према многим особинама били на врхунцу тог процеса; Б. Ристић, нав. дело, 79.

⁵⁸⁵ Ј. Скерлић, *Омладина и...*, 396 – 401.

⁵⁸⁶ Постојале су знатне разлике, али и допуњавања између Змаја и Костића, при чему је Костић Змају као старијем и већ признатом песнику, слао своје прве песме почетком шездесетих година XIX века. После тога развило се пријатељство између њих двојице, које је, нажалост, завршено прилично грубо, крајем деведесетих година XIX века, када је (1899) Костић држао у Матици слово о педесетогодишњици Змајевог рада, при чему је изрекао веома недостојне речи о Змају и навукао на себе одијум свих струја у српском народу; В. Стајић, *Јован Јовановић Змај*; Зборник радова *Јован Јовановић Змај*; Д. Микавица, *Лаза Костић...*, 392.

⁵⁸⁷ Д. Микавица, *Лаза Костић...*, 392.

Уколико би поменули књижевност, као најближу по опису књижевству, у кратким цртама бисмо се осврнули на њен развој и јачање као самосталне, научне дисциплине. Значај књижевности је препознала и Матица српска која је својим пресељењем у Нови Сад 1864. године започела своју златну еру. У потпуности је прихваћен Вуков правопис и основано Књижевно одељење унутар Матице (1865), које је себи дало у задатак, преко *Лейхойса*: „да прати духовни развитак и све важније појаве, како на пољу књижевноме, тако и општенародноме у име Срба и осталих Словена”.⁵⁸⁸

У оквиру ових мисли бележења и стварања, пре свега, сопствене, националне, грађанске књижевности највише је допринео један од првих идеолога српског књижевног романтизма, а уједно и први реалиста у српској књижевности, Јаков Игњатовић. Он је својим текстом *Поїлед на књижесїво* (1857), између осталог, напоменуо да је „последњих година песништво наше у србском духу дизати се почело”, односно да се треба ослободити слепог опонашања страних писаца и стварати српску књижевност на националним темама и националним (српским) стилем.⁵⁸⁹

Први у тој плејади националних, романтичарских песника били су црногорски владика Петар II Петровић Његош и песник Бранко Радичевић, који су започели српску романтичарску, национално-књижевну песничку револуцију, али је, услед преране смрти, нису довршили. На њиховим узорима је израсла читава плејада младих песника и књижевника који ће у другој половини XIX века створити српски књижевни романтизам са одликама српског национализма, грађанског либерализма, антиклерикализма и снажног антиаустријског расположења. Осим поменутих Јована Јовановића Змаја, Ђуре Јакшића, Лазе Костића, као највећих и најзаступљенијих лирика војвођанских области, поменућемо и

⁵⁸⁸ Ж. Милисавац, нав. дело, 92.

⁵⁸⁹ Текст Јакова Игњатовића *Поїлед на књижесїво* је штампан старом, предвуковском ортографијом, коју смо ми исписали савременим Вуковим правописом; Јаков Игњатовић, *Поїлед на књижесїво*, Србски Летопис, књ. 96, Пешта 1857, 141–170; Ј. Деретић, нав. дело, 70–71.

проту Васу Живковића⁵⁹⁰, песника лаких, мелодиозних и стога врло популарних песама љубавне и родољубиве садржине; Јована Суботића⁵⁹¹, песника и критичара, једног од иницијатора романтизма у српској књижевности; Стевана Владислава Каћанског⁵⁹², песника борбеног национализма и Јована Грчића Миленка⁵⁹³, идиличног песника пантеисту.

⁵⁹⁰ Прота Васа Живковић (Панчево, 1819 – Панчево, 1891) се осим свештеничког позива бавио и песништвом. Написао је око седамдесет песама, од којих, готово половина није била штампана. Најпознатије његове песме су: *Радо иде Србин у војнике*, *Оро кликће са висине*, *Ти њлавиши зоро злајзна*, које су сачињавале велики и важан део српског романтичарског музичког репертоара; Ч. Попов, *Живковић Васа*, СБР, књ. 3, 763–766.

⁵⁹¹ Јован Суботић, доктор филозофије, адвокат, политичар, књижевник, је у овој публикацији обрађен уз свога сина, такође књижевника и новинара Озрена Суботића, чији је део поезије сачуван у Животопису његове супруге Јелене Пауновић, који се такође налази у Збирци др Јована Милекића.

⁵⁹² Стеван Владислав Каћански (Србобран, 1828 – Београд, 1890), „Стари бард”, како су га називали савременици, био је песник борбеног национализма. Учествовао је у револуцији 1848. и на бојишту певао песме које су као подстрек борцима читане у војничким логорима. Писао је родољубиве песме и херојске спевове којима је романтичарска егзалтација српством доведена до крајности (*Ноћница*, *Грахов лаз*, *Србобран*), био је песник искусних ханџара, убојних поклича, војничких труба, рата. Неке његове песме (*Где је Српска Војводина*, *Хеј, шрудачу с бојне Дрине*, *Са Авале ор’о кликће*) постале су популарне родољубиве химне; Ј. Деретић, нав. дело, 79; Миливој Ненин, *Каћански Сиван Владислав*, СБР, књ. 4, 908–909.

⁵⁹³ Јован Грчић Миленко (Черевих, 1846 – манастир Беочин, 1875) је био најзначајнији песник 60-тих и 70-тих година после тада већ познатих Јована Јовановића Змаја, Ђуре Јакшића и Лазе Костића. Свој индивидуални израз постигао је у тзв. „простим песмама” у којима је тежио да се што више приближи животу. У њима је певао о лепоти природе, фрушкогорском пејзажу, о свакодневном сеоском животу. Писао је такође љубавне и елегичне песме. Одлике његовог песничког стила јесу: идилични пантеизам, једноставност, фолклорни артизам (*Песме*, 1869). Огледао се и у новелистици. Две његове приповетке, *У јосионици код Полу-звезде на имендан шанџавој шорбара* и незавршена *Сремска ружа*, делови су шире заснованог рада, можда романа, из народног живота. Прва, успелија, јесте стилизована фолклорно-фантастична приповетка по угледу на Гогоља, која уметнички надвисује касније Глишићеве покушаје у истом жанру; Ј. Деретић, нав. дело, 79; Мирјана Брковић, *Грчић Јован Миленко*, СБР, књ. 2, 861–862.

Следећи, врло значајан правац српске грађанске књижевности, био је реализам. Он је обухватио доста широку, занимљиву и разноврсну панораму књижевних појава у великом временском распону. Први реалистички писци јавили су се шездесетих година XIX века, у јеку романтизма, да би од седамдесетих година до краја века реализам постао водећи књижевни правац. У време његовог конституисања извршене су значајне промене у националном животу. Србија је стекла пуну политичку независност и заузела водеће место у културном и књижевном животу, а њена престоница Београд је постала оно што је Нови Сад био у шездесетим годинама, главни културни центар. Реализам је открио малог човека и његов свет. Његова књижевност је захватила матицу народа, која је уметнички живела готово искључиво у разним формама усмереног стваралаштва.

Писци ове епохе су сву пажњу посветили различитим видовима народног живота, од оних прастарих фолклорних, до оних које је доносило ново време. Они теже да што верније пренесу не само начин живота, обичаје, схватања него и начин говора људи у појединим крајевима. У српску књижевност је ушла регионална тематика, а у њен језик су продрли провинцијализми, дијалекатска обележја, говорне одлике појединих професија и сталежа. Загледа ни у старе, патријархалне односе, који су под ударом новог времена почели слабити и нестајати, наши су реалисти с познавањем и разумевањем приказивали сеоски живот и живот малог града, паланке, док су зазирали од града и од модерног, европског начина живота.⁵⁹⁴

У оквиру ове епохе од приповедача са војвођанског простора издвајамо раније поменутог Јакова Игњатовића и Стевана Сремца.

Јаков Игњатовић (1822–1889) јесте уједно и први реалиста у српској књижевности. По времену када је књижевно био најактивнији, он је савременик романтичара и припадник романтичарског покрета, а по својим најбољим делима – изразит реалиста. Његов стил можемо слободно назвати романтичним реализмом. Он је

⁵⁹⁴ Ј. Деретић, нав. дело, 82.

остао упамћен у очима српског народа, посебно пречанских Срба, не само као велики и даровит писац, него и као политичар.⁵⁹⁵

Уколико посматрамо Јакова Игњатовића као писца утврдићемо да се прилично споро развијао, односно истакао се најпре као уредник *Лейхойиса* (1854–1856) и програмским чланцима о књижевности, да би се тек као зрео човек, готово четрдесетогодишњак, посветио роману и приповеци. Огледао се у историјском и друштвеном роману. Његов књижевни значај темељи се на његовим реалистичким романима и у мањој мери приповеткама из савременог друштвеног живота Срба у Јужној Угарској. Игњатовићеви романи су били оријентисани на приказивање различитих људи и њиховог живота, од романтичарских сањалица који се буне против свих промена у друштву (роман – *Васа Решћекѿ*); затим и варалица, ловаца у мутном (роман – *Милан Наранѿић*), док су његови остали романи били више социјално-проблемски, што је и главна одлика реализма XIX века. У ову групу убрајамо романе: *Чудан свей*, *Стари и нови мајстори*, *Пайница* и *Вечийи младожења*. Најдубљи захват у сагледавању друштвених процеса је остварен у роману *Вечийи младожења*, у коме је кроз историју распада једне богате трговачке породице приказано пропадање српског грађанског друштва у Угарској. Истакнута је супротност између генерација: очеви су снажни и робусни људи који радом и самоодрицањем стичу имање и породични углед, а синови нерадници, слабићи, помодари, декаденти, без воље, животне енергије и смисла за посао, или фантасте и маштари без чула за реално и могуће, који расипају снагу ни на шта. Дајући, додуше само у најкрупнијим потезима, хронику

⁵⁹⁵ Игњатовић је био учесник у значајним политичким збивањима свог доба, 50-тих и 60-тих година XIX века, истакнута личност у политичком и културном животу угарских Срба. Желео је да крајњи српски национализам споји с мађарским домољубљем. У два пресудна тренутка превагнуло је ово друго осећање: у револуцији 1848, када се, насупрот већини Срба, залагао за сарадњу с Мађарима, и после Аустроугарске нагодбе, када је, у време жестоких сукоба с Мађарима, његов став остао доследно промађарски. Зато се развишао с ранијим политичким пријатељима и изишао на глас као мађарон и клерикалац те је од некада омиљена и веома утицајна омладинског првака постао једна од најомраженијих личности међу угарским Србима; Ј. Деретић, нав. дело, 82.

о економској и моралној декаденцији једне породице, Игњатовић је у овом роману начео тему којом ће се касније бавити многи наши писци.

Од свих српских реалиста Игњатовић је дао најширу, најшароликију и најбогатију социјалну панораму, читаву једну „људску комедију” у малом, и највећу галерију ликова која постоји у српској књижевности.⁵⁹⁶ У свему он је био „енциклопедија епохе, њених обичаја, њених судбина, а његове рапсодије крцате сећањима и детаљима о расту и нестанку једне класе с историјске сцене”.⁵⁹⁷

Стеван Сремац (1855–1906) је своје прве књижевне покушаје објавио крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, у касним тридесетим, али је пуну афирмацију доживео тек с *Ивковом славом*, која се појавила 1895, у четрдесетој години његова живота. У наредних десет година, све до смрти, био је један од најактивнијих и сигурно најпопуларнијих српских писаца.

Иако по рођењу са данашње територије Војводине (из Сенте), Сремац је највећи део живота провео у Србији (од своје дванаесте године) и постао један од њених најзначајнијих писаца тога доба.⁵⁹⁸ У свом делу приказао је све три средине у којима је живео: своју матичну (војвођанску), потом нишку и напослетку београдско-србијанску и по заступљености различитих карактера и описа тих средина, Сремац је тематски био најразноврснији међу српским реалистима. Сремац је био изразити традиционалиста, конзервативац и антидемократа у политици, противник нових социјалних идеја Светозара Марковића али и популистичких Пашићевих

⁵⁹⁶ Ј. Деретић, нав. дело, 83–84; Р. Ераковић, П. Крстић, *Игњатовић Јаков*, СБР, књ. 4, 103–104.

⁵⁹⁷ Драшко Ређеп, *Књижевни Нови Сад*, Зборник Бачка кроз векове, Нови Сад 2010, 335–341.

⁵⁹⁸ Сремац је најдуже живео у Београду, први пут за време школовања у Гимназији и Великој школи, на којој је и дипломирао историју 1878, године. После тога је провео десетак година у Нишу, где је предавао као професор историје у Гимназији у Нишу, бележећи све одлике нестајућег Оријента, јер се Ниш тек ослободио турског ропства. У Београд се вратио 1892. као професор историје у Првој мушкој гимназији, где га је задесила и смрт 1906. године; Ј. Деретић, нав. дело, 93–95.

радикала, ватрени присталица Монархије и режима краља Милана, те је тиме одударао од већине реалиста. Он је са симпатијом писао о свим оним појавама, људима и обичајима који су носили обележје старинског и патријархалног. Такав живот нашао је у малом свету војвођанског села, који је с много топлог хумора и лиризма описао у свом главном делу, роману *Пој Тира и јој Сиџра*, нашао га је такође у старобалканско-оријенталном амбијенту Ниша из прве деценије после ослобођења, оног Ниша који је обасјао својим ведрим, лирским хумором у делима *Ивкова слава*, *Зона Замфирова*, *Идић-аја*. Насупрот томе, модерна Србија у коју је све више продирао европски, западњачки начин живота била му је не само далеко него и мрска; њу је приказао оштрим сатиричним пером у делима *Вукадин*, *Лимунација на селу*, *Чесна сџарина*.

Најизразитији представник српске хумористичке прозе, заједно с Нушићем највећи мајстор смеха у српској књижевности, Сремца је доживео судбину која је у многome карактеристична за хумористе: стекао је велику популарност код читалаца и истовремено репутацију неозбиљна писца, коме је било само до забаве и разбигриге, код критичара. У овом типичном неспоразуму између критике и писца читаоци су боље осетили свог писца од многих критичара.⁵⁹⁹ Сремчево дело ипак, није нудило само смех него и поезију живота уз проницање у озбиљна питања свог времена, која су обрађена са једне лирске, хумористичке стране.⁶⁰⁰

У српској књижевности почетком XX века дошло је до новог заокрета усмереног према западној Европи. За разлику од реализма, у којем су главну улогу играли домаћи чиниоци развоја и руски утицај, првенство у овом раздобљу задобијају западноевропски, посебно француски утицаји. Они захватају најпре критику и поезију а затим и прозу. Од модерних праваца највише делују парнас

⁵⁹⁹ Ј. Деретић, нав. дело, 93–95.

⁶⁰⁰ О њему је сличан суд оставио и један од највећих хрватских и југословенских књижевних критичара прве и друге Југославије Антун Барац, који је за Сремца забележио „да је у души био лирик”; Ј. Деретић, нав. дело, 95; Милош Милошевић, *Романтизам и реализам у српској и европској књижевности*, Нови Сад 2008, 305–323.

и симболизам. Од њих су наши критичари и песници прихватили култ лепог, тежњу к формалном савршенству, естетизам. Овај покрет српске књижевности умногоме се може назвати модерном а његово трајање је оивичено почетком Првог светског рата.⁶⁰¹

Српска књижевност између два рата, докле временски досеже ова наша монографија, је веома разноврсна и динамична. Кроз њу се стапају одједи постреализма, модерне, авангарде, експресионизма, надреализма, до соцреализма. Њу су стварали писци између себе различити и по склоностима и по даровитости и по остварењима. И са данашње тачке гледишта она није у потпуности истражена и сагледана. Као пример указујемо на дуго а посве различито деловање књижевника са војвођанског простора, Вељка Петровића, који се као песник нове модернистичке књижевности јавио још пре Првог светског рата, а као песник социјалне књижевности око и после Другог светског рата као и песникиње Исидоре Секулић, која је имала сличан развојни пут и улогу у књижевности прве, али и друге половине XX века на овим просторима.⁶⁰²

Вељко Петровић (1884–1967) је један од приповедача војвођанског простора који је својим дугим трајањем пребродио два светска рата и наставио да ствара и у послератном раздобљу. Рођен у Сомбору, у младости новинар, 1911. године је прешао у Београд, за који је био везан сав његов даљи живот и рад. У књижевном раду био је разноврстан, писао је поезију, приповетке, био публициста, књижевни и ликовни критичар и историчар уметности. Књижевно име стекао је најпре као песник, као један од обновитеља наше патриотске поезије (*Родољубиве њесме*). Певао је о плодној војвођанској равници и човековој митској везаности за земљу.⁶⁰³

Као писац Петровић заузима једно од најважнијих места у српској прози XX века. Прву приповетку објавио је 1905. а своју најпознатију приповетку *Буња* 1909. године, док му је између два рата и у послератно време изишло десетак књига приповедака. Тематски

⁶⁰¹ Ј. Деретић, нав. дело, 103.

⁶⁰² Светлана Велмар Јанковић, *Књижевности између два рата*, Београд 1972, 5–8.

⁶⁰³ Ј. Деретић, нав. дело, 117–118.

и регионално био је веома разноврстан. Осим Војводине, коју је највише приказивао, он је обухватио и друге српске крајеве; сликао је личности из разних слојева друштва, у различитим епохама. Његова дела су обухватила друштвени живот српског народа до Првог светског рата, рат и избеглиштво, међуратну стварност, живот у Београду под окупацијом у Другом светском рату. Такође, у његовим приповеткама су се често као јунаци јављала деца, а понекад и животиње, што је била једна од новина у српској књижевности.⁶⁰⁴

Слично реалистима, са симпатијом је гледао на живот човека у његовој природној средини, приказивао постојаност сељака на земљи али и разне тегобе сељачког живота, износио трагичне индивидуалне судбине, сликао страсти на селу. Такође, он је приказао са свим врлинама и манама српско војвођанско грађанско друштво пре и после Првог светског рата, искорењеност и однарођивање интелигенције, пропадање виших слојева грађанства (нарочито у књигама *Буња и, друџи из Раванџрада* и *Варљиво њролеће*). У сликању тог распада он ипак није описивао потпуно безнађе и песимизам, што га умногоме разликује од других припадника свог нараштаја. У његовим приповеткама је увек била изражена могућност повратка правом животу, вером у неисцрпну животну снагу што се скрива у човеку, нарочито у обичном, природном човеку, неначетом утицајем културе и модерног живота.⁶⁰⁵

Петровић је тематски проширио и обогатио српску приповетку, ослободио је њених ранијих ограничениости, као што су регионализам и фолклоризам. Он је у свему уносио погледе модерног човека који никада није изгубио везу с народом. Поступке својих јунака објашњавао је спољашњим, социјалним чиниоцима, али није запостављао ни њихове карактерне одлике и темперамент.⁶⁰⁶

Традицију српске књижевности на војвођанском простору, уз Петровића, наставила је и Исидора Секулић (1877–1958). Рођена у

⁶⁰⁴ Draško Ređer, *Dugo pamćenje Veljka Petrovića*, Vojvodina stara, Novi Sad 1970, 114–119.

⁶⁰⁵ Tode Čolak, *Pred književnim delom Veljka Petrovića*, Članci i zapisi, Beograd 1971, 83–92; J. Деретић, нав. дело, 118.

⁶⁰⁶ J. Деретић, нав. дело, 118.

Мошорину, у Бачкој, по струци педагог, она је највећи део живота провела у Србији (од 1909), тачније у Београду (од 1911). Књижевни рад започела је касно, после тридесете године. До првог светског рата изишле су јој две књиге, *Сайуџници* и *Писма из Норвешке*, у којима је она била већ сасвим оформљен писац. На њену су појаву скренули пажњу најистакнутији критичари тог доба, Јован Скерлић и Антун Густав Матош. Текстови у ове две Исидорине књиге били су писани виртуозним стилем, које је Матош назвао „плесом ријечи”.⁶⁰⁷

Између два рата и после Другог светског рата, Исидора је највише радила на приповеци и есеју. У приповеткама је обрађивала теме из грађанског живота Војводине и Србије. Посебну пажњу је посвећивала судбини маловарошких породица, тако да већина њених приповедака представља неку врсту породичне историје, саге. Слично Игњатовићу и Станковићу и другим писцима који су обрађивали сличне теме, и она се највише бавила економским пропадањем, те моралним и биолошким изрођавањем. Фатум пролазности и смрти обележава нарочито њену најбољу књигу приповедака, *Хроника њаланачкој іробља* изашлу непосредно пред почетак Другог светског рата у Југославији (1940). Перспектива из које даје судбине појединаца и породица оригинална је и симболична. Према Деретићевим наводима: „То је почетак после краја, од гроба, а не од колевке: они о чијој се судбини прича одавно су мртви и заборављени, и то сазнање лебди над целом приповетком, дајући јој фаталистички и меланхолични призив”.⁶⁰⁸

Поред приповетке, есеј је представљао основну форму дела Исидоре Секулић. У оквиру есеја она је обухватала веома широк дијапазон. Од приповедања о другим писцима, нашим и страним, преко низа књижевних тема, до размишљања о другим уметностима, као што су: сликарство, позориште, музика.

Од писаца којима се бавила, у њеном есејистичком опусу средишње место је заузимао Његош, којем је посветила читаву књигу

⁶⁰⁷ Младен Лесковац, *Госпођа Исидора Секулић*, Из српске књижевности, Нови Сад 1968, 285–291.

⁶⁰⁸ Ј. Деретић, нав. дело, 119–120.

с карактеристичним насловом, *Њејошу књија дубоке оданосији*, при чему је дошао до изражаја њен обожавалачки однос према песнику и поезији уопште. Од општих тема највише се бавила језиком, у којем је видела основу целе народне културе, огледало народног духа (*Говор и језик, културна смотра народа*). Њен језички идеал је био романтичарски, вуковски, сматрајући да је аутентични језик само онај којим народ говори и ствара. Дивила се посебно Кочићевом језику, тугујући што он није постао језиком целе српске књижевности. Она је у потпуности афирмисала женско културно и књижевно стваралаштво, које је до тада било на маргини, ако не и потпуно скрајнуто.⁶⁰⁹

Као што је књижевност кренула својим путем, почетком XX века су се развиле као посебне научне дисциплине: историја и историја уметности, уз наравно већ раније изграђене, прво, ликовну, а потом музичку и сценску уметност. На основу тога, војвођански простор је до средине XX века, даровао српској култури: правника и политичара Михаила Полит-Десанчића, историчара Васу Стајића, историчара уметности Милана Кашанина, историчара Миту Костића и многе друге знане и незнане носиоце српске културе и уметности на тлу данашње територије Војводине.

У Збирци др Јована Милекића чува се драгоцен документарни материјал који је сведочанство о националним и културним делатницима друге половине XIX и прве половине XX века, који су активно учествовали у обликовању културно-просветне свести српског народа, првенствено у Бачкој. Богатство архивалија огледа се у аутобиографијама, биографијама, оригиналним рукописима поезије и прозе, новинским извештајима, личним фотографијама као и преписци стваралаца са др Милекићем.

---

⁶⁰⁹ Исто, 120.

Михајло Д. Дејановић

(Сомбор, 8. новембар 1839 – Мол, 26. фебруар 1896)

*Српкиње майере у вашим рукама је будућноси целога наше-
га народа.*⁶¹⁰

Михајло Д. Дејановић

Фотографија
Михајла Д. Дејановића

Михајло Д. Дејановић учитељ и писац, рођен је у Сомбору 8. новембра 1839. године. Основну школу завршио је у родном месту. Као ученик Учитељске школе био је редован члан Првог српског певачког друштва. Након матуре (1859) радио је као учитељ у Старом Бечеју (1859–1875). Дејановић је био активан у омладинској скупштини где је четири године водио позоришно дилетантско друштво. Секретар старобечејске Српске читаонице постао је 1862. године.⁶¹¹

За учитеља у Мољу прешао је 1875. године, где је основао Пчеларско друштво и школу воћарства. Сарађивао је са Јованом Живановићем, једном од водећих личности српског пчеларства.⁶¹²

Писао је текстове о пчеларству, узгајању воћа и других пољопривредних култура и објављивао их у *Јавору*, *Родољубу*, *Орлу*, *Српском колу*, *Домаћем лисћу*, а педагошке радове у *Школском лисћу*.

⁶¹⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 145 Рукопис Михајла Д. Дејановића „Како трба да је васпитана српска мати?“.

⁶¹¹ Љубица Костић, *Михајло Д. Дејановић*, СБР, књ. 3, 143.

⁶¹² Исто.

Многа дела је објавила Матица српска, а неке је и наградила. Награђен је и првом наградом Клостернајбрушког воћарског друштва у Бечу.⁶¹³ Михајло Д. Дејановић објавио је следећа дела: *Крајко ичеларство за иочетнике* (1878); *Гајење криволе* (1879); *Увод у науку воћарства* (1892); *Подизање илеменијих воћака* (1892); *Подизање иодола и калемљење илеменијих воћака* (1892).⁶¹⁴

Прва Михајлова жена била је књижевница Драга Дејановић.⁶¹⁵ Други брак склопио је са Марином рођеном Матић. Имао је четворо деце: Зорану, Огњану, Гордану и Бранка.⁶¹⁶

У Збирци др Јована Милекића чувају се следећи рукописи Михајла Д. Дејановића: Рукопис о садњи и гајењу на основу његовог искуства у Бачкој и Банату; Рукопис на тему „Како треба да је васпитана српска Мати?”; Рукопис, описа књижевног дела „Лепа Мица” Catulle Mendes; Рукопис о месту Мол, његовим свештеницима, учитељима, изборима за поглаварство и неслози становништва; Афоризми Михајла Дејановића; Рукопис „Стање српске свети у Старом Бечеју”; рукопис „Школа и како је она постала” и „Средства којим се постижава школски циљ”. Неке од наведених, наводимо у целости,⁶¹⁷ јер у односу на објављена дела, рукописи дају потпунију слику о Дејановићевом раду на педагошком и књижевном пољу. У њима преовладава национални дух исписан британским пером верног посматрача и критичара свога времена.

Како треба да је васпитана српска мати?

Пре него што ћу се горњег питања дотаћи, морам овде пре свега набројати вредност матере у свету. Изелин, тај учени Швајцарац много пута је тврдио да кад се човек свестрано упозна са материјом света и животописом славних људи, који

⁶¹³ Исто.

⁶¹⁴ Исто.

⁶¹⁵ Исто.

⁶¹⁶ АВ, Ф. 444, а. ј. 152 Извод из матичне књиге венчаних; а. ј. 151 Умрлица.

⁶¹⁷ АВ, Ф. 444, а. ј. 145 Рукопис Михајла Д. Дејановића „Како треба да је васпитана српска мати?”.

су своје ваљаности, правичности и узвишених племенитих осећања и дела прославили се, међу десеторицом врло лако може се деветорица наћи, који су те врлине од своје матере наследили. Овај научењак у овоме има потпуно право јер сви они који будним оком пазе на развиће људског васпитања заиста признају да човек тешко може бити ваљан ако није имао поред себе ваљану матер. Ко само ма и овлаш почне о овоме размишљавати мора допустити да је матери велика моћ од природе дана, оне имају највећег утицаја у подигнућу а и у пропасти једнога народа. Да сам нешто тако моћан, да могу свакој матери у срце улити, да је уверим да је њена моћ, њено васпитање, у будућем животу њенога детета најмеродавније. Какав она основ у васпитању поставила буде, тешко, али врло тешко ће му која друга околност, тај основ порушити моћи, него ће га руководити кроз цео живот његов, јер нема тога васпиталишта, које би толико на детиње срце и душу утицаја имало колико има основ материног васпитања. Све врлине или мане материне, матерњом љубављу пресаде се у срце и душу детињу, те буде оно једно матери својој, јер мати преноси осећања, своју веру у Бога, своју народност, све своје врлине као највеће благо, по божијем упућењу непосредно у душу и срце свога детета вели славни Песталоције. Само је ово узрок, те је многи изврстан члан у народу и целом човечанству само зато изврстан, што му је и мати така била, јер дете кога највећма воли, и ко њега највећма воли од онога најлакше и најрадије све прима, у таквој мери да готово свагда испадне тако да каква је мати, тако јој и деца буду. Није узалуд она српска пословица изишла, која вели „Ивер од кладе далеко не пада!” По свему овоме ишао је и онај велики научењак право, који је казао: „Ако хоћете један народ да поправите, пре свега изобразите матере!”. По овоме женско, како у данашњем тако и у свима будућим вековима, треба да се изображава васпита већином ради тога да буде ваљана мати, да буде васпитатељка у првом васпиталишту свом детету, јер какве су нам мајке, онако ће нам и потомство бити. Овим сам у најкраћим цртама изнео општу вредност матере по будући нараштај људства. Сад долазим на питање: Како треба да су васпитане матере у Срба?

Наш једини народ! Толико је народњи невоља претрпео да столећима није имао времена, није имао прилике да баци поглед на васпитање и на изображење народно. У народу, у ком столећима непрестано од дана до дана мораде да се брине да свој живот сачува, ту се није могуће побринути за изображење народно. И ако је данас на њему какве мане, нико не треба да се чуди томе, столетне муке и падање беху посуле стазу ка изображењу, па Србин немогоше помоћи њој.

Те су околности прошле наш народ може на све стране, па ко пре почне, тај ће бољи бити, ко закасни остаје натраг и врло тешко напред корача. Време је и крајње време је настало да се наш народ боље постара за изображење Српкињица, као будућих српских матера. Нема веће пропасти за један народ у коме су матере одане дембелисању, јер ово увлачи разне страсти међу њих, а по томе у цео народ. Кад видимо матере да у беспослици време проводе, кад видимо матере да су којом страшћу обузете, онда треба да нам је то мерило народнога стања. Кад видимо где су у којој породици туђи обичаји пригрљавају и негују, где се туђим језиком говори, где нема побожности, где је чувство своје народности неразвијено, ту нико није узрок, него једино мати у породици. Отац се брине за опстанак породице, мора да тражи и набавља шта породица треба за своје одржавање, а мати она је свећеница у породици, она треба да гаји међу децом веру наших прадедова, да гаји чувство српске народности, да утврђује морал у породици, да постиче све људске врлине што човека човеком, а највећма оно што србина србином чине.

Нема ружније на свету видети, ништа није убитачније по породицу, по потомство њено, у којој су матер обузеле страсти за накитом, за уживањем ван круга породичног а децу оставља на туђинкама млађима! Где се то опажа, тамо је пропаст, тамо се опажа снага народна, где полако слаби, малаксава, јер туђинци може на срцу лежати добро туђе деце? Не, то је само матери од природе одређено, и овај природни закон не може се никако ни са чим заменути.

Наш народ нема довољно женских школа, нема српских васпиталишта, а туђинска су васпиталишта особито она у рукама римокатоличких дувни, отров по нашу децу. Оно мало

наших виших женских школа, то је кап у мору, а питање је да ли су те школе целисходне за изображање наших девојчица, као будућих матера нашег народа. Али наше матере не морају место вишег васпитања заузети, што није кадра школа да учини, то је природна дужност српских матера да учине. Па како треба да је васпитана српска мати? На ово је питање овај одговор: Српска мати треба да је српски васпитана, треба да љуби своју народност, свој језик, треба да више свега љуби своју прадедовску православну источну веру, јер народност без ове вере не може се код вољене Српкиње матере ни замислити. Српкиња мати треба и своју децу овим врлинама без које србин не може србином бити још из најраније младости у срце и душу њихову да улива и то највише примером, јер голе речи слабо или баш ни мало не помажу. То је прва задаћа српкиње матере и ако ову не испуњава, отров је по целокупан наш народ, а ако испуњава онда је најдрагоценији алат у круни нашег народа!

Српкиња мати треба у својој породици да развије морал што већма на углед својој деци и свима у породици, јер човек без овога грабљива је животиња, којој ништа није свето и која кад-тад мора свој нагон да покаже. Српкиња мати треба да навикава своју децу дружевном животу, и у том да искорекнује оне ћуди, које су на штету појединцима и целом народу. Треба да привикава децу узајамној љубави и све оне мане и ћуди које производе и подстичу на неслогу, која је тако ухватила корена у нашем народу!

Српкиња мати треба да што већма навикава своју децу свима врлинама које србина србином а човека човеком чине. Страсти и неваљалства да одклања од своје деце. Али то све и примером својим да показује. Треба да их привикава сваком раду, да буду што вреднија, да одомаћи штедњу међу њима, јер рад и штедња народе подиже, а раскош и нерад упропашћује. То све и многе друге врлине нека српкиња мати деци својој примером и живом речи пред очи непрестано представља, па ће нам се тако породице па и цео народ подићи и обогатити се морално и материјално. Зато на завршетку овога довикујем: Српкиње матере у вашим рукама је будућност целог нашега народа.

**Рукопис о месту Мољу, његовим учитељима, свештеницима,
изборима за поглаварство и неслози становништва**

Мољ, 18. јануара.⁶¹⁸ Да је који путник пропутовао кроз наше место за ова последња два месеца, морао би помислити, да је Мољ пошао трагом највећег разкалаштва. У коју год гостионицу завириш, по цео дан пуно људи, пићу нема краја на који се немилце новац траћи, од куд? то нам је непојмљиво. Може бити да ће ко год запитати: одкуд то двомесечно весеље у Мољу? На ово питање само толико имамо одговорити, да се наше месно становништво приправља за избор својих председника и варошких поглавара. Кртешује се на све стране и то не уљудним и поштеним обавештењем него пићем, ружењем гађењем један другог, јер у Мољу нема може бити једнога, који не жели и који није уверен да је не само за представника, него и ма за ког званичника способан. Ово је стање допринело те је у Мољу данас сама свађа и неслога. Нема данас у Мољу оног од стране чувеног пријатељства и гостопримства, све то један другом подрива, да га у пропаст сурва. Пошто човек, који хоће да свој народ поштеном речи обавести, тога смутљивца тако денунцирају да се у страху мора натраг да повуче.

У месту имамо два бивша касира, један општински који је морао захвалити јер се каса са рачуни није слагала, а други је био бивши порески касир који је пре неколико дана ухваћен да је проневере учинио пореским новцима. Нећемо их именовати јер није ни нама до њихове личне маленкости стало а камо ли штованим читаоцима. Ова двојица ради пркоса што је њихово дело света угледало, латише се свакојаких средстава, да у становништву неслогу подстакну. Прост народ лако је обманути, само му треба казати да неко хоће јарош да дели, па онда одмах тај изгубио а лажа је задобио поверења. Тако су и ти смутљивци чинили и доста успели.

Бивши порески касир има оца ваљана, честита и у угледном

---

⁶¹⁸ АВ, Ф. 444, а. ј. 147 Рукопис о месту Мољу, његовим учитељима, свештеницима, изборима за поглаварство и неслози становништва.

стању, који се готово био свога сина одрекао, јер овај да се најумереније изразимо раскалашан живот проводи, једном речи отац и син у највећој мржњи живеше а свој тој мржњи узрок је јавни живот синовљев. Сад пак бивши порески касир дотле је пузио око оца свога, док није тога честитог човека одвео на конференцију плебаношеву, где се договарало како и којим начином да се не само у представништво, него у поглаварство изабере људи, којима је тежња да учине раздор и да покваре равнотежу међу народностима. И тај човек који је цео свој досадашњи живот провео у раду и тециву, који је своју тежњу обраћао да што више својим поштенним радом себи прибави, тај се данас бацио у наручја своме поквареном сину да му овај образ окаља. Пре четири, пет година стари римокатолички парох знао је споразум међу народностима непрестано одржавати, али од како му је за капелана дошао неки Шимегија од тог доба постоји у нашем месту јако трвење међу народностима, јер исти капелан свој народ непрестано против других народности особито против Срба у месту на то подстиче. Узрок овог подстицања је тај што је капеланова тежња да све србе из варошке куће истисне и поремети равнотежу, која до данас међу Србима и Мађарима постоји. На овој ствари други ћемо пут коју више проговорити. За сад су Мађари већ отворено почели радити на том да се од Срба најтишији и најнеразборитији људи како за представнике тако и за поглаваре изберу са којима ће се после моћи радити што год хоће. У овом послу, сад овога избора помогоше им и поменута два стара касира те за српске представнике буди изабране сумњиве личности, за које су сви Мађари гласали, који су у истим срезovima гласали имали. Двојица од изабраних била су и пре сумњива, а сад као мађарски кандидати још већма. Кад је избор представника обављен од Мађара су изабрани људи који желе, да не само у Мољу, него у целој Угарској не буде више народности осим мађарске, а од Срба изабрани су људи и то тројица на које се не може нико мирном душом ослонити, остали пак беху добри и мирни људи. Но народ се опет тешио надом, јер међу реченом тројцом је један српски свештеник и један српски народни учитељ, јер ови људи по самом свом чину и

позиву дужни су свој народ свуд на сваком месту бранити од сваког нападаја, бар то је природно правило, које само непоштовање тежити може да га поквари. Дошао је 18. јануар у који је дан заказан избор поглаварства, но цео избор зависи од кандидације. Срби су метли у кандидацију најбоље Србе а мирољубиве Мађаре, Мађари пак међу осталима и бившег бирова Мађара, који је за своје три године бировања свим средствима радио да све Србе поглаваре из варошке куће истисне. Сад је питање где ће да буде већина међу представницима, на српској или мађарској кандидацији, које су као предлог поднешене, кад се добро зна да колико год има мађара представника, толико исто и Срба. Да је среће да је слоге међу Србима они би увек у већини били јер чивути су свагда на нашој страни. Чим је ко год ушао у дворану у којој ће се кандидовати могао је видети ко је на којој страни. С једне стране зеленога стола седела је српска а с друге мађарска странка. Само је та разлика, што су са Мађарима и два српска свештеника, један српски учитељ и два простака. Не чудимо се овој двојници, људе просте и неразборите смутљивцима лако је залудети, али се чудимо двојници свештеника и српском учитељу! Грозан је то приказ био! Гласање дође. За бившег бирова највећег србождера устаје стари плебанос, за њим стари српски свештеник Ћ. Гр, за овим син му свештеник К. Гр. Па онда српски учитељ са два простака и остали Мађари. Српски свештеник старац преко 70 година једва је домилијо, та полако је већ у гробу, али није пропустио прилику да дође да помогне Мађарима Србе да надгласа. И то исто те Србе, који га од ране његове младости најпре као учитеља а после као пароха одржаваше, па и данас то чине. То је онај свештеник, који је муком овомесних срба четир сина одранио и школовао, па ето како је захваћан. То је тај свештеник који има уговор са општином и све до скоро није га се хтео одрећи него је примао од народа колико је хтео, а народ је добар па је давао, ћутао је и трпио ма и без воље. Сад пак одриче се уговора и процесом тражи од црквене општине 2400 форинти за дванаестогодишњу станарину од дванаест прошлих година. То је онај српски свештеник који је на дан рођења његовог величанства Кра-

ља у српској цркви, у светом олтару, обучен у свету одежду, при богослужењу, уместо „многаја љета” sokaik eljen. Еј, грдна срамото наша!

Други свештеник, син првога. Бог му је узео једну ногу, да ли са грехова очевих или са својих, нећемо да разбирамо. Овога је несрећа онеспособила службе божије, те да не пропадне црквено народни сабор му је одобрио 600 форинти годишње милостиње. Ми похваљујемо поступак народног сабора нашег, али се чудимо томе свештенику, који од милостиње народног сабора живи, како је могао на једној нози отићи да помогне Мађарима срушити Србе. Како се још усуђује поуздати у новог патријарха, да ће га нама за пароха наместити, тај који ради против стада коме мисли духовни пастир да буде! Зар су то свештеници? Зар ће ти људи да нас сачувају у вери наших прадедова? Је су ли то наследници и посљедоватељи оних сиромашних апостола Христових који су највеће муке претрпели ради свога позива. Нека сваку општину бог сачува од оваквих, а народни посланици нека узму ово у белешку, јер људи особито свештеници, који раде против свога народа, заслужили су да их народ каменише, а не да милостиње дели, која већином на карте оде. Зна се да је исти свештеник још као дете имао такве телесне мане на себи са којих се могло помишљати да те мане неће на добро изаћи као што и није, јер је изгубио једну ногу. Наша богословија, треба да на здравље младих људи при примању у завод добро да мотри, те да не прима људе који ће после у најбољим својим годинама народу на терет пасти.

Гласао је против Срба и речени српски народни учитељ овога места. То је тај који је свашта обећавао простом народу, па чак и то да неће допустити да се јарош дели, макар што на то нико живи у месту непомишља, само да буде за представника изабран, а овамо му је сасвим друга циљ била. Исти је од своје школске месне власти опомињан да се мане обмањивања народа, него ако није вољан народ на добро поучити, онда боље нека се ограничи на рад у својој школи у којој заиста бар има и сувише посла. Али он то није слушао, него је са штетом школских часова тумарао да за себе кортешује. Да честита учитеља! Зар таким примером предњачи

својим ученицима? Зар он као верозакони учитељ о српству, о својој православној вери никад ни речи својим ученицима не говори, кад гласањем убија оне Србе прав. вере који су га баш изабрали да их заступа. То је тај српски учитељ коме је школа девета брига, јер се узда и хвали да ће га нови патријарх и без благосиље у мантију обући, лепа оцена за новог патријарха! То је тај српски учитељ који је позван да у народу ма и помоћу школе утврђује српство и православну веру а ево га где је устао против свога сопственога позива!

Највећи страх и очајање на страни српских представника јер на очиглед видеше да су у мањини али у тај мах у одсудном часу дође парох Ст. Поповић и заузео место на страни српских представника да достојно чину своје заступи духовно стадо своје. Са њиме је била сва опасност одклоњена и кандидација српске партије била је усвојена. Остало је све тако повољно испало да боље не треба желети. Ми похваљујемо ваљаност пароха Поповића и јавно велимо да су само оваки заслужни народног поштовања да су достојни свога чина, ког на себи носе. Још имамо да захвалимо овдашњем велепоседнику Паји Вујићу из Сенте који није пожалио труда него је на позив одмах похитао и својим гласом нам помогао.

Ово зато износимо на јавност да опоменемо заблуделе да се у будуће обратe своје народу јер они као представници не могу спутати ничије личне интересе него само интересе свога народа, не смеду терати никакву мржњу ни пркос једном или другом, јер је то све на штету народа. Покајте се! Не покајете ли се онда ће се употребити сва законита средства те на основу и сувише нагомиланих изгреда народи ће се да се као недостојни чина и позива са тога уклоните, а наш стари седамдесетогодишњи парох, годину-две пре или после примиће своју награду. Као недостојни слуга божији на небу, где нема протекције, где се гледа ни на саму поповску браду и где је све, што је земаљско ништавно.

Стање српске свести и школе у Старом Бечеју

Српски Бечеј грешили би кад би казали да је незнатно место по српство.⁶¹⁹ Оно има преко 5000 српских православних душа који имају доста врлина али и доста мана. Нисмо узели перо да кога црнимо а још мање грађанство или општину у истом месту, него ћемо само споменути недостатке без којих би она много више важности у српству заузела а да њихово материјално стање ни најмање на сиромаштво не послути. Ко више има, више се од њега и изискује! Овде је већина мађарског становништва али само са том повољном разликом што је већина имања у рукама српских становника. Али то по данашњем закону ништа не чини, ништа не смета, па да општинско поглаварство од самих Мађара изабрано буде, јер већина гласова решава а већина је њина. Старо је зло у овом месту које је већ сасвим касно да се поправити може, што Срби нису никад ради своје цели на школи и просвети ништа чинили док то прво Мађари нису учинили, па тек кад смо видели да они имају и уживају што више од нас онда смо се и ми заузели за то и тек после неколико година могосмо до пола да се поравнамо са њима. Тако је то пре неколико година било кад су они у мањини били и то готово сами просци на више места имадоше него ми са толиком интелигенцијом трговцима и занатлијама. То је онда тако било а сад и горе јер сад у својој кући увукао нам се раздор и неслога те тиме грдно страда напредак школа и свести. Становници у овом месту можемо рећи да живе готово онако без икаквог терета као што некад живеше немешки мађарски. Само једину царску порезу што плаћају а остало све трошкове општинске земља намирјује. Свештенство, учитеље, лекаре поглаварство општине и послужитељство њено кочијашлук и чуваре, све једном речју плаћа и издржава општинска земља. Али морамо и признати да су становници врло дарежљиве руке. Сад било то због доброг стања било због милостивог срца овде

⁶¹⁹ АВ, Ф. 444, а. ј. 149, Рукопис, Стање српске свести и школе у Старом Бечеју.

су прилози не само општој целини него и појединим страдалницима, тако да су вредни јавне хвале.

За ово последњих десет година хиљадама је отишло добровољно прилога које из црквене школске благајне које од појединих на српске општине па нешто и на личне цељи. Камо среће да су сва места овако дарезљива не би било оскудице ни једној српској установи.

Наша црквена школска општина једну гадну ману има на себи и та мана оставља је далеко натраг иза наших противника. Још до данас Мађари истина допуштају нам да само са њима у погледу школа равни али као да то већ нерадо и не баш са вољом чине и нећемо ни годину дана чекати они ће се иманципирати од нас а ми нећемо ни осетити како ће време у један мах доћи те ћемо их морати молити ако узмемо што установити на трошак опште касе. Нека не мисли ко год да ми без основа то говорити се бојимо, да ће се то још одмах првом приликом догодити. Зато би требало да се што пре пожуримо да нечекамо њи да они што почињу па ми за њима, него почнимо и само па установљавајмо и сами оно што се установити по закону мора. Не чекајмо њих јер они ако у погледу школа ништа не раде, није им опасно него ће још добро да се остваре министарско место. Ми ако се будемо на њи угледали нећемо ништа учинити а ако ништа не учинимо влада ће нам комуналне школе завести. То су дакле две опасности које, једна је што ће нас они избацити са равноправности, друга још гора – комуналне школе. Починимо дакле док су нам узде у рукама, јер може лако доћи време те ће сасвим свачему касно бити.

Једна неударна основна школа, то је сво средство за васпитавање и обуку млађаних синова и кћери у овоме месту. Надамо се да ће сваки држати за неударну, кад се зна да је основна школа и то мушка на два учитеља подељена, а женска је остављена само једном. Тако скучено подељење школа мало је и за уполу мање житељство и то које плаћају прирезом, а некад 5000 житеља који из свог џепа не само на школу него ни нашто осим порезе царске из свог џепа не плаћају. Ово место није тако раштркано да поред тако скученог подељења основне школе још морасмо установити једну у горњем и

другу у доњем филијалу. Рекли би да би боље било најпре да смо у средоточној мушкој и женској школи учитељски персонал умножили него што смо у једну два учитеља а у женској два филијала свуда на једном учитељу обесили на врат. Ево зашто би то боље било. Прво зато што ми овде имамо закладу Ефимије Јовића баронице. Из те закладе сваке године по 10 до 20 ученика шаљу се на гимназиске школе, али пре него што иста деца могу бити примљена у гимназију морају свршити главну школу, те због тога иста заклада мора најпре припремити децу за гимназију или реалку а то је један замашан трошак који би се могао избећи кад би се персонал учитељски у средоточној школи удвостручио било то ма којим начином. Друго да не узмемо у обзир гимназију и реалку, да се необазиремо на ону децу која су у намери господа званичници, адвокати и лечници и др да буду. Ми се слабо и обзиремо на трговачки занатлијски и земљоделски сталеж. Код нас је мана од памтивека укорењена да чим је један отац мало само имућнији а дете му се прилично учи, одмах тежи да му син високе науке слуша, а неће ни да појми нити хоће да верује да се данашњим даном више траже добро научени трговци, практично и теоретично ваљано изучене занатлије и земљорадници. У овом месту главан је живаљ земљоделац, занатлија и трговац, па ипак општина тако слабо брине за ове сталеже као да им овима никаква наука не треба. Да ништа и не спомињемо о трговачкој и занатлијској и земљоделској школи, о томе нема ни спомена као да би то највећи, луксус од општине био, и неверујем да неби онога камењем који би се за то тако нужне школе по ово место својски заузео. Па баш кад немамо појма или само тако велики непријатељи таким стручним школама, а оно бар да се побринемо те да раширимо ову нашу основну школу, него смо је тако на два учитеља скучили па кад које дете изиђе из ње, па ако је жељно науке оно тражи туђе школе у којима опет ништа не научи а овамо заборави оно што је на свом језику у својој школи научио, па тек онда на трговину на занат или остане код куће да земљу ради као што су му и његови стари радили. Кад би се заинатили какви ће трговци, занатлије и земљорадници од ове деце на последку бити? Ту

би нашли на очиглед одговора а да један другог не вређамо. Избројмо колико имамо занатлија који су ове године рисари, избројмо земљеделце који држе своју земљу које како, узору је и посеју које како па се онда уздаду у божији благослов. Слабо полажу на своју вештину, не познају својство земље, њима је то свеједно, ако даде бог родиће ма се по камену посејало. Поред ових наши мана још је и то што немамо никакве повторне, шегртске недељне школе. Ове три врсте школа нужне су нам као кора хлеба с тим већма што нам је основна школа тако јако скучена. И сами видимо да је овлаш радећи ове последње школе, тешко остварити али имамо закон у школама па под његовом заштитом може по силу употребити док народ не увиди добро тих школа. Дата нам је прилика да све можемо учинити што нам на спасење наше и морамо признати да ништа не чинимо.

Ово је што се тиче мушке школе, а за женску децу тако се нешто мало бринемо. Не знамо ни сами где хрђавије, горе стојимо. Женској смо деци дали само једног учитеља за научне предмете и једну учитељку за женске ручне радње. Сва женска деца од којих је половина од 900 способне за школу предана су једном учитељу и учитељки на васпитање и обучавање, да ли треба онда да се чудимо што од 450 женске способне за школу деце смо 50–60 школу посећују? Је ли то грехота, је ли то извесна наша пропаст где смо напустили женску децу које ће за неколико година мајкама и васпитатељкама своје деце постати, да остану без икакве наставе.

Никола Димитријевић

(Сомбор, 1850 – Нови Сад, 10. децембар 1884)

*Желео је да у свему иде су оишћенародни инћереси, искрени њоборници слоје и сѡразумној рада њред срћску јавностћ изнесу своје мишљење и њредлоје са црквеним, њросвећним, друшћивеним и њривредним њишћањима.*⁶²⁰

Василије Крестић

Фотографија
Николе Димитријевића

Никола Димитријевић, штампар, уредник, издавач рођен је 1850.⁶²¹ у Сомбору од оца Васе по занимању чизмара и мајке Софије, рођене Стефановић.⁶²² Штампарски занат изучио је у Битермановој штампарији у Сомбору, а од 1869. до 1873. у Пешти се усавршавао у струци по највећим тамошњим штампаријама. По завршетку школовања отишао је у Беч а после годину дана у Лајпциг где је остао до 1876. када је изабран за техничког управника Српске народне задружне штампарије.⁶²³

Штампарија Светозара Милетића у Новом Саду ангажовала га је за фактора. Како Чеда Димитријевић наводи: „У то доба сарађивали

⁶²⁰ В. Ђ. Крестић, *Историја срћске...*, 226.

⁶²¹ Према биографским подацима које је др Јовану Милекићу доставио брат, Чеда Димитријевић, Никола је рођен 1850. године, у Српском биографском речнику, књ. 3, 252–253, као година рођења наведена је 1851. година.

⁶²² АВ, Ф. 444, а. ј. 159 Биографија Николе Димитријевића, Београд (17. јун 1943), коју је др Јовану Милекићу доставио брат, Чеда Димитријевић.

⁶²³ Сузана Миловановић, *Никола Димитријевић*, СБР, књ. 3, 252–253.

су на *Засџави* др Илија Вучетић, др Михајло Полит-Десанчић, Миша Димитријевић и др Стева Малешевић. После кратког сарађивања нису се слагали са Светозаром Милетићем те је на иницијативу ове четворице Никола Димитријевић напустио свој положај код *Засџаве* и отворио 1881. штампарију под својим именом”.⁶²⁴

Када је Панта Поповић 1876. престао да издаје *Глас народа*, Никола Димитријевић деловођа задружне штампарије у Новом Саду, сматрао је да ће новинама сличног садржаја и карактера моћи користити и себи и народу.⁶²⁵ Зато је 13. јануара 1881. почео да издаје и штампа свој лист *Српско коло*, лист за народно-јавне, привредне, просветне и забавне ствари које је уз помоћ неколицине наставника Српске гимназије и млађих интелектуалаца уређивао до краја живота. Иако лист није имао дозволу да се бави политиком, на дискретан начин заступао је интересе Српске народне слободоумне странке, а против нотабилитета.⁶²⁶ Лист је био намењен преваходно ширим друштвеним слојевима, земљорадницима и занатлијама. Имао је задатак да популарним чланцима, изложеним једноставним и лако разумљивим стилем и језиком буди у народу „што светије мисли и узвишеније осећаје”, да Србе покреће из „гњилости и немара” и у свему их подстиче да иду напред и сврстају се у ред развијенијих и срећнијих народа.⁶²⁷ Уредник Димитријевић ипак није дозволио да његов лист постане страствени партијски орган. *Српско коло* је своје странице отворило великом броју истакнутих српских књижевника и јавних радника, не обазирјући се на њихово политичко опредељење и страначку припадност.

Лист је бележио разне вести из живота целог српског народа, без обзира на постојеће државне границе. Посебно је неговао рубрике које су се бавиле привредом и књижевношћу, а подлистак је редовно био посвећен забави.⁶²⁸ Лист је излазио једном недељно на

⁶²⁴ АВ, Ф. 444, а. ј. 159 Биографија Николе Димитријевића, Београд (17. јун 1943), коју је др Јовану Милекићу доставио брат, Чеда Димитријевић.

⁶²⁵ В. Ђ. Крестић, *Историја српске...*, 226.

⁶²⁶ С. Миловановић, *Никола Димитријевић*, 252–253.

⁶²⁷ В. Ђ. Крестић, *Историја српске...*, 226.

⁶²⁸ Исто.

целом табаку.⁶²⁹ Штампарија Николе Димитријевића као нова имала је најмодернија слова, и дала је тада више лепих корисних књига као што је *Слободарка*, *Ђулићи увеоци* Јована Јовановића Змаја и др.⁶³⁰

Фотографија Николе Димитријевића у представи Српског народног позоришта *Пера Сејединац*, 1882.

⁶²⁹ Мелхиор Ердужељи, *Историја Новог Сада* (пон. изд.), Нови Сад 2002, 379.

⁶³⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 159 Биографија Николе Димитријевића, Београд (17. јун 1943), коју је др Јовану Милекићу доставио брат, Чеда Димитријевић.

У Биографији Николе Димитријевића, Чеда наводи: „У оно доба били су у Новом Саду србијански политички емигранти, међу њима и знаменити Брка”. Ове емигранте је Никола издашно помагао. Сви су ови били прави весељаци и са њима је Никола Димитријевић проводио своје младе године, а у исто време састајали су се чланови Српског народног позоришта, млади људи, прави боџи, Лукић, Ружић, Добриновић, Спасић, без ових ни једна ноћ није проведена. Никола Димитријевић је због таквога бурнога живота оболео и после подужега боловања умро је у својој 34. години у Новом Саду и сахрањен на Јовановском гробљу.⁶³¹

Након његове смрти лист су 1884. и 1885. преузели Стеван Поповић Вацки, Миша Димитријевић и Јаша Томић. Све до друге половине јула 1884. уводне чланке у Српском колу писао је и главни терет новинарско-политичке борбе са нотабилитетима сносио је Миша Димитријевић. После њега, од 24. јула на чело листа као уредник дошао је Јаша Томић. Још одлучније и борбеније од Димитријевића, Томић се упустио у борбу са нотабилитетима нагласивши да ће под његовим уредништвом *Српско коло* следити главне мисли и дух Бечкеречког програма. *Српско коло* је 15. октобра 1885. са 79. бројем било укинута, а уместо њега, као његов наследник, појавио се *Браник*.⁶³²

Младен Карановић

(Мол, 21. јун 1863 – Суботица, 3. децембар 1950)

*Ах, да је њроклеи њко рад вуре, на својеја режи браиша, јер нам сва несрећа извире, само из њој кужној блаиша!*⁶³³

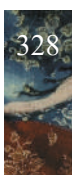
Младен Карановић

---

⁶³¹ Исто.

⁶³² В. Ђ. Крестић, *Историја српске...*, 229.

⁶³³ АВ, Ф. 444, а. ј. 516 Биографија Младена Карановића коју је написао Петар Огњанов, 21. фебруара 1951. у Суботици.

Фотографија
Младена Карановића

Младен Карановић, публициста, национално-културни радник родио се у Мољу 21. јуна 1863. године. Родитељи су му били Алекса Карановић и Марија-Јулија рођена Петровић. Његов стриц Ђорђе Карановић, довео га је у Суботицу, око 1877. и посинио га.⁶³⁴ Основну школу завршио је у Мољу (1870–1874).⁶³⁵ Гимназију је учио у Суботици и Ходмезвашархељу (1874–1882). Српску православну Богословију завршио је у Карловцима (1882–1886). Није постао свештеник, јер је био уверења да ће радом на национално-просветном пољу, као и радом на верској трпељивости између православних Срба и римокатоличких Југословена: Буњевца, Шокаца, Крашована и Хрвата, у бившој предратној Угарској, постићи

већи успех. Учествовао је 1895. у Будимпешти на Конгресу, као њихов представник.⁶³⁶

Био је уредник и власник *Суботичких новина* (1893–1898), листа који је заступао буњевачку борбу за матерњи језик у школи и јавним уредима и на тај начин сузбијао асимилацију коју су спроводиле мађарске власти и више свештенство. Такве ставове изнео је у једној својој строфи написаној 1893. године а која гласи: „Здраво браћо! Здраво славни роде! Хвала Богу! Опет добих згоде потражити

⁶³⁴ Исто.

⁶³⁵ Богдан Гајић, *Младен Карановић*, СБР, књ. 4, 856–857.

⁶³⁶ АВ, Ф. 444, а. ј. 516 Биографија Младена Карановића коју је написао Петар Огњанов, 21. фебруара 1951. у Суботици.

гди по нашки зборе-буњевачке и шокачке дворе”. Због оштрих чланака био је изведен пред суд и лист је забрањен (1898).⁶³⁷

У пештанским листовима, као словенски извештач, од 1900. до 1906. осуђивао је безобзирну политику министра финансија Бењамина Калаја против православног и муслиманског становништва у БиХ. Сарађивао је са Емилом Гаврилом у уређивању *Босанско-херцеговачкој зборника* и био повереник Српског народно-црквеног саборског одбора за истраживање и прикупљање историјских података у мађарским архивима и библиотекама. Учествовао је у оснивању и раду многих буњевачких културно-просветних друштава.⁶³⁸

Писао је песме, подлиске, чланке, есеје и мемоаре. Сарађивао је у многим часописима: *Голуб* (1881), *Невен* (1884, 1904), *Субоџичка Даница* (Бачванин од 1893), *Југословенски дневник* (1934), *Буњевачке новине* (1940) и користио псеудониме: Богољуб, Братољуб, Добрурад, Искреновић, Истиновић, Јоле, Љуба, Љубинко, Маказаревећ, Милованов, Раде Неимаре. После смрти већи део његових рукописа је нестао.⁶³⁹ Прву песму *Љуби...мрзи...* коју је написао за своје тадашње школске другове, Буњевце, штампао је у сомборском децијем листу *Голуб*.⁶⁴⁰

Како Петар Огњанов наводи у Карановићевој биографији: „Идеја му је била да напише у три свеске књигу ’Успомене’ из доба полустолетног ми народног-просветног рада, поглавито међу римокатоличким Југословенима, Буњевцима и Шокцима у бившој Мађарској.” Прва свеска требала је да обухвати време од 1876. до 1900. године, друга од 1900. до 1914, а трећа од 1914. до 6. јануара 1929. године. Он ову своју замисао није могао да оствари, јер је већ био стар, онемоћао, а у том времену, борио се са великим материјалним бригама. Огњанов даље наводи да је о Младену Карановићу

⁶³⁷ АВ, Ф. 444, а. ј. 516 Биографија Младена Карановића коју је написао Петар Огњанов, 21. фебруара 1951. у Суботици.

⁶³⁸ Исто.

⁶³⁹ Б. Гајић, *Младен Карановић*, 856–857.

⁶⁴⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 516 Биографија Младена Карановића коју је написао Петар Огњанов, 21. фебруара 1951. у Суботици.

у свесци под насловом: *Позив на ѿрејѿлаѿу* од 29. септембра 1926. године, писано следеће: „Бивши писац сензационалних чланака у *Бранику* пред јесен 1913. под насловом *1914–1914*, у којима је десетак месеци унапред предсказао светски рат и пропаст Аустро-Угарске монархије; бивши информатор др Јаси Оскара, чувеног мађарског, потпуно трезвеног и увиђавног патриоте, државника, политичара и публицисте, као и социолога светскога гласа, са којим је првих месеци 1914. стајао у живој преписци, искључиво информишући га, по жељи његовој исцрпно, о великом суставном, па и крајње безобзирном, насилном помађаривању, поготово римокатоличких Југословена (Буњеваца, Шокаца, Хрвата) коју су спроводиле све мађарске власти без изузетка, тј. не само политичко-управне и школске, него шта више и саме највише, више и ниже црквене власти, особито у подручју Калочке надбискупије и Печујске бискупије; Бивши српско-православни вероисповедни учитељ у Ватосеку у поратној, Мађарској, до краја 1923/24. године, стојећи уједно у изразито личној а поглавито духовној вези тј. преписци са свом југословенском народном мањином: Шокцима, Буњевцима, Хрватима и Словенцима, настојећи свим силама својим, да по изричитој родољубивој жељи и молби њиховој, покрене и уређује један, латиницом штампани јединствени југословенско-народни лист, због чега је од крајње безобзирно-насилно мађаризаторских како политичко-управних, тако и школских власти, био у највећој мери прогањан тако да је принуђен био сасвим и коначно напустити Мађарску”.⁶⁴¹

Огњанов даље наводи да је протонамесник Марко Протић, парох ондашњи написао 1933. књигу *Српски ѿтриумвираѿи у Буњевачком ренесансу од 1860. до 1900. ѿодине*. Први триумвир је био Теодор Бошко Вујић, закупник државне поште. Други, Душан Петровић адвокат и трећи, Младен Карановић. Протић је у наведеној књизи, описао рад сва три триумвира.⁶⁴²

Највећи део наследства у Суботици које му је оставио стриц уложио је у подизање Српске штампарије Душана Петровића, Пучку

⁶⁴¹ Исто.

⁶⁴² Исто.

газдачку српско-буњевачку банку, *Суботиичке новине* и штампање књига. Између два светска рата живео је од социјалне помоћи и помоћи пријатеља, јер није добио пензију. Од Матице српске као књижевник добио је новчану помоћ 1914. године.⁶⁴³

Младен Карановић умро је у Суботици 3. децембра 1950. у својој 87 години живота. „Умро је у ондашњем седмом кварту, Цветној улици бр. 7 код Душноки Катице, као њен подстанар. Она га је 5. децембра 1950. из Остојићеве капеле и сахранила, новцем града Суботице. Сахрањен је до јужне жичане оgrade у најстаријем српском православном гробљу”.⁶⁴⁴

Бошко Петровић

(Параге, 10. септембар 1869 – Скопље, јули 1913)

*Ја идем у Србију, хоћу да будем у помоћи браћи у Србији, да бар њером у руци драним српску њраведну ствар.*⁶⁴⁵

Бошко Петровић

Бошко Петровић књижевник, новинар, професор, од оца Стевана и мајке Марије рођене Петровић рођен је 1869. године у Парагама. Потиче из свештеничке породице чији је предак Петар из околине Призрена прешао са патријархом Арсенијем IV Шакабентом 1737. у Војводину. Породица Петровић видно се истакла својим националним радом и са осталим угледним породицама у Војводини допринела просвећивању српског народа.⁶⁴⁶

---

⁶⁴³ Б. Гајић, *Младен Карановић*, 856–857.

⁶⁴⁴ АВ, Ф. 444, а. ј. 516 Биографија Младена Карановића коју је написао Петар Огњанов, 21. фебруара 1951. у Суботици.

⁶⁴⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 569 Рукопис Раде Петровића о др Бошку Петровићу професору Гимназије у Новом Саду.

⁶⁴⁶ У то време у Војводини су се нарочито истакле две свештеничке породице и то породица Аркадија Петровића свештеника из Парага и породица Петра Петровића свештеника у Мартоношу. Ове две породице изнедриле су

Основну школу је завршио у родном месту, ниже разреде Гимназије у Врбасу, а више у Новом Саду где је и матурирао. Како су му отац, деда и прадеда били свештеници и Бошко је од детињства био опредељен за свештеника. Завршио је Српску православну богословију у Карловцима 1893. и било му је понуђено да буде изабран за свештеника у Новом Саду, међутим Бошко је тежио ка новим вишим знањима. Одлази у Беч и уписује се на Филозофски факултет⁶⁴⁷ који је завршио и докторирао.⁶⁴⁸

У Бечу, приликом организовања српских омладинских забава, које су биле веома популарне и посећивале су их најугледнијих личности, Бошко је радо учествовао као певач. На једној од забава био је присутан и заменик управника Бечког конзерваторијума који је одмах препознао Бошков таленат и упутио га на Конзерваторијум где је Бошко усавршио своје певање и доцније важио

многобројне потомке српске интелигенције и националне раднике. Аркадије и Петар, нису били у сродству, али су касније склопили родбинске везе женидбом Аркадијевог сина Стевана са Петровом кћерком Маријом. Бошков предак Петар Жељски, имућни економ са својим сином Младеном населио се у Бачку и настанио у Темерину који су са осталим Србима напустили 1800. и населили се у Ђурђеву. Младен је имао сина Стевана, који је уместо презимена Жељски узео презиме по имену свога деде Петра Петровића. Био је свештеник у Кулпину, а потом у Обровцу. Имао је два сина Аркадија и Проку и кћер Јулку. Аркадије је имао два сина Стевана и Радивоја и пет кћери. Стеван Петровић свештеник у Прагама оженио се у 24 години Маријом, кћерком Петра Петровића из Мартоноша. Затим је произведен за свештеника и код оца Аркадија најпре је био капелан, а по очевој смрти наследио је парохију. Имао је дванаесторо деце, осам синова и четири кћери. Био је нежан и брижан отац, трудећи се да своју децу васпитава тако да буду корисни себи и своје народу. Стеванови синови су: Милан, трговац који је умро за време Првог светског рата 1918. у Новом Саду; Светислав, лекар у Пешти, умро у 21 години; Младен који је умро са 2 године; Радослав (Рада) трговац у Новом Саду, 1909. преселио се у Београд; Бошко професор у Новом Саду; Ђока школски надзорник у Новом Саду; Радивој учитељ (управитељ) у Панчеву и Аркадије, трговац у Новом Саду; АВ, Ф. 444, а. ј. 572 Подаци о породици Петровић које је написао Тоша Искруљев у тексту „Две свештеничке породице Петровић” и објавио у листу *Дан*, 14. априла 1937.

⁶⁴⁷ Л. Сеги, *Спјуденџи са данашње...*, 178, 227, 306.

⁶⁴⁸ АВ, Ф. 444 а. ј. 569 Рукопис Раде Петровића о др Бошку Петровићу професору Српске православне гимназије у Новом Саду.

„за једног од најбољих певача у српству”. Поред певања Бошко је своје музичке способности исказао и свирањем „неговао је српске гусле јаворове”.⁶⁴⁹

Завршивши студије у Бечу, дошао је у Нови Сад и Загреб. Понуђено му је место професора на Богословији под условом да се закалуђери што је Бошко са захвалношћу одбио и по жељи сарајевског митрополита Мандића прихватио је место професора у сарајевској Гимназији.⁶⁵⁰

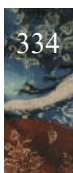
Бошко је био у Сарајеву⁶⁵¹ непуне три године. „У време црне реакције у Босни 1904. јавно је радио за српство и спадао у онај мали број Срба чиновника који се нису дали ничим застрашити. Због свог отвореног србовања, био је премештен у тузланску гимназију, где је водио жестоку борбу против чувеног србождера директора Ајзелта”.⁶⁵² Услед тога, морао је 1906. напустити Босну.

⁶⁴⁹ Исто.

⁶⁵⁰ Исто.

⁶⁵¹ Стјепо Кобасица у свом чланку *Пао с њером у руци*, писаном у августу 1913. у сарајевској *Српској ријечи* наводи: „Срби Сарајлије сећају се веома добро овог симпатичног Србина весељака који је тако дивно певао. Његов баритон многим је сузе изазивао. Угледне српске фамилије у Сарајеву радо су примале у кућу овог одушевљеног Србина који се одликовао племенитошћу своје песничке душе, веселом, чистом, необузданом природом и отменошћу манира, која је Бачванима својствена”; видети АВ, Ф. 444 а. ј. 569, препис чланка написао Бошков брат, Рада Петровић.

⁶⁵² Стјепо Кобасица познати национални радник, уредник *Српске ријечи* написао је чланак о др Бошку Петровићу под насловом *Пао с њером у руци*, 1913, а препис чланка урадио је Бошков брат Рада Петровић. Стјепо Кобасица (1882–1944) основну школу је завршио у Дубровнику, а из Гимназије у родном месту је био искључен 1894. због националног рада, наставио је у Котору и завршио у Мостару. Студирао је филозофију у Грацу, Прагу и Бечу, где је дипломирао 1904. Новинарством је почео да се бави 1908. пишући за *Дубровник* и задарски *Српски глас*. Током студија био је председник Српског студентског друштва *Зора*. Због политичког деловања током студија је више пута био хапшен, а због говора у Прагу 1904. био је оптужен за велеиздају. Исте године, постао је директор *Српског гласа* и потпредседник збора Српске уједињене омладине у Карловцима. Прешао је у Сарајево 1905. и био главни и одговорни уредник и директор листа *Српска ријеч* до 1906, када је због подстрекивања на побуну са Петром Кочићем са којим је сарађивао у Цвијићевом агитационом комитету за босанскохерцеговачка питања на подизању устанка у Босни и Херцеговини протеран

„Јаша Томић сазнавши да је Бошко дошао у Нови Сад дође лично до Бошковог брата Раде и одмах преузме код својих пријатеља ко-раке и Бошко буде од гимназијског патроната изабран за професора Српске велике гимназије у Новом Саду, где је служио до своје смрти 1913. године”. Бошко је у Новом Саду вршио свагда и увек савесно и српски на сваком месту своју дужност тако да ће његови многобројни бивши ученици годинама се сећати свога професора.⁶⁵³ Предавао је српски и немачки језик. Основао је у кругу старијих ученика Руски клуб, у оквиру којег је у просторијама библиотеке Матице српске водио течај за учење руског језика и читалачку групу ради што бољег упознавања својих ученика са руском литературом.⁶⁵⁴

„Бошко Петровић био је прототип надареног професора. Он је сматрао својом нарочитом дужности да ради на културном подизању свога народа у Јужној Угарској. Ту је био неуморан. Организује народна села, држи предавања, пева уз гусле, подиже србинов дух, прикупља народне обичаје и настоји да их одржи у народу. На овом пољу народног просвећивања рад незаборавног Бошка Петровића био је благословен. Из његових црних, ватрених очију сипале су варнице, његов умиљат баритон необично је одјекивао у оној тајновитој тишини, певајући српску славу и српске јунаке. Срби сељаци и сељанке оборили би своју главу, пренели се у прошлост и с неким страхопоштовањем слушали би овог чудноватог

из БиХ. Депортован је у Дубровник и било му је забрањено да напушта град. Пребегао је у Београд 1907. и оженио се Пелагијом Трифуновић, ванбрачном кћерком краља Милана и бугарске оперске певачице. Био је 1911. уредник *Српској гласника*, гласила Српске народне радикалне странке у Хрватској и Славонији. После Сарајевског атентата полиција га је ухапсила. Држан је као талац у Шибенику, Загребу, Брну и Броду (1914–1917). После рата вратио се у Сарајево и поново се укључио у политички живот као члан Народне радикалне странке. Биран је за народног посланика као кандидат НРС у Прњаворском срезу (1921–1926) и био први секретар Народне скупштине 1926; АВ, Ф. 444, а. ј. 569; Владимир Иванишевић *Кодасица Сџејо*, СБР, књ. 5, 108–109.

⁶⁵³ В. Иванишевић, *Кодасица Сџејо*, СБР, књ. 5, 108–109.

⁶⁵⁴ Мара Шовљаков, *Професор др Бошко Пејровић Жељски, јунак своја доба*, Споменца Историјског архива „Срем”, св. 11, Сремска Митровица 2012, 148.

народног певача доктора филозофије, који је српске гусле подигао до уметничког култа”.⁶⁵⁵

Књижевни рад Бошка Петровића необично је плодан и разноврстан. Још као ђак јавио се у књижевности песмама, критиком и филозофским есејима. Његови дописи као и ранији књижевни радови одликовали су се „племенитошћу његове песничке душе, веселе природе и великом интелигенцијом”.⁶⁵⁶ Прву збирку песама објавио је 1892. у Новом Саду, под псеудонимом Бошко Жељски. Остале су највећим делом расуте по *Јавору*, *Сџражилову*, *Бранковом колу* и сарајевској *Наги*. Приповетку *Тијана* написао је за време школовања у Карловцима 1892, а годину дана касније објавио је приповетку из српског друштвеног живота *Учена майи*.⁶⁵⁷

Роман из ђачког живота *За рођеним ођњишћем* (1905) није привукао пажњу читалачке јавности. Следећи, *Модерно робље* (1908) чија се тематика односи на живот босанских Срба, објављен је у штампарији Светозара Милетића у Новом Саду. У есеју *Српско народно њозоришћие у Новом Саду* (1908) изнео је критички став према раду неспремних управника. Поред националног и васпитног истицао је и естетски значај позоришта у васпитању омладине. У тематском есеју *Лични ѡерор у српској журналистѡици* (1911), Петровић говори о личној слободи „као основи слободе народа”. Исте године, објављује књигу *О кулѡури сѡароседелаца Срба у Угарској* у којој је исказао таленат како у књижевном изразу тако и у историјској анализи. Књига *Из Сѡаре српске књижевностѡи* (1913) доноси податке о старим рукописним књига пронађеним у забаченим црквеним општинама.⁶⁵⁸ Бошко Петровић је у време балканских ратова 1913. године као ратни дописник слао своје извештаје са Брегалнице листовима са којима је сарађивао.⁶⁵⁹

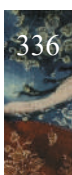
⁶⁵⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 569 Препис чланка Стјепе Кобасице *Пао с ѡером у руци*, Сарајево, август 1913.

⁶⁵⁶ АВ, Ф. 444, а. ј. 569 Рукопис Раде Петровића о др Бошку Петровићу професору Српске православне гимназије у Новом Саду.

⁶⁵⁷ М. Шовљаков, нав. дело, 150.

⁶⁵⁸ Исто, 151–153.

⁶⁵⁹ АВ, Ф. 444, а. ј. 569 Препис чланка Стјепе Кобасице *Пао с ѡером у руци*, Сарајево, август 1913.

Бошков брат Рада Петровић⁶⁶⁰ наводи: „Када је српска војска на Куманову задала смртни пораз, ударац турској војсци и осветила Косово, одушевили су васколико српство у Аустро-Угарској држави. Бошко је био усхићен. [...] Када је јуна 1913. Бугарска мучки напала свога брата Србина дојучерашњег савезника у Балканском рату, Бошко се није премишљао. Прешао је у Београд, где је добио дозволу да као дописник *Српске ријечи* у Сарајеву, *Браника* у Новом Саду и *Трибуна* у Београду, буде у трећој армији генерала Боже Јанковића. Стигавши у Штип, састао се са Јашом Томићем и Живаном Дачићем, преноћивши са њима, отишао на положај, бојно поље, одакле је слао своје дописе”.⁶⁶¹

⁶⁶⁰ Радослав (Рада) Петровић рођен је 1867. године у Парагама. Основну школу је завршио у родном месту, пети и шести разред у Оцацима, а немачки и мађарски језик у Хоргошу. Отац Стеван га је определио за трговца, те је занат изучио у чувеној трговачкој кући Јоце Јеросавића у Сомбору. Као трговачки помоћник, радио је у Сомбору, Новом Саду, Панчеву, Осијеку, Загребу и Бјеловару. Пошто је био обдарен вокалним способностима, у свим местима је био члан српских певачких друштава. Већ као младић активно се бавио политиком. Био је члан Српске народне радикалне странке. Код Јаше Томића, Ђорђа Красојевића, Мише Михајловића, Жарка Миладиновића уживао је велики углед. Иако, факултетски нешколован Рада Петровић је писао дописе, подлиске у *Застави* и *Бачванину* који су уређивали Ника Грујић и Јован Благојевић, професори Више девојачке школе у Сомбору. Први свој допис *О ујиску са Видовданске њрославе из Раванице манасџира* написао је и објавио у *Застави* 1887. године. Доцније је у *Застави* писао чланке широког тематског опсега у којима је детаљно изнео разлоге пропадања Срба трговаца у Војводини, позоришне критике, и све важније вести из места и околине у којима је радио а у корист српства. У Новом Саду радио је као трговачки путник у фирми Стеве Капамаџије који се бавио изразом одела за српске соколове. Радослав Петровић интензивно је радио на унапређењу Српске трговачке омладине, а и сам је био члан исте од 1888. до 1909. године, када се настанио у Београду. Био је учесник Свеславенског новинарског конгреса одржаног у Софији 1910. године. У јуну 1919. положио је заклетву и ступио у редове Народне радикалне странке Николе Пашића. У Београду је био пословођа у најугледнијим кућама, а касније је са својим сином Стеваном радио у Скопљу осам година. Био је ожењен Катицом, кћерком Јоце Манојловића из Србобрана, с којом је имао три сина: Стевана, Светислава и Саву; АВ, Ф. 444, а. ј. 568 Аутобиографија Радослава Петровића, Београд (април 1943).

⁶⁶¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 569 Рукопис Раде Петровића о др Бошку Петровићу професору Српске православне гимназије у Новом Саду.

Бошкови ратни извештаји дали су велики допринос у раду српске штампе за време рата, која је била на висини свога позива. Како Стјепо Кобасица, уредник сарајевске *Српске ријечи* наводи „српски новинари борили су се не само пером, већ и мачем у руци”.⁶⁶²

„Бошко се храбро, не презајући од епидемије колере упутио на бојно поље. [...] У најсветијем одушевљењу једног идеалисте полетео је на бојно поље да пером овековечи Србинову славу⁶⁶³ [...] Ујутру, разгледавши царско Скопље, пошаље своје дописе и дође на ручак у кафану Војвода Путник. По ручку један сат, Бошку позли, хотелијер Младен Атанасковић пошаље лекара Гајића и овај констатује – колера. Одмах га пренесу у болницу, где после пет дана подлеже колери у највећим мукама [...]”.⁶⁶⁴

„Из његових песама са бојног поља огледала се жарка љубав према српском народу, љубав једног идеалног човека који је волео искрено свој народ [...]”.⁶⁶⁵ Сахрањен је у Скопљу на „колеричном” гробљу, 21. јула 1913. године.

У Збирци др Јована Милекића чува се препис последњег ратног дописа из пера Бошка Петровића упућен листу *Браник* који наводимо у целини.⁶⁶⁶

---

⁶⁶² АВ, Ф. 444, а. ј. 569 Препис чланка Стјепе Кобасице *Пао с њером у руци*, Сарајево, август 1913.

⁶⁶³ АВ, Ф. 444, а. ј. 569.

⁶⁶⁴ АВ, Ф. 444, а. ј. 569 Рукопис Раде Петровића о др Бошку Петровићу професору Српске православне гимназије у Новом Саду.

⁶⁶⁵ Исто, а. ј. 569 Препис чланка Стјепе Кобасице *Пао с њером у руци*, Сарајево, август 1913.

⁶⁶⁶ Исто, а. ј. 567 Препис последњег ратног дописа Бошка Петровића упућеног листу *Браник* под насловом *Дан њосле Бишке код Шћишиа* (1913), који је преписао брат Рада Петровић и доставио Јовану Милекићу.

Дан после Битке код Штипа

Штип на Петровдан 1913. године

Сутрадан после пада Штипа, кренуо сам из Велеса за Штип у то зољино гнездо Бугарина и бугарских комита у Македонији. Оно што човек види на бојишту после једног дана борбе то је тако значајно и даје тако генералну слику читавог тог рата, што писац који описује само један бој не може да даде. Ја ћу дакле овде да изнесем слику бојишта дан после боја.

Када се успесмо на висове око Штипа, иза нас је била необична слика старосрбијанских планина. Пред Велесом се није водила борба. До скоро турске, а сада српске планине са белим снежним висовима љубе се са облацима и небом и шаљу амо према нама свеж ваздух из својих дубрава, и амбиса, као поздрав, као хвалу за ослобођење.

Када се попесмо на брежуљкасте висоравни Овчег поља пред нама се указаше логори српске коморе и други бели низови путујуће коморе која се отегла у бео дуг низ као караван. Овде је заступљена данас цела Србија.

Већ се ближисмо источном делу Овчег поља са брда пред Штипом на којима су се водиле битке а иза тих се планина у плавој тамној боји диже Пљачкавица, у чије гудуре побеже бугараска војска разбијана од победоносне српске треће армије.

Успут леже по где који остаци рата: покрхана кожа, од куршума раздеран и крвав труп бугарског војника или угинуло од куршума погођено марвинче. У непосредној близини међутим цвета и буја природа озарена јужним сунцем, сељаци косе и жању зрео влат, мирно предани свом послу, као да пре два дана није грувао топ овде а куршум и бајонет парао груди ратника.

С десне стране и леве видимо порушене старе турске карауле, попаљена села а из рушевина се још местимице диже дим. Села су попалили и топовима порушили Бугари када су се повлачили.

Испред нас даље се виде црне пруге и тачке. То су ровови из којих се пешадија борила. Око ми не може тачно да разбере

све око ровова, но једно сигурно распознајемо: око 2000 хумки са танким крстићима од две дашчице.

Тик уз пут лежи само једна хумка са крстићем. Рекоше ми, то је гроб једног бугарског официра. Где си борче залутао и далеко од својих оставио кости своје. Када би се сада могао да дигнеш испод те хумке и када би видео своју чету разбијену на све четир стране и ти би протествовао против небратског нападаја на српску браћу као што чине многи други који остадоше у животу а данас у срамном српском ропству гоњени савешћу понизно признају свој грех.

Ево успут ново гробље а иза њега на неколико корачаји разривена земља митраљезима и бомбама то су ровови и положаји са којих су две војске пушкарале. Наиме српска војска је ове предње ровове направила ноћу и на такав начин се приближила бугарској пешадији.

Око стражњих ровова је све изгажено. Ту се виде још бугарске војничке капе и по која људском крвљу орошена сада већ суха грудa. На тим позицијама се клало. Ту је српска пешадија из предњих својих положаја бајонетски напала бугарску пешадију. Ту се одиграо такмац два брата, а бујна зелена трава унаоколо на којој се светлуца по где која кап јунакове крви.

Кола нам даље јуре. Крај пута нема ништа значајно, само тамо према северу види се кота 65 метара висока, где је најстрашнији бој. Крај пута на једном месту још стоје по трипут два камена једно на другом. То је био заклон бугарским војницима, иза кога камена су крили своју главу, када су гађали главу брата свог.

Мало лево, тик крај пута у самом усеву, према врху једне хумке има више реди ровова, жуто и зелено жито изгажено и сатрвено у земљу. То је вршај, највећи вршај што га видех у животу. Врла је смрт, запрега су јој два брата а плод тога усева по ком се врло били су људски животи.

Далеко кроз жито виде се контуре српских војника санитарског одреда. Они иду кроз жита и застајују, гледају лево... десно...стану...слушају... неће ли где год чути још који јаук рањеника или видети још који леш непокопаног јунака. Колико је дивних нада уништено јуче на овом пољу? Колико

је живота уништено у сред ове бајне природе, која животе ствара, многи јуначки подвиг се овде залуд привео за домовину а много уплакано забринуто око залуд упре свој поглед на југ, чека добре гласе, док међутим једна само хумка од ових кида све наде и утерује у лаж све што човек тако много дуго кроз цео живот жели.

Што се више ближимо Штипу, ратних знакова све је мање. Пред Штипом 2-3 километра српска војска је однела победу над бугарском и ова је бегала са свих положаја и у дивљем бегству тражила да спасе живот. Само по где који бугарски крвав гуњ лежи уз пут и по где која капа.

Пред Штипом на пољанама није више мртво као на разбојишту. Ту буја живот српске војске. Поред нас на друму српски војници поје коње тако мирно и равнодушно, као да нису јуче гледали како граната кида главе, већ као да се спремају на одмор после свог рада. Па и остали су војници живихни и весели, ал јединствен је српски војник и као јунак и као отац и као друг! Но, о томе други пут.

Крај нас пролазе војници или седе на крај друма, а тамо мало даље, крај шатора седи један војник и удара у ситну тамбурицу. То је ето српски војник. Кроз његове жиле ври живот и снага, која побеђује смрт. Тај српски војник мора победити.⁶⁶⁷

---

⁶⁶⁷ Исто.

Озрен Суботић

(Нови Сад, 9. септембар 1873 – Београд, 12. мај 1951)

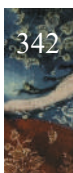
*Прође и ѝрохуја, мої живоїта ѝир,
У срцу је ѝейо, ал' у души мир!*⁶⁶⁸

Озрен Суботић

Озрен Суботић, новинар, књижевник од оца Јована⁶⁶⁹ и мајке

⁶⁶⁸ АВ, Ф. 444, а. ј. 529 Песма *Мир* Озрена Суботића.

⁶⁶⁹ Јован Суботић (1817–1886), књижевник, правник, политичар, председник Матице српске, уредник *Летописа* од оца Јоакима и мајке Саре, основну школу је завршио у Добановцима, а потом Гимназију у Карловцима. На крају шестог разреда као одличан ученик држао је орацију на латинском језику, а митрополиту Стратимировићу, написао је оду на латинском и превео је на немачки. На његову иницијативу ђаци су приредили мајалес. Већ у Карловцима почео је да пише песме, а 1837. му је Матица српска објавила прву збирку под именом *Лири*. Као карловачки ђак генерације, Суботић је завршио двогодишњи курс на сегединском Лицеју (VII и VIII разред Гимназије). Врло брзо се истакао као најбољи у класи, посебно у алгебри и геометрији. На његов позив Срби на Лицеју су се састајали у друштву под именом „Младо једињење”, чији је задатак био вежбање „у свим родовима лепог штила”. И у Сегедину је наставио да пише песме. Да би се уписао на права у Пешти, морао је 1836. из више предмета да полаже испите, што је он за један дан обавио и као доктор филозофије ступио је на прву годину права. Докторирао је право 1840. По завршетку студија посветио се адвокатури, а 1842. власти су га послале за цензора за српске и румунске књиге. За време боравка у Пешти написао је око 50 песама. У Пешти је дошао у додир са тадашњим Матичиним секретаром Теодором Павловићем. На Павловићев предлог примљен је за почасног члана Матице и тако уведен на велика врата у књижевно друштво. Био је први међу Србима у Угарској који су безрезервно подржавали Вука Караџића и настојали да његов подухват развију и унапреде. Као цензор књига знатно је допринео победи Вукових идеја. Књижицу *Наука о српском стихотворству*, у којој се залагао за неговање српског стиха на природним основама, објавио је 1845. У *Цветнику српске словесности* (Беч 1853), представио је српску уметничку књижевност и поделио је на три раздобља: стара књижевност, књижевност средњег доба и нова књижевност. Према тако устаљеној подели писане су и касније историје српске или заједничке српске и хрватске књижевности све до после Другог светског рата. Суботић је имао видног учешћа у Народном покрету. Већ у марту 1848. сазвао је

Савке⁶⁷⁰ рођен је 9. септембра 1873. године у Новом Саду на поро-

скуп Срба у Пешти. Под његовим председништвом формирали су се српски захтеви. На Мајској скупштини изабран је за члана Главног одбора Српског народног покрета. У том својству изаслан је у Праг на Свесловенски конгрес, где је био секретар српске секције. Патријарх Јосиф Рајачић га је као угледног члана послао у Загреб за свог повереника. Слао га је и на преговоре са аустријским министром у Бечу, Оломоуцу и Кромјерижу. Имао је част да царској влади у Бечу 1848. преда представку са српским захтевима. После Буне преселио се у Беч, где му је аустријски министар просвете гроф Тун поверио да састави српске читанке за ниже и више разреде гимназије. У Нови Сад је прешао 1853. и бавио се адвокатуром. За првог поджупана Сремске жупаније изабран је 1861. а годину дана касније 1862. именован је за судију Стола седморице у Загребу, тј. за члана Врховног суда. На изборима 1865. постао је посланик у Хрватском сабору. У Нови Сад се поново преселио 1868. и био изабран за председника Матице српске. Истовремено је био и председник Друштва за Српско народно позориште. Бавио се и белетристиком. Своју адвокатску канцеларију преселио је 1873. у Осиек, а 1884. у Земун где је и дочекао крај живота. Са Савком Суботић имао је четири сина: Дејана, Војислава, Бранислава и Озрена; Душан Попов, *Суботић др Јован*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 27, Нови Сад 2006, 198–202.

⁶⁷⁰ Савка Суботић рођена Полит (1834–1918), друштвена делатељка, главна поборница женског покрета код Срба у Угарској, најпознатија Новосађанка крајем XIX и с почетка XX века. Потиче из цењене породице Полит цинцарског порекла. Брат јој је био познати политичар, знаменити Србин др Михаило Полит-Десанчић, а супруг председник Матице српске и истакнути јавни радник др Јован Суботић. Образована и енергична, бавила се проучавањем друштвеног живота жена. Била је позната реторичарка. Њена предавања и чланке о положају жена у друштву, потребама за образовањем женске деце и напорима да се организују женске организације објављивали су часописи тога доба. Бавила се проучавањем женских рукотворина и народних обичаја, на шта јој је скренуо пажњу њен супруг др Јован Суботић. Изучавала је везове и тканине не само оних из своје средине. На темељима материјалистичке филозофије Ернеста Хекела, Георга Бихнера и Јакоба Молешота, изградила је сопствени поглед на свет, који је подразумевао подстицање продуктивног рада сеоских жена „подизањем домаће индустрије”. Пропагирала је култ народне радиности за домаћу потребу, али и за извоз на страна тржишта. Још као млада ишла је по областима Јужне Угарске које су биле настање српским народом и утицала на сељанке да своје рукотворине излажу у јавности. Оно што је сама сакупила изложила је на земаљској изложби у Пешти, и то је сензационално одјекнуло код публике. После тога многе пештанске и бечке аристократске породице, по њеним инструкцијама, намештале су у својим палатама „српске собе” и то је била мода високог друштва у то време. Покренула је питање оснивања женских задруга са задатком да сиромашну, а талентовану женску децу помогне у спремању за учитељице и залагала се за отварање женских школа. Њена је заслуга

дичну славу Светог Алимпија. Средњу школу похађао је у Земуну и Карловцима. После је учио права у Бечу и Загребу⁶⁷¹, а затим 1896. одлази у Одесу, где завршава Војну академију и курс Института источних језика у Владивостоку.⁶⁷²

Његов брат Дејан био је руски генерал, па је Озрен преко њега доспео у руску војску и учествовао у Руско-јапанском рату 1904–1905.⁶⁷³ У својству ађутанта штаба главнокомандујућег био је једном тајно слат у Јапан, те је тада пропутовао знамениту пустињу Гоби. Како је наведено у Животопису Јелене Пауновић „Тамо је у Чурги, другој престоници будијског света случајно видео Далај Ламу који је избегао из Тибета пред експедицијом енглеског пуковника Јенгхосбенда (из Индије). И тако је био први Србин од Европљана који је видео Далај Ламу. Видео га је тако што се у Урги налазио руски конзулат кога су чували Козаци Бурјати (Монголи из Сибира). У Ургу су долазили читави каравани поклоника (ходочасника) из Сибира и Монголије. Далај Лама је становао у великом будијском манастиру. У униформи козака помешао се са бурјанским козацима и тако гледао кроз отворену капију неколико тренутака Далај Ламу, како благосиља хаџије”. Након склапања примирја, из Јапана, преко Тихог океана најпре одлази у Америку и Канаду, а потом преко Атлантика у Лондон, одакле се вратио свом пуку у Одесу.⁶⁷⁴

и оснивање виших девојачких школа у Новом Саду и Панчеву. Била је прва председница Српског народног женског савеза, Кола српских сестара и Добротворне задруге Српкиња Новосаткиња, почасна председница свих до тада оформљених српских женских задруга. Била је ретка међу женама која је својим радом, талентом и образовањем постала једна од најзначајнијих личности српске културне баштине XIX и почетка XX века. Њен рад био је запажен не само код нас него и у свету. Од Америчког феминистичког удружења добила је почасну значку. Примила је руска, црногорска и српска одликовања; Гордана Стојковић, Бранислав Жорж, *Субојинић Савка*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 27, Нови Сад 2006, 214–217.

⁶⁷¹ Л. Сеги, *Сјуденџи са данашње...*, 179, 206, 304.

⁶⁷² АВ, Ф. 444, а. ј. 529 Животопис Јелене Пауновић, супруге Озрена Суботића (15. март 1954).

⁶⁷³ Д. Попов, *Субојинић Озрен*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 27, Нови Сад 2006, 209–210.

⁶⁷⁴ АВ, Ф. 444, а. ј. 529 Животопис Јелене Пауновић...

Пошто је завршио курс Института источних језика у Владивостоку био је одличан познавалац кинеског језика, хијероглифа и обичаја. Пропутовао је целу Кину. Инспириран овом земљом у својој књизи *Из жуџиој царсџива* описао је те непознате пределе и људе, као и догађаје на Далеком истоку за време рата. У *Бранику* је објављивао подлистак о својим утисцима из Русије.⁶⁷⁵

Након што је поднео оставку и напустио војску, вратио се у Угарску, где је био приватни доцент на Трговачкој академији у Пешти. За време Првог светског рата мађарске власти су га интернирале.⁶⁷⁶ По завршетку рата, председник владе Краљевине СХС Стојан Протић га је поставио за шефа Пресбириа у Новом Саду 27. јуна 1919. године, где је уживао репутацију радикалног борца; био је неко време и председник радикалске омладине. Сарађивао је у многим војвођанским политичким листовима и био уредник новосадске радикалне *Засџаве*.⁶⁷⁷ На место одговорног уредника *Засџаве*, Озрен је постављен 1. јула 1923. године. Био је широко образован и искусан новинар, али велики бoем, коме је писање више лежало него уређивање. На тој дужности остао је мање од годину дана, када је 6. априла 1924. одговорни уредник *Засџаве* постао правник Милан Иванчевић који се више него Суботић истицао у политичком животу.⁶⁷⁸

У периоду од 1920. до 1924. спољнополитичка питања имала су у листу важно место. Многи уводници били су реаговање редакције на односе наше земље и њених суседа, или на превирања у свету. Посебно су били запажени текстови Озрена Суботића. Боравећи на Далеком истоку, он је сукобе међу великим силама видео у једном ширем контексту, па је димензија коју је откривао читаоцима често показивала далекосежну повезаност различитих сукоба интереса. У периоду од 1923. до 1929. године *Засџава* је у новинарском погледу стагнирала и повремено, кад је прелазила у лична размачунавања, и опадала. Извесне свежине доносили су само

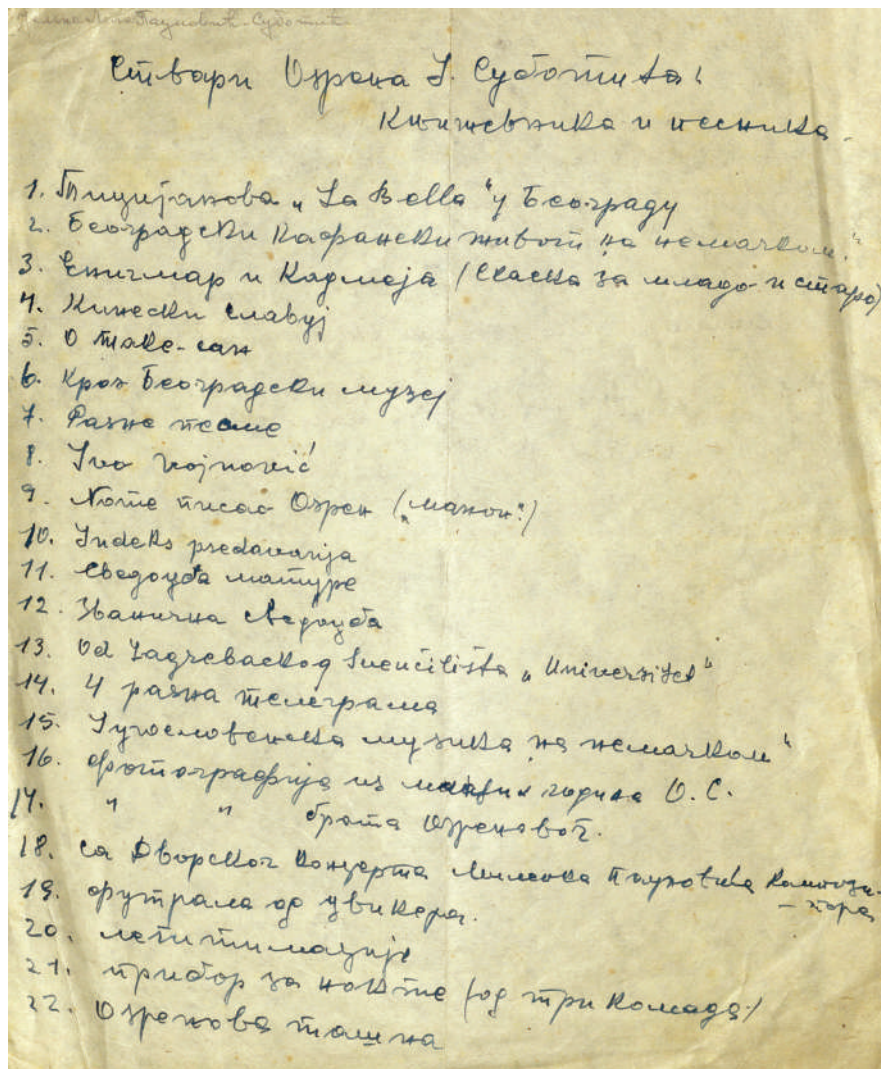
⁶⁷⁵ Исто.

⁶⁷⁶ Д. Попов, *Субоџић Озрен*, 209–210.

⁶⁷⁷ Исто.

⁶⁷⁸ Д. Попов, *Срџска шџамџа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад 1983, 137.

понеки фељтони, а пажњу културне јавности привлачиле су позоришне рецензије Озрена Суботића.⁶⁷⁹

Списак ствари Озрена Ј. Суботића

⁶⁷⁹ Исто, 130–132.

У периоду од 1924. до 1927. редовно је писао о драмским, оперским и оперетским представама Српског народног позоришта. Његове анализе су биле свестране, у њима је обухватао све значајније елементе инсценације. О вредности позоришног комада писао је најчешће и са сценског и са књижевног становишта. Имао је осећања за сцену и глуму. Судове о глумцима изрицао је обазриво и одмерено.⁶⁸⁰

Радикали из Великог Бечкерека су га позвали о Божићу 1923. да буде уредник новопокренутог органа странке, *Радикалској иланика*. Пошто је био велики боем, који је проводио више времена у кафани него у редакцији, није био примљен од управе листа са поверењем, тако да се разочаран вратио у новосадску *Заставу* исте године, у марту.⁶⁸¹

Новосадски новинар Велислав Спасић уз помоћ Војислава Матића, Миће Иванчевића и Озрена Суботића покренуо је у Новом Саду 7. јуна 1924. године недељни лист *Савремени Нови Сад* који је најављивао да ће се бавити искључиво локалним приликама и неполитичким темама. Није међутим одолео да се крајем 1924. и сам уплете у предизборну борбу. Почетком 1925. године лист је под новим називом *Нови Сад* прешао у власништво штампара Душана Чампрага који ће га издавати све до рата 1941. године.⁶⁸²

Озрен Суботић је уз помоћ свога старијег брата Војислава познатог хирурга, шефа болнице и оснивача Медицинског факултета и његовог сина Вање око 1926. године успео да добије намештење у Министарству саобраћаја у Београду.⁶⁸³

Оженио се пијанисткињом Јеленом Пауновић 28. јула 1930. у Саборној цркви у Београду. Озрен је од Јелене био старији 21 годину.⁶⁸⁴

Према наводима његове супруге Јелене априлски рат у Југославији 1941. их је затекао у бомбардованом и разрушеном Београду, одакле су пребегли у Банат, прво у Томашевац, а потом у Панчево

⁶⁸⁰ Д. Попов, *Суботић Озрен*, 209–210.

⁶⁸¹ Д. Попов, *Српска шпанија у...*, 185; Д. Попов, *Суботић Озрен*, 209–210.

⁶⁸² Д. Попов, *Српска шпанија у...*, 269.

⁶⁸³ АВ, Ф. 444, а. ј. 529 Животопис Јелене Пауновић...

⁶⁸⁴ Исто.

код Јеленине мајке, где су остали већи део рата. Непосредно пред ослобођење Београда, почетком октобра 1944. су се поново нашли у њему, где су у једном од градских склоништа више пута „жртвовали сопствене животе за мало воде”.

После ослобођења Београда и формирања нових народних власти, Озрен је примљен у Председништво владе, пошто је одлично знао да води документарну архиву. У њему је радио до 1946. године „када је почео да оболева те су га пензионисали”. Тек након неколико месеци добио је мању пензију у износу од 1.200 динара, која му је неколико месеци касније, уз помоћ Јаше Продановића, била подигнута на 3.000 динара. Преминуо је након тешке болести 12. маја 1951.⁶⁸⁵

Озрен Суботић, поред новинарства бавио се и поезијом. Написао је око 130 песама које су штампане по разним листовима.

У Збирци др Јована Милекића, у Животопису Јелене Пауновић сачувано је неколико песама⁶⁸⁶ Озрена Суботића које овде наводимо у целини, као препис изворне архивске грађе.

Слутња краја

Гледај старо око, гутај светлост дана,
Јер све што видиш, живота је знак,
И локвица она, што на сунцу блиста,
Делић је живота – није вечни мрак!

Слушај старо ухо, гутај све што чујеш!
И звук дисонансе, што је шапуће коб,
Па и глас гаврана, кад на гробљу гракће
Све је то још живот – није неми гроб!

Смирен лежим, гледам како се бљештави
На свили јоргана – сунчев зрак прелива,

---

⁶⁸⁵ Исто.

⁶⁸⁶ Исто.

Ал' рококо – мелодија стара,
Ко да клинга – кланга близак крај призива.

Посвећена синовцу Ивану Суботићу

У огањ

Јадно моје тело, ти већ нагло стариш
Умиреш на парче. Ко' што неко рече
Ал' за чудо мозак још може да ствара
Мада и кроз њега, крв млитава тече.
Знам да тебе душа напустити мора,
Нераздвојног друга, моје тело
Жао ми је жао, кад помислим да те
Ипак збацит морам – ко старо одело!

Спољашњи си симбол, мога лика било
Зар ко цркотину да те земљи даду?
Кад из уважаења према покојнику
Чистом огњу могу тебе да предаду?!

Посвећено Друштву Огањ

Бахов Orgelkonzert

Ко' оргуље звучи клавир, кад на њему,
Ти Бахов концерт за оргуље свираш,
И ко' бахисткиња, грандиозно дело,
Уметничком снагом тад интерпретираш.

Кад строго у стилу, бесмртне идеје
Горостасног Баха, мајсторски тумачиш,
Ти на небу наше уметности, тада,
Ко' сјајна и драга нама звезда зрачиш.

Ко' славног ти брата и тебе су увек,
Злобне душе хтеле на лету да сруше
Нека сикћу!...Свирај!...Грмљавина Баха,
Ућуткаће брзо све те ситне душе!...

Посвећено супрузи Јелени Пауновић

Дон Кихот

Дон Кихоте! Дон Кихоте!
Када чујем име твоје,
И ведар ме смех обузме,
И засузи око моје.

О витеже тужна лика,
Велика је твоја душа,
На подвиге смело иде,
Глас савести само слуша.

Ни брутална незахвалност,
Ни поруге, ни незгоде,
Не скренуше тебе с пута,
Куд те часне тежње воде.

Санчо Панса, Дулсинија,
Росинанта, и још друга
Имена су нама драга
Из бесмртног твога круга.

И манитост твоја света,
Ко' геније светли зрачи,
И јоште ће кроз векове,
Симпатије да привлачи!

Дон Кихоте! Дон Кихоте!
Када чујем име твоје,
И ведар ме смех обузме,
И засузи око моје.

Посвећено супрузи Јелени Пауновић

Најлепши одмор

Глава моја кад почива
На твој крилу – поглед твој.
Невољу ми сваку блажи,
Сладостан је одмор мој!

У погледу твојем блиста
Племенитог срца сјај:
Сит сам лажи овог света,
Погледом ми одмор дај! ...

Посвећено супрузи Јелени Пауновић

Цицулака

Кад је песник расположен
Жени тепа Цицулака
Обичан је смртник тада.
И годи му школа свака.

Ал' када јој дођу лутке,
Па зацвили Цицулака
А он стих баш згодан тражи:
До ђавола шала свака!

Озлојађен песник скаче,
Лети преко басамака,
Да напољу стих тај нађе,
Где не смета Цицулака.

Тражи, тражи, ал' у глави
засела му нека квака,
Место стиха, што га тражи,
Све му цвили Цицулака.

Зловољан се враћа кући,
прошла га је воља свака!
Сустала је заплакана
И дражесна Цицулака.

Стих је нађен! Опет му је
Тако драга Цицулака!
медена јој уста љуби,
И годи му шала свака...

Посвећено супрузи Јелени Пауновић

Мир

Прође и прохуја
Мог живота пир,
У срцу је пепо
Ал' у души мир!

Оркан

Седлајте ми коња, мог ватреног ата,
Што му црна длака, ко' зрцало сија,
Око му је ко жеравица жива,
А из ноздрва му пламен дах избија
Име му је Оркан – као вихор лети
А витка му нога снажно земљу бије,
Под копитом камен све искрама пршти,
А црна му грива кроз вихор се вије
Носи ме, мој ате, преко поља равна
У крај надахнућа и радосна рада,
Да тамо предахнем од овога света
Где дивљачка борба и неправда влада...

Посвећено пријатељици Лепосави Марковић

У врућици

У врућици видим, мајка
Крај постеље моје стоји,
Облоге ми хладне мења,
И капљице тихо броји,
А не знам да крај постеље,
Болничарка сама дрема
И да мајке моје мајке,
Већ давно на свету нема...

Посвећено синовци Анки Суботић

Душа

Где ли си? Где си? Ти дивна сродна душо?
Чујем твој шапат у сну, у ноћно доба:
Твоја сам... чекам те, бићемо заједно,
На неком другом свету, далеко после гроба...

На сунце

Нећу своју сахранити тугу,
Међу оне манастирске стене,
Да се тамо ко лишај пење,
Ил' ко цвеће у тами да свене.
Изнећу је на видик – на сунце!
Па нека је врели зраци пале!
Нек' цветају ко кржаве руже,
Тугованке – моје песме мале...

Финале

Мутни месец још кроз маглу блиста,
И кроз маглу и кроз голе гране,
А на грани задоцнели листић,

Још се њиха – скоро ће да дане
А кроз маглу сузнога ми ока,
Пожутело писмо – твоје гледам,
Бледа слова... и тај лист ћу скоро
Забораву вечноме да предам.

Умро је...

Јес' чуо за Перу? Којег Перу мислиш
Та оног ћопавог – од конопље је умро
Где молим те само! Дај и мени ватре!
Запале цигаре мирно иду даље...
Чији је то погреб? Паје, што му жена
Са глумцем побеже – умро је од пића
Где, молим вас лепо! Имател' шибица?
Запале цигаре – мирно иду даље...
Знаш ли ко је умро? Не знам, 'ајде реци!
Онај Озрен стари... Тај песник смушени!
А од чег је умро? Од празнога цепа
Запале цигаре иду мирно даље...

Дух Штросмајеров

Ђаковачка катедрала,
Чудним неким сјајем зрачи,
И никаква тамна сила,
Ту јој светлост не помрачи.

Дух бесмртног Словенина,
Из светлога гроба блиста,
Ум му беше широк, моћан,
А хришћанска душа чиста,

Борац беше он усправан,
Ни пред Римом не поклуче,
А због вере у Русију,
Гнев ћесара гордог стече,

О Кавуру и Гледетону,
знало се и зна се доста,
Али бискуп Ђаковачки,
Духом својим незасито

Пророк беше он Словенства,
И апостол његов верни,
Дух финоће и господства,
Ал' хришћанин ипак смерни.

Ко' добротвор свог народа
Беше узор од прелата
А срцу му беше драга,
Слога Срба и Хрвата

Кроз декаде и унапред,
Знао је наш бискуп стари
Како ће му историја
Видовитост да оствари.

Ђаковачка катедрала,
Чудним неким сјајем зрачи,
И никаква тамна сила
Ту јој светлост не помрачи!

Моћ музике

Када стигне час тај – кад душа осети,
Да мртвило хоће њоме да завлада,
Скрушено се теби, музико обраћам,
Јер је твоја помоћ једина ми нада.

Симфонија славља, у магичном ритму
Нек кроз душу моју, оживелу струји,
Нек у уху моме, у последњем часу,
Хармонија звона, надземних забруји.

Крај прозора

Крај прозора, болан седим,
А напољу блиста мај,
И Јоргован замириса,
Ко пролећни уздисај.

А крај мене стоји – Она,
Дивна, ко оличен мај,
И беле ми власи љуби
И чујем јој уздисај.

Ево мене, дивна сенко
Младости си моје мај
Знам ја, знам ја да ме чекаш,
И да је већ близак крај!

Циркусанери

Улицама малог града,
Поворка се чудна креће:
Таламбаси, плех музика
Очајнички напред јече

А са кола и у фраку,
Бела лица, црна брка,
Сам директор грациозно,
Са три прста бурмут шмрка

Сињорина Анђелина
На публику љупко гледа
Са поносног белог ата.

А Херкулес мускулама,
Ту напетим парадира,
Он тегове тешке диже

А за њиме: вау! вау! вау! вау
три ратлера на узици,
А медоња дресирани
Балансира по улици.

Ево мене! Ево мене!
Глупи Аугуст виче, цупка,
А за њиме кокетљива
Трапезанка хода цупка

Акробата у трикоу
Кад изводи скок Мортале
И жонглер са лопатицама,
Достојни су сваке хвале!

Улицама малог града
Разоноди тај је рада
Скитнице су ипак волим,
Ја те бедне добре људе,
Јер из давног детињства ми,
Успомене драге буде...

Пролећни полет

Штап у руке па у поље!
Ал' не тапа-тупа-тапа
Већ јуначки нек се види
Да је чврста моје степа!

А кад шева у вис прхне,
И с висине плаве кличе,
Када поток зажубори,
И травица свежа ниче.

Тад ко' Пан сам, нисам човек!
Копита ми земљу бију,
Ка шумарку оном скачем,
У њему се Нимфе крију.

Ал' глас шапће: лакше друже!
остав Нимфе ти на миру:
Дах пролећа опија те,
А Пан си – на папиру!

Старачко певање

О како сам посто – скроман,
О како сам, сада тих!
Без блага сам и без нада,
Остаде ми само стих.

Не звучи ми више лира,
Те и без ње певам ја
По старачки, тек насумице,
Како, Бог и Муза да

Но како му драго било,
Срећан тиме сам ја већ,
Што по некад могу лепо
Мисао у стиху рећ...
Гром и пако!... Зар већ тако?!

Глас у ноћи

Кад потиштен ноћу лежим
Чујем где ми шапће глас!
Нећеш цео ти умрети,
У песми је душе спас!

У младости крила су те
Носила у далек свет,
Те си роду приказао
Из Жутотога Царства свет.

У фантастичним причама
забаву си лепу дао,

И Кину си као стручњак
Популарно описао.

И у стиху и у прози
Ниси бројно много даво,
Ал' што даде све је твоје
Туђе ниси прекројаво

Ал' си зато новинарству
Сву највећу снагу дао,
Незахвалан рад то беше
Ал' ти ипак није жао!
Што се пуне славе тиче,
Она често брзо прође,
Ал' признање заслужено
Пре ил после, ипак дође...

Живко Продановић

(Србобран 11. март 1876 – Србобран, 9. јун 1947)

Живко Продановић иише лекарским народним језиком, зачињеним филозофским размишљањем и иесничким украсима. Правац му је у илавном национално-хумани, иун романџике и надахнућа.⁶⁸⁷

Живко Продановић

Живко Продановић, лекар и књижевник, од оца Јована и мајке Катарине рођене Тедић, рођен је 11. марта 1876. године у Србобрану. Породица Продановић, пореклом из Ужичке Каменице (село Богданице), настанила се после 1690. године, најпре у Доњем Ковиљу.

⁶⁸⁷ АВ, Ф. 444, а. ј. 588 Аутобиографија Живка Продановића.

Једна грана ове породице прешла је у Арад, а друга у Петровград (Зрењанин). Живко је потомак огранка породице Продановић која се населила у Србобрану.⁶⁸⁸

Гимназију је завршио у Новом Саду, а медицину у Бечу.⁶⁸⁹ У то време, био је припадник ђачког покрета, који је радио на томе да се сви српски крајеви у Мађарској припоје Хрватској и Славонији. Овај покрет узео је широке размере не само међу тадашњом студентском омладином, него и код Срба грађана и трајао је све до ослобођења. Поред Живка Продановића покрету су припадали: др Светислав Стефановић из Београда, Пера Путник инжењер из Београда, др Стева Добричић из Руме, др Алекса Ивић из Београда, Златоје Кротин из Сомбора, Лазар Дунђерски, инжењер из Новог Сада и многи други. Председник Удружења био је Живко Продановић. Седнице су се тајно одржавале у подруму „Пауланерхофа” у Бечу.⁶⁹⁰

Живко Продановић изабран је за општинског лекара у Србобрану 1904. године. Био је у браку са Аном Вурдак из Беча. Имали су троје деце, две кћерке и једног сина: Катицу удату Вукчевић, дипломираног правника; Јованку Продановић, дипломираног филозофа и сина Леа који је умро после мучења у логорима 1943. године.⁶⁹¹

Још у младалачким данима почео је да се бави политиком. Био је против Апоњијевог школског закона, који је Србе доводио у неравноправан положај. Одржао је 1907. оштар говор који је био запажен у јавности. Биран је тада за посланика у Народно-црквеном сабору за старобечејски срез.⁶⁹²

За време Првог светског рата као санитетски капетан аустроугарске војске чинио је велике услуге српској војсци. После ослобођења учествовао је као посланик са још седам делегата из Србобрана, на Великој народној скупштини у Новом Саду 25. новембра,

---

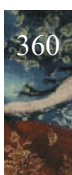
⁶⁸⁸ Исто.

⁶⁸⁹ Л. Сеги, *Спјуденији са данашње...*, 179.

⁶⁹⁰ АВ, Ф. 444, а.ј. 588.

⁶⁹¹ Исто.

⁶⁹² Исто.

када су се Банат, Бачка, Барања и Срем припојили Краљевини Србији.⁶⁹³ Изабран је за народног посланика у Скупштини СХС 28. новембра 1920, на радикалној листи, где је одржао неколико говора на тему аграрне реформе, Теолошког факултета, Народног универзитета итд. Продановићевим утицајем, Србобран је тада добио Гимназију.⁶⁹⁴

Живко Продановић бавио се новинарским и књижевним радом. Још као омладинац, али и доцније сарађивао је у многобројним листовима: *Српској речи*, *Сарајеву*, *Жени*, *Женском свешћу*, *Застава*, *Нови Саду*, *Бранковом колу*...⁶⁹⁵

Био је уредник гласила Народног већа *Србобран*⁶⁹⁶ (1918), а касније је издавао радикалски *Нови лисџ*.⁶⁹⁷ Подржао је левичарску омладину 1931, која је издавала у Србобрану *Наш лисџ*.⁶⁹⁸

⁶⁹³ Исто.

⁶⁹⁴ Радослав Субић, *Продановић др Живко*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 22, Нови Сад 2003, 136–137; АВ, Ф. 444, а. ј. 588.

⁶⁹⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 588.

⁶⁹⁶ Први уредник *Србобрана* био је учитељ Милан Туторов, у својству секретара Народног одбора. У кикиндском *Српском иласнику* помиње се да је Србобран излазио до 5. фебруара 1919, где се наводи да је главни уредник био месни лекар др Живко Продановић, познати радикални првак. Пошто је Туторов припадао Радикалној странци, изгледа да је *Србобран* још док је био гласило Народног одбора запловио у радикалске воде; Д. Попов, *Српска шџамџа*..., 29.

⁶⁹⁷ *Нови лисџ* је био гласило србобранских радикала. Први број је највероватније изашао средином априла 1919, под уредништвом радикалских првака др Живка Продановића и др Јанка Шијачић-Леђанског. Застава га је дочекала са добродошлицом: „Поздрављамо *Нови лисџ* као свога суборца за наше народне интересе и начела радикалне странке и сваком препоручујемо овај ваљани српски лист, који је и досадашњим својим садржајем показао да се не креће у уском оквиру локалних листова, него да прати све појаве широм целе наше слободне и уједињене отаџбине”. *Нови лисџ* је заступао познате радикалске ставове, водећи оштру борбу против демократа и комуниста. Почетком маја 1920, недељник *Нови лисџ*, је по договору са сомборским радикалима, постао и гласило за Сомбор, као што су и старобечејски радикали сматрали да је то њихов лист, иако је штампан у Србобрану. Највероватније је *Нови лисџ* обустављен у децембру 1920, а његови уредници су на изборима изабрани за посланике; Д. Попов, *Српска шџамџа*..., 98–100.

⁶⁹⁸ Група напредних омладинаца, окупљена око скаутског Клуба брђана основала је 1. октобра 1931. у Србобрану културно-просветно гласило *Наш*

Живко Продановић се бавио и књижевним радом. Писао је песме, од којих је две компоновао Исидор Бајић (*У зору и Поврајџак у завичају*).⁶⁹⁹ Потписивао се под псеудонимом Андрија. У Сентомашу, у штампарији Св. Маринков и друг штампао је 1911. године књигу у три свеске под насловом *Мој њоїлед на свей* у којој је изнео своја политичко-филозофска разматрања. Потом је 1924. године објавио књигу под насловом *Из райне њордице* у којој је приказао детаљно доживљаје из Првог светског рата. Роман *Разорено сѝахијско њнездо* објавио је 1926. године.⁷⁰⁰

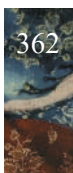
У Збирци др Јована Милекића чувају се неке од песама⁷⁰¹ које је написао Живко Продановић. Пошто је у широј јавности познатији по свом политичком деловању, дајемо их у целости како бисмо сагледали и уметничку страну ове веома свестране, оштроумне и изразито талентоване личности, борца за слободу говора и великог родољуба.

лисѝ. Они су још у седмом разреду гимназије штрајковали непосредно после увођења диктатуре у јануару 1929. иступивши против својих професора и њихових педагошких метода, а уствари изражавајући протест против ограничења права и слободе грађана. Главни уредник листа био је студент права Страхина Свирац који је у току рата као учесник ослободилачког покрета страдао у нацистичком логору, док је лист финансирао његов поочим месни гостионичар Ђурица Свирац. Објављена су четири броја *Нашеї лисѝа*, последњи се појавио 29. октобра 1931, пошто су тада чланови уређивачког одбора морали да оду у Београд и Суботицу на студије. Студенти су у свом листу устајали против конзервативних схватања, примитивизма и заосталости. Србобрански лекар др Живко Продановић стао је уз напредну омладину и у свом чланку у последњем броју под насловом „Шта нас чека?“ наговестио будући напредак „с ослобођењем свију снага“ кад ће у симболичном смислу „нове друштвене зграде“ заменити „данашње иструле страћаре“. Види: Д. Попов, *Срѝска шѝамѝа ...*, 353.

⁶⁹⁹ Р. Субић, *Продановић др Живко*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 22, Нови Сад 2003, 136–137.

⁷⁰⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 588 Аутобиографија Живка Продановића.

⁷⁰¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 589 Поезија Живка Продановића.

Без пута и мете

Све бих да прелетим за час ко на крили
У недоглед горе на саме планете;
Овде међу светом све рамље и мили,
Забринуто, за се, без пута и мете.

Ко' раскршћа гола јапе наши дани,
Чак и боле земне напустила нада,
Укочена мисо, ко роса на грани,
Кад је јесен рана следи изненада.

Ко' вали о стену, кад се запенуше,
А с обале прне на хиљаде птица,
Тако јата жеља одлећу из душе,
Откако је пукла божанствена жица.

Куд погледа око море суза сами,
Нема воље живе, да разгреје груди:
Као кад се вихар са муњом помами,
Заћутала земља, заћутали људи.

Свуд празнина пуста. Без форме и плана.
У дроњцима самим протичу тренуци:
Дела данас нова, сутра растргана,
Трошњија од мреже, што плету пауци.

А живот ко' авет ил' ко' сенка бледа,
Привезан за земљу и за њено време,
Час се укрупчава а час се распреда
У гомилу тајни сред вечности неме.

Све бих да прелетим за час ко' на крили
У недоглед горе, на саме планете;
Овде међу светом, све рамље и мили,
Забринуто, за се, без пута и мете.

Србобран
10. децембар 1911.

Непроменљив

Нећу туђом стазом да милим ка мети
С везаним очима у по бела дана;
Нећу да ми срце срџбу не осети,
Кад се лажне речи чују са усана.

Бадава ми прете, бадава ме куну,
Нећу да им јатак будем у злочину;
Нећу, ако ветри са свих страна дуну,
Да ме као перце слисте у низину.

Ко је гладан славе, нек се њоме храни,
Нек се кити гордо с накитима лажи,
Неће свету бити ни већи ни дражи.

Рађе ћу и презрен остати по страни
Али веран себи, вечно духом исти,
Пркосећи свету као гранит чисти.

Србобран
7. октобар 1919.

Поздрав застави Српске велке гимназије новосадске

Прошлост је древна прошла
И влада бурних дана.
А време Србу тужном
Сужанства спомен брише,
Нада га тихо крепи,
Ко' роса цветак вео
У жељи жељу тражи,
Сијасет мисли ниже.
Нестаје мача бојна,
Мишица Срба храброг
Полако снагу губи,
Ко' цветак лисје своје,
У свето место, школу

Синчиће мајка шаље
У место, да их с плачем
У страшне спрема боје.
С патњом је Србин нашао
Скривене стазе умне,
Поносно сада шета,
Ко' путник кад се сретно
Из шуме густе спасе.
Све брже стазом јури,
Пред њим је слуга знања,
Незнање за њим клето.
Остатак прошлог доба,
Остао је барјак светио,
Он славу Срба каже
Уздиге старе наше.
Јунаци храбри, многи
У боју кравом, страшном
С заставом живот мили
Бранећи Српство даше,
и овај барјак свети
Ево се опет диже,
Стотинама српских, храбрих,
Синова под њим бише,
Стотина још ће бити
Срдаца ваки храбри
Заставо, мила света
Шири се лепршај више!

Меланији

Ко' зора кад руди рујна
Квасећи росицом цвеће,
Румен се невина види,
Покћерка миљена ти си,
Богиње лепоте бајне,
Од твога сјајног лица
Свака звездица стида.

Из јутра славујак мали
Опева лепоту твоју:
А земља слуша га хладно;
И небо смеши се жарко.
Очице плаветне твоје
Што звезде заносне сјајне
Занеше звезданог цара
на небу сунашце јако.

Мелодије

I

Састанка нашег дивотно место
Невено цвеће тихо покрива,
Над њиме лећу гаврани црни,
Ту сумор пада и магла сива.
Тишина нема ко на гробљу,
Кад над њим поноћ разастре крила,
Фијуче вихор, немили гласи
Чује се туга где је радост била
Ко' путник немо прошао сам тихо,
Слушајућ песме пустиње свете,
Срце ми стаде и нога клече
Ал' тебе нема жаљени цвете!

II

О санче, санче, што буру градиш
По срцу снومه, где сумор влада,
где прошлост седа запара грозно
Трагове тешке ваја и јада!
Ко' трошну лађу, што вали сломе
У бури страшној о морске стене,
Спомени стари, што их ти дижеш
Лажљиви санче, крхају мене.
Крмара тужна без крме крећеш,
Жалосна ме без свете наде,
Среће је моје угасла звезда,
Дужа ми врело туга постаде.

Ман ме се санче, призрак си само
Варљивих слика прошлости давне,
Гвозденом руком судбине клете
Прогоњен, лутам кроз дане тавне.

О ружи

Ружица, царица горда
Цвећа и биљака брежни,
Развила јединче своје
Пупољак на себи нежни
Роса га с обронка кваси
И лептир шарени љуби
И опет полако мирис
И дивну лепоту губи.

Прођоше весели дани
За ружу радости нема,
Цветак јој шарени негда
Вене у гробу се спрема.
Около руже је само
Тишина нема и клета.
Лептири реците ми право,
Куд неста ружина цвета?

Поздрав Ђачком колу

Стручак ружице шарене, посади дружба млада,
Брижљиво њега чува, ко мајка сина свога,
Сјајнога сунца зраци њихова греју сада
А киша блага, тиха залива струка тога.
Лептира јато туда облеће сваког дана
И зузук пчелица малих, чује се? близу
А слаби стручак шапће: доћи ће доћи ће време,
Цветања мога дани протекли јоште нису.
И ево време дође пупољка првог ево,
Миришите браћо мила мирисе ови сами,
Лептири, пчеле мале видите струка сада
Како је љубак, красан, како вас јако мами!

Мехмед-паша

Болећаног месеца зраци
Кроз густе слојеве мрака
На тиху и мирну земљу
Расипљу слабачка сјаја,
Ко' светлост кандила света
Трепери звездица свака
На чисто постављеном небу,
У храму грдном без краја
и цвркулт птичица малих
ућута, немо нестале:
Све поноћ црна угуши;
Сваки се живи предаде
У крило санка варљива.
Још само лахор тихани
што лишће дрвета нише
и неки шапат лагани,
Што ремете чини тишини
Около дворца Мехмеда,
То слуге верне носећи
Кад у нам сласти истока
Дозивљу један другога.
А месец кришом погледа,
Како се славље припрема
У славу света Пророка...

Весела страсни часови
У двору млада Мехмеда
Весело, бујно протичу.
Кадуна бајних кикоти
Веселе њега развратна
А поглед се лица му бледа
Тромо се диже и спушта
По њиној полу-нагости
Гласови таламбаса грдних
Хоре се двораном јако
Свирале звукове своје

издају јасно и гласно,
Пурпуром оденут човек
Отпоче певат полако
Заорише песмице бајне
Што само Исток их сања:
У дивноме Шехерану
Под кипрусом и маслином
Љубило се двоје младих:
Бећир-паша са Хашимом
Љубили се дању ноћу
На подножју Демавенда
Певајући дивне песме
Божанственог Мехмеда.
Слушали су шумор вала
Са Касписког сињег мора
и шуштање бесног ветра
С Хималајских, хладних гора
Љубили се ко' анђели
У невином свом животу
Не знајући за превару
Грдне лажи и срамоту.
Љубили се ал им Алах
Другу судбу одреди:
У злаћане голубове
Обоје их претворио.
На гранчици кипрусној
Ал у дивном Шехерану
Љубили се голубови
И у ноћи и на дану
Љубили се, али једном
Неста златне голубице,
Неста пара голубану,
И славују див-ружица.
Нестало је ко спомена
Кога сада прошлост крије
Тек о њојзи, што се прича
Ал' се не зна јоште гди је.
И голуб је пресвиснуо

Тутујући једног дана
Нестао изумро је
из дивнога Шехерана.
Од кипруса и маслине
Жалосна се јела створи,
Да о тузи Бећир-паше
Сваком прича и говори.

Ђорђе Парабућски

(Ђурђево, 18. мај 1891 – Тител, 11. јануар 1942)

*Драћи јосјодине, срдачно Вам хвала на љажњи и јозиву и
јирудићу се да на сваки начин дођем у Суботицицу, јосејим
умейничку изложбу и јружим себи рејко задовољство за ко-
јим од нашеј јознанства још тежим.*⁷⁰²

Ђорђе Парабућски

Ђорђе Парабућски, свештеник-протонамесник, народни посланик рођен је у Ђурђевоу 18. маја 1891. године. Потиче из сиромашне сељачке породице. Основну школу учио је у родном месту, у Новом Саду је завршио Гимназију 1910, а потом Богословију у Карловцима.⁷⁰³ Положио је испит за професора-катихету, а у Бечу је студирао на Филозофском факултету⁷⁰⁴ и после Првог светског рата на Правном факултету у Суботици.

Био је обавезан као питомац Богословије да служи у Горњокарловачкој дијецези, али је захваљујући својим високим квалификацијама и способностима, добио најбогатију парохију у Шајкашкој, у Тителу где је предавао и веронауку у Грађанској школи.⁷⁰⁵

---

⁷⁰² АВ, Ф. 444, а. ј. 546 Писмо Ђорђа Парабућског упућено др Јовану Милекићу 8. октобра 1932.

⁷⁰³ *Ко је ко у Југославији*, Београд, Загреб 1928, 109; Штефан Худак, *Парабућски Георгије Ђорђе*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 19, Нови Сад 2002, 101–102.

⁷⁰⁴ Л. Сегги, *Сјуденци са данашње...*, 189.

⁷⁰⁵ Ш. Худак, *Парабућски Георгије Ђорђе*, Енциклопедија Новог Сада, књ.

Са Милицом Радованов из Старог Врбаса оженио се 1916. године, и имали су троје деце: синове Миленка и Светислава и кћи Марију Сеју удату Поповић. Исте године је и рукоположен у Карловцима за презвитера. Синод Српске православне цркве упутио га је 1927. на факултет у Стразбур, ради богословског усавршавања и екуменског приближавања другим хришћанским религијама.⁷⁰⁶

Уживао је велики углед међу парохијанима у Тителу и на парламентарним изборима 1931. изабран је за народног посланика за Тителски срез. Живео је и учествовао у политичком животу у Шајкашкој. Од епископа бачког Иринеја Ђирића добио је звање протонамесника, а од грађанских власти Орден Светог Саве IV и Орден Светог Саве III реда.⁷⁰⁷

Ђорђе Парабуђски био је један од учесника бурних превирања у Матици српској након шестојануарских догађаја, када се шестојануарске снаге нису помириле са поразом и настојале да нову редовну скупштину 1930. искористе за освајање нових позиција у Матици Српској. Парабуђски се приклонио групи интелектуалаца окупљених око књижевника Вељка Петровића, која је сматрала да је Матица „остала укочена и умртвљена за сваку ширу акцију”.⁷⁰⁸

Фотографија Ђорђа Парабуђског

19, Нови Сад 2002, 101–102.

⁷⁰⁶ Исто.

⁷⁰⁷ Исто.

⁷⁰⁸ Посебно је напетом атмосфери допринео чланак књижевника Вељка Пе-

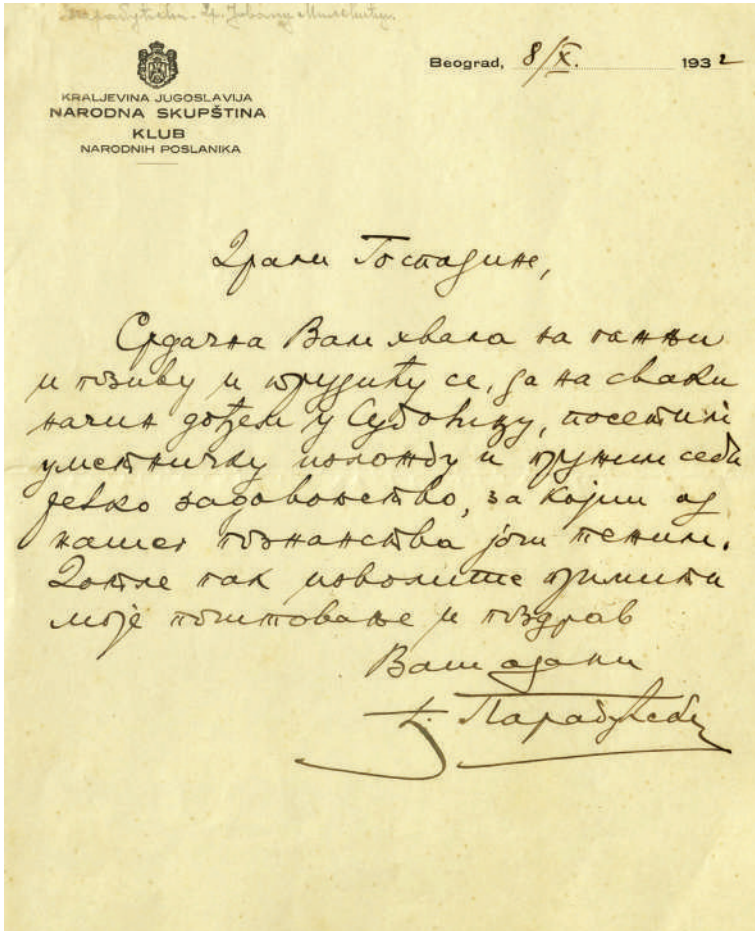

Ђорђе Парабуђски као парох истицао се лепим појањем, а свој глас високих квалитета искористио је за наступе преко Радио Београда. Са сином Миленком потоњим оперским певачем, певао је бачке народне песме.⁷⁰⁹ Отац и син су, због свештеничке дужности

тровојна који је у *Полијици* разматрао Матичину кризу и утврдио да је главни узрок био у томе што најстарија српска национална установа није могла „да схвати и одреди” свој положај и задатке према новим приликама. Уочи скупштине 29. септембра 1930. група старијих матичара окупљена око управе с Врховцем на челу, држала је конференцију у Матичиној згради, док се друга већа окупљена око Вељка Петровића састала у сали кафане Елита. Међу присутнима, били су Ђорђе Парабуђски, др Милан Кашанин, др Игњат Павлас, др Бранко Николић, др Димитрије Кириловић и други. Представници окупљени у кафани Елита сматрали су да је Матица „остала укочена и умртвљена за сваку ширу акцију” и да сем истраге над чиновницима и издавања танушних свезака *Лейојиса* за годину дана скоро ништа није урадила. Такође, демантована је и тврдња да је крајњи циљ „похода младих” да се Матица српска пресели у Београд. Изасланик министра просвете Глиша Елезовић предлагао је да се две струје споразумеју и јединствено изађу на скупштину. Шестојануарци су одредили Федора Никића, Светислава Поповића и Милана Секулића да исте вечери покушају с људима у управи да пронађу заједнички језик. Стојећи на друкчијем идејном становишту, управа није желела да режимским људима препусти руководећа места у Матици. Није прихватала тумачења да је реч о смени генерација итд. Порука је међу противницима управе у Елити с индигнацијом примљена. Никић је изразио њихово расположење када је рекао да ће они радије ићи у опозицију и наставити борбу у оквиру Матице, него се дати поткупити с неколико места у одборима. Редовна скупштина је одржана 30. септембра 1930. Види: Д. Попов, *Историја Мајице српске...*, књ. IV, Нови Сад 2001, 401–404.

⁷⁰⁹ Миленко Парабуђски, правник, оперски певач (1917–1996), још као ђак и студент, па и касније као правник, поред редовних дужности у струци наступао је као вокални солиста, изводећи старе војвођанске народне песме. Био је члан разних хорова, у којима се истицао својом музикалношћу и лепим тенором. У време када је завршавао гимназију 1937. поверено му је да диригује хором у саборним црквама у Новом Саду и Карловцима. У Београду је певао у хоровима Београдског певачког друштва, студената Богословског факултета, Јадранске страже и др. Певање је тада учио код познатог педагога и оперског певача Николе Цвејића. У годинама пред рат 1941. наступао је са својим оцем свештеником Ђорђем на Радио-Београду. Са Радио Београдом наставио је и после ослобођења, а кад је основана новосадска Радио-станица 1949. и на овом медију је редовно наступао. Прикупљао је и бележио старе војвођанске песме, које је издао у посебној збирци. Био је позван у Опери Српског народног позоришта и 1949. изабран за хонорарног сарадника. С успехом је певао у више опера. На

оца представљани на радију као дует-Браћа Парабућски.⁷¹⁰ Парабућски је издао три књиге: *Пућ новоме живоју* (1919), *Са царских двери сеоској храма* (1930) и *Ликови сјасишеља* (1936).⁷¹¹

Писмо Ђорђа Парабућског упућено др Јовану Милекићу, 1932.

сцени СНП имао је преко 50 наступа. По одласку у пензију посветио се раду у Савезу естрадних уметника Југославије и Србије; Ш. Худак, *Парабућски Георгије Ђорђе*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 19, 102–103.

⁷¹⁰ Ш. Худак, *Парабућски Георгије Ђорђе*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 19, Нови Сад 2002, 101–102.

⁷¹¹ Исто.

За време мађарске окупације Парабуђски је убијен у геноцидној рацији спроведеној око Божића 1942. године у Шајкашкој. Злочинци су и њега као и 50 других недужних жртава, претходно бесомучно ударили ногама и песницама, по свим деловима тела, и на страховитој хладноћи поливали водом, да би их потом побили пуцњевима из митраљеза.⁷¹²

У Збирци др Јована Милекића чувају се два сатирична рукописа Ђорђа Парабуђског писана у првој половини XX века. Рукопис *Чика Неца*, о општинском добошару и послужитељу и рукопис *Француски језик*, о почетку ширења учења француског језика после ослобођења и уједињења Југославије који наводимо у целости.⁷¹³

Француски језик

Ослобођењем и уједињењем, а затим и доласком Руса у наше крајеве, добио је и француски језик више љубитеља, присталица. Није тешко било избројати пре рата познаваоце француског језика. Знали су га неки професори, причало се и за неке добре партије са тешким миразом, али углавном узевши, није се неговао. Најзад, коме је и требао у Угарској?

Једино богатим удавачама, да би професионални провонадација са успехом могао парирати нећкању колебљивог ђувегије:

И онда, молим вас лепо, осим тога мираза, то је врло изображена девојка. Она свира на гласовиру, била је две године у кlostеру и што је реткост, говори и француски. Замислите, да једнога дана наиђе у ваше место некакав Француз и с њиме не уме да говори нико, осим ваше госпође. Шта то тек вреди?

Провонадација би нарочито истицао оне врлине, које кандидат није био у стању да провери. Наравно и то знање француског језика често пута је стајало потпуно у равнотежи са

---

⁷¹² Исто.

⁷¹³ АВ, Ф. 444, а. ј. 548 Рукопис о почетку ширења учења француског језика после ослобођења.

виртуозношћу на клавиру. И једно и друго силом је неговано и сузама заливано. Љубави је најмање било. Али поред завидна мираза ваљало је исфорсирати и други безусловни елемент, да би удавача с правом стекла квалификацију одличне партије, девојке из отмене куће – знаће францускога језика. Наравно много пута услед оскудице у конверзацији, француски се заборављао још пре него што би зелени венац са венчања увенуо, док се на фино укориченим нотама на клавиру дебели слој прашине нахватао.

И томе се нико није ни чудило. Та и тако је то било превентивног карактера. Друго је знање и спрема до удадбе а друго после венчања. Од девојке се тражила и виртуозност на клавиру и француски језик, а од жене опет нешто друго.

Уједињењем, дакле почео се француски језик учити нагло у Бачкој. У селу С. живео је један изразити ратни богаташ. Имао је све особине скоројевића: и мантил од гуме и рукавице од коже, каљаче, коша са краватом, капа као у господина начелника и уместо „добар дан” почео је поздрављати пролазнике са „клањам се”. Набавио је и нову спаваћу собу, у којој је после дуге препирке једва потрефио да се кревети наместе један поред другог. Своје две кћери дао је на школе. У говору је често мешао и стране изразе. Кад год је погодио, али већином неправилно. Кад је била реч о лиферовању дебелих свиња – његова најмилија тема, умео је упитати и: каква је тенденција. Језик му је једино запињао код речи интелигенција. Будући богат, необуздан и осيون постао је у селу права напаст за сељака а несносан за господу. Бацивши се на политику, убрзо је изабран и за председника организације у месту С. Од тога дана чешће је застајао и ауто пред његовом кућом. Свраћали су му често на село срески начелници, који су за њега били ситна господа, него и посланици, министри. Све је он њих дочекивао, частио, по рамену тапшао и кулици обећавао. За њега су опет врата разних министарстава била широм отворена. Код начелника, разних директора и жупана заправо је без куцања улазио. У селу пак никоме први није капу скидао. Имена високе господе, која је некад под Мађарима са страхопоштовањем изговарао, сад је и без уобичајенога „господин директор” спомињао кратко: Марко, Славко,

Жарко, Милан, Васа. Са свима је ал био интиман и све су то били његови добри пријатељи. Авај, ономе чиновнику у селу и срезу, ко би му се замерио или на жуљ стао. Његова једна реч на телефону и тај би већ био премештен. Тешко ономе независноме који би му се на јавној дражби супротставио. Ако га није могао преместити, он му је као председник комисије за опорезовање већ натрунио да би му пресело за дуги низ година. А са Немцима и Мађарима је још лакше ишло. Њих би прогласио антидржавнима и тако уђуткао за сва времена. Али срце људско је незајазиво као и ватра. Што више на њу бацамо, све је већи пламен. Све је то и нашем Панти било мило. Говорило се већ по срезу, да има нову жељу: да постане народни посланик. Та жеља му је једино остала, јер га је омео 6. јануар 1929. године.

И за сав тај углед и иметак имао је да захвали једино „фаличноме” оку због чега није ни видео рата, него за све време лиферовоа војсци дебеле свиње.

У селу се на његово доба сиромаштва убрзо заборавило. Он је лако успео да се пласира као *homo novus*. Једино једне предратне навике није никако могао да се отараси: скидао је папуче, па и ципеле када би улазио у намештену собу, као Турци пред џамијом. Иначе је доста успешно утро траг из времена немаштине, о чему није никад ни говорио, као што се у кући обешенога о ужету не говори. То је сматрао за кризу у животу или изгубљену милијонску парницу, о којој се не сме запођевати разговор. Преко тога је у мислима прелетао хитро као Нојев голуб преко воде, тражећи суху земљу, где ће стати и пријатно се задржати. Његова најмилија тема беху милијонске бројке, премештај непотребних чиновника, избори и сеоски поп, који му се једино није хтео поклонити али ни склонити.

Још на један предратни остатак би се више пута тужио. По коме се могло ући у траг, да је некада сиромашак био, а што се никако није дало изгладити. То би му одавало прошлост и по његову схватању сељачко порекло. Звао се је Панта. Име му је још једино сметало, па да се представи као нов човек. Њему се чинило, да је то и сувише неотмено име и због

тога скоро и на кума омрзнуо, јер му је очигледно метнуо грану на пут. Наравно, да је због тога и кума омрзнуо и једва је чекао или да умре или да га увреди, па да раскрсти и са кумом и матрикулама.

И од куд је баш то име изабрао код толиких лепих имена. Бар да ми надену име Тоша. Сад бих лепо могао постати Тошица.

Па ја мислим Панто, прихватила би супруга, да ти не би доликовало Тошца.

А зашто? Па ниси ти мали ни сирома, па да ти свет тепа или из жаљења говори Тошица. Спрам твога капитала теби би лепо стајало: Гедеон, Ђока или томе слично. А најпосле, не можемо ни бити у свему срећни. Нека се само капитал не крњи, па макар те баш и звали Пантом.

Није тога доста. Зашто да ми и име не звучи, као код других богатих људи? Још ће ме натерати да му откажем кумство. Па то би и иначе морао учинити. Ми сад више нисмо они који смо били. Он није спрам нас и ту нема срца. Тражићемо другога кума, а он ће ваљда тек бити толико паметан да нам опрости.

Та ако пристане милом, даћу му коју стотинарку, а ако не, онда ћу му већ наћи лека.

И тиме би се разговор о куму завршио.

У кући, дакле, нове интелигенције све је текло господски, у слози и реду, само је долазио до сукоба међу супрузима кад је било речи о васпитању двеју кћери. Чика Панта је био измирен и са кратким сукњама и са ружом и школом за играње и шетњом после вечере и пратњом неког кавалира. Када би му супруга споменула да је то модерно и господски, он би само прогутао и дозволио из страха, да не испадне прост. Само на две ствари, није могла снаја Перса никако да га наговори: да девојке уче француски и клавир. Чим би му клавир споменуо, коса би му се накостршила, или би обично плануо, али предратним речником оним из доба док је цакове носио и волове са вашара терао.

То да се ниси усудила више да ми споменеш. Он у мојој кући засвирати неће. Ваљда ми тек није врана мозак попила. Али Панто...

Па код доктора, па начелника. И где још? Ја не знам шта мислим. Све је то бадава. не могу ја од тебе направити госпо-ју, па макар још сто милијона имао. У теби остаје оно самачко до век и веков. Ове речи би одавале кулминацију гнева и у таквим приликама би снаја Персида брзо заћутала, окретала другу тему и вребала згоднију прилику па да опет почне о клавиру и француском језику. И то би морала веома опрезно чинити:

Јесил чуо шта је ново?

Да није пала Влада?

Не, него поп Пајине фрајле уче француски.

Па кад немају друга посла.

Немој тако говорити Панто.

Да како?

Па то је сад у моди. Ваљда нећеш дозволити да наша деца заостану иза попиних девојака. Овамо га мрзиш, а при том да лепше васпита своје кћери, него ли ми наше.

О клавиру и француском нећу више ни да чујем. Казао сам ти већ једанпут. Није сад реч о клавиру. Кад то не допушташ, не мора ни бити. Али француски језик би баш требало да уче. Видиш од како смо под Србијом, мађарски језик није припознат. Сада је уважен само француски. Па онда не морају оне њега баш сасвим изучити. Нека се само прочује да су га училе. Ти и не знаш колико ће им одмах скочити цена пред ђувеглијама. И друго: немој заборавити Панто, да сад није више оно доба кад смо ми били млади.

Баш си ти тупава! Прва ти ниси учила француски па шта ти фали? А добро, како би ти дала да твоја деца буду паметнија од тебе! Тек ће нам онда закерати. А што се тиче удадбе, за то ти не води бригу. Удаће се оне као бела лала, само док пукне глас, колико носе. Познајем ја многога: свршио школе, учен је доста, има лепо место али тек је сиромах, што је најглавније у животу. Тај не пита за клавир и француски језик већ колико носи удавача? А право да ти кажем није ни лепо видети ка женско чељаде много говори. Женска треба што мање да говори, поглед увек на земљу да обори и по могућству на свако питање одговори: ја не знам, питајте старије. Која много брбља, знај да је била и на ситу и на решету.

Али Панто! Кад се већ мешамо с господом, немој у томе да иза њих останемо.

Е то ти нећу попустити, па макар ми шта казала. Нахрлиће наши ланци и клавири и француски, у то буди уверена.

Ја не знам како да ти кажем, само мислим да поп Паја зна шта ради. Да богме да зна. Оне су сироте девојке, оне треба свашта да знају. Ко зна докле ће девовати. Ко зна хоће ли се и удати? Па шта ће после, кад поп Паја склопи очи? Можда ће њих клавири и удати. Можда ће морати бити учитељице, писарице код Јаше Чивутина и тако нешто. Ако буду у браку несрећне, па их муж отера, од чега ће онда живети? Можда ће им клавири и француски језик хлебац бити. Зато ти ја кажем: сиротиња мора свашта знати, јер никад не зна шта је у животу чека. Ето ти не знаш ни једно ни друго, па си прва у селу. Препознају те и министри и посланици а бележник и начелник још те и у руку љубе. Наше кћери нису спале на те гране, као поп Пајине фрајле. Док је наших ланаца, оне ће се сигурно удати. А ако их мужеви не буду поштовали, не морају трпети, ја ћу их у свако доба натраг примити, имају од чега живети.

Чујем, где деца говоре, да им француски не би требало дуго учити, пошто су већ учили латински. Баш то не волим, што је сличан латинском. Сећаш ли се мога писара Боже?

А ко ће их све знати. Колико су се само код општине измењали.

Та онај, са отрцаним штиклама, масном пантљиком на шеширу, прљавом кошуљом, дужан и богу и свету и више пијан него трезан. Ето тај је знао латински и француски. Па зар да се на њега угледам и његовим трагом идем? У само неколико речи знам латински, па ми је и то сувише. Шта би наопако било кад бих морао знати цео речник? Камо среће да нисам морао ни то научити. Зар ти је мило кад чујеш: адвокат, криминал, егзекутор, порција, операција, апелација, касација. Особито ова последња. Добро треба касати док до ње не дођеш и добијеш процес. Једино што има две честите речи које поштујем а то су: лиферација и дијурна. Остале не знам ни која је од које гора. Зато ти опет лепо кажем: далеко им лепа кућа, а особито ономе латинском.

Бранислав Кирјаковић

(Турија, 10. мај 1892 – Сента, 9. новембар 1955)

*Да би се некако одужио ономе што ишчезава, њочео сам да њискарам. Ја сам ипак њочео да се забављам сам са собом, ње њако њрекраћим ово сувише реалистичко време, којем нисам дорасишо. Јер не кажем, има и данас инетересанћних ствари и увек ће их бити, но зашто њреба да су дрући, млаћи људи који ће камен кулћуре дићи више од нас старих и зидати даље.*⁷¹⁴

Бранислав Кирјаковић

Фотографија
Бранислава Кирјаковића

Бранислав Кирјаковић књижевник и сликар, рођен је 10. маја 1892. у Турији од оца Исидора и мајке Јулке рођене Сећански, а умро у Сенти 1955. године.⁷¹⁵ Отац Исидор био је банкарске струке и радио је до пензионисања као директор банке у Паланци (Бачкој Паланци). Један од старијих Кирјаковића дописивао се са Вуком Караћем и спомињан је на црквеном сабору у Карловцима. Порекло породице Кирјаковић како Бранислав наводи је највероватније грчко: Кириакос. Мајка Јулка била је из породице Сећански из Бечеја. Њен отац Ника Сећански био је имућан трговац житом, али је због малверзација неславно страдао. Мајка му је била Гркиња из породице Четири и сви су били успешни трговци житом,

⁷¹⁴ АВ, Ф. 444, а. ј. 229 Писмо Бранислава Кирјаковића писано др Јовану Милекићу 18. новембра 1946. у Сенти.

⁷¹⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 239 Телеграм о смрти Бранислава Кирјаковића који је др Јовану Милекићу упутила Вида Кирјаковић рођена Сивочки.

имали су у Рингу у Бечу своју палату која је касније припала бечкој општини.⁷¹⁶

Бранислав Кирјаковић је најпре кренуо у основну школу у Новом Бечеју а завршио је у Новом Саду. Отац га је у Новом Саду уписао у јеврејску школу а потом у српску гимназију где је завршио један разред. Даље школовање наставио је у Ријеци јер му је отац добио место директора штедионице у Огулину. Кирјаковић у биографији наводи „Наравно да је овај нови амбијент деловао на мене колосално, али не у погледу учења, већ у погледу природе и њених лепота. Становао сам код породице Рикоти, која је имала своје позориште, те сам наравно цабе посећивао представе и опере. То су били врло интересантни људи. Један је био сакупљач слика и финансирао је једног врло доброг сликара. Други је био сликар и правио врло добре марине и добијао златне медаље на изложбама. Њихова сестра била је удата за Церноголера, који је био помоћник директора фабрике торпеда и код ког сам ја становао. И он је био у доколици мазало без талента, а ја сам био фамулус, па сам и ја од тога нешто наследио. Тај сам дар после толико развио, да ме је један Талијан, дрварски трговац, хтео да школује за свој рачун, али ме мати није дала за сликара, бојећи се да ћу становати на тавану”⁷¹⁷

Из Ријеке се преселио у Загреб, где је матурирао на загребачкој трговачкој академији.⁷¹⁸

Након завршетка школовања најпре је радио у Трсту као кореспондент у Средишњој банци чешких штедионица и како наводи „био је врло горд на своје звање, јер су банкарски чиновници, били тада чиновничка елита”. Потом одлази у Суботицу 1914, па у Ријеку 1917. године где је радио у Ријечкој пучкој банци. Поново се враћа у Суботицу, а потом одлази у Госпић где ради као директор Српске штедионице. Из Госпића прелази у Нови Сад за директора

⁷¹⁶ АВ, Ф. 444 а. ј. 230 Биографски подаци о Браниславу Кирјаковићу, Сента (25. новембар 1946).

⁷¹⁷ Исто.

⁷¹⁸ АВ, Ф. 444, а. ј. 224 Аутобиографија Бранислава Кирјаковића, а. ј. 230 биографски подаци о Браниславу Кирјаковићу, Сента (25. новембар 1946).

филијале Словенске банке. Из банкарске службе прешао је у државну службу и радио у Министарству финансија у Београду, а после тога прешао је у самоуправну службу као финансијски саветник и главни рачуновођа у Општини града Сенте од 1926. до 1941. године. После рата и капитулације, вратио се као резервни официр кући у Сенту, одакле је пребегео 15. маја 1941. у Србију, прешао у активну војну службу, те био додељен на рад Војном музеју на Калемегдану.⁷¹⁹

По ослобођењу Бранислав Кирјаковић се враћа у Сенту и ради код Комесаријата житарских радњи и магацина као благајник и в. д. комесара.⁷²⁰

Као књижевник, песник почео је да сарађује у *Вијенцу* где су му објављени првенци под уредништвом Луначека, потом се јавља у *Савременику*, друштву хрватских књижевника. После тога своје песме штампа у *Српском књижевном гласнику*, *Лейхойису Мајицице српске*, *Мисли*, *Кријици*. За живота није издао целокупну збирку песама. Неке од песама преведене су му на мађарски језик.⁷²¹ Богдан Поповић за његову поезију дао је врло лепу оцену.⁷²²

У Архиву Војводине, у Збирци др Јована Милекића чувају се песме Бранислава Кирјаковића писане у току избеглиштва у Београду (1942–1943). Песме су посвећене др Јовану Милекићу за успомену на заједнички рад за време избеглиштва у Војном музеју на Калемегдану у Београду. Пошто је реч о песмама које су мало познате, наводимо их у целости. Реч је о тринаест песама: Антички мотив, Пустолов на жалу, Бура у луци, Стара песма, Морнар у лучкој крчми, Бачко село, У сутону, Завејане песме, Растанак, Салаша, Из галерије портрета, *Marche funebre*, Пролеће у луци.⁷²³

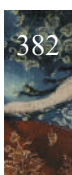
⁷¹⁹ Исто.

⁷²⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 227 Писмо Бранислава Кирјаковића писано др Јовану Милекићу, 17. новембар 1945. у Сенти.

⁷²¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 224 Аутобиографија Бранислава Кирјаковића, а. ј. 230 биографски подаци које је Бранислав Кирјаковић писао др Јовану Милекићу 25. новембра 1946. у Сенти.

⁷²² АВ, Ф. 444, а. ј. 227 Писмо Бранислава Кирјаковића писано др Јовану Милекићу 17. новембра 1945. у Сенти.

⁷²³ АВ, Ф. 444, а. ј. 223 Песме Бранислава Кирјаковића.

Антички мотив

Под пупчасто модрим и пламеним небом
Горе наше страсти ко велике лучи,
И сви смо пијани песама и вина,
И докле нас сунце гађа из висина
Са стрелама оштрим
Вриште наша тела, сливена из тучи.

Нас велика жеђа бесконачна мучи
За пространством неба и врсима гора;
Ми би хтели дахом једним искапити
Сва језера горска и сва плава мора.

И док наже женке путене и наге
У сенкама леже ко гроздови зрели,
Нас голица један широк талас смели
Наше младе крви,
И хтели би листом
Док се цилитамо и јашемо ждребад
У јуначкој игри да будемо први,
Јер то тражи од нас вековима тако
Понос наше крви,
Понос наше крви.

18. октобар 1942. Београд

Пустолов на жалу

Разбио се месец као ћуп на цаце
и просуо сребро поврх морских вала,
и својим теретом напунио лађе,
што везане шкрипе крај каменог жала.

Ја, пустолов смели и ђак Магелана,
хтео би да, ноћас, код првог крчмара

заложим сву вредност овога товара
за неколко бучно проведених дана

уз веселу песму и румено вино.
Па кад и последње испијемо чаше,
и пијано друштво растуримо наше,

да у светлој ноћи као ова што је,
на ново лутање опет кренем своје,
без жалости што се сав товар расплино
на весеље, песму, девојке и вино.

29. јануар 1943, Београд

Бура у луци

Фијуче бура кроз ужад и жице,
и као паклен инструмент свира;
сваки јој удар болно резонира
у мени као крик рањене птице.

Престрављен бежим кроз празне улице
и напуштене скверове, без душе,
и видим где се љуљају и руше
димњаци, куће и ноћне скитнице леже смрзнуте.

Гром је као стрела треснуо јарбол и срушио једро.
Тежак је облак ко препуно ведро
просуо пљусак на видокруг цео,
да и последњи жар угаси врео
у котлу лађе, што дим пушта бео
као остатак страшнога опела.

6. фебруар 1943, Београд

Стара песма

Једна ме песма опчини́ла стара,
Што сам је некад у младости чуо:
Ко да се бисер на мрамор просуо
у крвав сутон, што ватром изгара.

У њој је било много јоргована
и топлих снова, ко птичијих гнезда,
и падало је са високих грана
на моје очи много, много звезда.

Данас ме опет иста песма срела
у позну јесен, једног кишног дана,
када сам крено из свог хладног стана
са много јада и чемера доста.
Она ме позна и ко милог госта
Поздрави топло и сва раздрагана
са два акорда заносна и врела.

11. фебруар 1943. Београд

Морнар у лучкој крчми

У топлом оку модри океани
и неслућене, невиђене бајке;
у усти лула и чаша Јамајке
на голом столу.

Сви меридијани његовим трагом
беху посејани.

Са врха једне високе катарке
он је све земље опловио жарке,
и живот лио бујан, разуздани

под топлим небом свих архипелага.
Сада, у крчми, раздире га снага
и цео живот испразан почива,

ко морске рибе, бачене на песак.
Он пијан, усни буре громки тресак,
И са брацером, која поскакива,
из крчме наже, уз кикот и пљесак.

12. фебруар 1943. Београд

Пролеће у луци

На тргу много рибе па светлуца
и отсијава на јединствен начин;
из крчме бије мирисави зачин пржене скуше.
Старац с муком муца

наш језик сочан у старом базару,
и бира ретке, егзотичне ствари.
Пред кућом стоје докони рибари
и препиру се о дневном пазару.

Сав живот тече у лакој каденци
ранога јутра, што све засмејава.
На тргу пљуште весело студенци

и размећу се у хиљаду шара
Кроз целу луку талас провејава
пролећа, што све прозоре отвара
и у застави лађа поиграва.

15. фебруар 1943. Београд

Marche funebre

Ромиња ситна киша у јесени
и душу моју нагриза полако,
и шапуће ми тихо, све једнако,
да су ми снови у њој погребени.

Ја венац носим за њих исплетени,
Невидљив венац од оштрога трња,
и место траке остатке од прња
свих дана, што још остадоше мени.

И зато плачу сада повијени
сви дрвореди, куда погреб ступа,
док моје срце са ударцем лупа
погребног марша.
Свуда завијени стоје углови и стазе;
И људи, који овуд наилазе,
Застају голе главе откривени.

16. фебруар 1943. Београд

Из галерије портрета

Војник у визиру
с руком на рапиру
из слике ме гледа.

У очима носи као
Као да пркоси
Дава грумена леда.

Чипком око врата
и крстом од злата
у раскорак стао.

С руку крв је спрао
и дар богат дао
цркви, манастиру.

Сад труне у миру.
На златном путиру
име урезао.

Поста славан предак.
Некад гусар редак:
пљачко је и клао.

27. фебруар 1943. Београд

Бачко село

Један мали облак вечно насмејани, што виси над селом
и шор чистих кућа бело окречених у сенкама дуда,
и прашине свуда
још од памтивека;
с времена на време ње се Господ сети,
и пуном је кантом кишнице полива.

Ал су зато лепи кукурузи лети
и жита у класу;
као да се љуљаш на златном таласу
белог, мирисавог, пшеничнога хлеба,
и мислиш умрети.

Измеђ тебе и тог бесконачног неба
само један корак до среће ти треба,
јер се душа твоја већма пуна прелива
ко сокови зрелих бостана и врежа,
и тихо почива
поред ладолежа.
На селу се седи, разговара, снива
И од једне приче данима ужива.

Само месец ноћу гробља оплакива
и са босиоком крстаче окади.
А кад низ друм друм крене
да се прашине умије, расхлади
у широкој Тиси,
стане ту над реком
и ко окачени фењер неки виси.

У сутону

Ко лаки играчи
На западу скакућу несташне боје
и суноврат падају у модру ноћ.
Крошње су ко птице уморне пале

Огромне по гнезду,
и зелено паперје лако скупиле на опрезан сан.
Негде се кристалних звона крхки гласови дробе,
и модар натапају дах.

Над сребрно вијугавом реком
Прозрачни мостови висе
у готском и оштром луку,
и неко је дигао руку
дрхтаву и бледу
да прву упали звезду.

Ми смо се у сутон разишли по путу
Ко монаси у дугачком реду,
и побожно док смо купили у скуту
наше блиставе снове,
слушали смо с језом где моли и зове:
глас један далеко на реци,
глас један што се утапа,
глас један дрхтав у мраку.
Као цубок уз извесно предосећање онога.

Завејане песме

Незнам дал ће икад ове песме моје
Угледати светлост дана,
Ил ће свака страна бити завејана,
покривена снегом.

Али кад окопни и дуне под брегом
ветар што ћарлија,
нешто ће да крене испод ледене коре,
нешто да проклија.

И неко ће можда, кад пролеће гране
и листати стане,
да прочита који стих што му се свиди,
и да га гане.

И рећи ће, можда: гле ово за ме
Нешто сасвим ново,
Да са цвећем првим у пролеће рано
процвета и слово.

Растанак

Ја бадава чекам нешто што ће доћи,
ко падање сфера у модрину неба;
снове моје луде покопати треба
у дубину ноћи.

Све ће тако сиво и без наде проћи,
Ко чекање песме с расклимане дирке,
и без дочекане, надземаљске свирке
растанак ће доћи.

Дај ми, пружи руку, јер се светла гасе
куда на пут мислим бесповратан ићи,
и на којем слушам, пре нег што ћу стићи,
већ прве таласе

вечитог ћутања и потпуног мира;
сва су сунца пала, све звезде угасле,
само ноћи, ноћи, оне су нарасле
дубином свемира.

Салаши

Котрља се сунце друмом
и прашину диже ситну у сутону;
салаши ће да утону
у мрак сиви.

Испред куће багрем криви
развејаће мирис меда на све стране,
и ветар ће танке гране да заљуља.

По мраку ће да се шуља
Беспризорно неко псето и да лаје;
Одисаће млеко стаје и сириштем.

А пред нашим степеништем
Просуће се небо пуно свећицама
ко решето кокицама раскоканим.

Након ослобођења престао је да се бави поезијом, јер како наводи „Моје писање је за ово време староставно. Сада је све другачије, и песници више не јашу на Пегазу, већ на трактору”.⁷²⁴ „[...] Престао сам да певам јер сам увидео да ни то ништа не вреди. Свуда постоје неке организоване котерије, које примају своје најближе. А дошао сам и до убеђења да ја не знам тај српски језик са којим пишу нове поете. Ја од тога ич не разумем и не поимам. За мене је то кула вавилонска, где су сви језици помршени. За све ово време од кад сам се кући вратио, штампали су ми само свега две песме; једну у Задарској ревији а другу у новосадском Дневнику. После овога неуспеха прешао сам на молерај [...]”⁷²⁵

⁷²⁴ АВ, Ф. 444, а.ј. 223 Песме Бранислава Кирјаковића.

⁷²⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 238 Писмо Бранислава Кирјаковића писано др Јовану Милекићу 11. новембра 1954. у Сенти.

Из писма од 18. новембра 1946. године које је Бранислав Кирјаковић писао Јовану Милекићу дознајемо да се још спорадично бавио поезијом. Како наводи „До сада нисам ни писао ни сликао, али пре неки дан је почело нешто да се у мени кобеља, шта ће од тога испасти то још не знам. До руке су ми доспели 'Акорди' конта Ива Војновића, коју сам купио још 1917. године и тада је прочитао. Мени се код њега свидео онај изразито дубровачки језик и стил, као и рафинирани укус, који је имао и са којим је знао мајсторски да барата, те га ради тога, сматрам једним од класика, можда закаснелих. Ти знаш да сам и ја провео изванредан број година на Приморју, те сам том приликом упознао тамошњу романску културу и наших људи, који су свет за себе, особито они старији, који су духом врло фини, и носе патину наших старина, које полако и неминовно пропадају.” Да би се некако одужио ономе што ишчезава почео сам да пискарам и за себе написао две песме Скалине и Кампанил које сам посветио сени конта Ива Војновића.⁷²⁶

Скалине

Од мрамора белог, исклесане фине,
до тебе ме воде глатке скалине.

Оне, од страдуна ћа на горе скрећу,
где је твоја вила, што стоји у цвећу.

Ту вијојле цвату и чемпрес се диже,
и небо се отуд гварда много ближе.

Ти си овде црна, затворена сама,
и по вас дан збориш чиопама.

---

⁷²⁶ АВ, Ф. 444, а.ј. 229 Писмо Бранислава Кирјаковића писано др Јовану Милекићу 18. новембра 1946. у Сенти.

И не мариш што сам сенка нека,
што на стисак руке и твој поглед чека.

Што ти под перголом чиним променаду,
да ме сви факини аморозом знаду.

А после, кад луна у финештре сине,
ја се, неутешан, спуштам низ скалине.⁷²⁷

Кампанил

За душу своју то је Кнеже диго,
да би у небо после смрти ситиго.

И криж ставио од жутога мједа,
да свак се диви кад на пијац сједа.

Да звона што врх кампанила красе,
јутро и подне и вече огласе.
Да сваки вапор, што у луку стигне,
на поздрав своје бандијере дигне.

И да морнари, што изван луке
кад чују звона, у криж ставе руке.

Да свак се сети своје задње уре
кад умире, или бесне буре.⁷²⁸

⁷²⁷ АВ, Ф. 444, а. ј. 223 Песме Бранислава Кирјаковића, ауторске напомене у вези са значењем речи (за песму Салаши).

⁷²⁸ АВ, Ф. 444, а. ј. 223 Песме Бранислава Кирјаковића, ауторске напомене у вези са значењем речи (за песму Кампанил).

Кирјаковић је поред књижевности имао и дара за другу врсту уметности, сликарство. Из писама упућених доктору Милекићу дознајемо да се педесетих година све више бавио сликањем и учествовао на тематским групним и самосталним изложбама у Суботици, Сенти и Новом Саду. Највише је сликао аквареле. Кирјаковић говори и о тешкој позицији у друштвеној средини и афирмацији мање квалификованих сликара. Како наводи „ту су се удружили сликари са помућеним правцима и никог не пуштају близу, који нема исте погледе. А међу њима сваки десети нешто мало вреди, а оно друго ни пас са маслом не би појео.” Такође, наводи да се у Сенти основала сликарска колонија на иницијативу сликара Ача, уз подршку Градског музеја и да колонију „издржавају са опсрбом и станом земљорадничке задруге, док ту раде а са продајом градски и срески одбори”. Да је колонија проширена и на друга места у Војводини, да у сваком месту имају „по једног од својих чланова, који их у свом месту гура и посредује за продају слика”.⁷²⁹

Бранислав Кирјаковић је 1947. држао курс књиговодства у Сенти. У почетку је имао око 30 полазника. Касније се број полазника смањио. Како наводи „Изгледа, или им моја наука није јасна или им је превише јасна”. Курс је држао до 1949. године.⁷³⁰

У писму упућеном Јовану Милекићу 25. октобра 1948, Кирјаковић пише да би требало да постане управник Музеја у Сенти, али да постављење никако не долази од стране Главног народног одбора и да га с друге стране зову у Србију за сталног наставника књиговодства. Како наводи „С обзиром на то да нико у свом месту није пророк, то изгледа, да ћу се и ја као Јоаким Вујић одлучити на путешствија”.⁷³¹

Иако пензионисан, због тешких материјалних околности радио је у Сенти хонорарно као шеф рачуноводства пољопривредног добра

⁷²⁹ АВ, Ф. 444, а. ј. 237 Писмо Бранислава Кирјаковића писано др Јовану Милекићу, 11. новембра 1953 у Сенти.

⁷³⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 231 Писмо Бранислава Кирјаковића писано др Јовану Милекићу, 22. новембра 1947. у Сенти.

⁷³¹ АВ, Ф. 444, а. ј. 233 Писмо Бранислава Кирјаковића писано др Јовану Милекићу, 25. октобра 1948. у Сенти.

„Напредак” до марта 1954. године.⁷³²

У писмима упућеним др Милекићу присутни су сета и жал због немогућности пресељења у неку развијенију средину.

Бранислав Кирјаковић, уметник који је током свог живота показао изразите склоности ка двома уметностима и преточио их на платно и папир, последње године свога живота провео је у сагледавању прошлости, преиспитивању начела и мерила вредновања уметности и благој резигнацији према садашњости. Преминуо је 1955. године у Сенти, оставивши за собом видног трага који је захваљујући др Јовану Милекићу и нама данас познат.

Богдан Вучетин

(Жабља, 4. децембар 1895 – после 1954)

*Драги Јоцо шаљем ти биографију из које ћеш се и сам уверити да нисам постојао знаменити већ само просечан професионал човек.*⁷³³

Богдан Вучетин

Богдан Вучетин публициста и примењени уметник-графичар од оца Новака и мајке Данице рођене Малетин рођен је 4. децембра 1895. године у Жабљу. Породица Вучетин потиче из Грахова (Црна Гора) одакле је мигрирала уз Паштровиће, далматинском обалом до острва Хвар где се покатоличило знаменито изданак лозе, књижевник Шиме Вучетић, затим прелазе преко Лике и као граничари насељавају се у Шајкашкој у Тителу и Жабљу, док се један огранак насељава у Срему у селу Товарник.⁷³⁴

⁷³² АВ, Ф. 444, а. ј. 238 Писмо Бранислава Кирјаковића писано др Јовану Милекићу, 11. новембра 1954. у Сенти.

⁷³³ АВ, Ф. 444, а. ј. 124, Аутобиографија Богдана Вучетина, Београд (5. октобар 1954).

⁷³⁴ Исто.

Фотографија Богдана Вучетина

Богдан наводи да се презиме употребљавало и као Вучетин и као Вучетић. „Вучетићи се углавном презивају интелектуалци као на пример Јаков и др Илија Вучетић, Титељани. Др Илија Вучетић је био знаменита личност Милетићевог доба у Новом Саду. Нада српског песништва био је Младен Вучетин, Жабаљчанин, који је учио Гимназију у Карловцима, али је умро у раној младости. Његове песме штампане су у *Даници* и *Босанској вили*”.⁷³⁵

Лоза Новака Вучетина, земљорадника, била је имућна. Надимак породице је био Мандин по енергичној Богдановој прабаби. За време феудализма у Аустро-Угарској стекли су племство.⁷³⁶ Крштено име му је било Божидар, али како

каже „целог живота сви ме зову Богдан”.

Основну школу завршио је у родном месту. Затим, завршио је пет разреда Гимназије у Сегедину, Кишкунхалашу, Новом Саду и Nagykolosu (Великом Клижу). Положио је и један разред Учитељске

⁷³⁵ Младен Вучетин рођен је у Жабљу 1845. Основну школу завршио је у родном месту, 4 разреда Гимназије у Новом Саду, а пети, шести и седми разред у Карловцима, као „благодејанац“ по препоруци проте Максима Папића из Жабља. Био је одличан ђак и велики родољуб. Преминуо је 9. јула 1863. од туберкулозе и сахрањен у Жабљу. Беседу на опелу држали су мошорински прота и професор новосадски, Добривој Вукадиновић. Другови из Карловаца: Панта и Стеван Поповић, Миша Димитријевић и Илија Огњановић; АВ, Ф. 444, а. ј. 124, 127.

⁷³⁶ АВ, Ф. 444, а. ј. 124 Аутобиографија Богдана Вучетина, Београд (5. октобар 1954).

школе у Пакрацу. Завршио је Трговачку академију у Кечкмету, Сомбору и Сегедину.⁷³⁷

Још у Кечкмету дошао је у контакт са професором Васом Стајићем, који је од 1910–1914. био истакнути националиста. Био је претплатник и сарадник његовог часописа *Нови Србин*. У том часопису објавио је један чланак. „Понесен овом струјом претплатио сам се у мору мађарије у Кечкмету на Српски књижевни гласник и Српску књижевну задругу, због чега сам био ухапшен 1914. године после атентата на Франца Фердинанда, престолонаследника Аустро-Угарске монархије, а под сумњом да сам био члан Народне одбране”.⁷³⁸

Као ђак друге године Трговачке академије у Сомбору био је хапшен због „велеиздаје и дражења” као „великосрбин” и осуђен на шест месеци затвора са одслужењем казне у сегединском „Csillag bortonu” – казнионици. По одслуженој казни регрутован је у 6. домобрански пук у Суботици. После обуке од три месеца, отишао је маршом са 12. батаљоном на Галицијски фронт, са квалификацијом „политички сумњив”. Потом се вратио у Суботицу у реконвалесцентни одељак „Labadozo” на Халашком путу, све до 1917. када је прекомандован у Школу резервних официра у Будимпешти. По завршетку школовања, вратио се у Суботицу где долази у сукоб са командантом батаљона, капетаном Турнером, због дефетистичког става као српски националиста, услед чега га хапсе и из затвора шаљу у Боку Которску у другу *Verteidigungsku* команду у Црквицама, где се водила борба против ондашњих тзв., комита. Богдан наводи „Уместо борбе, ступио сам с њима у везу и постао њихов обавештајац”.⁷³⁹

Добивши „*Studienurlaub*” отишао је у Беч и уписао се на Експортациони академију. Тамо га је затекао преврат. Са групом официра Срба, организовао је побуну 76. Сремског пука и са пуним наоружањем од 70 вагона „одводимо га у Загреб и стављамо на расположење Народном вијећу СХС”. Богдан наводи да га је Народно вијеће

⁷³⁷ Исто.

⁷³⁸ Исто.

⁷³⁹ Исто.

послало са два официра Симом Николићем и Симом Дињашким на словеначко-италијанску границу где су разоружали аустроугарску војску у повлачењу. Наводи „Том приликом смо заробили и фелдмаршала Поћорека”.⁷⁴⁰

По стишавању ратних дејстава вратио се у Жабал и почео активно да учествује у политичком животу. Затим је отишао у Беч како би довршио студије Експортакадемије.⁷⁴¹

По завршетку школовања ступио је у службу Српске банке у Загребу. Међутим, напушта банку и почиње да се бави графиком и како каже „још увек кокетује са публицистиком”. На позив др Милана Ђурчина универзитетског професора, књижевника и уредника *Нове Европе* у Загребу, пише чланак у војвођанском броју *Нове Европе* књига XVI 1927. број 6 од 26. септембра 1927 под насловом „Култура Војводине с наличја”. Богдан наводи: „Због оштрог става према учмалој војвођанској интелигенцији настаје полемика између мене и професора Богољуба Прешиха из Новог Сада у београдском дневнику *Реч*”.⁷⁴² У свом одговору упућеном Богољубу Прешиху, Богдан наводи:

„Изашао је у подлиску нападај с олимпијске висине на чланак *Култура Војводине, с наличја* из пера суплента новосадске гимназије г. Богољуба Прешиха и пун је неозбиљних личних увреда и инвектива. А где случајно нападач одобрава многе моје наводе! И сам признаје да није из уже Војводине, па према томе и не може познавати онако прилике и душу војвођанског сељака како га могу познавати ја који сам рођен у срцу Шајкашке у сељачкој породици...Ја сам скромног мишљења да је боље да не кријемо своје слабе стране, већ да их изложимо храбро и јавно анализи ма колико не живимо у времену када је опортуно бити искрен. Ја сам дошао до закључка, да ово ћутање Војводине није добро и да само време и природа веома споро исцељују ране услед чега ми се чини целисходније рањеника смело положити на операциони сто пред југословенским народом па евентуално изазвати и живу

---

⁷⁴⁰ Исто.

⁷⁴¹ Исто.

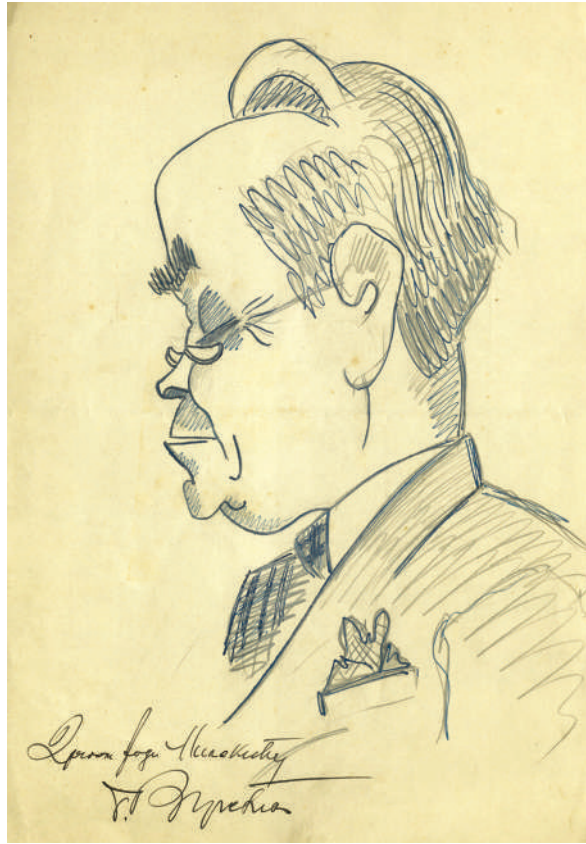
⁷⁴² Исто.

дискусију, и активност Војвођана, па ма био и дезавуисан. Неће ми бити жао чланка ако га неумитна али праведна критика дезавуише, само ако њено послужи сврси и изазове Војвођане на отпор и рад, да покажу његову неоснованост. Мене боли да Војводина од које се с правом очекивало стоји данас као најинертнија наша покрајина, она Војводина која је у своје време са шачицом људи створила тако брзо једну снажну организацију и преживела много пре осталих српских покрајина све културне фазе грађанског живота. Г. Прешић насупрот пишчевом гледишту, мишљења је да је боље лечити се и даље 'бацањем угљева' и бапским лековима, само да не би остали Југословени дознали од чега болује Војводина. Да би тај ефекат постигао, он се маша чак у нашу славну прошлост и хвали се нашим негдашњим здрављем и заслугама које ја никад нисам оспоравао, него сам баш ради тога и постао песимистом... Управо ја својим чланком нисам покопао Војводину него сам изнео њено предратно стање малаксавање и срозавање са оне висине на којој је некада стајала и на којој би требало да буде. Где је војвођанска интелигенција? Наравно не и њени изузеци, већ она велика целина која ради и организује послове? Где су трагови, где јој је реч? Војводина и данас има сразмерно највише интелектуалаца, па ипак се реч Војвођана најмање чује. Њени рођаци посланици, када су уз власт, без гриже савести изгласавају у овој држави све оно што активни и смелији натурају на штету Војводине...Г. Прешић ми нарочито замера што сам одао хвалу сељаку а не интелигенцији. Рођен сам и одрастао међу сељацима, па их добро познајем и више ценим онај драгоцени национални инстинкт у сељака него мудрост и 'префриганост' већине наше интелигенције. За културно и активно стање у Војводини данас одговорна је интелигенција, јер сељак даје само хумус на којем треба да се развије култура интелигенције. Господин Прешић је цело време рата преседео у Новом Саду а ја сам прокрстарио целу Војводину, и проживљавао и прилике и неприлике живота у касарни и на бојишту, где су били Војвођани. И баш зато што сам служио мађарску војску могу рећи да сам изблиза видео и чуо шта се ради и шта се мисли. Нисам ја тврдио да су сви Војвођани мекушци, већ сам регистровао и такве случајеве... И сам г. Прешић признаје да има

истине у животу војвођанских Срба дошло до извесног застоја и да се не може порећи нити је то икоме потребно да је пре рата било таквих случајева међу српским војвођанским интелегентима који су скретали путем однарођивања, да је било сељака који су економски малаксавали, задуживали се и стајали немоћно пред финансијски одлично организованом инвазијом Немаца и Маџара. Али он даље каже да то није било све тако очајно... Истина било је много горких часова и националних разочарања и признаје г. Прешић и позива се на Вељка Петровића, да то разочарање ублажи. И ја сам се позивао на Вељка Петровића и дао сам му за право када је рекао да међу нама има много љигавих ко балави пуж. Част изузецима, па и Прешићу, али што ћемо имати све оне љигаве прећуткујемо и даље кријемо. Господин Прешић вели да војвођанска интелигенција није спавала, па у њу и себе убраја. Ја то за њега нисам ни рекао. Он међутим каже за мене да сам сањиво помогао дремеж оних који су дремали! Морам сада бити мало нескроман, па дати бар неке податке своје биографије. Хапшен 1914 у вези са Сарајевским атентатом, па године 1915. поново одведен у затвор у Сегедин, суђен сам и осуђен ради велеиздаје и дражења. После издржане казне предат сам ескортом војсци, која ме је након тортуре од 6 недеља нисам смео ни с ким разговарати нити ићи у варош, морао сам одвојено у једној штали спавати, послат на фронт са посебним документима. Имао сам прилике да у батаљонској канцеларији шестог маџарског пешадијског пука рекнем капетану у очи да Господин капетан брка појмове када ме назива Маџаром српског материнског језика. Ради чега сам опет ухапшен и послат у Албанију. У Боци Которској (где и данас живи наредник Медина, који је осумњичен за побуну у Боци Которској, и који ово може посведочити) крао сам и достављао све поверљиве наредбе Бециркс команде... Уосталом нека господин Прешић прочита чланак Миленка Гавриловића у Летопису књига 313, па ће се уверити да ја нисам усамљен у својим закључцима”.⁷⁴³

⁷⁴³ АВ, Ф. 444, а. ј. 126 Концепт одговора Богдана Вучетина на критику његовог чланка „Култура Војводине, с наличја”, коју му је упутио Богољуб Прешић.

Богдан Вучетин је у Панчеву 1929. покренуо новински лист *Гласник*. У исто време као ванполитички недељник појавио се и *Панчевачки глас* под уредништвом Ладислава Гонде. Пошто су били слаби изгледи да се поред *Панчевца* ова два листа одрже, дошло је до фузије *Гласа* и *Гласника* а од осмог броја 16. марта 1929. лист је излазио под новим именом *Панчевачки гласник*. Иако су се бавиле локалним питањима за која су Панчевци били заинтересовани, ове новине су биле у тешком материјалном положају, а уз то су Гонда и Вучетин имали различите ставове. После 17. броја 18. маја 1929. они су се разишли, а *Гласник* је обустављен. Вучетин је одлучио да сам настави издавање листа. Осамнаести број се појавио 28. септембра 1929, али са знатно измењеном формом. „Услед административно-уредничких неприлика стављамо лист на расположење трговцима”. Тако је *Панчевачки гласник* постао рекламно-огласни лист, који је поред реклама и огласа попуњавао простор написима из других новина. Претежно је био бесплатно дељен, јер су огласи покривали све трошкове. Излазио је до 20. децембра 1931. године.⁷⁴⁴

Графика Богдана Вучетина

⁷⁴⁴ Д. Попов, *Српска шtamпа...*, 337.

Богдан постепено престаје да се бави публицистиком, а све више предмет његовог интересовања постају графика, привредна пропаганда и реклама.

У Београду је основао свој атеље Облик, и у исто време писао чланке за *Полиџику*, држао предавања из модерног пословања и написао брошуру *Како се саставља реклама*. Како наводи: „Ову врсту делатности оснивам и разрађујем први у Србији, а трећи у Југославији и стичем завидно име и просперитет”⁷⁴⁵.

За време Другог светског рата, 1941, Немци су га заробили као страног официра. „Робовао сам у VI В. Oflagu Warbururg и XII Oflag Nurnbergу. По ослобођењу, као убеђени социјалдемократа предајем целокупно своје знање, пословање и средства држави”⁷⁴⁶.

Богдан Вучетин је био директор државне Маркарнице, потом Земаљског предузећа примењених уметности Облик и Графолик, Завода за примењену уметност.⁷⁴⁷

Оженио се 1924. Загорком Константиновић, кћерком панчевачког трговца Васе и мајке Дарине, рођене Сапунџић. Загорка је преминула од туберкулозе 1943. године. Имали су двоје деце, кћерку Даницу која је била професор руског језика на Војној академији у Београду, борац из 1941. и бивши службеник посланстава у Софији и Риму. И сина Новицу који је био дипломирани економиста, службеник-пропагандиста Галенике и Богданов сарадник у примењеној уметности. Био је борац на Сремском фронту.⁷⁴⁸

У писму упућеном др Јовану Милекићу 5. октобра 1954. наводи „Изоставио сам и велику љубав коју сам гајио према Катенки Манојловић, твојој рођаци, мада је у моме животу одиграла велику улогу. Нашли смо се касније у Загребу када је била већ распуштеница, но и тај сусрет је био више трагедија него радост. То би био један роман за себе”⁷⁴⁹.

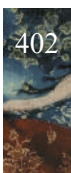
⁷⁴⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 124 Аутобиографија Богдана Вучетина, Београд (5. октобар 1954).

⁷⁴⁶ Исто.

⁷⁴⁷ Исто.

⁷⁴⁸ Исто.

⁷⁴⁹ Исто.

Ђорђе Бељански

(Сомбор, 3. април 1905 – Нови Сад, 30. мај 1966)

*Драћи мој Јоцо, њријайно сам се изненадио кад сам се јуче
враћиио с њуџиа и заџекао џивоју карџиу. Још више ме је изне-
надило њраво да џии кажем, да сџремаиш неко дело о бачким
јавним радницима. С обзиром да си се сеџиио и мене и урачу-
нао у џие раднике, шџиа да радим морам да одџоворим и џоша-
љем неке џодаџике о себи.⁷⁵⁰*

Ђорђе Бељански

Фотографија Ђорђа Бељанског

⁷⁵⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 41 Аутобиографија Ђорђа Бељанског, Београд (21. април 1950).

Ђорђе Бељански новинар, преводилац, рођен је у Сомбору 3. априла 1905. године у породици сиромашног занатлије. Гимназију је завршио у Сомбору, а после матуре, 1924. године напустио је Сомбор и најпре се у Београду уписао на Шумарски факултет, али разочаран, пошто студије нису испуниле његова очекивања у другом семестру прешао је у Загреб на Високу комерцијалну експортну академију, а потом се следеће године уписао на Правни факултет.⁷⁵¹

Како наводи „Волео сам више живот него учење и полагао сам само на експортној, а на праву нисам дао ни један испит”. У лето 1926. када је дао последње испите за семестар на Академији морао је да се врати у Сомбор, јер није имао више средстава за издржавање на студијама. Исте године, постао је дописник *Полиџике* у Сомбору, а после три месеца понуђено му је да пређе у Суботицу за дописника, где се у децембру 1926. уписао на Правни факултет који је апсолвирао, али није дипломирао. Ђорђе наводи „Новинарски позив ме је занео и нисам имао стрпљења и да студирам, иако је у то време у Суботици лако било полагати. Ја ипак нисам то искористио”.⁷⁵²

Радио је као дописник *Полиџике* у Суботици 1928. и ту је заједно са Милојем Драговићем покренуо и краће време уређивао независни лист *Субоџички весник*.⁷⁵³ Лист је излазио два пута недељно и у своја 23 броја веома се критички односио према Влади, сматрао је да нема јасног правца ни у спољној ни унутрашњој политици, да не познаје прилике у Војводини и да је Покрајину препустила онима који су били настројени у мађарском духу.⁷⁵⁴ Бељански је годину дана радио и у редакцији *Дневника* 1929. године. Сарађивао је и са другим листовима у Суботици и Новом Саду, а више година био је дописник загребачких *Новосџи*.⁷⁵⁵

⁷⁵¹ Исто.

⁷⁵² Исто.

⁷⁵³ Б. Гајић, *Ђорђе Бељански*, СБР, књ.1, 487–488.

⁷⁵⁴ Д. Попов, *Срџска шџамџа...*, 275.

⁷⁵⁵ АВ, Ф. 444, а. ј. 41 Атобиографија Ђорђа Бељанског, Београд (21. април 1950).

Издао је и неколико илустрованих књига за децу и сарађивао и у *Књижевном северу*. Као дописник *Полиџике* више пута је одлазио у Мађарску и Румунију, а потом је у октобру 1939. био дописник *Полиџике* у Пешти. Ту је остао до 5. априла 1941. када се вратио у Суботицу.⁷⁵⁶

За време окупације, Бељански је напустио Суботицу. Како га је хапсила мађарска власт, склонио се у Ковин у Банату, где је провео четири године. То време је како каже „било без догађања, испуњено једино надом да ће једног дана доћи ослобођење. Радио нисам нигде, а живео сам тако што сам продавао своје ствари”.⁷⁵⁷

Одмах по ослобођењу Београда, јавио се редакцији *Полиџике* која га је у октобру 1944. послала у Нови Сад као дописника за целу Војводину. Од тада је живео и радио у Новом Саду. Био је уредник, шеф Филијале *Полиџике* у Новом Саду.⁷⁵⁸

Од ослобођења, за *Полиџику* је написао већи број репортажа, чланака и послао извештај о свим областима рада и стваралаштва у држави, нарочито у вези са напорима на изградњи социјализма. Сарађивао је са многим другим листовима, илустрованим новинама и Радио Новим Садам.⁷⁵⁹

Бељански је више пута биран у управу Војвођанске секције Удружења новинара Србије. Бавио се и преводилаштвом. Превео је 1956. с мађарског језика Михаља Мајтењија, Јаноша Херцега, Кароља Сирмаија и друге. Пензионисан је 1962. године.⁷⁶⁰

⁷⁵⁶ Исто.

⁷⁵⁷ Исто.

⁷⁵⁸ Исто.

⁷⁵⁹ Исто.

⁷⁶⁰ Б. Гајић, *Ђорђе Бељански*, 487–488.

ЦВИЈЕТА
ЗУЗОРИЊ
УДРУЖЕЊЕ
ПРИЈАТЕЉА
УМЕТНОСТИ

Примено довода
негодности.

Д. Дурекс

УДРУЖЕЊЕ ПРИЈАТЕЉА УМЕТНОСТИ
„Цвијета Зузорић“

Бр. 147
1934 год.
БЕОГРАД

ЦВИЈЕТА
ЗУЗОРИЊ
УДРУЖЕЊЕ
ПРИЈАТЕЉА
УМЕТНОСТИ
„Цвијета Зузорић“
Бр. 147
1934 год.
БЕОГРАД

Примено довода
негодности.

Д. Дурекс

Почивала Топошки,

Управа Удружења Пријатеља

Топи

Удружења Пријатеља Уметности „Цвијета Зузорић“

Лубоко дирнуто Вашим
писменим писмом, Управа Вас
моли, у име Топошке, да примате
наш најискрен и најгубав захвални
акога и да ће ова Ваша била
наша велика отпора и интереса
нашим графикама за стваран
што божу дела.

Удружење пријатеља
Ваше име гласи о
и именоване Управу
рине на графичкој
са 2.000-гми.
иској графикара.

Извеште примате, у име Топошке,
и као наше обичај именована и
захвалности.

Презецима,
Dura et clauyebus

Секретар,
Ludw. Langewandt

Удружење Пријатеља
Уметности „Цвијета Зузорић“
Бр. 147
1934 год.
БЕОГРАД

Извори и литература

Архив Војводине (АВ), Ф. 444, Збирка др Јована Милекића, 1841–1963.
Рукописно одељење Матице српске (РОМС, М. 12.473), Аутобиографија др Јована Милекића.

Литература

Адамов, Марија, *Пројрам из музичке историје*, Позориште, год. 69, бр. 1/7, Нови Сад 2001/02.

Адамовић, Јова, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Блавошевићенског сабора 1861*, Загреб, 1902.

Амброзић, Катарина, *Прва југословенска уметничка изложба у Београду 1904*, Историјски гласник, бр. 22, Београд 1971.

Аноним, *Прва јесења изложба слика у Новом Саду*, Летопис Матице српске, књ. 326, св. 1/2, Нови Сад 1930.

Арсенић, Ђорђе, *Славка Пејровић Средовић (1907–1978) њоводом 20-годишњице смрти*, Зборник завичајног музеја Рума, бр. 2, Рума 1998.

Arsić, Miloš, *Slikarstvo u Vojvodini 1900–1944*, Novi Sad 1991.

Ацин, Иванка, *Поклон збирка*, Галерија Матице српске, Нови Сад 2000.

Бајић, Данијела, *Лејлаи Миленка Шербана*, Мокрањац – часопис за културу, бр. 16, Београд 2014.

Бингулац, Петар, *О Јосифу Маринковићу, њрилози за једну биографију*, Годишњак музеја града Београда, књ. 1, Београд 1954.

Блашковић, Ласло, *Слике из живојиа Бојдана Шујуџиа*, Летопис Матице српске, бр. 466/12, Нови Сад 2000.

Брзић, Бошко, *Мајарашевић Мирко*, Српски биографски речник, књ. 5, Нови Сад 2011.

Брковић, Мирјана, *Грчић Јован Миленко*, Српски биографски речник, књ. 2, Нови Сад 2006.

Бугарски, Стеван, Љубомир Степанов, *Димитрије П. Тирол: живоји и дело*, Темишвар 2007.

Васиљевић, Зорислава, *Миловук и Мокрањац – музички њросветијијељи без Којијтара и Даничића*, Савременик, бр. 11, Београд 1986.

Васин, Горан, *Сабори раскола*, Београд 2015.

Васић, Александар, *Српска музичка периодика међурајној доба и ишћање националној сћила*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 47, Нови Сад 2012.

Вељановић, Зоран, *Др Јован Пачу (1847–1902)*, Нови Сад 2003.

Вељановић, Зоран, *Манојловић Цвејко*, Српски биографски речник, књ. 5, Нови Сад 2011.

Волк, Петар, *Позоришни животи у Србији 1835–1944*, Београд 1992.

Вранешевић, Бранислав, Коста Милутиновић, Живан Куманов, *Нови Сад кроз историју*, каталог изложбе, Нови Сад 1951.

Врховац, Радивој, *Антоније Хаџић*, Летопис Матице српске, књ. 318, св. 2, Нови Сад 1928.

Гавриловић, Владан, *Српска влада у Грацу*, Настава и историја, Нови Сад 2003.

Гавриловић, Владан, *Дипломатички сјиси код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*, Ветерник 2001.

Гавриловић, Владан, *Једно ијсмо директора Српске православне велике гимназије у Новом Саду ијиријарху Рајачићу 1857. године*, Зборник Војвођански простор у контексту европске историје, Нови Сад 2012.

Гавриловић, Славко, *Прилој историји првих српских новина Маркидеса Пуља*, Годишњак Филозофског факултета, бр. II, Нови Сад 1968.

Гавриловић, Славко, *Димитрије Давидовић о свом најушћању Аустрије 1821. године*, Историјски часопис, бр. 18, Београд 1971.

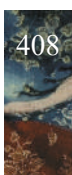
Гавриловић, Славко, *Из историје културној прейорода код Срба у првој половини XIX века*, Зборник Теодор Павловић и његово доба, Нови Сад 1988.

Гавриловић, Славко, *О борди Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-ијеријоријалну аутономију (1690–1850)*, Зборник Матице српске за историју, св. 43, Нови Сад 1991.

Гавриловић, Славко, *Срби у Хабзбуршкој монархији (1792–1849)*, Нови Сад 1994.

Гавриловић, Славко, *Насћојања ијиријарха Арсенија Чарнојевића око прва на десетину и земљини посед 1690–1706*, Зборник Матице српске за историју, св. 53, Нови Сад 1996. Гавриловић, Славко, *Политичка борба за српску Војводину*, Зборник радова Српски покрет у Револуцији 1848/49, Нови Сад 2000.

Гајић, Богдан, *Ђорђе Бељански*, Српски биографски речник, књ. 1, Нови Сад 2004.

Гајић, Богдан, *Младен Карановић*, Српски биографски речник, књ. 4, Нови Сад 2009.

Гвозденовић, Жана, *Пијана лађа између класичној и савременој*, Зборник радова Класично, модерно, визионарско у стваралаштву Саве Шумановића, Шид 2014.

Гласник Српске православне цркве, *Јован А. Стјејанов*, Београд 1959.

Грујић, Радослав, *Српске школе (1716. до 1739. г.) њрилој културној историји српској народа*, Карловци 1908.

Гудало, часопис за унапређење гласбе, бр. 1, Велика Кикинда 1886.

Даница, лист за забаву и књижевност, бр. 11, Нови Сад 1861; бр. 23, Нови Сад 1862; број 27, Нови Сад 1862.

Девић, Драгослав, *Зайиси народних мелодија Корнелија Стјанковића*, Зборник Корнелије Станковић и његово доба, Београд 1985.

Денегри, Јерко, *Позни Шумановић – Шидијанке*, Зборник радова Класично, модерно, визионарско у стваралаштву Саве Шумановића, Шид 2014.

Димић, Љубодраг, *Културна њолиџика у Краљевини Јуџославији 1918–1941*, књ. 3, *Полиџика и стваралаштво*, Београд 1997.

Dotlić, Luka, *Aleksandar Bačvanski i njegovo doba*, Pozorište, sv. 6, Tuzla 1968.

Дујовић, Маријана, *Стјанислав Бинички и његово доба*, Београд 2017.

Duranci, Bela, *Likovno stvaralaštvo Subotica 1944–1984*, Subotica 1984.

Дуранци, Бела, *Бачка џалерија гр Јована Милекића*, Суботица 2007.

Дуранци, Бела, *Јован Солдајовић (1920–2005)*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, бр. 22/23, Нови Сад 2008.

Ђурић Клајн, Стана, *Музика и музичари*, Београд 1956.

Ђурић Клајн, Stana, *Uvod u istoriju jugoslovenske muzike*, Beograd 1963.

Ђурић Клајн, Stana, *Akordi prošlosti*, Beograd 1981.

Ђурић Клајн, Stana, *Josif Šlezinger, začetnik srpskog muzičkog života u XIX veku*, Akordi prošlosti, Beograd 1981.

Ђурић Клајн, Stana, *Kornelije Stanković nekad i sad*, Akordi prošlosti, Beograd 1981.

Ераковић, Радослав, Петар Крестић, *Ињајовић Јаков*, Српски биографски речник, књ. 4, Нови Сад 2009.

Ердџељи, Мелхиор, *Историја Новој Сада* (пон. изд.), Нови Сад 2002.

Живковић, Станислав, *Живој слика*, Београд 2013.

Зарин, Александар, *О монументалној скулптури*, Ваљево 1961.

Застава, бр. 56, Нови Сад 1866.

Збирка вајарских радова Галерије Матице српске, *Иванка Ванча Агамовић Дунђерски*, Нови Сад 2012.

Иванић, Душан, Милош Радић, *Јакшић Тура*, Српски биографски речник, књ. 4, Нови Сад 2009.

Иванић, Душан, *Косић Лаза*, Српски биографски речник, књ. 5, Нови Сад 2011.

Иванишевић, Владимир, *Кобасица Свјетидо*, Српски биографски речник, књ. 5, Нови Сад 2011.

Ивић, Алекса, *Архивски подаци за биографије југословенских сликара*, Летопис матице српске, књ. 324, св. 2/3, Нови Сад 1930.

Ивић, Алекса *Историја Срба у Војводини* (пун. изд.) Нови Сад 1991.

Игњатовић, Јаков, *Пољед на књижевство*, Српски Летопис, књ. 96, Пешта 1857.

Игњатовић, Јаков, *Мемоари (Раисодије из прошле српске живоине)*, Нови Сад 1953.

Илић, Јелена, *Куридек Јозеф Ритер фон*, Српски биографски речник, књ. 5, Нови Сад 2011.

Искруљев, Тоша, *Две свештеничке породице Пејровић*, лист Дан, 14. април 1937.

Велмар Јанковић, Светлана, *Књижевности између два рата*, Београд 1972.

Јанц, Загорка, *Карикајуристи Јован Пешић*, Београд 1970.

Јованов, Јасна, *Сиван Алексић – сликар граничних подручја*, Годишњак града Београда, књ. 52, бр. 3–4, Београд 2005.

Јовановић, Вера, *Паја – Павле Радовановић 1923–1981*, Нови Сад 1997.

Јовановић, Вера, *Бојдан Шуйић*, Анали огранка САНУ, Нови Сад 2011.

Јовановић, Владимир, *Јовановић Стојан*, Српски биографски речник, књ. 4, Нови Сад 2009.

Јовановић, Миодраг, *Ђока Јовановић*, Нови Сад 2005.

Јовановић, Миодраг, *Вајар Ђорђе Јовановић (1861–1953)*, Београд 2008.

Кашанин, Милан, Вељко Петровић, *Српска уметности у Војводини*, Нови Сад 1927.

Кашанин, Милан, *Сликајство Ђуре Јакшића*, Српски књижевни гласник, XXV, Београд 1928.

Кашанин, Милан, *Педесетгодишњица смрти Ђуре Јакшића*, Летопис Матице српске, књ. 319, св. 1, Нови Сад 1929.

Кириловић, Димитрије, *Помађаривање народа у дившој Угарској*, Нови Сад 1935.

- Кићовић, Миращ, *Јован Хаџић (Милош Свејић)*, Нови Сад 1930.
- Клеут, Марија, Дејан Микавица, *Јовановић Јован, Змај*, Српски биографски речник, књ. 4, Нови Сад 2009.
- Ко је ко у Јуџославији*, Београд, Загреб 1928.
- Ковачев, Олга, *Слике међу књијама*, Ех Раннониа, бр. 9–10, Суботица 2006.
- Ковачевић, М. Душко, *Свејозар Милејић: животи и полијтика: (1826–1901)*, Београд 2009.
- Ковачек, Божидар, *Јован Ђорђевић*, Нови Сад 1964.
- Ковачек, Божидар, *Вујић Јоаким*, Српски биографски речник, књ. 2, Нови Сад 2006.
- Ковачек, Божидар, *Ђорђевић Јован*, Српски биографски речник, књ. 3, Нови Сад 2007.
- Ковијанић, Гаврило, *Непознати њодаци о живоју и рагу Милоја Милојевића у изнансјву 1916–1918. њодине*, Годишњак града Београда, књ. XV, Београд 1968.
- Кокановић, Маријана, *Играчки рејерџоар на српским баловима у Хабзбуршкој монархији*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 41, Нови Сад 2009.
- Коларић, Миодраг, Стевановић Михаило, *Павел Ђурковић као њорџрејисџа*, Београд 1953.
- Коларић, Миодраг *Класицизам код Срба*, књ. 1, Београд 1965.
- Коларић, Миодраг, *Боднаров*, каталог, Јајце 1966.
- Коларић Миодраг, *Умејносџ XIX века*, Војводина – знаменитости и лепоте, Београд 1968.
- Коњовић, Петар, *Милоје Милојевић, композиџор и музички џисац*, Београд 1954.
- Костић, Љубица *Михајло Д. Дејановић*, Српски биографски речник, књ. 3, Нови Сад 2007.
- Крајачић, Гордана, *Јосиф Шлезинџер и Књажевско-сербска банда*, Зборник за српски језик, књижевност, уметност, књ. 3, Крагујевац 2010.
- Крајачић, Гордана, *Мари на Дрину Сџанислава Биничкој*, Уметношћу до истине – Срби и Велики рат, Београд 2017.
- Крестић, Василије, *Исџорија српске шџамје у Угарској 1791–1914*, Нови Сад 1980. Крестић, Василије, *Исџоријске основе војвођанске ауџиономије*, Из историје српско-хрватских односа, Београд 1994.
- Крестић, Василије, *Јаша Томић: џолиџички џорџреј: 1856–1922*, Нови Сад 2006.

Крестић, Василије, *Андрић Александар*, Српски биографски речник, књ. 1, Нови Сад 2004.

Крестић, Василије, *Медаковић Данило, Милораг, Исак*, Српски биографски речник, књ. 6, Нови Сад 2014.

Крестић, Петар, *Бозга Наум*, Српски биографски речник, књ. 1, Нови Сад 2004.

Крестић, Петар, *Пречани – знамениџи Бачвани*, Бачка кроз векове, Београд 2014.

Димкић, Крчмар, Биљана, *Александар Секулић у светлу свој лејатиа у народном музеју Зрењанин*, Рад музеја Војводине, бр. 58, Нови Сад 2016.

Кулић, Ратомир, *Сликарсџво у Новом Саду 1900–1940*, Сликарство у Војводини 1900–1944, Нови Сад 1991.

Куручев, Драгана, *Сликар историје и џорџреџа: Конџанџин Данил*, Рад Музеја Војводине, бр. 56, Нови Сад 2014.

Кусовац, Никола, *Вршац – леја варош*, Вршац 2002.

Летопис Србски, књ. 2, св. 4, Будим 1826.

Лесковац, Младен, *Госџођа Исидора Секулић*, Из српске књижевности, Нови Сад 1968.

Лешић, Јосип, *Драма на џочетџку XX века*, Београд 1987.

Љушић, Радош, *Оријентални новинар, евроџски џолиџичар, Димиџрије Давидовић*, Београд 2006.

Манојловић, Тодор, *Пера Добриновић*, Летопис Матице српске, књ. 367, св. 1, 2, Нови Сад 1951.

Манојловић, Тодор, *Полиџичка улоја сџароџ новосадскоџ народноџ џозориџиџа*, Нови Сад 1961.

Марјановић, Наташа, *Приџведање о музици и умеџносџи у мемоарима Јакова Иџаџовића*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 48, Нови Сад 2013.

Марјановић, Петар, *Комедије и народни комади XIX века*, Београд 1987.

Марјановић, Петар, *Добриновић Пера*, Српски биографски речник, књ. 3, Нови Сад 2007.

Марјановић, Петар, *Оснивање и рад Срџскоџ народноџ џозориџиџа у Новом Саду (1861–1914)*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 45, Нови Сад 2011.

Медаковић, Дејан, *Урош Предић*, Летопис Матице српске, књ. 388, св. 1, Нови Сад 1961.

Медаковић, Дејан, *Срџски сликари XVIII–XX века*, Нови Сад 1968.

Медаковић, Дејан, *Срџска умеџносџ у XIX веку*, Београд 1981.

- Медаковић, Дејан, *Срби у Бечу*, Нови Сад 1998.
- Микавица, Дејан, Чедомир Попов, *Сабрани сјиси. Светјозар Милетић*, књ. 1, Нови Сад 1999.
- Микавица, Дејан, *Срјска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад 2005.
- Микавица, Дејан, *Полијичка идеологија Светјозара Милетића*, Нови Сад 2006.
- Микавица, Дејан, Владан Гавриловић, Васин Горан, *Знаменића докуменћа за историју срјског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007.
- Микавица, Дејан, *Михаило Полиј-Десанчић: вођа срјских либерала у Аустроугарској*, Нови Сад 2007.
- Микавица, Дејан, *Лаза Костић – јолијичка биографија*, Нови Сад 2011.
- Микавица, Дејан, *Срјско јишћење на угарском сабору*, Нови Сад 2011.
- Микавица, Дејан, *Милетићевци на југу формирања сјранке*, Истраживања, бр. 22, Нови Сад 2011.
- Микавица, Дејан, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књ. 2, Нови Сад 2016.
- Микавица, Дејан, Васин Горан, *Јаша Томић*, Нови Сад 2016
- Микавица, Дејан, *Срјска јолијичка елија у Хабзбуршкој монархији, 1526–1860*, књ. I, Нови Сад 2018.
- Микавица, Дејан, *Срјска Војводина*, Нови Сад 2018.
- Микић, Олга, *Димитрије Аврамовић*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 1, Нови Сад 1993.
- Микић, Олга, *Димитрије Аврамовић*, Српски биографски речник, књ. 1, Нови Сад 2004.
- Микић, Олга, *Никола Алексић*, Српски биографски речник, књ. 1, Нови Сад 2004.
- Милановић, Биљана, *Значај и улога јрејиске у осветљавању личности и сјваралаштва Миленка Пауновића*, Музикологија, број 2, Београд 2002.
- Милановић, Биљана, *Пауновићева драма Ченјић-аја и однос јрема изворима*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 30–31, Нови Сад 2004.
- Милановић, Биљана, *Умејносј Миленка Пауновића од иденјификације са Вајнеровим достјићнућима до сојсјвеној умејничкој израза*, Вајнеров сјис, Зборник Опера и драма данас, Нови Сад 2006.
- Милановић, Биљана, *Конјексјуализација раној модернизма у срјској музици на јримеру два остјварења из 1912. јодине*, Музикологија, 6, Београд 2006.

Миловановић, Сузана, *Никола Димиријевић*, Српски биографски речник, књ. 3, Нови Сад 2007.

Милисавац, Живан, *Мајица српска*, Нови Сад 1963.

Милисавац, Живан, *Мајица српска 1826–1964*, Нови Сад 1965.

Милитар, Трива, *Нови Сад на раскрсници минулој и садањег века*, Нови Сад 2002.

Милосављевић, Зоран, *Кнежевић Јован*, Српски биографски речник, књ. 5, Нови Сад 2011.

Милошевић, Милош, *Романтизам и реализам у српској и европској књижевности*, Нови Сад 2008.

Милутиновић, Коста, *Јован Ђорђевић, оснивач Српској народној ђорђиши*, Браничево, бр. 3, Пожаревац 1961.

Милутиновић, Никола, *Милетић и Полић у борби за национални ојстаник Срба у дившој Угарској*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. 3, св. 3, Нови Сад 1930.

Момировић, Петар, *Један средњовековни ђорђе ђулара*, Прилози проучавању народне поезије, Београд 1934.

Mihailović, Dušan, *Mletački trgovac na beogradskoj sceni*, Pozorište, br. 3, Tuzla 1968.

Mihailović, Dušan, *Šekspir i srpska drava u XIX veku*, Beograd 1984.

Натошевић, Ђорђе, *Зашио наш народ у Аустрији ђројага*, Нови Сад 1865.

Ненин, Миливој, *Каћански Стеван Владислав*, Српски биографски речник, књ. 4, Нови Сад 2009.

Николић, Драган, *Јован Стерија Појовић*, Зборник радова Правног факултета, Ниш 2006.

Огњановић, Јелена, *Перцејције Жена ђо мери друштва?*, Нови Сад 2018.

Павловић, Катарина, *Један заборављени вајар Јован Пешић*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 36, Нови Сад 1963.

Пал, Тибор, *О односу народности Угарске ђрема хиљадугодишњици доласка Мађара*, Зборник 1100 година доласка Мађара у Војводину, Нови Сад 1997.

Rejović, Roksanda, *Šijački Stevan*, Enciklopedija Jugoslavije, knj. 8, Zagreb 1971.

Пејовић, Роксанда, *Корнелије Станковић као записивач народних мелодија, композитор и извођач*, Зборник Корнелије Станковић и његово доба, Београд 1985.

Perićić, Vlastimir, *Muzički stvaraoци u Srbiji*, Beograd 1969.

Петровић, Вељко, *Поводом сећања на Српско народно позориште*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 45, Нови Сад 2011.

Петровић, Даница, *Српски музичари у Будиму и Пешићу у XIX и почетком XX века*, Из историје српско-мађарских културних веза, Нови Сад 2003.

Петровић, Даница, *Бајић Исидор*, Српски биографски речник, књ. 1, Нови Сад 2004.

Петровић, Даница, и Гавански Милош, *Александар Гавански*, Српски биографски речник, књ. 2, Нови Сад 2006.

Петровић, Даница, *Црквена музика у Сабраним делима Корнелија Спанковића*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 52, Нови Сад 2015.

Петровић, Илија, *Шијачки Душан*, Енциклопедија Новог Сада, књига 30, Нови Сад 2009.

Петровић, Коста, *Историја Српске православне велике гимназије карловачке*, Нови Сад 1951.

Петровић, Никола, *Око Милетића и после њега: чланци, расправе и монологе*, Нови Сад 1964.

Петровић, Никола, *Историјско место и значај Уједињене омладине српске*, Зборник Уједињена омладина српска, Нови Сад 1968.

Петровић, Никола, *Светозар Милетић и народна опера*, књ. 1–2, Сремски Карловци 1968/69.

Роџић, Миленко, *Конјовић из прикрајка*, Sombor 2012.

Попић, Миленко, *О историјским стварима Милана Коњовића*, Наш траг, часопис за књижевност, уметност и културу, бр. 20, св. 3/4, Велика Плана 2013.

Попов, Душан, *Српска шtamпа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад 1983.

Попов, Душан, *Историја Матице српске*, књ. IV (1918–1941), Нови Сад 2001.

Попов, Душан, *Судбину др Јован*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 27, Нови Сад 2006.

Попов, Душан, *Судбину Озрен*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 27, Нови Сад 2006.

Попов, Чедомир, *Мозаичка слика историје Војводине*, Рад Музеја Војводине, бр. 39, Нови Сад 1997.

Попов, Чедомир, *Живковић Васа*, Српски биографски речник, књ. 3, Нови Сад 2007.

Поповић, Тајјана, *Мојућностии за сїварана (їїј. сїварана) сценских умейностии између два светїска райа у Војводини*, Социолошки аспект педагогије и извођаштва у сценским уметностима, Београд 2015.

Поповић, Исидора, *Јанковић Емануил*, Српски биографски речник, књ. 4, Нови Сад 2009.

Предојевић, Ненад, *Друшїиво за срїско народно ѱозоришїе 1861–1941*. (ел.), Нови Сад 2018.

Радовановић, Александар, *Преїлед истїорије народної ѱозоришїа у Беоїраду*, Београд 1994.

Радојчић, Никола, *Оживела Војводина*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 28, Нови Сад 1958.

Радонић, Јован, *Војводина од Велике сеобе (1690) до Сабора у Крушедолу (1708)*, Војводина II, Нови Сад, 1940.

Радонић, Јован, Мита Костић, *Срїске ѱривилеїје од 1690. до 1792*, Београд 1954.

Радоњић, Мирослав, каталог изложбе, *Порїреїши ілумаца Срїскої народної ѱозоришїа*, Нови Сад 1990.

Радоњић, Мирослав, *Грїурова-Алексић Милка*, Српски биографски речник, књига 2, Нови Сад 2006.

Раичевић, Горана, *Шїа је велики ѱесник*, Зборник радова Јован Јовановић Змај, Нови Сад 2012.

Рајчевић, Угљеша, *Сїеван Никишић-Лала (1853–1938)*, Годишњак града Београда, књ. XXVI/1979, Београд 1979.

Рајчевић, Угљеша, *Преїиска и делешка Сїевана Никишића-Лале ѱрофесора црїјања и сликара*, Свеске Матице српске, грађа и прилози за културну и друштвену историју, св. 2, Нови Сад 1987.

Рајчевић, Угљеша, *Вајар Дејан Бешлин (1897–1968)*, Рад Музеја Војводине 52, Нови Сад 2010.

Рајичић, Станојло, *Из музичкої светїа*, Летопис Матице српске, књ. 423, свеска 6, Нови Сад 1979.

Редакција, *Маїарашевић Мирко*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 13, Нови Сад 1999.

Редеp, Драшко, *Dugo pamćenje Veljka Petrovića*, Vojvodina stara, Novi Sad 1970.

Ређеп, Драшко, *Књижевни Нови Сад*, Зборник Бачка кроз векове, Нови Сад 2010.

Ристић, Биљана, *Француска књижевностї у срїским новинама и часоїисима до 1941. іодине*, докторска дисертација, одбрањена 2016. на Филозофском факултету у Новом Саду.

Савић, Милан, *У спомен Миши Димитријевићу: о св. Сави 1891. год.*, Летопис Матице српске, књ. 165/1, Нови Сад 1891.

Савковић, Јован, *Васа Ешкичевић – академски сликар*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. 6, св. 3, Нови Сад 1933.

Савковић, Јован, *Борба Срба Војвођана за територијалну и политичку самосталност*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 3, Нови Сад 1952.

Сеги, Ласло, *Студенти са данашње територије Војводине на европским универзитетима 1338–1919*, Нови Сад 2010.

Симић, Љиљана, *Кашарина Ивановић и бечко сликарство*, Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 21, Нови Сад 1958.

Симић, Миловановић Зора, *Константин Данил*, Летопис Матице српске, бр. 364, св. 6, Нови Сад 1949.

Симић, Миловановић Зора, *Аутобиографија Стеве Теодоровића*, Нови Сад 1951.

Симић, Миловановић Зора, *Борба Ђорђа Крсчића за реализам у иконографском сликарству*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 4, Нови Сад 1952.

Симић, Миловановић Зора, *Сликар Ђорђе Крсчић и уметничке школе и установе*, Београд 1956.

Скерлић, Јован, *Историјски преглед српске штампе 1791–1911*, Београд 1911.

Скерлић, Јован, *Омладина и њена књижевност*, Београд 1925.

Скерлић, Јован, *Студије*, Нови Сад–Београд 1971.

Српске народне новине бр. 101/1839; 3/1841; 14/1842, 69/1842; 100/1842.

Стајић, Васа, *Јован Јовановић Змај*, Нови Сад 1933.

Стајић, Васа, *Српска православна велика гимназија у Новом Саду*, Нови Сад 1949.

Стајић, Васа, *Привреда Новој Сади 1748–1880*, Нови Сад 1941.

Станић, Стеван, *Штампа и Српско народно позориште у периоду од 1945. до 1961. године*, Српско народно позориште у Новом Саду, *Споменица 1861–1961*, Нови Сад 1961.

Стевановић, Зоран, *Војводство Србија и Тамишки Банат 1849–1861*, каталог изложбе, Нови Сад 2014.

Стевановић, Јелица, *Исидор Бајић, културни мисионар и музички просветитељ*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 53, Нови Сад 2015.

Стефанов, Александар, и Лазић Љиљана, *Ивић Сава*, Српски биографски речник, књ. 4, Нови Сад 2009.

Стефановић, Ана, *Соло њесма Јосифа Маринковића*, Историја и мистерија музике, Београд 2006.

Стефановић, Ана, *Соло њесма Јосифа Маринковића*, Историја и мистерија музике, Београд 2006.

Стефановић, Димитрије, *Животи и дело Стивана Христића*, Београд, 1991.

Стојковић, С. Боривоје, *Историја српској њозоришћа од средњеј века до модерној доба (драма и опера)*, књ. II, Београд 2013.

Стојковић, Гордана, Бранислав Жорж, *Судитић Савка*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 27, Нови Сад 2006.

Субић, Радослав, *Продановић др Живко*, Енциклопедија Новог Сада, књига 22, Нови Сад 2003.

Сувајџић, Бошко, *Певач и културни идентитет*, Књижевност и култура, бр. 2, Београд 2010.

Тасић, Милутин, *Велики српски композитори*, Београд 2017.

Томандл, Миховил, *О Ђурковићевим световним и црквеним композицијама*, Споменица Српског певачког друштва 1838–1938, Панчево 1938.

Томандл, Миховил, *Српско њозоришће у Војводини (1736–1868)*, књ. I, Панчево 2005. (репринт).

Томандл, Миховил, *Српско њозоришће у Војводини (1868–1919)*, књ. 2, Панчево 2005. (репринт).

Томашевић, Катарина, *Прилој за библиографију – Петар Коњовић (1883–1970)*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 44, Нови Сад 2011.

Томић, Е. Светлана, *Хронологија животи и рада Милке Алексић Грјурове (1840–1924)*, Београд 2014.

Трифунковић, Лазар, *Уметности XX века*, Војводина – знаменитости и лепоте, Београд 1968.

Трифунковић, Лазар, *Српско сликарство 1900–1950*, Београд 1973.

Ђурчин, Милан, *Постанак првој српској певачкој друштва и сценске њозоришне дружине у Панчеву*, Бранково коло, бр. 13, Карловци 1907.

Ујес, Алојз, *Позоришна култура на њилу Бачке 1716–1918*, Бачка кроз векове, Београд 2014.

Хаднаћев, Мирко, *Под окриљем сталећа*, Српско народно позориште у Новом Саду, Споменица 1861–1961, Нови Сад 1961.

Хаџић, Милош, *Почетак*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, бр. 45, Нови Сад 2011.

Хоџић, Косорић, Бојан, *Стеван Стојановић Мокрањац*, Чачак 2017.

Худак, Штефан, *Парабућски Георгије Ђорђе*, Енциклопедија Новог Сада, књ. 19, Нови Сад 2002.

Cindrić, Pavao, *Hrvatski i srpski teatar*, Zagreb 1960.

Црњански, Милош, *Есеји и чланци*, књ. I, Београд 1999.

Чокић, Симеонових Стеван, *Српске ѝривилејије*, Војводина II, Нови Сад 1940.

Чурчић, Лаза, *Аниџоније-Тона Хаџић: секретар и ѝредседник Маџице српске*, Рад Матице српске, бр. 21, Нови Сад 1984.

Белап, Лазар, *Српска шџамаа у Војводини за време Баховој айсолуџизма*, Зборник за друштвене науке, бр. 23, Нови Сад 1959.

Цепина, Мирјана, *Новосадске умејничке радионице XVIII–XX века*, Нови Сад 1971.

Шади, Бранка, *Михајло Дејановић 1913–1982*, каталог изложбе, Суботица 1998.

Шаулић, Аница, *Ђорђе Јовановић – српски вајар*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 16, Нови Сад 1957.

Шаулић, Новица, *Урош Предић ѝрича о себи*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 11, Нови Сад 1955.

Шелмић, Лепосава, *Адамовић Иванка Ванча*, Енциклопедија Новог Сада, св. 2, Нови Сад 1994.

Шимуновић, Бешлин, Биљана, *Ђорђевић Миџа*, Српски биографски речник, књ. 3, Нови Сад 2007.

Шовљаков, Мара, *Професор др Бошко Пејтровић Жељски, јунак своја доба*, Споменица Историјског архива Срем, св. 11, Сремска Митровица 2012.

Шуловић, Ксенија, *Миленко Шербан*, каталог изложбе, Нови Сад 2007.

Шумаревић, Светислав, *Ђура Јакшић*, Београд 1939.

Електронски извори:

<http://www.prestigemmm.com/legat>, приступљено 10. јула 2019.

www.snp.org.rs/?page_id=238&lang=lat, приступљено 29. маја 2019.

Попис докумената

Скенови документа у књизи су верни оригиналима који се чувају у Збирци др Јована Милекића (Ф. 444) у Архиву Војводине, а у загради су наведене архивске јединице. Документ под редним бројем 66 чува се у Музеју Војводине у Новом Саду.

1. Разгледница Новог Сада, Матица српска, 1918.
2. Фотографија уља на платну *Човек са цицаретиом* (око 1850), рад Николе Алексића (а. ј. 10)
3. Фотографија Димитрија Аврамовића (а. ј. 1)
4. Разгледница са мотивом Иконостаса Саборне цркве у Београду (а. ј. 2)
5. Фотографија Стевана Никшића-Лале из младости (а. ј. 506)
6. Фотографија Стевана Никшића (седи у средини) за време школовања на Кадетском институту Св. Пелтен, 1868/69. (а. ј. 506)
7. Стеван Никшић-Лала, *Јуриш браћо најред роду* (1937), лавирани туш на хартији (а. ј. 506)
8. Стеван Никшић-Лала, *Хлеб наш насушни* (1934), лавирани туш на хартији (а. ј. 506)
9. Фотографија Јована Степанова (а. ј. 637)
10. Фотографија оригиналног рада Јована Степанова, *Свети великомученик Димитрије*, урађеног за Миту Јанковића у Винковцима (а. ј. 637)
11. Фотографија Саве Ипића (а. ј. 194)
12. Фотографија Саве Ипића у атељеу (а. ј. 194)
13. Фотографија Михајла Б. Дејановића (а. ј. 153)
14. Михајло Дејановић, *Појед на Градску кућу у Суботици и Улаз у њарк Палић*, 1952. (а. ј. 153)
15. Каталог изложбе Михајла Дејановића, 1955. (а. ј. 153)
16. Разгледница из Париза, 1954. (а. ј. 153)
17. Фотографија Ђорђа Јовановића при изради главне групе *Косовској сјоменика* у Паризу 1899. (а. ј. 207)
18. Фотографија Ђорђа Јовановића (а. ј. 207)
19. Реалци који су завршили испит зрелости 1882, Ђорђе Јовановић, први слева стоји, Бранислав Нушић, седи. (а. ј. 207)
20. Фотографија славног уметника Анрија Шапија са својим ученицима, Ђорђе Јовановић (са гулама), седи. (а. ј. 207)

21. Фотографија статуе Јосифа Панчића у Париском салону, 1891. (а. ј. 207)
22. Партија изложбе у Београду 1901. (Бранко Радичевић, Ђура Даничић, Стојан Новаковић, Милош Обреновић и Вук Караџић) (а. ј. 207)
23. Повеља о додели краљевског Ордена Белог орла V реда, Ђорђу Јовановићу од Његовог краљевског величанства Петра I Карађорђевића краља Србије, 1904. (а. ј. 207)
24. Друштво српских уметника Лада, Ђорђе Јовановић трећи слева седи, поред њега четврти слева седи Урош Предић (а. ј. 207)
25. Фотографија Ђорђа Јовановића са синовима Мирком и Бранком и супругом из другог брака, Марго (а. ј. 207)
26. Фотографија Ђорђа Јовановића током рада на статуи *Вука Стефановића Караџића* (а. ј. 207)
27. Писмо Ђорђа Јовановића упућено Милекићу у вези са предајом уметничких дела Бачком музеју (а. ј. 201)
28. Насловна страница часописа *Дуја*, број 270 из 1951. (а. ј. 207)
29. Фотографија Дејана Бешлина (а. ј. 55)
30. Ценовник вајарских радова Ванче Адамовић Дунђерски (а. ј. 183)
31. Правилник о одржавању изложбе примењених ликовних уметника у Суботици, која ће се одржати од 8. до 18. октобра 1932. Организатор изложбе је Бачки музеј др Јована Милекића, а потписници Правилника су Ванча Адамовић и Злата Барањи (21. септембар 1932) (а. ј. 180)
32. Позивница за изложбу и писмо др Јовану Милекићу (1933)
33. Фотографија Евгенија Стојановића (а. ј. 640)
34. Писмо Евгенија Стојановића упућено будућој супрузи Констанцији Стерио, 31. маја 1863. (а. ј. 640)
35. Химна Текелијанска коју је компоновао Евгеније Стојановић на текст Јована Јовановића Змаја. (а. ј. 640)
36. Породична фотографија Стојановића (а. ј. 642)
37. Фотографија Чеде Димитријевића (а. ј. 174)
38. Породица Чеде Димитријевића, прва половина XX века (а. ј. 175)
39. Фотографија Чеде Димитријевића (први ред, последњи десно) у Рогашкој Слатини када је „Грчка црква пропевала”, а Димитријевић био једини појац, 1925. (а. ј. 175)
40. Расадник српског православног црквеног појања са списком плоча (а. ј. 173)

41. Фотографија Цветка Манојловића са студија у Грацу (а. ј. 474)
42. Фотографија Цветка Манојловића из ђачких дана (стоји први сле-ва) (а. ј. 474)
43. Повеља о отпусту из војске Цветка Манојловића после дванаест година службе, 1910. (а. ј. 470)
44. Писмо Цветка Манојловића упућено Марији Мици Мокрањац 26. 10. 1910. (а. ј. 471)
45. Мелодрама *Јуџословенке* Мирка Магарашевића (а. ј. 284)
46. Фотографија Стевана Шијачког (а. ј. 690)
47. Композиција *Чезња* Стевана Шијачког настала у Скопљу 1922. (а. ј. 688)
48. Фотографије Миленка Пауновића од најранијег детињства, до угледног композитора и војног капелника Краљеве гарде (а. ј. 544)
49. Распоред часова на Конзерваторијуму у Лајпцигу (1909–1911) (а. ј. 531)
50. Музички програм за концерт у Солуну 1917. (а. ј. 539)
51. Повеља о додели Албанске споменице капелнику III класе Миленку Ж. Пауновићу, за верност отаџбини, коју је доделио краљ Александар I 1921. (а. ј. 535)
52. Фотографија Јелене Пауновић (а. ј. 530)
53. Фотографија Јелене Пауновић из детињства, са браћом Миленком и Растком (а. ј. 530)
54. Фотографија приликом завршетка студија у Прагу 1923. (а. ј. 530)
55. Фотографија Јелене Пауновић средином XX века (а. ј. 530)
56. Фотографија Александра Гаванског (а. ј. 129)
57. Ученици Музичке школе у Суботици, Александар Гавански седи поред професора Цветка Манојловића, први сдесна (а. ј. 474)
58. Оригинални нотни запис *Шалајке* (1923), поклоњен др Јовану Милекићу за Бачки музеј 1934. (а. ј. 128)
59. Фотографија Милана Димитријевића професора Државне музичке школе у Београду (а. ј. 154)
60. Фотографија Александра Андрејевића (а. ј. 11)
61. Фотографија Маре Ђорђевић Гргурове, 1875. (а. ј. 142)
62. Позоришни плакат за шаљиву игру у једном чину *Два кандигаџа* у којој је Мара Гргурова играла младу удовицу Милку, децембар 1870. (а. ј. 142)
63. Фотографија Маре Ђорђевић Гргурове са унуцима Јелицом и Ђорђејем (а. ј. 142)

64. Фотографија Стојана Јовановића (а. ј. 210)
65. Фотографија Стојана Јовановића у комаду *Сеоски лола* (а. ј. 210)
66. Позивница за представу Српског народног позоришта, 1861. (МВ, инв. 3249)
67. Фотографија Михајла Д. Дејановића (а. ј. 151)
68. Фотографија Николе Димитријевића (а. ј. 158)
69. Фотографија Николе Димитријевића у представи Српског народног позоришта *Пера Сејединац*, 1882. (а. ј. 158)
70. Фотографија Младена Карановића (а. ј. 219)
71. Списак ствари Озрена Суботића (а. ј. 527)
72. Фотографија Ђорђа Парабућског (а. ј. 548)
73. Писмо Ђорђа Парабућског упућено др Јовану Милекићу, 1932. (а. ј. 546)
74. Фотографија Бранислава Кирјаковића (а. ј. 224)
75. Фотографија Богдана Вучетина (а. ј. 127)
76. Графика Богдана Вучетина (а. ј. 125)
77. Фотографија Ђорђа Бељанског (а. ј. 41)

Сања Гавриловић
У НЕЗАБОРАВ ПРОШЛОСТИ

Издавачи
Архив Војводине
21000 Нови Сад
Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs

Друштво архивских радника Војводине
21000 Нови Сад
Жарка Васиљевића 2А
www.darv.org.rs

За издаваче
Др Небојша Кузмановић, директор
Љубица Будаћ, председник

Лектор
Весна Башић

Скенирање докумената
Владимир Мучибабић, Александар Павловић

Обрада докумената
Татјана Цавнић

Штампа
Службени гласник, Београд

Тираж
300 примерака
ISBN 978-86-80017-66-2

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

930.25(497.113 Novi Sad)
930.85(497.113)''18/19'':929(093.2)

ГАВРИЛОВИЋ, Сања, 1977-

У незаборав прошлости : личности из области културе и уметности од друге половине XIX до прве половине XX века у архивској Збирци др Јована Милекића / Сања Гавриловић. - Нови Сад : Архив Војводине : Друштво архивских радника Војводине, 2020 (Београд : Службени гласник). - 423 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија.

ISBN 978-86-80017-66-2

а) Архив Војводине (Нови Сад) - Збирка др Јована Милекића б) Војводина - Историја културе - Личности - 19-20. в. - У историјским изворима

COBISS.SR-ID 332578311

Поздрав из Н. Софиа .

Вашим писмо прже спрето и узрочно
из Н. Софиа, утискоо ваши гласе и кабару
ако и ако се кабарувамо мора
обзрете и велико мас
ливети и расвет
Поздрав